

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta
Ústav Českého národního korpusu

Teorie intervencí
a
Koncept minimální intervence

(Disertační práce)

Theory of Interventions
and
The Concept of Minimal Intervention

Václav Cvrček

školitel: Prof. PhDr. Petr Sgall, DrSc.

rok podání: 2007

studijní program: 7310V Filologie

studijní obor: Matematická lingvistika (korpusová větev)

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Mgr. Václav Cvrček

Obsah

Úvod	9
Teorie intervencí	11
0 Pojmy a termíny	11
0.1 Intervence	11
0.2 Jazykově regulační praxe, intervenční praxe	11
0.3 Kodifikační autorita, jazykově regulační autorita	12
0.4 Sankce	12
0.5 Kodifikace	12
0.5.1 Kodifikace preskriptivní (preskripce)	12
0.5.2 Kodifikace deskriptivní (deskripce)	12
0.6 Kontrastivnost popisu (kodifikace)	13
0.7 Spisovný jazyk	13
0.8 Oficiálnost, formálnost	13
0.9 Problémy (s jazykem)	13
0.10 Celonárodnost	13
0.11 Normativ	14
0.12 Postoje mluvčích k jazykovým prostředkům	14
1 Nástin Teorie intervencí	15
1.0 Vymezení Teorie intervencí	15
1.0.1 Data – problém – hypotéza – teorie	15
1.1 Typy intervencí	16
1.1.1 Seznam možných intervencí	17
1.1.2 Dopady intervencí	17
1.1.3 Dělení intervencí	18
1.2 Popis prostoru možností přístupu k jazyku a mluvčím	21
1.2.1 Kritéria popisu	21
1.2.2 Možnosti přístupu k jazykově regulační praxi	22
1.3 Požadavky na koncepty jazykové regulace	24
1.3.1 Formální požadavky	25
1.3.2 Obsahové požadavky	26
1.3.3 Teorie intervencí a Teorie jazykové kultury	27
1.3.4 Teorie intervencí a Teorie jazykového managementu	28
Koncept minimální intervence	31
0 Text Konceptu minimální intervence	31
1 Charakter Konceptu minimální intervence	36
Oddíly 1.1 a 1.2	36

	Oddíl 1.3	38
	Oddíl 1.3.1	38
	Oddíl 1.3.2	42
	Oddíl 1.3.3	44
	Shrnutí 1. části	45
2	Kritika konceptu jazykové kultury	47
	Oddíl 2.1	47
	Oddíl 2.2	50
	Oddíl 2.3	54
	Oddíl 2.4	56
	Oddíl 2.5	59
	Oddíl 2.5.1	60
	Oddíl 2.5.2	70
	Oddíl 2.5.3	81
	Oddíly 2.5.4 a 2.5.5	83
	Oddíl 2.5.6	87
	Oddíl 2.5.7	91
	Oddíl 2.5.8	102
	Shrnutí kritiky TJK	105
3	Jak vypadá přístup k jazyku podle KMI?	106
	Oddíl 3.1	106
	Oddíl 3.2	108
	Oddíl 3.3	111
	Oddíl 3.4	113
	Oddíl 3.5	115
	Oddíl 3.5.1	115
	Oddíl 3.5.2	121
	Oddíl 3.5.3	135
	Oddíl 3.5.4	137
4	Přechod k minimální intervenci	139
	Oddíl 4.1	139
	Oddíl 4.1.1	140
	Oddíl 4.1.2	142
	Oddíl 4.1.3	143
	Oddíl 4.2	144
	Oddíl 4.3	145
	Oddíl 4.4	147
	Shrnutí 4. části	147
	Oddíl 4.5	149
5	Shrnutí KMI; možnosti, které se nabízejí	151

Měření preskriptivismu 153

Měření dopadu intervencí 161

1	Případ -ismus/-izmus	162
2	Případ -sofie/-zofie	163
3	Případ slovesných koncovek -ejí/-í	164
4	Případ gen. tří/třech	169
5	Případ Česko	170
6	Případ přechodníky	171

7	Jevy s nejbouřlivějším vývojem	172
8	Závěr	179
Příklad neintervenciho popisu jazyka – konjugace		181
	Z obecných zásad	181
	Časování (konjugace)	183
	Postup při určování vzorů	184
	První třída (-e)	184
	Vzor nese (čte)	184
	Vzor bere (maže)	186
	Vzor peče (může)	187
	Vzor umře	188
	Druhá třída (-ne)	189
	Vzor tiskne	189
	Vzor mine	190
	Vzor začne (zajme)	191
	Třetí třída (-je)	191
	Vzor kryje	192
	Vzor kupuje	192
	Čtvrtá třída (-í)	193
	Vzor trpí (myslí)	193
	Vzor prosí	194
	Vzor sází	195
	Pátá třída (-á)	196
	Vzor dělá	196
	Nepravidelná slovesa	197
	Sloveso být	197
	Sloveso chtít	199
	Sloveso jíst	199
	Sloveso jít	200
	Sloveso mít	200
	Sloveso vědět	200
	Sloveso vidět	201
Závěr		203
Résumé		205
	Teorie intervencí a Koncept minimální intervence	205
	Theory of Interventions	213
	Definitions	215
	The Concept of Minimal Intervention	217
	Das Konzept der minimalen Intervention	221
Literatura		227
Rejstřík		235

Úvod

Mezi lingvistickými pracemi zaujímají ty, které se zabývají úlohou lingvistů a lingvistiky, zvláštní postavení. Tento specifický status nevyplývá pouze z toho, že často vyvolávají velkou kontroverzi, která se z odborné sféry šíří i mezi laickou veřejnost, ale zejména povahou problému, který je mnohvrstevnatý a interdisciplinární.

Pokud bychom se pokusili sumarizovat, jaké vědní obory by se měly podílet na promýšlení programového dokumentu, jehož cílem by bylo definovat roli jazykovědců ve vztahu ke zkoumanému předmětu a k mluvčím, zjistili bychom, že kromě lingvistů by se na takovém bádání mohli podílet mj. i odborníci z oblasti metodologie, sociologie, axiologie či etiky vědy.

Přesto zůstává tento úkol téměř výhradně na jazykovědcích. To má několik důvodů. Pomineme-li fakt, že jakýkoli návrh směřující z vnějšku odborné lingvistické komunity má z pochopitelných důvodů řádově nižší šanci na přijetí, je tento úkol na jazykovědcích zejména kvůli tomu, že tato problematika je natolik specifická, že vyžaduje přímou účast lingvistů.

Jedním z nejpodstatnějších důvodů je ovšem fakt, že každý program (v rámci práce bude dále používán spíš termín *koncept*), který se snaží vytyčit úkoly lingvistů a úlohu jejich bádání, má dvě složky: jedna složka je tvořena modelem fungování jazyka, příp. jeho vývoje, která vyplývá z převládajícího paradigmatu oboru. Druhou složku pak tvoří vymezení úlohy jazykovědců v tomto modelu, což plyne vždy ze zaujetí určitého postoje a z přijaté axiologie (ta je odvozena ze společenské situace a stojí v podstatě mimo lingvistiku i vědu). Jednodušeji vyjádřeno, první složka popisuje, jaký je stav věcí v jazykové komunikaci, zatímco ta druhá, jak v tomto stavu chtějí účinkovat lingvisti. Zatímco vypracování modelu je svrchovanou záležitostí odborníků, vnesená axiologie je tradičním bodem sváru a rozepří, protože s lingvistikou nemá téměř nic společného a je motivována (více či méně přesně poznanou) společenskou poptávkou a osobními postoji tvůrců konceptu.

Paralelně k těmto dvěma stránkám se vyvíjí i dvojí působnost/dopad konceptů. Jimi specifikovaná úloha jazykovědců se promítá do lingvistické práce samotné (vytváření popisů jazyka) i do pozorovaného předmětu (intervence do jazykového vývoje). Koncepty tak zasahují jednak jazyk, což je v různých konceptech hodnoceno odlišně (někdy pozitivně, jindy negativně), jednak lingvistickou činnost samotnou. V otázce lingvistické výzkumné činnosti by však měla hrát zásadní roli metodologie a noetické možnosti oboru a až z těchto zjištění by měly vycházet navrhované způsoby plnění úkolů, které si lingvistika ve svém programu vůči veřejnosti předsevzala plnit. Zde se lingvistická teorie, příp. metodologie, střetává s úkoly, které vyplývají z axiologických požadavků programu.

Z tohoto rozdělení (a z faktu střídání konceptů v průběhu času) vyplývá i potřeba obecnějšího „meta“ pohledu, tedy roviny, na níž by bylo možné posuzovat jednotlivé koncepty, které ovlivňují jazykově regulační činnost.

Tato práce si proto klade za cíl, představit takovou rovinu (Teorie intervencí, s. 15), která by měla být schopna klasifikovat jednotlivé přístupy k jazykově regulační činnosti a popsat, v jakých mezích se koncepty mohou pohybovat, jaké jsou oprávněné požadavky na jejich formulování a jejich obsah, aby tyto koncepty byly aplikovatelné. Kromě toho podává tato práce i konkrétní příklad konceptu (Koncept minimální intervence, KMI), který má ambici stát se metodologicky i z hlediska Teorie intervencí nezávadný a vnitřně nerozporný (s. 36). Zároveň až s příchodem obecnější Teorie intervencí je možné začít posuzovat dopady lingvistické činnosti na jazyk, což je doloženo v korpusových studiích preskriptivismu (s. 153) a intervencí (s. 161).

Jak bylo zmíněno výše, modelová stránka konceptů vychází z převládajícího paradigmatu oboru. Je proto třeba připomenout, že základní východiska KMI vyplývají z pohledu na jazyk, který v současnosti prezentuje korpusová lingvistika. Je zřejmé, že bez této inspirace by KMI nemohl vzniknout, protože až s příchodem striktně empirické a metodologicky nerozporné korpusové lingvistiky je možné uvažovat o základních pojmech KMI, kterými jsou deskripce a minimální intervence (viz příklad neintervčního popisu, s. 181).

Teorie intervencí

0 Pojmy a termíny, s kterými operuje Teorie intervencí nebo Koncept minimální intervence

Teorie intervencí a Koncept minimální intervence používají terminologii, která vzhledem k jejich zaměření vyžaduje jistou dávku distinktivnosti, která v běžném jazykovědném diskurzu není potřeba. Některé nové termíny je tak třeba definovat, jiné, v současnosti používané specifikovat nebo předefinovat. Termíny jsou řazeny podle obecnosti a logiky definic.

0.1 Intervence

Intervencí je obecně jakýkoli zásah do (přirozeného) jazykového vývoje/jazykového systému (obv. členem jazykového společenství). V nejširším pojetí by se dala intervence ztotožnit s jakoukoli „metajazykovou aktivitou“. Každá intervence předpokládá zdroj a cíl intervenčního tlaku (tj. konkrétní prostředek nebo skupinu prostředků vůči němuž/nimž je zaměřená). Pro Teorii intervencí je nejdůležitější dělení podle intenzity na intervence institucionalizované a individuální (viz s. 18). Institucionalizované intervence jsou především standardizační procesy, dále pak vyučování ve školách či jazykové zákony apod. Individuální intervence se projevují např. v rozhovoru dvou mluvčích, v němž jeden opraví „chybu“ druhého, autocenzurou určitých výrazů, na pomezí individuálních a institucionalizovaných intervencí do jazyka může být např. korektorská praxe, jazyková praxe v médiích apod. Současná lingvistika s tímto termínem příliš nepracuje (s výjimkou Z. Starého 1995). V Teorii intervencí však zaujímá tento termín centrální postavení, jelikož je obecným pojmem, který charakterizuje vztah lingvistů a mluvčích na jedné straně k jazyku na straně druhé (v opačném směru se jedná o vztah reflexe jazyka mluvčími a lingvisty).

0.2 Jazykově regulační činnost/praxe, intervenční činnost/praxe

Tímto termínem se myslí činnost, kterou vyvíjejí kodifikační autority v rámci jazykové regulace. Nejčastěji se jedná o institucionalizované intervence (jako je kodifikace nebo jazykový zákon). Zároveň se jazykově regulační praxí může myslet i uplatňování konkrétního konceptu, tedy převedení teoretických stanovisek do praxe. Termín je třeba zavést pro Teorii intervencí, která klasifikuje jednotlivé přístupy k jazykové regulaci. V souvislosti s touto intervenční činností je třeba odlišovat její teoretickou (koncept) a praktickou (aplikace) stránku (stejně jako intenci a recepci regulační činnosti).

0.3 Kodifikační autorita, jazykově regulační autorita

Činitel (nejčastěji se jedná o lingvisty), který může způsobit institucionalizovanou intervenci, tzn. intervenci řádově vyšší kvality (tj. silnější) než jsou intervence individuální. Kodifikační autorita představuje důležitý pojem pro Teorii intervencí, jelikož označuje souhrn všech možných původců institucionalizovaných intervencí, a je tak jednou ze základních proměnných, se kterou teorie pracuje.

0.4 Sankce

V případě jazykového chování se jedná o jakoukoli odmítavou reakci příjemce (nebo společnosti příjemců), příp. otevřenou kritiku vůči použitým prostředkům, která může narušit komunikaci, může vést k diskvalifikaci mluvčího/pisatele z komunikační situace. Sankce za jazykové chování v nejviditelnější podobě nacházíme ve škole, v případě, že existuje jazykový zákon, mají sankce podobu právních sankcí. Termín se zavádí zejména kvůli definici preskripce.

0.5 Kodifikace

V nejširším smyslu slova se jedná o výsledek lingvistického zkoumání, který je přístupný mluvčím (povětšinou se jedná o zkoumání synchronní a empirické); vzniká tedy s existencí lingvistiky v daném jazyce a vytváří nenulový intervenční tlak. Akademický slovník cizích slov (Petráčková-Kraus 1998) sice přikládá tomuto termínu významový rys „závaznosti, úředně předepsaných pravidel“, úzus současné české jazykovědy však běžně používá spojení „deskriptivní kodifikace“ v opozici ke spojení „preskriptivní kodifikace“. Pokud by platila definice z Akademického slovníku, bylo by první spojení oxymoronem, druhé pleonasmem. Pro takové hodnocení jazyka lingvistů však není opodstatněné. Nejedná se tedy o definici stipulativní, ale o deskripci vycházející z reálného úzu.

0.5.1 Kodifikace preskriptivní (preskripce)

Kodifikace příkazující (nebo také intervenující, regulující) je výsledkem (výstupem) lingvistického zkoumání, který je přístupný mluvčím a má intencně imperativní modalitu; může jen obtížně plnit imperativní úkoly a nebýt monopolní. Na základě hodnocení jazykových prostředků sankcionuje projevy (popř. poskytuje argumenty pro sankce za tyto projevy), které se s jejím hodnocením neshodují (ale s jinými možnými hodnoceními se shodovat můžou). Recepce preskriptivní kodifikace může mít různou modalitu (od indikativní po imperativní), na faktu její preskriptivnosti to však nic nemění.

0.5.2 Kodifikace deskriptivní (deskripce)

Kodifikace popisující (nebo také radící, doporučující) je výsledkem (výstupem) lingvistického zkoumání, který je přístupný mluvčím a nemá intencně imperativní modalitu (dalo by se rovněž mluvit o indikativním zaměření); může být proto pluralitní (tedy konkurovat si s jinými deskripcemi). Stejně jako preskriptivní kodifikace i deskriptivní kodifikace může mít různou recepci (od indikativní po imperativní). Oba pojmy (deskriptivní i preskriptivní kodifikace) slouží v rámci Teorie intervencí k odlišování jednotlivých konceptů jazykově regulační činnosti, KMI používá termín pluralitní deskriptivní kodifikace pro zajištění minimální intervence do jazyka.

0.6 Kontrastivnost popisu (kodifikace)

Paradox popisu jazyka (nejčastěji kodifikace), který je vytvářen s ohledem na prostředky, ve kterých se chybuje. Na jedné straně se málo frekventovaná varianta kodifikuje, aby se podpořila oproti většinové „chybné“ variantě, na straně druhé je málo frekventovaná varianta z kodifikace vypuštěna s poukazem na její nízkou frekvenci (a z toho vyplývající např. archaičnost). Jedná se o příklad porušení požadavku jednoznačnosti (viz s. 26), který Teorie intervencí klade na všechny koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi.

0.7 Spisovný jazyk

Spisovný jazyk je problematický termín, který se objevuje zejména v pracích Pražské školy a který nebyl nikdy uspokojivě definován. Je zde třeba lišit dvojí pojetí. 1) Jazyk kodifikovaný, určený a vytvářený kodifikační tradicí, jinak též lingvisticky regulovaná čeština, elaborovaný kód; útvar, který je většinou lingvistů a mluvčích tradičně (i v současnosti) nazýván jako spisovný jazyk. 2) Jazykový standard, reálně (tj. podle jednoznačných kritérií objektivně poznatelný) existující (ne nutně nekodifikovaný) jazyk, tj. lingvisticky neregulovaná z úzu poznatelná varieta, kodifikací pouze zaznamenávaná. První pojetí Teorie jazykové kultury výslovně odmítá (Havránek 1947-1948: 14), pro reálné fungování druhého pojetí nebyla snesena kritéria zjišťování spisovnosti. S tímto termínem nepracuje Teorie intervencí, Koncept minimální intervence se vůči němu kriticky vyhraňuje.

0.8 Oficiálnost, formálnost

Termín má dvě roviny, kterých se využívalo v Teorii jazykové kultury střídavě podle výhodnosti pro zdůvodnění některých kodifikačních rozhodnutí. V jednom případě je jazyk brán za definiční rys ne/oficiálnosti situace, podruhé je ne/oficiálnost situace definována jinými okolnostmi než použitým jazykem (oblečení, obřadnost apod.) a jazyku se podle toho připisuje hodnocení ne/oficiální. V prvním případě tak jazyk připisuje hodnocení situaci, podruhé situace připisuje určité hodnocení jazyku. Teorie intervencí i Koncept minimální intervence pracují s tímto termínem pouze ve druhém smyslu (tj. oficiální/formální je situace mající úřední, slavnostní ráz apod.).

0.9 Problémy (s jazykem)

Regulační činnost v jazyce se téměř vždy zdůvodňuje potřebou řešit problémy s jazykem. Tyto problémy jsou však dvojího druhu. Jednak mohou mluvčí pocítovat problémy při komunikaci a jednak existují problémy lingvistů při studiu a popisu jazyka (např. Bělič (1959) píše o „hybridně rozkolísaném“ jazyku mezi spisovným a nespisovným jazykem – což není možné brát jako problém prvního typu).

0.10 Celonárodnost

Argumentem pro nebo proti zaznamenání určitého prvku v kodifikaci byla často celonárodnost. V této souvislosti je třeba rozlišovat celonárodnost ve smyslu percepčním a ve smyslu produkčním. Je pravděpodobné, že celonárodních prvků bude v prvním smyslu mnohem více než ve druhém.

0.11 Normativ

Sociální jev, která má schopnost regulovat přirozené chování (třeba i jazykové). Nadřazený pojem ke kodifikaci nebo normě. Nemusí být nutně kodifikovaný. KMI využívá tohoto termínu pro definici preskripce, která je dána odstupem běžného úzu od normativu.

0.12 Postoje mluvčích k jazykovým prostředkům

S postoji mluvčích pracuje současná lingvistika poměrně hojně. V souvislosti s probíraným tématem je třeba lišit postoje reálné a deklarativní. Reálné postoje mluvčích k jazykovým prostředkům se odrážejí v jejich úzu, ačkoli jsou mnohdy neuvědomované. Naproti tomu deklarativní postoje se v úzu projevit nemusejí, v anketě nebo dotazníku při přímé evaluaci konkrétních jevů jsou však mluvčími projevovány.

1 Nástin Teorie intervencí

1.0 Vymezení Teorie intervencí

Teorie intervencí, jejíž nástin se pokusím v této části předložit, je lingvistická disciplína zkoumající možné vztahy jazyka, mluvčích a jazykově regulačních autorit (lingvistů, kodifikátorů apod.) spolu se silami (intervencemi), které mezi nimi mohou působit. Svým předmětem zájmu tak spadá převážně do sociolingvistiky, zejména do oblasti její praktické aplikace. Dalším inspiračním zdrojem pro Teorii intervencí je metodologie lingvistiky.

Její náplní jsou minimálně tyto okruhy témat: 1) typy intervencí, které do jazyka zasahují, jejich klasifikace a jejich dopady na jazyk a jazykové společenství (viz s. 16); 2) klasifikace a popis jednotlivých intervenčních prostředí (viz s. 21); 3) stanovení požadavků na jednotlivé koncepty ovlivňující jazykově regulační (intervenční) praxi (viz s. 24).

1.0.1 Data – problém – hypotéza – teorie

Z metodologického hlediska by každá teorie měla být vytvářena postupem od dat přes (výzkumné) problémy, hypotézy až k vlastní teorii (Čermák 1997: 14). Teorie intervencí pracuje s dvěma typy dat, které mají povahu sociolingvistických proměnných: a) aktéři jazykové situace, což jsou především kodifikační autority, mluvčí a jazyk; b) vztahy mezi aktanty. Konkrétněji řečeno, Teorie intervencí zkoumá, jaká je v daném prostředí činnost kodifikačních autorit (jazykových odborníků, lingvistů, kodifikátorů ale i zákonodárců a politiků), jakým způsobem se k těmto autoritám a výsledkům jejich práce staví mluvčí a jak je tímto vztahem ovlivněn jazyk. Tato data mohou nabývat různých hodnot a jejich kombinací získáváme různé hypotézy o stavu v daném jazykovém společenství.

Základní obecné vztahy mezi jednotlivými aktéry dané intervenční situace zachycuje následující schéma.

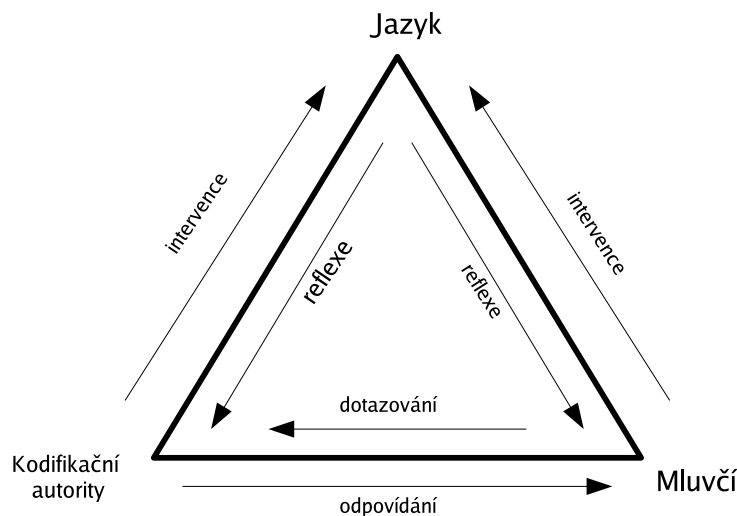

Diagram nezachycuje intenzitu jednotlivých vztahů (např. intenzita intervence kodifikačních autorit je nesrovnatelná s intenzitou intervencí mluvčích) ani kvantitu

(množství intervencí všech mluvčích je nesrovnatelně větší než intervence kodifikačních autorit).

Kodifikační autority jsou subjekty, které do jazyka intervenují institucionalizovanými intervencemi (zejm. lingvisté, politici apod.). Ty mají nesrovnatelně větší váhu než intervence běžných mluvčích (intervence individuální). Jazyk je vystaven těmto intervencím a jeho vývoj je kombinací intervence a imanentního vývoje. Jazyk působí na kodifikační autority i na mluvčí, je jimi reflektován. U kodifikačních autorit se reflexe projevuje hodnocením prvků, které je zdrojem další (kodifikační) intervence, mluvčí jazyk reflektují podobně, navíc skrze jazyk vnímají silnější intervence kodifikačních autorit, kterým se (často) podřizují. Vztah mezi kodifikačními autoritami a mluvčími je charakterizován tím, že mluvčí poptávají jazykově regulační činnost a kodifikační autority této poptávce v různé míře vycházejí vstříc.

Otázka výzkumného problému je v rámci Teorie intervencí složitější. Problém, který by byl impulsem k vytvoření Teorie intervencí, leží mimo oblast zkoumaných dat. Teorie intervencí totiž vzniká z potřeby zastřešujícího obecného rámce pro koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi. Problémem, který by mohl být impulsem pro vytvoření Teorie intervencí (ačkoli tomu tak reálně nebylo), by pak byl nedostatek nástrojů pro popis konceptů, jejich vlastností a požadavků na tyto koncepty. Z hlediska metodologické klasifikace by tak Teorie intervencí řešila konceptuální problém (Čermák 1997: 9), který je v opozici vůči problémům empirickým a/nebo strategickým.

Teorie intervencí si vytváří na základě kombinací jednotlivých sociolingvistických proměnných hypotézy o jednotlivých možnostech uspořádání vztahů mezi aktéry jazykové situace. Apriori nestanoví krajní meze, mezi nimiž se mohou jednotlivé koncepty pohybovat, možnosti klasifikace jednotlivých cest se mohou dále zpřesňovat.

Konečně teorie samotná je (kromě klasifikace a popisu intervencí a přístupů k jazykově regulační praxi) souborem pravidel a axiomů, které stanovují požadavky na koncepty ovlivňující jazykově regulační (intervenční) praxi. Jelikož koncepty samotné jsou vždy zaujetím konkrétního postoje, jsou tedy vyjádření nějakého názoru, nemůže na ně být aplikována klasická metodologie vědy, která s axiologickými hodnotami nedokáže uspokojivě pracovat. Koncepty jsou tak mimo dosah metodologických zásad, Teorie intervencí v tomto bodě metodologii doplňuje a pokouší se přinášet lingvisticky odůvodněné požadavky na koncepty ovlivňující intervenční praxi.

1.1 Typy intervencí

Podle Akademického slovníku cizích slov (Petráčeková-Kraus 1998) je intervence „*zásah, zákrok v něčí prospěch. . .*“. Z tohoto obecného výkladu bychom mohli po určitém zpřesnění vycházet i v případě lingvistických intervencí, intervencí do jazyka. Předpokladem jakékoli intervence je tedy fakt nějakého zásahu, který v případě jazyka vykonává člen daného jazykového společenství¹. V zásadě je možné na zásahy do jazyka nahlížet ze dvou perspektiv – synchronně a diachronně.

Ze statického hlediska synchronního popisu je intervencí každý tlak na prvek (či množinu prvků) jazykového systému nebo způsob jeho užívání. Z pohledu synchronie není takováto intervence hodnotitelná v intencích úspěšnosti nebo neúspěšnosti. Intervence je v tomto smyslu základem vývojového pohybu, jehož pozorování leží mimo oblast striktně synchronního bádání. Synchronně pozorovaná intervence (*hic et nunc*)

¹Mohli bychom uvažovat o tom, že intervenční činnost může vyvíjet i člen jiného jazykového společenství (např. v případě okupace). Pak se jedná o speciální případ, který by zasloužil další pozorování.

na druhou stranu dává možnost pozorovat její zacílení (viz výše citovaná definice: *záškok v něčí prospěch*). Prvek, vůči kterému (nebo v jehož prospěch) byla intervence vedena, je často explicitně z intervence abstrahovatelný.

Z hlediska diachronie je intervencí jakýkoli tlak (zásah), jehož výsledek byl pozorovatelný v určitém období a který si kládł za cíl vychýlit směr imanentního vývoje jazyka. Pouze v rámci diachronního studia je tak možné uvažovat o úspěšnosti dané intervence. Na rozdíl od synchronního pohledu, diachronie neumožňuje přesnou identifikaci cíle intervence, protože směr vývoje, který je diachronně pozorovatelný, bude vždy směsicí imanence a intervence². Mluvíci intervenující v určitém okamžiku proti prostředku A se tak může nevědomě stát zdrojem intervenčního tlaku pro prvek B (viz měření intervencí, s. 161).

1.1.1 Seznam možných intervencí

Seznam možných intervencí se v průběhu vývoje jazyka a společnosti mění. Následující výčet si proto v žádném případě neklade nároky na úplnost. Mezi základní druhy intervencí v současnosti patří: jazyková politika státu, kodifikační zásahy (jedná se o jakékoli lingvistické popisy jazyka přístupné široké veřejnosti), jazyková kritika – korektorská činnost, jazykově vzdělávací činnost (zejm. ve školách), vliv jazykového vzoru (nejčastěji z masmédií), autocenzura/autooprava, oprava komunikačního partnera v rozhovoru atd.

1.1.2 Dopady intervencí

V oblasti popisu dopadů jednotlivých intervencí zatím nebylo provedeno téměř žádné zkoumání (náčrt korpusového zkoumání intervencí je uveden v této práci, viz s. 161). Musíme se proto omezit na obecná konstatování. Intervence mají různé dopady podle toho, o jaký druh intervence se jedná, podle cíle intervence (různé skupiny prostředků jsou různě ovlivňovány jednotlivými druhy intervencí). Na výsledném efektu intervencí se nezanedbatelně podepisuje i to, jaká jazykově regulační praxe v daném jazykovém společenství převládá.

Nejčastějším efektem, které jednotlivé intervence sledují, je zahrnutí (resp. odstranění) jazykových prostředků do (resp. z) úzu. Tyto dopady zhruba odpovídají pojmem preskripce a proskripce. Efektem jiného druhu pak může být přehodnocení jevu (z hlediska stylistického, útvarového apod.).³

²Nepoznatelnost cílů intervence platí obecně s výjimkou intervencí, které jsou spolu se svým zacílením veřejně deklarované. Těch je ovšem menšina a stále pro ně platí, že spolu s deklarovanými cíli zasahují i jiné části jazykové praxe.

³Specifický (a ojedinělý) případ intervence představuje návrh prof. Jelínka a redakce časopisu Naše řeč na zřízení speciální kodifikační komise při Ústavu pro jazyk český AV ČR, která by měla za úkol rozhodovat, zda má mít daná příručka oficiálně kodifikační „pravomoc“ (Jelínek et al. 2006; viz také Cvrček 2006b a Sgall-Cvrček 2007). Jednalo by se tak o regulaci regulace, tedy o intervenční tlak, který není veden směrem k jazykovým prostředkům, ale směrem k intervenujícím institucím. Zároveň by s touto komisí vznikla jakási metakodifikační autorita.

1.1.3 Dělení intervencí

Základní výčet intervencí můžeme rozdělit podle několika kritérií do různých skupin.⁴

1) Podle rozsahu intervence: intervence mající platnost na celý jazyk a na většinu mluvčích (jazyková politika státu, kodifikační zásahy) nebo intervence částečné, zasahující jednotlivé jevy a/nebo jednotlivé mluvčí (jazyková kritika – korektorská činnost, jazykově vzdělávací činnost, autocenzura/autooprava, oprava komunikačního partnera v rozhovoru). 2) Podle zacílení: interpersonální, mluvčí intervenuje/í do jazyka druhých (jazyková politika státu, kodifikační zásahy, jazyková kritika – korektorská činnost, jazykově vzdělávací činnost, oprava komunikačního partnera v rozhovoru) a „intrapersonální“, mluvčí intervenuje do svého vlastního jazyka (autocenzura/autooprava). 3) Podle intenzity: institucionalizované a individuální.

1.1.3.1 Institucionalizované a individuální intervence Pro Teorii intervencí je třetí dělení nejpodstatnější. Intervence takto můžeme rozdělit na **institucionalizované a individuální**.⁵ Těmi institucionalizovanými myslím především standardizační procesy (v našem případě především kodifikační zásahy, nehledě k tomu, zda jsou podle typologie vypracované P. Garvinem (1993: 42n) *academy-governed* nebo *free-enterprise*). Dalším institucionalizovaným působením tohoto druhu je pak vyučování ve školách, jazykové zákony apod. Individuální intervence se projevují např. v rozhovoru dvou mluvčích, v němž jeden opraví „chybu“ druhého, autocenzurou určitých výrazů, na pomezí individuálních a institucionalizovaných intervencí do jazyka může být např. korektorská praxe či jazyková praxe v médiích apod.

Rozsah obou těchto typů nelze striktně oddělit, protože institucionalizovaná intervence se často vydává za jakési zobecnění intervencí individuálních, kterou provádějí více či méně fundovaní odborníci.⁶

1.1.3.2 Metafora Bownova pohybu Intervenční praxi je možné popsat s pomocí fyzikální metafory tzv. **Brownova pohybu (Brownian motion)**. Tímto fyzikálním pojmem se rozumí „*nepravidelný pohyb malých částic v plynech nebo kapalinách, vyvolaný tepelným pohybem jeho molekul*“ (Všeobecná encyklopedie, Diderot). Charakteristické pro tento jev je, že pohyb částic je chaotický a účinky narážení jedné částice do tělesa vystaveného tomuto jevu se ruší působením částice jiné. Teoretický případ, při kterém by se částice „domluvily“ a do tělesa narážely jen z jedné strany, což by mohlo mít za následek posunutí tělesa, je ovšem velmi nepravděpodobný. Zároveň hybnost jedné částice je tak malá, že i v případě rovnosti sil po všech stranách (což

⁴Jiný typ dělení intervencí (resp. „kontrolních a regulačních zásahů“) představil Kuchař (1979): a) individuální reflexe jazyka – její účinnost závisí na autoritě a prestiži autorů (rodičů, učitelů, představených apod.); zpravidla nemá podstatný vliv na jazykové normy, které mají kolektivní ráz a vyšší míru společenské závaznosti. b) lingvistická kodifikace jazykových norem – nejdůležitější regulační činnost v jazycích s rozvinutou spisovnou tradicí, kodifikace jevů jednotlivých i celých souborů jevů, celých plánů jazyka; hledisko kodifikační bývá součástí lingvistických popisů spisovných jazyků, kodifikace je produktem lingvistických představ, teorií i celých lingvistických koncepcí. c) normalizace terminologie – souvisí se specifickou sémantikou termínů a odborného vyjadřování vůbec; regulace tvorby a užívání vlastních jmen a pojmenování (zeměpisná jména, názvy výrobků apod.). d) jazyková politika – zasahuje do vnějších podmínek fungování jazyka.

⁵Základem pro tuto část je příspěvek Cvrček (2006d).

⁶Lingvistika takto postupuje často, zvláště když napodobuje procesy, které (ne)vědomě provádějí mluvčí při své jazykové praxi a zobecňuje je – např. výběr synonym pro lepší porozumění při rozhovoru na straně mluvčích a vytváření slovníků synonym v případě jazykovědy.

je jev stejně nepravděpodobný jako „dohoda“ mezi částicemi), jedna samotná částice svým nárazem do tělesa jeho polohu nezmění⁷.

Můžeme si jazyk představit jako objemný a hmotný objekt, který se pohybuje v prostředí nějakého plynu či kapaliny. Jednotlivé částice, které do něj narážejí, mohou pak zastupovat individuální intervence mluvčích. Samotný pohyb tělesa znázorňuje (imanentní) vývoj jazyka.

Každý pohyb tělesa vyvolává odpor, tření. Stejně tak vyvolávají odpor u archaičtější nalaďených mluvčích některé jazykové inovace, na které reagují s odporem ne nepodobným tomu fyzikálnímu (v jazykové praxi je to např. autocenzura, nepoužívání daného progresivního prostředku nebo jeho otevřená kritika). Stejně tak se najde část mluvčích, kteří změny podporují a „tlačí“ na jazyk ve směru jeho pohybu-vývoje. Tyto protikladné síly (progresivní vs. archaizující⁸) se tak vzájemně ruší ve prospěch původního pohybu-vývoje.⁹ Protikladnost sil působících na jazyk konstatoval i prof. A. Stich: *„Jazyk fungující a společensky se uplatňující v dimenzích jazykové kultury bývá objektem divergentních nebo protikladných snah jednotlivých sociálních skupin. To se někdy ještě dále komplikuje tím, že křížem přes rozvrstvení sociální jde rozvrstvení generační.“* (Stich 1979: 103) Směr působení dané částice představuje přístup k jazykové praxi či očekávání mluvčího od jazyka, vyjadřovací potřeby na jazyk kladené.¹⁰

V podstatě mimo představu Brownova pohybu a zavedenou metaforu stojí **intervence institucionalizované**. Každá takováto intervence, jelikož má mnohem větší „sílu“ než jeden mluvčí, může do jisté míry ovlivnit směr pohybu-vývoje tělesa-jazyka.

1.1.3.3 Intervence a spontánně ustavený řád Jak bylo již řečeno, institucionalizované intervence jsou často jakýmsi zobecněním individuálních intervencí, upřednostňují některé požadavky na jazyk, jiné upozadují. Teoreticky mohou nastat tři krajní, v realitě však v takto vyhraněné podobě neexistující, případy: (1) **intervence má opačný směr** než jazykový vývoj (odpovídá zhruba archaizujícímu purismu), (2) **intervence je mimoběžná ke směru** jazykového vývoje (ostatní druhy purismu – estetický, elitářský, obranný apod., podrobnější klasifikace jednotlivých typů purismu viz Thomas 1991) a (3) **intervence má směr shodný s vývojem** (ideální případ jazykové kultivace tak, jak byl zamýšlen Pražskou školou).

V prvním případě jde o institucionalizovanou intervenci, která se snaží zabránit jazykovému vývoji, hlavním kritériem intervenčních snah je shoda s předchozími vývojovými fázemi jazyka. Sjednocuje tedy individuální intervence mluvčích, kteří jsou archaičtější nalaďeni. Motivace této intervence může být mnohá, stejně jako její výsledky.

⁷Přirozeně vliv hybnosti částic na těleso je závislý na hmotnosti a objemu tělesa, pro naše účely předpokládám těleso větší a hmotnější než pylové zrnko, na němž byl pohyb R. Brownem pozorován.

⁸Daneš (1979) rozděluje mluvčí mj. podle jejich postoje k jazykovým změnám na rezistentní vůči změnám a ochotně změny přijímající.

⁹Srov. *„Žádná jiná instituce se netýká všech jednotlivců v každém okamžiku, žádná jiná se ne Nabízí všem tak, že v ní každý může participovat a může ji i přirozeně ovlivňovat.“* (Saussure připravuje se)

¹⁰Mohlo by se zdát, že tato metafora nezohledňuje sílu jednotlivých intervencí; intervence slavných osobností se zdá mít větší váhu než intervence „obyčejných“ lidí. Ve skutečnosti se dá uvažovat o tom, že všechny intervence mají stejnou váhu, pouze některé intervence jsou kvůli svojí prestiži více napodobovány. Proto můžeme tvrdit, že intervence slavných osobností je stejně silná jako všechny ostatní, je pouze napodobována větším počtem mluvčích. Navíc i v případě těchto intervencí se však jedná o pluralitu, je proto pravděpodobné, že i tyto se vzájemně do velké míry ruší.

V případě institucionalizované intervence směřující mimoběžně k trajektorii vývoje se jedná o sjednocení intervenčních sil, které usilují o vychýlení tělesa z nastolené dráhy. Tento typ intervence primárně nechce brzdit vývoj, je sjednocením individuálních intervencí, které chtějí jazyk např. „obohatit“ nebo jej diferencovat od jazyka sousedního (separační funkce) apod.

Pokud se budeme opírat o Mathesiův výrok, že „*dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces tříbení trochu urychlili...*“ (Mathesius 1932: 25), má třetí typ institucionalizované intervence (spojované v tradici Pražské školy především s kodifikací) v ideální podobě charakter sjednocení spektra těch individuálních intervencí, které působí ve směru pohybu-vývoje. I když ponecháme stranou „noetický optimismus“ Mathesiova výroku, měla by se v ideálním případě institucionalizovaná intervence snažit působit na těleso ve směru, který je dán pohybem tělesa v naší metafoře, tedy ve směru vývoje jazyka. Jedná se tedy o sjednocený pohyb mnoha mluvčích-částic (vlivem školy, médií apod.), který působí na jazyk-těleso jedním směrem.

U typů 1 a 3, které se nějak vymezují vůči vývojové linii jazyka, nastávají tyto metodologické obtíže: Jak instituce intervenující do jazyka pozná, jakým směrem jde vývoj? Rozpoznat směr vývoje je obtížné, zvláště uvědomíme-li si, že „*jazyk nazíraný, reflektovaný, hodnocený a nějak manipulovaný je vtažen do složité hry sociálních soustav jako jedna z jejích složek. Zde na něho působí sociální síly nejrozmanitějšího druhu, a to bezprostředně i prostředně, přičemž toto zprostředkování bývá někdy tak složité, že ukrývá prvotní motivaci a značně ztěžuje její vědomé uchopení, dešifrování, i pro lingvistu.*“ (Stich 1979: 101) Směr vývoje může být pozorovatelný pouze s časovým odstupem, v přítomnosti je však nezjistitelný.

S tím souvisí i druhá námitka k intervencím typu 1 a 3. Kodifikační intervence podle PLK tedy musí sjednotit všechny částice podporující vývoj. Výsledný vektor institucionalizované intervence tohoto typu by měl být součtem jednotlivých intervencí částic-mluvčích podporujících vývoj. Pokud však dojde k opomenutí některých z těchto částic při „výpočtu“ výsledného vektoru, změní se (sice nepatrně) výsledný směr, a tudíž se vektor kodifikační intervence dostane dříve či později do sporu s trajektorií vývoje.

Z této klasifikace vyplývá, že imanence jazykového vývoje je vždy více či méně v rozporu s institucionalizovanými intervencemi a přirozená trajektorie vývoje se vždy (dříve či později) projeví tím, že výsledek intervence je směsicí intervence a imanence. Tomu neodporuje fakt, že některé takové intervence byly imanencí v podstatě přijaty (např. zásah jungmannovské generace na základě Dobrovského kodifikace). Je otázkou, do jaké míry je tento jev spojen s poznáním jazykové situace a do jaké míry je dán náhodně. Případy, kdy imanence takovéto zásahy nepřijala, jsou však podle mého názoru mnohem častější.¹¹ Zkoumání, která by ovšem tuto domněnku dokládala nebo vyvracela, nejsou k dispozici.

Jazyková praxe individuálních intervencí se z hlediska zavedené metafory Brownova pohybu jeví jako kosmos, protože jednotliví mluvčí intervenují do jazyka na základě (osobně pocítované) záhodnosti. **Pluralita** individuálních intervencí ukazuje na **spontánnost**, **záhodnost** těchto intervencí zase na **řád**. Individuální intervence zejména kvůli jejich početnosti se tedy buď vzájemně vyruší nebo jejich pluralita

¹¹Srov. „*Není-li, jak uvidíme, po této stránce [jazyk – VC] zcela arbitrární a vládne v něm relativní rozumnost, pak se tu ale projevuje i neschopnost lidí ho měnit. Tento systém je totiž komplexním mechanismem a nelze ho pochopit jinak než reflexí (...). Takovou změnu si lze představit jen v důsledku zásahu specialistů, gramatiků, logiků atd., avšak zkušenost nám ukazuje, že podobné vměšování nemělo žádný úspěch.*“ (Saussure 1996: 102n)

zaručuje, že nebudou některé vyjadřovací funkce preferovány nadměru (tedy nad vyjadřovací potřeby daného společenství). Aktualizují se tedy pouze ty potřeby, které jsou skutečně vyciřovány.

1.2 Popis prostoru, který mají kodifikační autority k dispozici v přístupu k jazyku a mluvčím

Jazyková praxe mluvčích je podrobena regulaci. Tuto regulaci vytvářejí a řídí zejména kodifikační autority¹², které k tomu mají k dispozici mj. institucionalizované intervence. Kodifikační autority mohou přistupovat k jazyku i intervencemi individuálními. Individuálně se může odborník vyjadřovat ke konkrétnímu jazykovému jevu, pracovníci poraden udělují doporučení svým klientům apod. Mnohem častěji – a z hlediska dosahu i výrazněji – se však kodifikační autority obracejí k mluvčím prostřednictvím institucionalizovaných intervencí, které se nejčastěji projevují nějakým typem kodifikačních příruček, jazykových zákonů apod. Právě z toho důvodu je klasifikace možných jazykově regulačních přístupů v rámci Teorie intervencí založena právě na institucionalizovaných intervencích.

Tato jazykově regulační činnost má 1) stránku teoretickou, v Teorii intervencí se tato část jazykově regulační činnosti nazývá koncept¹³ (příkladem konceptů je např. Teorie jazykové kultury nebo Koncept minimální intervence) a 2) stránku praktickou, jazykově regulační praxi v užším smyslu slova¹⁴. Tyto dvě strany jazykově regulační činnosti nelze zaměňovat (viz níže).

Existují nějaké osy, distinktivní rysy či opozice (binární nebo graduální), pomocí nichž bychom mohli jednoduše popsat prostor, který zaujímají možnosti přístupu k jazyku a mluvčím (možnosti jazykově regulační praxe)? Pokud bychom chtěli celou škálu (prostor) takovýchto přístupů zmapovat, budeme nuceni vytvořit si systém os-kritérií, na jejichž základě se můžeme v prostoru orientovat. Zadáním koordinát jednoho přístupu podle zvolených kritérií dostaneme pak umístění konkrétního přístupu v rámci celého prostoru (spektra) možných přístupů.¹⁵

1.2.1 Kritéria popisu

Pro popis jsem zvolil následující kritéria (z důvodu jednoduššího popisu nabývají kritéria vždy pouze dvou hodnot (+,-); přičemž minus je vyhrazeno vždy pro jev představující menší intervenci¹⁶):

1. Způsob, jakým mluvčí vnímají intervence jazykovědy: *imperativní* (+) vs. *indikativní* (-)
2. Záměr, s jakým kodifikační autority (jazykoví odborníci, lingvisté) do jazyka intervencují (s jakým účelem je vytvářena kodifikace): *preskriptivní* či *proskriptivní* (+) vs. *deskriptivní* (-)

¹²Termínem kodifikační autority myslím v této části zejména lingvisty a jazykové odborníky. Zdrojem institucionalizovaných intervencí však mohou být i politici, misionáři popisující daný jazyk či komerční nakladatelé apod.

¹³Existuje dostatek případů, kdy funguje jazykově regulační činnost bez explicitně sepsaného teoretického konceptu.

¹⁴Termínu jazykově regulační praxe používám jednak ve smyslu uplatňování teoretického konceptu, ale i metonymicky přeneseně pro intervenční situaci daného jazykového společenství.

¹⁵K tomuto přístupu k možným intervenčním prostředí mě inspiroval při osobních rozhovorech doc. P. Novák.

¹⁶Binarita těchto rysů přitom může být momentem, který celý model může vzdalovat od reality.

3. „Lingvistický status daného jazyka“; zda existuje lingvistický popis daného jazyka, který je mluvčím znám (může tedy být potencialem zdrojem intervence): *popis existuje (+)* vs. *popis neexistuje (-)*
4. Zda existuje více vzájemně si konkurujících kodifikací daného jazyka (jde o míru vlivu jedné institucionalizované intervence, která je nepřímo závislá na celkovém množství institucionalizovaných intervencí v daném jazykovém společenství): *monopolní (+)* vs. *konkurující si (-)*¹⁷
5. Z čeho vyplývá autorita intervence (buď se přibližuje zákonné podobě – jazykový zákon se sankcemi nebo bez nich – nebo je autorita dána spíše tradicí): *zákon (+)* vs. *tradice (-)*¹⁸

Ke kritériím je třeba připojit několik poznámek. Při popisování jednotlivých konceptů ovlivňujících jazykově regulační praxi je třeba důsledně rozlišovat intenci činnosti a její recepci. V případě kritéria 1 jde tedy výlučně o recepci institucionalizovaných intervencí mluvčími (bez ohledu na záměr kodifikátorů), v případě kritéria 2 o intenci kodifikátorů, nikoli o to, zda se jim tento záměr daří naplňovat. Stejně tak je v případě kritéria 3 potřeba zdůrazňovat, že nejde o situaci, kdy je nepopsaný jazyk poprvé zaznamenán lingvistou (nebo misionářem apod.), který není rodilým mluvčím, a tento záznam není rodilým mluvčím znám nebo srozumitelný.

1.2.2 Možnosti přístupu k jazykově regulační praxi

V zásadě tak vzniká prostor, ve kterém může vzniknout přesně 32 kombinací všech kritérií. Pokud od všech možností odečteme ty, které z logiky věci nastat nemohou (kritéria jsou vzájemně sporná, např. 3- a zároveň 2+), a ty, které se neliší (kritéria, která by je mohla vzájemně odlišovat, mají podobu „fonologických nul“, např. 3- a zároveň 4+/-), dostaneme přesně 13 možností. Celkový výčet všech možností zachycuje tabulka (v závorkách jsou uvedeny „fonologické nuly“; kombinace, které odporují logice systému jsou označeny „nelze“ v prvním sloupci):

Přístup (možné/nemožné)	1.	2.	3.	4.	5.	Σ
monopolní preskripce s autoritou a zákonem – maximální intervence	+	+	+	+	+	5
monopolní preskripce s autoritou a tradicí	+	+	+	+	-	4
konkurující si preskripce s autoritou a zákonem	+	+	+	-	+	4
konkurující si preskripce s autoritou a tradicí	+	+	+	-	-	3
<i>nelze</i>	+	+	-	(+)	(+)	4
<i>nelze</i>	+	+	-	(+)	(-)	3
<i>nelze</i>	+	+	-	(-)	(+)	3
<i>nelze</i>	+	+	-	(-)	(-)	2
monopolní deskripce s autoritou a zákonem	+	-	+	+	+	4
monopolní deskripce s autoritou a tradicí	+	-	+	+	-	3
konkurující si deskripce s autoritou a zákonem	+	-	+	-	+	3
konkurující si deskripce s autoritou a tradicí	+	-	+	-	-	2
<i>nelze</i>	+	-	-	(+)	(+)	3

¹⁷Toto kritérium můžeme použít pouze pokud je kritérium 3 kladné, jinak v systému funguje jako tzv. fonologická nula, čili kritérium, které nemá v daném případě logický smysl, a tudíž ani rozlišovací schopnost.

¹⁸Toto kritérium můžeme použít pouze pokud jsou kritéria 1 a 3 kladná, viz poznámka 17.

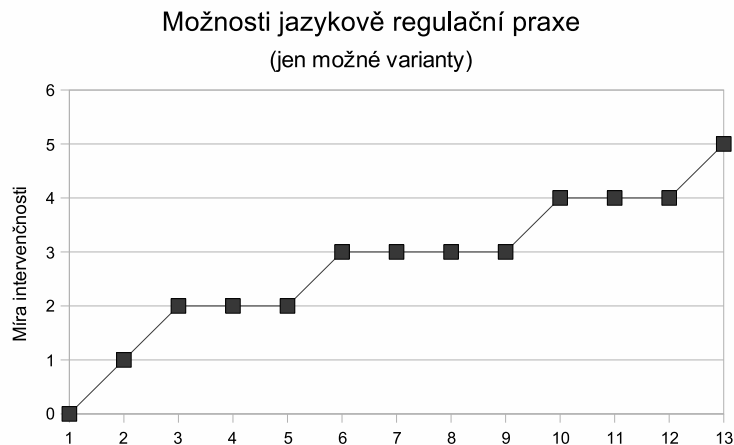
<i>nelze</i>	+	-	-	(+)	(-)	2
<i>nelze</i>	+	-	-	(-)	(+)	2
<i>nelze</i>	+	-	-	(-)	(-)	1
monopolní preskripce (se zákonem), ale bez autority	-	+	+	+	(+)	4
monopolní preskripce (s tradicí), ale bez autority	-	+	+	+	(-)	3
konkurující si preskripce (se zákonem), ale bez autority	-	+	+	-	(+)	3
konkurující si preskripce (s tradicí), ale bez autority	-	+	+	-	(-)	2
<i>nelze</i>	-	+	-	(+)	(+)	3
<i>nelze</i>	-	+	-	(+)	(-)	2
<i>nelze</i>	-	+	-	(-)	(+)	2
<i>nelze</i>	-	+	-	(-)	(-)	1
jeden (uzákoněný) lingvistický popis	-	-	+	+	(+)	3
jeden lingvistický popis	-	-	+	+	(-)	2
konkurující si deskripce (se zákonem) bez autority	-	-	+	-	(+)	2
konkurující si deskripce bez autority – minimální intervence	-	-	+	-	(-)	1
nepopsaný jazyk	-	-	-	(+)	(+)	2
nepopsaný jazyk	-	-	-	(+)	(-)	1
nepopsaný jazyk	-	-	-	(-)	(+)	1
nepopsaný jazyk – nulová intervence	-	-	-	(-)	(-)	0

V posledním sloupci je součet všech (+), což by mohl být ukazatel míry intervence v dané kombinaci kritérií. Možné varianty seřazeny podle míry intervence jsou v následující tabulce (uvedeno už s „nulami“). Grafické znázornění míry intervence u možných přístupů k jazykové regulační praxi (viz obrázek 1).

#	Přístup	1.	2.	3.	4.	5.	Σ
1	nepopsaný jazyk – nulová intervence	-	-	-	0	0	0
2	konkurující si deskripce bez autority – minimální intervence	-	-	+	-	0	1
3	jeden lingvistický popis	-	-	+	+	0	2
4	konkurující si deskripce s autoritou a tradicí	+	-	+	-	-	2
5	konkurující si preskripce bez autority	-	+	+	-	0	2
6	konkurující si deskripce s autoritou a zákonem	+	-	+	-	+	3
7	konkurující si preskripce s autoritou a tradicí	+	+	+	-	-	3
8	monopolní deskripce s autoritou a tradicí	+	-	+	+	-	3
9	monopolní preskripce bez autority	-	+	+	+	0	3
10	konkurující si preskripce s autoritou a zákonem	+	+	+	-	+	4
11	monopolní deskripce s autoritou a zákonem	+	-	+	+	+	4
12	monopolní preskripce s autoritou a tradicí	+	+	+	+	-	4
13	monopolní preskripce s autoritou a zákonem – maximální intervence	+	+	+	+	+	5

Otázkou zůstává, kam v tomto modelu zařadit současnou praxi podle Teorie jazykové kultury (TJK) a ostatní v současnosti používané přístupy k jazyku (např. laiky). Soudě podle projevů současné situace, je hodnocení uplatňování TJK následující: 1+, 2+/-, 3+, 4+, 5- (1. kodifikace je vnímána jako závazná; 2. je tak v některých ohledech a oblastech lingvisty vytvářena; 3. čeština disponuje lingvistickým popisem,

Obrázek 1: Míra intervence u jednotlivých přístupů

kteřý je mluvčím znám; 4. kodifikační příručky jsou sice několikeré, avšak vzájemně si neodporují, nejde tedy o pluralitu a konkurenci; 5. autorita je dána spíše tradicí než zákonem). Z hlediska popisu možností tak současné uplatnění TJK průměrně intervenční nebo velmi intervenční (druhá nejvíc intervenční).

Míra distinktivnosti modelu by se dala odhadovat podle toho, zda by byl schopen různé existující možnosti jazykově regulační praxe rozlišit. Neklade si však nárok na vyčerpávající povahu – kritéria mohou být přidávána a propracovávána do větších detailů. Porovnáme-li např. zmiňovanou TJK s předcházející puristickou praxí Naší řeči, zjistíme, že rozdíl je poměrně malý (rozdílné je pouze 2. kritérium, jelikož puristé se otevřeně hlásili k preskriptivní povaze kodifikace):

Teorie jazykové kultury 1+, 2+/-, 3+, 4+, 5-

Purismus Naší řeči 1+, 2+, 3+, 4+, 5-

Otázkou zůstává, zda-li je rozdíl mezi konceptem Pražské školy a jazykově regulační praxí puristů tak zásadní, aby se v této klasifikaci měl projevit.¹⁹

1.3 Požadavky na koncepty ovlivňující jazykově regulační (intervenční) praxi

Jazyková regulace, která je aplikací konceptů, se často vydává za vědeckou činnost (vědecky podloženou činnost). Pracuje s lingvistickou teorií, využívá nových vědeckých a metodologických poznatků. Naproti tomu je každý koncept jazykově regulační činnosti zaujetím konkrétního postoje, má axiologické cíle (kultivovanost, správnost, svobodu/přirozený vývoj apod.). Lingvistika je veřejností nucena zaujmout nějaké stanovisko (jazykově regulační praxe tak spadá do oblasti aplikace vědy). Pokud ovšem jazykově regulační činnost má mít vědeckou povahu, měla by být řízena nějakou teorií (v terminologii Teorie intervencí *konceptem*). Přísná vědecká teorie s dobrým metodologickým zázemím to ovšem být nemůže, protože volba konceptu a jeho premisy a cíle jsou věcí názoru/rozhodnutí.

¹⁹O podobnostech konceptu Pražské školy a puristů viz Starý 1995.

Teorie intervencí se tak jeví jako teoretický myšlenkový konstrukt popisující možné koncepty apod., který je nepodmíněný přijetím/konsenzem vědecké komunity, tzn. funguje (a je pravdivá) nezávisle na uznání lingvistů. Oproti tomu koncepty jsou věci názoru a konsenzu lingvistů²⁰ a jediné v případě uznání koncepty fungují.²¹

Z hlediska Teorie intervencí (a ani z hlediska jiné lingvistické teorie) není možné rozhodnout, který koncept je vhodnější pro danou situaci. Teorie intervencí je schopna odlišit, např. do jaké míry je daný koncept řídicí jazykově regulační praxi intervenční, jaké druhy intervencí zapojuje (příp. s kterými nepočítá), ale nemůže podávat jednoznačný návod, kterou cestou by se kodifikační autority měly vydat. Je to způsobeno zejména tím, že každý koncept jazykově regulační činnosti je založen na premisách (cílech), které mají axiologickou povahu.

Koncepty ovlivňující regulační činnost se tak dostávají mimo oblast vědy. Z toho důvodu nemůžou tyto koncepty podléhat metodologickým zásadám pro výstavbu teorie nebo hypotézy a požadavky na tyto koncepty tak stanoví Teorie intervencí. Konečné rozhodnutí pro jednu z možností (pro jeden z konceptů) je věcí konsenzu, politické situace či myšlenkového klimatu, které v daném společenství vládne.

Lingvistika (jako nejčastější jazykově regulační činitel) by přesto měla mít zájem na tom, aby koncepty, které se v regulační praxi uplatňují, splňovaly určité požadavky, které by měly zajišťovat uplatnitelnost konceptů, jejich realizovatelnost apod. Z toho důvodu je Teorie intervencí lingvistickou disciplínou (a ne třeba politologickou). Pokud je navíc jazykově regulační činnost vydávána za vědeckou práci, měl by tento zájem o vnitřní nerozpornost a aplikovatelnost být o to větší.

Teorie intervencí proto propracovává systém nároků, které klade na jednotlivé koncepty jazykově intervenční praxe. Tyto požadavky jsou dvojího druhu – formální a obsahové.

1.3.1 Formální požadavky

Základní formální požadavky na koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi se shodují s obecnými požadavky na vědecké teorie a jejich společným jmenovatelem by byl Popperův požadavek nekondiktornosti (Čermák 1997: 29):

1. Požadavek srozumitelnosti
2. Požadavek jednoznačnosti
3. Požadavek nezávislosti pojmů
4. Požadavek otevřenosti

²⁰Je přitom symptomatické, že o konsensuální povaze konceptů se lingvisté explicitně zmiňují jen zřídka. Jedním z případů, kdy tato vlastnost konceptů vyplývá na povrch, je hodnocení výsledků činnosti skupiny kolem P. Sgalla: „*Members of this group, particularly Petr Sgall, have made suggestions about gradual acceptance of some Common forms into the Standard, but their suggestions have failed to convince the majority of participants in the management process* [zvýraznil VC].“ (Neustupný-Nekvapil 2003: 236)

²¹Rozdíl mezi konceptem a teorií by se rozkrýl v případě testování. Zatímco testovací proceduru na koncepty bychom jen obtížně hledali, prokázat nepravdivost, neúplnost či nepřiměřenost zastřešující Teorie intervencí je možné poukazem na existující případ jazykově regulační praxe, který Teorie není schopná zachytit. Analogické ke konceptům je tak rozhodnutí, zda jít cestou doleva nebo doprava. Pokud se chodec rozhodne z nějakých příčin pro jednu cestu, může maximálně testovat, jestli jde jít danou cestou (zda je schůdná), ne ovšem samotný výběr. Z toho důvodu existují požadavky/desideráta na koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi, abychom byli s to odlišit koncepty aplikovatelné (tj. ty, o nichž má smysl přemýšlet) a neaplikovatelné (viz s. 26).

Formální požadavky tak sledují u každého konceptu to, zda je aplikovatelný (ve smyslu uveditelnosti do praxe, nikoli pravděpodobnosti uvedení do praxe). Na rozdíl od obsahových požadavků vycházejí formální požadavky striktně z metodologie lingvistiky, a proto je legitimní kritizovat jejich nedodržení u starších konceptů.

Požadavek **srozumitelnosti** konceptu klade důraz na to, aby všechny stěžejní pojmy konceptu byly definované (nebo alespoň dohledatelné či jednoznačně odvoditelné). Operuje-li např. koncept jazykové kultury (TJK) s termínem „spisovný“, mělo by být jednoznačně dohledatelné, co se tím termínem myslí, jak se spisovný prostředek pozná od nespisovného.

Pro použitelnost konceptu je velmi důležitý druhý požadavek **jednoznačnosti**, který z konceptu vylučuje všechna tvrzení, která nemají jednoznačné důsledky a mohou způsobit např. to, že z jedné příčiny vzejdou dva důsledky. Není proto kupř. možné obhajovat zařazení málo frekventované varianty prvku do kodifikace upevněním žádoucího úzu („aby se posílila správná varianta“) a zároveň jiné málo frekventované varianty z kodifikace vypouštět jako zastaralé či nepoužívané. V tom případě totiž ze stejné příčiny vzejdou pro kodifikační platnost daného jevu protikladné důsledky – v prvním případě je jev do kodifikace zařazen, „protože se v tom často chybí“, v druhém případě je jev z kodifikace vyloučen, „protože to tak už nikdo neříká“ (viz kontrastivnost kodifikace, s. 86).

Požadavek **nezávislosti pojmů** má bránit metodologickým lapsům, kterým se říká *circulus vitiosus*, tedy bludný kruh nebo také definice kruhem. Příkladem nedodržení tohoto požadavku mohou být pojmy uživatel spisovného jazyka a nositel spisovné normy v rámci TJK (zejména Jedlička 1978). Pokud totiž mají mít „*funkci kritéria spisovnosti, skrývají i nemalé nebezpečí pohybu v kruhu: spisovné jsou ty prostředky, které užívají nositelé spisovné normy, nositelé spisovné normy jsou ti mluvčí, kteří mluví a píšou spisovně.*“ (Nebeská 1996: 96)

Poslední požadavek 4) **otevřenosti** je spíše než striktní podmínkou vyplývající z charakteru jazykové regulační činnosti otázkou vědecké etiky. Koncept, kterým se intervenční činnost má řídit, by měl otevřeně deklarovat míru intervenčnosti, s jakou k jazykové praxi přistupuje či jakou předpokládá, příp. sankce, kterými budou mluvčí za jazykové chování, které odporuje regulaci, postihováni.

1.3.2 Obsahové požadavky

Z hlediska obsahu požaduje Teorie intervencí po konceptech splnění tří požadavků. Jedná se v podstatě o obsahové okruhy (momenty regulace), které by koncepty řídicí intervenční praxi měly vysvětlovat a popisovat:

- A) Autorita
- B) Hodnocení
- C) Zavádění regulace

Pokud se jazykově regulační činnost sestává z rozdělování prostředků na skupiny lišící se možnostmi užití (např. jedny prostředky jsou záhodné, tj. smějí se v dané situaci užívat, druhé jsou špatné, tj. nesmějí se užívat), zjevně potřebuje **autoritu**, která je schopna prostředky do skupin třídit. V případě KMI by takovou autoritou byl úzus, v případě hypotetického konceptu, který by dovoľoval mluvčím používat pouze prostředky, které používá král, by právě král (a jeho úzus) byl onou autoritou.

S autoritou a rozdělováním prvků úzce souvisí otázka **hodnocení** prvků. Jedná se v podstatě o odvození od předcházejícího požadavku (abychom mohli hodnotit,

potřebujeme autoritu, autorita rozděluje prvky a těm dáváme „nálepky“, hodnotíme je). Problém hodnocení je v každém konceptu zásadní a měl by být úzce svázán s autoritou (pokud možno definicí).

Praktickou stránkou regulace je její **zavedení**. Koncept si musí zvolit typ intervence, její rozsah apod. Podle formálního požadavku otevřenosti by opět měl být tento bod důkladně osvětlen.

V souvislosti s obsahovými parametry konceptů je třeba zdůraznit, že pouze premisy konceptů mohou být axiologické. Pokud by byly axiologické povahy i autorita nebo hodnocení, nebyl by koncept jednoznačně aplikovatelný. Neodpovídal by totiž požadavkům srozumitelnosti a jednoznačnosti (axiologicky založené hodnocení nelze definovat a nelze se podle něj jednoznačně řídit). Takový je případ puristického konceptu jazykové regulace, který vybírá pouze „správné“ varianty z úzu. Takový koncept je v praxi nepoužitelný, protože nástroje regulace musí zůstat v oblasti vědy, chce-li být považován za vědecký koncept (za nějž se vždy vydával). V opačném případě by bylo etické nevydávat regulaci za vědecké stanovisko a bylo by možné ji přenechat nelingvistům.

1.3.3 Teorie intervencí a Teorie jazykové kultury

Je třeba připomenout, že Teorie intervencí není náhradou za TJK vypracovanou PLK na konci 20. let minulého století. Teorie intervencí je zastřešujícím rámcem pro TJK a další možné koncepty ovlivňující jazykové regulační praxi (např. KMI, viz dále).

Matoucí je v této souvislosti zejména název konceptu vypracovaného PLK. Ve skutečnosti se v případě Teorie jazykové kultury paradoxně nejedná o teorii (podobnou např. Teorii intervencí), ale o zaujetí konkrétního postoje, zvolení jedné z možných cest (příhodnější název by proto byl koncept / doktrína / program jazykové kultury), ačkoli to v tezích PLK (1932) není explicitně uvedeno. „*Teorie jazykové kultury se tak stejně jako purismus pohybuje mezi proudy jazykové praxe. Jejím účinkem není mapování proudů jazykové praxe, ale spíše jejich regulace. V tomto smyslu je teorie jazykové kultury – i přes svůj název – doktrínou jazykové praxe, ne její teorií.*“ (Starý 1995: 122n)

Důkazů o tom, že TJK je jednou z možností, zaujetím konkrétního postoje, bychom našli v tezích PLK (1932) mnoho. Především se při zařazování TJK můžeme opírat o její bytostně intervenční charakter (Starý 1995: 114), který nepřipouští možnost minimální nebo dokonce nulové intervence. TJK zvolila za cíl svého působení podporu stability a funkční diferenciaci, a to na základě axiologického předpokladu, že jazykovědná regulace tím může (a má) přispět k tomu, aby jazyk co nejlépe vyhovoval svým úkolům. Doktrinální charakter TJK se dále projevuje výběrem předmětu kultivace (tj. pouze spisovného jazyka), subjektivními a sociologizujícími směrnicemi pro jazykovědné intervence (PLK 1932: 248).

TJK je tak předmětem popisu Teorie intervencí (ve schématu možností jazykově regulačních praxí zaujímá konkrétní místo, viz s. 22) a podléhá jejím zásadám²² (požadavkům na koncepty ovlivňující intervenční praxi).

Pro úplné zhodnocení TJK v tomto ohledu je třeba dodat, že samotný koncept jazykové kultury obsahuje i několik myšlenek, které by svojí obecnou povahou patřily spíše do Teorie intervencí než do konkrétního konceptu ovlivňujícího jazykově regulační činnost.

²²Je samozřejmě jasné, že kritika TJK z pozic rigorózního dodržování zásad Teorie intervencí je nefér, jelikož rozdíl mezi dobou vzniku obou „teorií“ je přes 70 let.

Příspěvkem TJK do Teorie intervencí je např. tvrzení, že teoretická jazyková práce může škodit nebo prospívat jazyku (PLK 1932: 245). Rozkrývá se tak (i když pouze na axiologickém základě) paleta možností jazykově regulační činnosti. TJK rozlišuje stejně jako Teorie intervencí koncept jazykově regulační činnosti (teorii) a jazykově regulační praxi (PLK 1932: 251, pozn. 1). V rámci popisu jazykově regulační činnosti u jednotlivých jazykových rovin si TJK všímá intenzity kodifikační intervence (např. v pasáži D, o lexikonu; PLK 1932: 254n). Za dobovým slovníkem a modalitou celého konceptu můžeme vyčíst i poznatky o působení jednotlivých druhů intervencí: „*Teoretické poznání normy a její kodifikování přispívá k stabilisaci spisovného jazyka pak i tím, že umožňuje tradovat jeho normu a poznávat ji jiným.*“ (PLK 1932: 255)

1.3.4 Teorie intervencí a Teorie jazykového managementu

Teorie jazykového managementu vznikla jako komplexnější varianta k teorii jazykového plánování (Karlík et al. 2002, Neustupný-Nekvapil 2003, Nekvapil 2001, Nekvapil 2003). „*Východiskem teorie jazykového managementu (...) je identifikace jazykových problémů běžnými mluvčími v průběhu komunikace, nikoli identifikace jazykových problémů experty působícími v důležitých společenských institucích (...)* V teorii JM je tedy zabudován předpoklad, který umožňuje postihnout managementové procesy „*zdola nahoru*“, ne pouze procesy „*shora dolů*“, které byly v centru pozornosti klasiků jazykového plánování (...) Východiskem institucionálního „*spravování*“ jazyka se má stát to, jak „*spravuje*“ své jazykové chování konkrétní jedinec.“ (Nekvapil 2003: 113) Jazykový management tak vychází ze dvou možných pojetí jak spravovat jazyk: organizovaný a individuální jazykový management.²³

Podobnost s dělením intervencí na individuální a institucionalizované je přitom zjevná. Individuální jazykový management má zhruba stejný zásah jako v Teorii intervencí individuální intervence, institucionalizovaný management je omezen především na jazykové plánování, jazykovou kulturu, logopedii nebo jazykovou výuku (Nekvapil 2003: 114).

Samotný management má pak tyto fáze: 1) povšimnutí, 2) hodnocení, 3) plánování úpravy, 4) realizace; přičemž v každé fázi může proces skončit.

Vzájemný vztah Teorie intervencí a Teorie jazykového managementu je možné rozdělit do tří případů: 1) teorie mohou být na stejné úrovni, popisují tedy podobný úsek reality za pomoci rozdílných způsobů, 2) Teorie jazykového managementu představuje metateorii pro Teorii intervencí, je tedy obecnějším popisem téhož, a konečně 3) Teorie intervencí je nadřazena Teorii jazykového managementu.

V případě pohledu 1) jsou si obě teorie rovny, obě se staví nad konkrétní realizace jazykové regulace, jsou tedy skutečnými teoriemi popisujícími možnosti jazykově regulační praxe. „*Vedle jazykového plánování (jazykové politiky) existují další typy institucionálního JM [jazykového managementu – VC], jako je jazyková kultura, logopedie nebo jazyková výuka.*“ (Nekvapil 2003: 114) Dalšími podobnostmi a shodami obou teorií je explicitní přijetí faktu, že lingvistika provádí činnosti, které jsou zobecněním nebo rozšířením jazykových činností jednotlivců (to ovšem není v lingvistice nic nového). Shodují se i v rozdělení individuální a institucionální jazykové regulace.

Případ 2) předpokládá, že jazykový management je obecnější než Teorie intervencí, protože jazykový management má větší explanační sílu, nezabývá se totiž pouze

²³Neustupný – Nekvapil (2003: 185) podávají tento výčet rysů odlišujících organizovaný management od „simple“: 1) více než jeden člověk se účastní procesu managementu, 2) je veden diskurz o managementu [to ovšem může platit i o individuálním managementu – VC], 3) intervenují myšlenky a ideologie.

možnostmi institucionalizované intervence, ale i individuálním jazykovým managementem jakožto základním inspiračním zdrojem pro jeho institucionalizovanou formu. Na podporu Teorie intervencí je třeba zdůraznit, že individuální intervence jsou její inherentní součástí, ačkoli nemají tak výsadní postavení jako individuální jazykový management při popisu konceptů. Teorie intervencí s nimi v popisu jazykové situace počítá, nejsou ovšem hlavním předmětem jejího zkoumání.

Tím, že jazykový management zapojuje široký socio-ekonomický pohled na komunikaci, získává mocný nástroj explanace. Zároveň se však tato šíře celé teorie dá brát jako její slabina a nedostatek conceptualizace reality, která je při tvorbě účelných a použitelných teorií potřeba. V tomto smyslu se některé návrhy Teorie jazykového managementu, které dalece překračují možnosti lingvistické intervence, jeví jako nespílitelná přání: „*Language management alone (e.g. measures taken towards removing gender-loaded forms of language) makes little sense. It is necessary to make sure that such forms are not used in communication. In order to remove them from communication it is necessary to remove them from socioeconomic structure.*“ (Neustupný-Nekvapil 2003: 186)²⁴

Budeme-li se dívat na vztah Teorie jazykového managementu a Teorie intervencí z pohledu 3) nadřazenosti druhé koncepce, můžeme vyzdvihnout fakt, že v některých směrech je Teorie intervencí obecnější: „*Východiskem institucionálního „spravování“ jazyka se má stát to, jak „spravuje“ své jazykové chování konkrétní jedinec.*“ (Nekvapil 2003: 113) Lingvisté můžou provádět měření, výzkumy individuálního jazykového managementu, ale nakonec vyvstane praktická otázka jak výsledky měření promítnout do praxe. Navíc, bude-li lingvistika „naslouchat“ jazykovému managementu mluvčích, vystavuje se riziku, že bude reprodukovat jazykově regulační praxi osvojenou mluvčími ve školách (např. současný preskriptivismus). Z formulací tak vyplývá, že jazykový management inkorporuje intervenčnost jako inherentní postoj k jazyku. Pomocí jazykového managementu tak není možné deregulovat jazykově regulační praxi (znemožňuje se intervence do jazykově regulační praxe) a konzervuje status quo. Zastánci jazykového managementu přitom vycházejí z toho, že „*implementace institucionálních řešení jazykových problémů je úspěšná tehdy, jestliže řešitelé berou v úvahu nejen rovinu jazykovou a komunikační, ale i socioekonomickou.*“ (Nekvapil 2003: 114) To může být chápáno buď jako výsledek pozorování nebo jako metodologický postoj, jako zaujetí konkrétního stanoviska. V tomto smyslu by jazykový management byl konceptem jazykově regulační praxe stejně jako KMI nebo TJK.

Příklad dalších postojů, které do teorie zastřešující koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi nepatří, je i příklon ke konkrétním řešením konkrétních situací: „*Jazykově politická rovnoprávnost malých a velkých jazyků objektivně pracuje ve prospěch velkých jazyků. Faktickou rovnoprávnost zaručí teprve kompenzační opatření na úkor velkého jazyka (pozitivní diskriminace).*“ (Nekvapil 2003: 124) Takový postoj je legitimní v oblasti konceptů, v teorii však nemá opodstatnění.

Jazykové plánování je (podle Encyklopedického slovníku češtiny, Karlík et al. 2002) definováno jako jeden z typů jazykového managementu a jedná se o aktivity zaměřené na modifikaci (nebo naopak stabilizaci) jazykového chování společnosti, což implikuje intervenční charakter²⁵, a proto by jazykové plánování bylo v rámci Teorie intervencí považováno za program/koncept jazykově kultivační praxe; odpovídají

²⁴Tento zjevný intervencionalismus, který jazykový management sdílí např. s kritickou analýzou diskurzu (CDA), je jevem, který nahraňuje vnímání těchto teorií podle možnosti 3).

²⁵Srov. „*However, this does not mean that organised management would be merely a summary of simple management acts. There is more (...) Finally, the results of organised management are again transferred to discourse: without correcting individual discourse, the whole management process*

tomu i cíle jazykového plánování: standardizace jazyka, reforma, propagace, rozšiřování, obnova, terminologické unifikace.²⁶

Jazykový management nedostatečně rozlišuje mezi rovinou teorie a rovinou konkrétního konceptu: „... úsilí o uniformní, všeobecně závazné a úplně elaborované standardy už patří minulosti, tj. to úsilí, kterým se typicky vyznačovala standardizace velkých jazyků. Budoucnost mají standardy variantní, pluricentrické, elaborované selektivně.“ (Nekvapil 2003: 121) Zde můžeme vidět asi největší rozdíl mezi Teorií intervencí a Teorií jazykového managementu. Teorie intervencí je konstruována jako metateorie všem jazykovým konceptům s konkrétním vhladem do metodologické problematiky takových konceptů a požadavky na ně. Jazykový management tyto rozdíly nezohledňuje a explicitně nepojmenovává.

1.3.4.1 Shrnutí Teorie jazykového managementu (stejně jako TJK, viz s. 27) je ve své podstatě replikací sociolingvistického diskurzu, v němž vládne základní metafora lingvisty jakožto „správce“, který „řeší“ různými způsoby jazykové „problémy“.²⁷ Teorie jazykového managementu tak sdílí s TJK zásadní nedostatek, který je obě disqualifikuje jako kandidáty na pozici zastřešujícího myšlenkového konceptu pro různé možné přístupy k jazykové regulaci – nedostatek obecnosti.

would make little sense.“ (Neustupný-Nekvapil 2003: 185). Raison d'être jazykového managementu tkví tedy v intervencí do jazykové praxe.

²⁶Podle G. Thomase má jazykové plánování stejně jako TJK kořeny v německém purismu 17. století. Německé jazykové společnosti – Fruchtbringende Gesellschaft – považovaly za hlavní úkol ošetřovat jazyk viděný skrze metaforu stromu plodícího ovoce tak, aby rostl a byl úrodný (nebo také: jazyk jako zahrada, která potřebuje pečlivou kultivaci). S tím je spojená představa odstraňování „dusících plevelů“. Tento postoj je spojen s procesem selekce, ovšem stejně jako v případě ostatních druhů purismu i zde chybějí neselhávající kritéria. „Moreover (...) it has been incorporated into linguistic theory as a fundamental aspect both of the Prague School theory of standard languages and of modern language planning.“ (Thomas 1991: 21)

²⁷V rámci lingvistického diskurzu týkajícího se jazyka se běžně používá metafora, která naznačuje, že lingvisté jsou pověřeni správou jazyka, napravováním jeho nedostatků. V běžné poradenské, kodifikační i teoretické rovině textů, které se týkají jazykové regulační činnosti lingvistiky se setkáváme s obraty jako „řešit (jazykový) problém“, „nežádoucí jev/prostředek“ atp (viz s. 63). Šířeji je možné demonstrovat tento fakt na příkladu diglosie. Celý spor o to, zda česká jazyková situace je diglosní či není, je motivován podvědomým hodnocením diglosie jako jevu negativního a nežádoucího. Pro lingvisty kritizující současnou jazykově regulační praxi je tak poukaz na diglosii vítaným argumentem proti současné kodifikační praxi (která míru diglosie nesnižuje). Zastánci současného stavu argumenty svědčící o diglotičnosti české jazykové situace bagatelizují, aby zabránili změně jazykové regulační činnosti. Přitom se v tomto případě směšují zjevně dvě roviny pohledu na diglosii: synchronní a diachronní. Diglosie zjevně je jevem ve vývoji jazyka nepřírozeným – je vyvolána uměle, vnější intervencí, spontánně v jazykových společenstvích bez výraznějších institucionálních intervencí nevzniká. V situaci, kdy existuje, však nemusí nutně znamenat něco negativního, nežádoucího či něco, co je potřeba „řešit“ nebo odstranit. Na druhou stranu přirozený jazykový vývoj by si s diglosií, která je nefunkční a nevyhovující, měl dokázat bez problémů poradit. Metafora správce jazyka je tak jen důkazem toho, že jazykově regulační činnost lingvistů je obtížně představitelná bez axiologické roviny. Jazykové jevy a prostředky se tak hodnotí buď kladně (jako žádoucí, spisovné, správné atp.) nebo záporně.

Koncept minimální intervence

0 Text Konceptu minimální intervence

1. Co je Koncept minimální intervence (KMI)?

- 1.1 KMI je „metodologickým kodexem“ přístupu lingvistů k jazyku a mluvčím.
- 1.2 KMI reprezentuje v rámci *Teorie intervencí* jeden z možných přístupů k jazyku, je tedy zaujetím konkrétního postoje, z čehož vyplývá jeho programatický charakter.
- 1.3 Předpoklady KMI:
 - 1.3.1 Není důvod, proč by lingvistika měla zasahovat do vývoje jazyka svými intervencemi, a diskvalifikovat tak uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování (či poskytovat argumenty pro jejich diskvalifikaci).
 - 1.3.2 Jazyk se vyvíjí (prostřednictvím variant a oscilace mezi nimi) v účelný nástroj komunikace spontánně a samostatně, bez asistence lingvistů.
 - 1.3.3 Konvenční povaha jazykových prostředků vyplývající z úzu se týká způsobů používání jednotek (mj. tedy i jejich stylových charakteristik a útvárové příslušnosti); není proto prospěšné pro uživatele jazyka ani pro přirozený jazykový vývoj, když lingvistika fakt této většinové volby svými (institucionalizovanými) intervencemi narušuje.

2. Proč je potřeba nahradit stávající tzv. Teorii jazykové kultury (TJK) jiným konceptem?

- 2.1 TJK nedokázala odstínit vliv purismu na jazykovou situaci; to se projevuje intervenční povahou TJK (zejm. preskriptivní kodifikací, viz 2.5.1) a nezměněným přístupem k hodnocení jazykových prostředků (rozdělování prvků na spisovné a nespisovné, viz 2.5.2).
- 2.2 Současná lingvistika nedisponuje objektivním pozorováním toho, jak současné intervence působí, neměla by se proto snažit těmito intervencemi zasahovat do jazykového vývoje. K intervenci není zřejmý důvod (nebyl podán neochvějný důkaz, že ji jazyk či společenství mluvčích potřebuje, viz 1.3.2). Přitom důkazní břemeno je na jejích zastáncích (ti by nejdříve měli dokázat potřebu jakékoli intervence, než ji začnou provádět).
- 2.3 TJK obhajuje „teoretické zásahy“ do jazyka především jeho kultivováním. Předpokládá se tak (aniž by byla k dispozici pozorování, která to potvrzují či vyvrací), že současný úzus je nedostatečně kultivovaný. Lingvistika však nedisponuje objektivními kritérii pro hodnocení toho, co je v jazyce správné (žádoucí, spisovné či kultivované apod.), nemůže proto v tomto

směru do jazyka smysluplně intervenovat. V současné situaci navíc proti intervencím, které navrhuje TJK, mluví především nesrovnalosti v samotném konceptu jazykové kultury (jeho vnitřní rozpornost a neúplnost) a problémy s jeho uplatněním (viz 2.5).

- 2.4 TJK se neosvědčila jako platforma pro vývoj názorů na problematiku intervencí, v některých obdobích byla TJK dokonce dogmaticky budována. Všechny snahy o systémovou kritiku konceptu jazykové kultury byly většinou vnímány s podezřením z „radikálních“ úmyslů jejich autorů.
- 2.5 Současná intervenční praxe se nezdá být úspěšná zejména z těchto důvodů:
- 2.5.1 Vlivem preskriptivního charakteru současné kodifikační intervence dochází k diskvalifikaci projevů uživatelů jazyka pouze na základě toho, že se odchylují od kodifikace. Preskriptivismus tedy vytváří pocit oprávněnosti sankcí i za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo (např. je v souladu s územím a není z hlediska zvolených komunikačních cílů neopodstatněné či nefunkční).
- 2.5.2 Z prací o TJK není zřejmá podstata spisovného jazyka ani spisovnosti; neselhávající definice spisovnosti, která by zaručovala její objektivní rozpoznatelnost u daného prvku, nebyla v rámci TJK nikdy podána. Není proto jasné, zda (či do jaké míry) je spisovný jazyk předmětem kultivačního procesu (kodifikace ho pouze zachycuje), nebo výsledkem kultivačního působení (spisovný jazyk je kodifikací utvářen). Tato nedůslednost TJK se projevuje i v jejím nejasném vztahu k většinovému úzu. Původní puristické subjektivní hodnocení jazykových prostředků pomocí dichotomie správný-nesprávný tak bylo pouze nahrazeno jinou subjektivně založenou terminologickou dvojicí spisovný-nespisovný bez rozsáhlejší revize přístupu k hodnocení prostředků.
- 2.5.3 TJK nikdy přesně nspecifikovala cílový stav kultivační činnosti (i kdyby to byl pouze nedosažitelný ideál) ani způsoby zjišťování, zda se intervenční praxe tomuto cíli přibližuje či vzdaluje. Nedefinování cílového stavu podtrhuje spornost preskriptivního přístupu.
- 2.5.4 Z prací o TJK vyplývá, že spisovnost není podmínkou nutnou ani postačující pro vytváření kultivovaných projevů. Současný způsob intervenování směrem k odlišení spisovných a nespisovných prostředků tak není adekvátní odpovědí na požadavky, které si TJK předsevzala řešit, tj. péče o kultivované jazykové chování.
- 2.5.5 Cíle se s prostředky intervenování rozcházejí i v rozsahu kodifikace, která se soustředí především na problematiku jevy (tzv. kontrastivnost současné kodifikace – popis se děje výběrově a se zaměřením na to, v čem se často chybí) a jen na některé roviny (morfologie, pravopis, výslovnost, méně preskriptivně pak slovník).
- 2.5.6 Ve vzájemném rozporu je i stálé podporování východisek a nástrojů TJK s častým nářkem (lingvistů i laiků) nad „úpadkem“ jazyka i projevů, tj. nad tím, že TJK svého cíle v praktickém uplatnění zdaleka nedosahuje. V které jiné oblasti lidského zkoumání bychom tolerovali dlouhodobé používání nástrojů, které se podle samotných jejich uživatelů soustavně mívají účinkem?

- 2.5.7 Preskribovaný spisovný jazyk s sebou nese nutnost učit se ho ve školách (diskutabilní je především přínos takového tréninku pro praktické komunikační schopnosti studentů).
- 2.5.8 Současná intervenční praxe svojí periodickou změnou kodifikačních předpisů způsobuje diskontinuitu v jazyce. Uživatelé jazyka jsou zasahováni těmito změnami (často ke své nelibosti) i několikrát za život. V případě „neintervenčního“ vývoje jazyka se změny dějí tempem, které odpovídá poločasů změn norem obecně.

3. Jak vypadá přístup k jazyku podle KMI?

- 3.1 KMI je rámcován snahou o minimalizaci intervenčního tlaku lingvistů na jazyk a na mluvčí; cílem KMI je přiblížit jazykovou situaci (v současnosti zejména v tvarosloví) co nejvíc stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí, který si mluvčí osvojují se získáváním mateřského jazyka a který je lingvisty „pouze“ pasivně zaznamenáván.
- 3.2 Jelikož je nulová intervence neslučitelná s existencí lingvistiky jako vědy o jazyce, která předkládá veřejnosti výsledky svého bádání, je třeba potenciaální intervence ze strany jazykovědy vědomě oslabovat pluralitou deskripcí (deskriptivních kodifikací), které by měly jednoznačně deklarovat, s jakým cílem jsou vytvořeny, jaké (komunikační) funkce upřednostňují; lingvistická obec by se měla snažit aktivně vytvářet podmínky pro dosažení tohoto cíle (zapojení komerčních nakladatelství do kodifikačního procesu, podpora soukromých vědeckých institucí či vzájemně nezávislých výzkumných týmů zabývajících se výzkumem současného jazyka v rámci stávajících bohemistických pracovišť, popisem celého spektra různých sfér použití jazyka, zejména mluveného apod.).
- 3.3 Pokud platí, že funkce, v kterých se jazyk užívá, mají formativní vliv na strukturu jazyka, pak pouze pluralita deskripcí, které jsou propracovávány s ohledem na různorodé komunikační funkce uplatňované v daném společenství, může úspěšně odpovídat na změny potřeb uživatelů jazyka.
- 3.4 KMI jako konstrukce vztahu lingvistiky, mluvčích a jazyka necílí konkrétní vlastnosti jazyka ale lingvistickou činnost samu. Měřítkem úspěšnosti KMI proto nemůže být cílový stav jazyka. Dobré uplatňování minimální intervence se projevuje stabilní konkurencí jednotlivých funkčně odlišných kodifikací, které doporučují nestejně prostředky, mají různou periodu vydávání, různé příjemce a plynule sledují jazykový vývoj.
- 3.5 Lingvistické výstupy, výsledky empirického synchronního bádání (zejména ty, které jsou určeny veřejnosti) by se měly opírat o čistou deskripci, objektivní kritéria a reprezentativní množství relevantních lingvistických dat; tzn.:
 - 3.5.1 Hodnotit jazykové jevy podle objektivně zjistitelných a měřitelných kritérií, to jsou zejména: frekvence, mluvenost/psanost, regionální příznakovost (příp. celonárodnost).
 - 3.5.2 Naopak nepřípustná jsou obecně taková hodnocení, která nejsou jednoznačně vyvoditelná z jazykových dat nebo předpokládají nějaké apriorní znalosti. Jedná se např. o postoje uživatelů jazyka, které se dokonce mohou rozcházet s jejich reálným řečovým chováním (tyto postoje jsou získané ve škole a tudíž ve shodě s převládající intervenční

praxí), spisovnost-nespisovnost prostředku (viz 2.5.2) či formálnost-neformálnost situace, v níž je prostředek používán apod.

- 3.5.3 Lingvistické zkoumání by se nemělo omezovat na kodifikovaný (spisovný) jazyk, protože kodifikace pak přestává být popisem a stává se kontrastivní (což je inherentní rys současného preskriptivismu, viz 2.5.5). Jakýkoli lingvistický koncept či popis, který platí pouze v rámci kodifikovaného jazyka, je třeba odmítnout jako neúplný.
- 3.5.4 Spolehlivá lingvistická data jsou badateli přístupná v dostatečném množství pouze v rozsáhlých a reprezentativních korpusech. Zkoumání založené na nedostatečném sběru dat by nemělo být považováno za relevantní. (Je třeba řádně zjistit, v jakých ohledech může lingvista být sám sobě informantem a v jakých otázkách nikoli.).

4. Jak postupovat při přechodu ze současného stavu k minimální intervenci?

- 4.1 V první řadě je nutné, aby byla co nejvíc oslabena intenzita, s jakou současná monopolní kodifikační intervence na jazyk a mluvčí působí.
 - 4.1.1 Jelikož není pravděpodobné, že by intervenční tlak polevil pouze s konstatováním lingvistů, že kodifikace přestává být preskriptivní, je třeba tohoto cíle dosáhnout pomocí plurality vzájemně si konkurujících deskriptivních kodifikací, které by měly stejnou prestiž jako ta stávající (založenou např. na vysoké odborné úrovni zpracování) a které by byly podloženy studiem objektivních dat (zejména na mluvené formě jazyka). Tyto konkurenční kodifikace by měly předestřením existujících variant rozvolnit přesvědčení mluvčích o jedné správné variantě (a ostatních špatných).
 - 4.1.2 K oslabení autority současné preskriptivní kodifikace je nutné přestat vydávat stávající nejvlivnější kodifikační příručky (zejména Pravidla českého pravopisu, která by mohla být považována za logo současné intervence a preskriptivismu); důležité je veřejné vyhlášení toho, že v současné podobě už tato kodifikace nebude nikdy vycházet.
 - 4.1.3 Stávající monopolní kodifikace by se měla „rozpadnout“ na menší příručky, které by popisovaly jednotlivé oblasti a funkce jazyka. Tyto pluralitní deskripce věnované jednotlivým funkcím či stylovým žánrům by si v pomezích oblastech významně konkurovaly, a tím snižovaly celkovou míru lingvistické intervence do jazyka.
- 4.2 Při vytváření konkurenčních kodifikací je třeba zvlášť pečlivě zdůrazňovat, že se jedná o deskripce a že konečné rozhodnutí o volbě jazykových prostředků je vždy na autorovi daného textu.
- 4.3 Jazyková výchova ve školách by se měla zaměřovat především na komunikační schopnosti žáků v celé škále komunikačních funkcí. V nižších ročnících se jedná o nácvik jednoduchých komunikačních situací, ve vyšších pak o řešení složitějších slohových zadání. Školská výchova by měla na základě plurality deskripce předestřít studentům celé spektrum komunikačních a vyjadřovacích možností jazyka, nepodřývat jejich orientaci ve spontánně ustavených jazykových normách, kterou získávají v rámci osvojování mateřského jazyka, a informovat o územním a sociálním rozrůznění jazyka (rozvíjení jazykové tolerance).

- 4.4 Pro korektorskou praxi a jazykové poradenství by měla být závazná znalost celého spektra konkurujících si kodifikací. Korektorovo doporučení jedné z deskripcí (či modifikace jedné z nich) klientovi by se mělo opírat o detailní znalost individuálních komunikačních záměrů daného projevu. Potenciálně je korektorská činnost zárodkem další deskriptivní kodifikace (ve stylu „jak píšeme v naší redakci“).
- 4.5 KMI by mohl být stejně jako podobné předešlé lingvistické snahy, které byly vždy mylně a hystericky interpretovány jako pokus o zrušení spisovné češtiny, v tomto smyslu chápán. Pravda je ovšem taková, že pokud se lingvisté rozhodnou pro minimální intervenci, vliv na spisovnou češtinu (resp. její existenci) bude rovněž minimální. Pokud spisovná čeština, resp. šíře chápáná čeština standardní, reálně existuje (tedy není to jen jazyk popsáný v kodifikaci), její inventář, způsoby použití i společenská prestiž jejích prvků bude minimálně změněna oproti stavu v jakém se reálně (tedy nezávisle na tom, jak je dnes popsána v kodifikačních příručkách a jak o ní soudí současní lingvisté) dnes nachází.

1 Charakter Konceptu minimální intervence (KMI)

Diskuze v české lingvistice o jazykové kultuře, kodifikaci, jazykové regulaci a Teorii jazykové kultury se vedou už dlouho a bez vidiny konsenzu. Doposud však nebyl publikován ucelený alternativní návrh, který by představoval praktický návod, jak jinak vztah lingvistů, jazyka a jeho uživatelů komplexně řešit, stejně jako nezbytné teoretické pozadí celé jazykově regulační aktivity. Koncept minimální intervence (KMI) se snaží být alternativou jak k současné jazykově regulační činnosti, tak k jejímu teoretickému pozadí, tj. k Teorii jazykové kultury (TJK). Kromě nových myšlenek přináší i souhrn nejdůležitějších výtek k Teorii jazykové kultury a jejímu uplatňování, které byly za posledních téměř 50 let publikovány (může tedy dobře sloužit jako podklad pro další diskuzi o těchto otázkách).

Ve vědeckém pojednání často nebývá zvykem explicitně osvětlovat styl předkládaného textu, vědeckým zaměřením je už dán jeho charakter. Jak ovšem vyplývá z Teorie intervencí, každý lingvistický koncept ovlivňující jazykově regulační praxi se nachází na samé hranici mezi vědou a manifestem, fakta a teorie se tu mísí s argumenty, premisy bývají axiologické a nástroje přísně vědecké (alespoň by měly být).

V této souvislosti je proto potřeba osvětlit minimálně dvě polohy předkládaného textu: 1) jeho zařazení v rámci Teorie intervencí, lingvistiky a vědy obecně, 2) jeho stylistické zařazení.

1.1 KMI je „metodologickým kodexem“ přístupu lingvistů k jazyku a mluvčím.

1.2 KMI reprezentuje v rámci Teorie intervencí jeden z možných přístupů k jazyku, je tedy zaujetím konkrétního postoje, z čehož vyplývá jeho programatický charakter.

V prvním odstavci textu konceptu (1.1) jsou shrnuty obě polohy. KMI je tedy teoretickou konstrukcí vztahu mezi lingvisty na jedné straně a mluvčími a jazykem na straně druhé, která se uchází o konsenzus lingvistů (z toho plyne i jeho programatický charakter). Metodologický charakter je dán tím, že je určen vědcům, je součástí lingvistické Teorie intervencí, je věnován lingvistům, kteří jsou významnými (ne však jedinými) činiteli jazykově regulační praxe.

Činitelů jazykově regulační praxe může být přirozeně mnohem víc (nejsou to jenom lingvisté). Institucionalizovanými intervencemi do jazyka může zasahovat také např. politická moc, škola, společensky vlivní jednotlivci apod. Vzhledem k tomu, že pouze lingvisti vydávají svoji regulační činnost za vědecky podloženou, je možné pouze jejich regulaci korigovat teoretickým plánem (konceptem), na který je možné klást odůvodněné požadavky (viz Teorie intervencí, požadavky na koncepty, s. 24).

Označení „kodex“ v paragrafu 1.1 odkazuje ke stylu KMI. Koncept minimální intervence by mohl být chápán jako smlouva či licenční ujednání, které zavazuje ty, kteří se k němu připojí, aby se řídili jeho podmínkami. Pokud všechny požadavky konceptu splní, mají možnost ve svých pracích používat označení KMI, jakožto určitého „certifikátu kvality“. Zjednodušuje se tak orientace v metodologické pestrosti přístupů k jazykově regulační činnosti, protože KMI je shrnutím lingvistických snah o liberalizaci kodifikační praxe.

KMI, jakožto jeden z konkrétních přístupů k intervenční praxi, stojí svými předpoklady mimo oblast striktně metodologicky pojaté vědy, protože jeho premisy – stejně

jako premisy ostatních konceptů – mají (a z podstaty věci musejí mít) axiologický charakter. Rozhodnutí lingvisty prezentujícího svůj výzkum pro jeden z konceptů je věc názoru, nelze ho podpořit argumenty vědeckého charakteru.²⁸ Přesto však by zvolený koncept měl splňovat požadavky Teorie intervencí; jazykové regulační činnost lingvistů je totiž stále vydávána za činnost vědeckou, jeho zacílení je tudíž stále vědecké.

Takovýto „metapohled“ na koncept ovlivňující intervenční praxi je možný až s příchodem Teorie intervencí, která poskytuje všem podobným teoretickým snahám zastřešující rámec. Není proto oprávněné kritizovat předchozí koncepty za absenci podobného zamýšlení. Teorie jazykové kultury (TJK) ve svých tezích stanovuje „*obecné zásady* (...) *pro teoretickou práci jazykovědnou, která zasahuje účinně do spisovného jazyka*“ (PLK 1932: 245), což by mohlo být rovněž chápáno jako vyjádření charakteru metodologického předpisu. Posun oproti tomuto přístupu reprezentuje KMI v tom, že akcentuje aspekt vztahů mezi lingvisty, mluvčími a jazykem, zatímco teorie Pražské školy pracuje na nižší úrovni obecnosti, když popisuje jaké konkrétní zásahy do jazyka mají lingvisté provádět, na základě jakých pozorování či jak mají vytvářet kodifikaci. To jsou přitom konkrétní aspekty, které KMI záměrně nespecifikuje a nechává je na badateli.

Programatický charakter, o kterém je řeč v odstavci 1.2, souvisí především s Teorií intervencí, do níž je celý KMI zasazen, konkrétně pak s jejím požadavkem otevřenosti. Koncept ovlivňující jazykově regulační praxi by měl signalizovat čtenářům (a případným jeho následovníkům), že je pouze jednou z možností (a tudíž existují i možnosti jiné). Zároveň poukazuje KMI na fakt, že se jedná o program, jehož naplnění se teprve uskuteční (může uskutečnit).

V opozici k tomuto otevřenému postoji stojí Teorie jazykové kultury (TJK), která má rovněž programatický charakter (je spíše doktrínou jazykové kultury než její teorií²⁹), nepřiznává to ovšem otevřeně (Cvrček 2004). „*Teorie jazykové kultury se tak stejně jako purismus pohybuje mezi proudy jazykové praxe. Jejím účinkem není mapování proudů jazykové praxe, ale spíše jejich regulace. V tomto smyslu je teorie jazykové kultury – i přes svůj název – doktrínou jazykové praxe, ne její teorií.*“ (Starý 1995: 122n) Na samotné programovosti TJK není nic špatného, Teorie intervencí koncepty programatického charakteru předpokládá (dokonce na nich staví), absence metadiskurzu, který by povahu TJK osvětlil, ji však znevažuje.

Vztah Teorie intervencí a KMI by se dal přirovnat ke vztahu politologie a konkrétních programů jednotlivých politických stran. Politologie – stejně jako KMI – nedává jednoznačný návod, jak má být program sepsán, který z programů je nejlepší, pouze popisuje možnosti, snaží se o klasifikaci jednotlivých myšlenkových proudů a rozkrytí vazeb mezi nimi. Rozhodnutí pro daný program politické strany nebo konkrétní koncept jazykově regulační činnosti je pak vždy věcí konsenzu. Nepřesnost této analogie spočívá v tom, že Teorie intervencí – na rozdíl od politologie – klade na koncepty určité nároky, které když koncept splňuje, je uskutečnitelný (z hlediska dnešního stavu vědění o fungování jazyka).

KMI tedy – stejně jako jakýkoli jiný koncept jazykově regulační činnosti – zaujímá v hierarchii vědeckého poznání místo, které není na úrovni teorie, která se svojí pravdivostní hodnotou vztahuje k realitě. KMI nepopisuje – stejně jako TJK –, jak věci

²⁸Jedinými takovými vědecky založenými argumenty by mohly být námitky proti konceptu, který nespĺňuje požadavky Teorie intervencí (viz s. 24).

²⁹Srov. „*Termín doktrínálnost je zde užít v opozici k termínu teoretičnost. Teoretický přístup probírá všechny možnosti, doktrína je návodem, zaujetím postoje, volbou jedné z teoreticky možných cest, jednoho z teoreticky možných řešení.*“ (Starý 1992: 105)

jsou, ale jak je budeme/můžeme realizovat (jaké zásady budeme při jazykové regulaci/popisu jazyka dodržovat).

Text Konceptu minimální intervence nevznikl ve vzduchoprázdnu; významně čerpá z výsledků české (i světové) jazykovědy v oblasti zkoumání jazykové regulace a snaží se poučit z chyb, kterými trpěly předchozí přístupy k jazykové praxi a na něž bylo v průběhu diskuzí upozorněno.

Každý programový text by měl být dostatečně rozsáhlý na to, aby v něm bylo jednoznačně vyloženo vše podstatné, zároveň by měl být natolik stručný, aby bylo možné snadno rozpoznat základní rysy návrhu. Stejně tedy jako prohlášení členů PLK na konci 20. let, ve kterém se stanovovaly základní obrysy Teorie jazykové kultury, aspiruje i KMI na obsahovou úplnost bez nutnosti citací děl, na něž myšlenkově navazuje. Tezovitost a jistá apodiktičnost formulací je jen dalším průvodním jevem výše zmíněného stylového zařazení. Na rozdíl od vystoupení členů Pražského školy se KMI záměrně vyhýbá uvádění konkrétních návrhů, jak s lingvistickou materií při jazykové regulaci nakládat (nenavrhuje např. změny v kodifikaci): zaprvé každý konkrétní příklad způsobuje rychlejší zastarávání konceptů tohoto druhu a snižuje jejich obecnost. Za druhé je potenciálně matoucí; každý příklad může být vždy hodnocen z různých úhlů, nesouhlas s uvedeným příkladem pak může vést až k neoprávněnému odmítání celého konceptu (o jevech konkrétních můžeme diskutovat až se shodneme na obecné rovině).

1.3 Předpoklady KMI:

V úvodu KMI je nutné specifikovat premisy celého konceptu. Teorie intervencí předpokládá, že premisy konceptu mohou být (budou) axiologické, protože poskytují zdůvodnění jazykové regulace. Velmi obtížně si dokážeme představit koncept jazykové regulace, který by neobsahoval axiologické premisy. Každá konstrukce vztahu mezi lingvisty, mluvčími a jazykem (tedy každý koncept jazykově regulační činnosti včetně TJK) bude vždy více či méně postavena na akcentu určitých hodnot a postojů, bude mít axiologická východiska. Povaha takovýchto konceptů proto nemůže být (a není) striktně vědecká.

Přesto, že premisy konceptů leží vždy v oblasti axiologie, je možné argumentovat proti jejich uplatnění nebo na jejich podporu. Jedna část argumentů spočívá v našich znalostech toho, jak jazyk funguje, tedy jak můžeme jazyk jako lingvisti regulovat. Druhá oblast argumentů vychází z výsledků jazykově regulační činnosti a jejich zhodnocení.

1.3.1 *Není důvod, proč by lingvistika měla zasahovat do vývoje jazyka svými intervencemi, a diskvalifikovat tak uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování (či poskytovat argumenty pro jejich diskvalifikaci).*

Předpokladem KMI se stává široce pojatá svoboda vyjadřování (nebo také nechuť k regulaci). Zároveň je třeba podotknout, že tato premisa stojí na dosud nevyvráceném tvrzení, že jazyková intervence není potřeba (viz s. 50). Podporuje ji fakt, že jakákoli institucionalizovaná intervence, která má řádově větší sílu než jakákoli intervence individuální, může způsobit diskvalifikaci mluvčího za jeho přirozené jazykové chování. Pokud kodifikační intervence hodnotí a vybírá jazykové prostředky, nutně z toho plyne, že některé prostředky opomene, jiné vynechá (či dokonce zakáže). To samozřejmě má vliv na přirozené jazykové chování a mluvčí, jehož idiolekt se neshoduje

s kodifikační intervencí, je v komunikaci deficitní (je kodifikací nebo mluvčími na základě kodifikace diskvalifikován).³⁰

V každém společenství, ve kterém existuje věda o jazyce, se vytvářejí institucionalizované intervenční tlaky na jazyk. Buď jsou si lingvisté své intervenční síly vědomi a pak svůj vztah k jazyku nějakým způsobem konstruují (vytvářejí koncepty, kterými by se měla jazykově intervenční činnost řídit), nebo (spíše hypoteticky) o intervenční povaze každého lingvistického výstupu (každé kodifikace) nevědí. Vznik intervenčního tlaku lingvistiky je podpořen požadavky společnosti, která si často přeje, aby lingvisté, jako odborníci řešili jejich „problémy s jazykem“. V tu chvíli dochází k formulování pravidel a prostředků lingvistické intervence a k zaměření cílů intervenčního tlaku. V pozadí každé lingvistické intervence tak stojí komunikační problémy běžných mluvčích. Tyto problémy mluvčích při komunikaci jsou však příliš rozmanité a často si vzájemně odporující (stejně jako jejich komunikační cíle), dochází proto ke zobecnění cílů intervence, které má axiomatickou povahu. V případě puristů se jedná o odstranění „chybných“ variant z jazyka, v případě TJK je to imperativ „*přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to, přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby*“ (Cvrček 2006c: 9).

Podle I. Nebeské (1996: 9n) se v českém prostředí objevuje otázka jazykové regulace s pronikáním prací švédského jazykovědce G. A. Noreena³¹, který uvádí tři možná stanoviska k jazykové správnosti – literárně historické, přírodně historické a tzv. racionální (které je založeno na funkcionalismu). Všechna stanoviska, ač vedou k naprosto odlišným důsledkům pro jazykově regulační praxi, mají společné to, že jejich premisa je založena axiologicky. Moment rozhodnutí, který každý lingvista musí udělat před započítím jakékoli lingvistické práce (která je potencionálním zdrojem intervence, viz s. 108) tak závisí na jeho názoru, postojích apod. Z toho důvodu není možné odvodit ideální stanovisko (pokud existuje) z lingvistické teorie.

Konečné důvody, proč se lingvisté přiklánějí k intervencím, můžeme jen odhadovat.³² Daneš vidí jako hlavní důvod společenskou objednávku. Z přesvědčení lidí o existenci „správnosti“ vyplývá i v praxi se uplatňující předpoklad, že v případě dvou nebo více možností volby jen jedna z nich je ta správná (nebo správnější, lepší apod.). Je docela přirozené, že lidé hledají pomoc při rozhodování u odborníků. „*Této společenské úloze se lingvisté mohou stěžít chtít zdůvodněně vyhnout.*“ (Daneš 1999c: 334) Jiní badatelé spatřují v preskriptivním charakteru kodifikace hodnotu (Uličný 1995), explicitně tak naplňují tu část Teorie intervencí, která přisuzuje všem konceptům axiologické premisy.

Z předcházejících odstavců by mohla vzejít představa, že lingvistická intervence je „službou“, kterou si veřejnost u lingvistů objednala. K tomu je třeba dodat minimálně dvě poznámky.

Nejproblematictější se v této souvislosti jeví otázka, zda jsou lingvisté oprávněni do jazyka zasahovat. „*Připomenou však znovu otázku práva, o kterém si tito lidé [tj. zastánci preskriptivního charakteru kodifikace - VC] myslí, že ho mají, když s příslušným jazykem manipulují. (...) Být lingvistou člověka ještě automaticky přece nekvalifikuje k tomu, aby takto rozhodoval o jazyce, protože ten je společným nástrojem patřícím všem, a nikoliv jen vybrané skupince, která chce arbitrárně rozhodovat o tom, co má užívat většina.*“ (Čermák 2004: 14n)

³⁰Každá větší míra intervence (a z toho vyplývající preskriptivismus) s sebou nese diskvalifikaci mluvčího (viz s. 60)

³¹Viz i Havránek (1979: 9).

³²Jeden z nich popsal Z. Starý (1995) jako syndrom národního údelu, který ovlivňuje jazykově regulační činnost české jazykovědy kontinuálně od Národního obrození.

Ve srovnání s argumentem F. Daneše (citováno výše), kdy nutnost preskriptivní kodifikace je vyvozována ze společenské poptávky, je zřejmé, že v této otázce jde o dvě různé věci. Z jedné strany jde o činnost „legislativní“, tzn. stanovování předpisů, o kterém Čermák soudí, že na něj nemají lingvisté právo, na druhé straně jde o činnost „poradenskou“, kterou lingvisté jako odborníci zjevně zastávat mohou (a kvalifikovaněji než „běžní“ mluvčí).³³ V případě Danešova argumentu došlo ke smíchání „poradenské“ a „legislativní“ úlohy a výsledkem je představa, že intervencionalismus je logickou reakcí na společenskou poptávku po radách odborníků. Z argumentů snesených Danešem však vyplývá pouze fakt, že lingvisté jsou povoláni udělovat rady v mezích, které jsou dány jazykem nebo jeho systémem či jeho územím apod.

Je proto třeba důsledně odlišovat dvě polohy, v nichž lingvista vůči veřejnosti může vystupovat. Jednak je to odborník, který je dotazován (funkce poradenská), a jednak se cítí být povolán k tomu, aby sestavoval kodifikaci (funkce legislativní). Zatímco k vykonávání první funkce ho legitimizuje jeho odborná erudice, druhou funkci by zastávat neměl (nemá k ní mandát). V obou funkcích navíc lingvista může vystupovat jako odborník (což je důvod, proč je na dané problémy dotazován) či jako mluvčí (což je pochopitelně lidské, avšak nezdůvodněné).³⁴ V poradenské roli je názor lingvisty-mluvčího možná pro tazatele zajímavý, v roli legislativce však nepřijatelný, jelikož jeho zásah bude nadindividuální.

I kdyby ovšem poptávka po intervenčním způsobu jazykové regulace ve společnosti byla silná, mohou jí lingvisté s čistým svědomím uspokojit? Jazykovědec, který by k problému regulace přistupoval bez jakéhokoli předchozího ovlivnění jakýmkoli konceptem jazykové regulace, by se nejprve musel snažit zjistit rozsah „problémů“ při komunikaci, které jsou právě důvodem pro volání mluvčích po lingvistické intervenci. Po tomto zjištění by musel identifikovat příčinu daných „problémů“ a navrhnout nápravu (směrem k jejich odstranění). To už je ovšem netriviální úkol, jehož řešení se případ od případu velmi liší a často může být řešení jednoho „problému“ ve sporu s řešením „problému“ druhého. Nakonec by bylo třeba zvolit adekvátní formu intervence. K tomu je ovšem zapotřebí znát spektrum možných intervencí a jejich dosah; těmito vědomostmi současná jazykověda ovšem nedisponuje.³⁵ Současná intervenční praxe se tak jeví jako střelba na cíl, který není přesně lokalizovaný, zbraní, jejíž účinky jsou neznámé, za účelem, který není zřejmý.

Rozdíl mezi KMI a TJK by se tak mohl jevit jako spor dvou programů, z nichž jeden projevuje silnou nechuť k regulaci, zatímco druhý vychází vstřícně potřebám mluvčích. Zde je třeba si uvědomit, čeho si vlastně uživatelé jazyk po lingvistech žádají. Jazykověda může odpovídat na požadavky mluvčích jen v mezích, které jí dovoluje současný stav poznání. Je-li tedy veřejností vybízena k „řešení komunikačních problémů“, může na takové požadavky reagovat jen v rámci toho, co je o jazyce a jeho fungování známo. Nedisponuje-li vědomostí, jak dané „problémy“ řešit na úrovni *langue* (tedy nejde o konkrétní jazykový jev v konkrétním textu), nemůže se řešení tohoto problému s čistým svědomím zhostit.

³³Srov. Cvrček (2006b: 27) a Sgall-Cvrček (2007).

³⁴Srov. „... *lingvista, se při určování a hierarchizaci kritérií [kodifikace – V.C.] podle našeho názoru neřídí zřeteli jazykovými, nýbrž – vědomě nebo podvědomě – reflektuje názory a postoje, které zaujímá jako člen národního nebo jiného společenství, jako zastávce hodnot obecnějších než těch, které se rozhodl odvodit z předmětu jeho zkoumání. Není tedy v podstatě rozdíl mezi přístupem lingvisty a laika; hluboká a přesná znalost jazykových fakt jazykovědci jen umožňuje rozpoznat, jaké důsledky uplatnění kritéria má.*“ (Hlavsa 1996: 29)

³⁵Srov. „*At this point in the discussion, if anyone makes criticisms like these, there are at least two main questions we ought to ask: 1) “By what right do you make these criticisms?” and 2) “What do you propose we should do about our language?”*“ (Hall 1950: 53)

Axiologické předpoklady přitom má i TJK.³⁶ Jde zejména o tyto dva pohledy na jazykové kultivační činnost: 1) Jazyková kultura a její (kodifikační) praxe má být především odpovědí na problémy mluvčích, které vznikají přílišnou variabilitou nekodifikovaného jazyka. Snižováním této přirozené variability jazyková regulace zvyšuje percepční prediktabilitu prostředků, a měla by sloužit jako objektivní korektiv snadné srozumitelnosti.³⁷ Obecněji je pak smyslem kultivace přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to, přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby (Starý 1995: 17). Axiologie tohoto pohledu je zřejmá – naplňování komunikačních potřeb a celkové zlepšování komunikační situace je jistě záhodné, má pozitivní konotace, není však z hlediska lingvistiky zdůvodnitelné, proč je současná situace hodnocena jako nevyhovující a jak ji zlepšit.

Dalším pohledem na TJK, který v sobě skrývá axiologické premisy, je představa, že 2) jazyková kultura je jakousi odvěkou snahou o sebezdokonalování a zdokonalování jazyka, které TJK dala pouze pevný vědecký řád.³⁸ Tato premisa TJK se projevuje především atributy připisovanými spisovné češtině (jako výsledku jazykové regulace).

Motivovanost termínu jazyková kultura, jakožto činnosti regulační, implikuje, že tato činnost se nemůže obracet na předmět, který by neměl prestižní charakter.³⁹ Co víc, prestižní hodnocení nesmí především postrádat výsledek této činnosti. Axiologické premisy Teorie jazykové kultury jsou proto často artikulovány jako vlastnosti výsledku regulace⁴⁰, jako výsledné atributy spisovné češtiny⁴¹. Tyto atributy spisovné češtiny vypovídající o její superioritě přitom nejlépe vyjevují axiologickou podstatu premis TJK.

Připisování prestižních atributů kodifikované spisovné češtině je vnímáno jako zdůvodnění regulace.⁴² Paradoxně se však zaměřením kultivační činnosti na tento útvar může vytvářet pocit, že pouze spisovná čeština potřebuje „tříbení“, ostatní variety jazyka se bez regulace obejdou. Z tohoto faktu by (vedle jazykové regulace

³⁶Formulace, které otevřeně přiznávají axiologický charakter TJK se objevují v pozdějších fázích jejího propracování. V reakci na texty I. Nebeské dokládá J. Homoláč, že základním rysem normy je záhodnost: je **žadoucí**, aby soustava spisovných prostředků byla jazykovým společenstvím přijímána jako konvencionalizovaná norma, aby její užívání bylo spontánní a bezpříznakové (Homoláč 1998: 139).

³⁷Viz např. „*Dozrívání relativně pevného standardu usnadňuje percepci mluveného projevu, protože se zvyšuje jeho prediktabilita (...)* Rozšiřování tolerance, např. zaváděním množství dublet, znamená tuto výhodu standardu oslabit či anulovat.“ (Palková 1995: 77) Otázkou zůstává, zda je tato vlastnost specifickou vlastností spisovného standardu a není charakteristická pro jakýkoli soubor pravidelně užívaných tvarů (úzus) nikoli nutně spisovných (viz i oddíl 3.5.1, s. 119).

³⁸B. Havránek (1979: 9) vidí kořeny jazykové kultury už v antické rétorice.

³⁹Srov. „*No apologia for the elevation of an idiom to the status of standard language is complete without a ritual reference to qualities, in which it is said to equal or indeed surpass all others.*“ (Thomas 1991: 45)

⁴⁰Velkou část předsudků o superioritě spisovné češtiny vyložili Sgall a Hronek (1992).

⁴¹Přitom samotná spisovnost má axiologickou (a proto i axiomatickou) povahu v celém konceptu jazykové kultury (viz s. 70).

⁴²„*Pojetí spisovného jazyka jako útvaru, který je třeba regulovat v dosavadní, nebo mírně uvolněné míře, má zřetelnou hodnotovou bázi. Zdá se, že v současné době (píše se rok 1995) je více či méně blízké většině českých bohemistů. Explicitně nebo implicitně vychází z předpokladu, že spisovný jazyk má specifické společenské funkce, kvůli kterým stojí za to věnovat úsilí standardizaci, i kvůli kterým stojí za to vyvíjet tlak na uplatňování spisovné normy. Projevuje se v něm jak racionální, tak emocionální vztah k jazyku. V tomto pojetí je spisovný jazyk nejen prostředkem komunikace, ale také kulturní hodnotou, zprostředkovatelem kulturního dědictví (má funkci uchovávací), je i symbolem národní identity, útvarem přijatelným ve všech regionech, ve všech společenstvích (má funkci integrační).*“ (Nebeská 1996: 107)

implikované v pojmu jazyková kultura) mohlo paradoxně vyplývat, že spisovná čeština má úpadkovou tendenci.

*1.3.2 Jazyk se vyvíjí (prostřednictvím variant a oscilace mezi nimi) v účel-
ný nástroj komunikace spontánně a samostatně, bez asistence lingvistů.*

Každý koncept jazykově regulační praxe se musí vyrovnat s podstatnou otázkou, kterou představuje jazykový vývoj. Jelikož principy, které v sobě koncept zahrnuje, nejsou aplikovány na neměnicí se prostředí, musí být dostatečně obecný, aby na tyto změny byl schopen reagovat.⁴³ Zároveň ovšem musí být dostatečně konkrétní, aby byl vůbec jednoznačně aplikovatelný.⁴⁴

Fakt jazykového vývoje prostřednictvím variant a oscilace mezi nimi je dnes široce přijímaný (viz už Kučera 1955). V spontánním jazykovém vývoji však na rozdíl od ostatních konceptů vidí KMI záruku naplňování různorodých komunikačních potřeb, které v jazykovém společenství existují. V situaci, kdy je jazykový vývoj kontaminován intervencemi, přestává být takovou zárukou a jeho schopnost naplňovat komunikační potřeby může být ohrožena.

Účelnost jazykového vývoje pramení z poznatků o diachronii jazyka: „... *vše, co je v jazyce diachronní, je diachronní jen skrze mluvu. Právě v mluvě se nalézá zárodek všech změn: s každou z nich napřed začíná jisté množství jednotlivců, než se dostane do obecného úzu.*“ (Saussure 1996: 125) Právě fakt většinovosti úzu, který vybírá z prostředků, které mu jazykový systém nabízí, zaručuje účelnost jazykového vývoje. Prostředek nebo způsob, který není ideální pro vyjadřování určité komunikační potřeby, jež je třeba naplňovat, se může stát preferovanou variantou v rámci idiolektu (jedince nebo skupiny jednotlivců). V rámci kolektivu mluvčích celého jazyka se ovšem možnost toho nefunkčního výběru minimalizuje.

To ovšem neznamená, že by se jazyk vyvíjel směrem k nějakému vyššímu stupni vývoje nebo naopak, že by mohl v důsledku přirozeného vývoje upadat: “*Languages do not develop, progress, decay, evolve or act according to any of the metaphors which imply a specific endpoint or level of excellence.*“ (Crystal 2005: 5); Vývoj jazyka je – v Crystalově metafoře – jako hladina moře, která se nevyhnutelně a stále mění (s každým přílivem a odlivem), ale nevyvíjí se. Jazyk se tedy neustále mění (ve smyslu soupeření několika vzájemně si konkurujících variant a vítězství jedné z nich), ale nespěje (k lepšímu nebo horšímu stavu) a udržuje si svoji komunikační účelnost s ohledem na aktuální komunikační potřeby ve společnosti.

To nijak nevyklučuje představu mnohých uživatelů jazyka, že stav jazyka a komunikace se permanentně zhoršuje. Souvisí to především s principem osvojování norem, kterým si každý mluvčí projde v průběhu osvojování jazyka, a s jejich postupným zastaráváním. Mnoho jazykových novot je proto mluvčími ve středním a poproduktivním věku odsuzováno jako jazyková chyba. Tradice tak získává zásadní roli v představě o „správném“ jazykovém chování. Hodně jazykových inovací je tedy přirozeně staršími mluvčími hodnoceno nikoli jako přirozený vývoj ale jako nedbalost, což je absurdní, uvědomíme-li si, že neexistuje jazyková změna, která by se udála právě za zvýšeného úsilí mluvčích (snad s výjimkou terminologických inovací).

⁴³Příkladem toho, jak může být koncept ve svých cílech příliš konkrétní, že nedokáže pružně reagovat na měnící se komunikační potřeby uživatelů jazyka, je TJK, která si za hlavní cíl jazykové regulace vytyčila kultivovanost. Ta byla ve 30. letech pravděpodobně v komunikaci široce přijímaná jako záhodná, dnes se situace zvolna mění a TJK na to není schopna reagovat (viz s. 54 a 102).

⁴⁴Není ve vzájemném rozporu, když je koncept kvůli své obecnosti v jedné části jednoznačně neaplikovatelný (viz nedefinovaný pojem spisovnosti v rámci TJK, s. 70) a zároveň příliš konkrétní, takže nedokáže pružně reagovat na vývoj komunikačních potřeb mluvčích.

Nepřímý důkaz o tom, že spontánní jazykový vývoj je podmínkou nutnou a postačující pro to, aby jazyk byl schopen přiměřeně naplňovat vyjadřovací potřeby mluvčích, poskytuje historie všech jazyků v jejich předlingvistickém období. Neexistují zprávy o tom, že by se mluvčí nějakého jazyka dostávali do komunikačních obtíží v důsledku toho, že by neměli k dispozici intervenující kodifikaci. To samozřejmě může souviset s tím, že v předkodifikační době (např. v době před knihtiskem) bylo spektrum vyjadřovacích potřeb užší, stejně jako byla menší celková gramotnost a menší počet účastníků komunikace. Je ovšem opět nedokazatelné, že tento protiargument je relevantní ve světle velkých jazyků, u nichž monopolní preskriptivní kodifikace v podstatě neexistuje (např. angličtina).

KMI tedy ponechává jazykovou regulaci na přirozeném jazykovém vývoji. TJK naproti tomu předpokládá, že je zdůvodněné do jazykového vývoje v určitých situacích zasahovat. Tento postoj je motivován noetickým optimismem, který je přítomný už od raných fází TJK. Myšlenková struktura je vždy podobná této: „*Stojíme např. na stanovisku, že přirozené prvky jsou univerzální vyjadřovací systémy, pomocí nichž lze uspokojit všechny vyjadřovací potřeby na jakémkoli stupni kulturního vývoje. Už z hlediska tohoto zjištění není úplně samozřejmé, když se o přirozených jazycích tvrdí, že se pro plnění některých úkolů nehodí, že je třeba je pro plnění některých úkolů nejdříve přizpůsobit. Je-li každý přirozený jazyk univerzální soustavou vyjadřovacích prostředků, pak musí mít sám v sobě předpoklady k tomu, aby všechny jazykové i řečové funkce plnil uspokojivě a bez zvláštních komplikací.*“ (Horálek 1979: 74) Až potud by se tyto formulace daly pokládat za shodné s premisami KMI. Pokud se mluví o jazycích obecně, je liberalismus tohoto druhu na místě. Vrátili se autor ale v myšlenkách k české situaci, přichází opět na řadu protekcionismus a intervence: „*To nevylučuje, že plnění některých speciálních funkcí může být usnadněno, když se některé existující kvality jazyka rozvinou nebo zvýrazní.*“ (Horálek 1979: 74) Jakkoli nemůžeme vyloučit případné „usnadnění“, zatím se ho nepodařilo prokázat. Riziko nezamýšlených důsledků při porušení přirozenosti jazykového vývoje však mluví proti podobným intervencím v zájmu „zlepšení“ jazyka.

Možnost „vylepšit“ kvality jazyka, známá v podstatě už od puristů, se postupně mění na nutnost. „*Čím vyspělejší kultura jazyk slouží, tím větší a naléhavější je potřeba umělého zasahování do jeho vývoje, tj. potřeba jazykové kultury. (...) Spisovný jazyk se nemůže obejít bez kodifikace.*“ (Horálek 1979: 75) Hlavním argumentem pro zásahy do jazykového vývoje se stává společenská potřeba (viz s. 39) a potřeba jazykové kultury: „*Každé společenství lidí potřebuje relativně jednotný účinný nástroj komunikace; k tomu cíli vyvine a postupně dále vypracovává sémiotický (znakový) systém, který vzhledem k jeho společenské důležitosti (potřebnosti) institucionalizuje.*“ (Daneš 1979: 86)

Společenská potřeba – jako argument podporující intervencionalismus – je o to absurdnější, že neregulovaný úzus je lakmusovým papírkem společenské potřeby. V situaci, kdy vzniká nová komunikační potřeba, úzus na ni pružně reaguje zapojením, přehodnocením (resp. vyloučením) prostředků, které zajistí její naplnění (resp. brání jejímu naplnění). To se ovšem netýká pouze společenských potřeb, které se promítají do vyjadřovacích potřeb jednotlivců (např. s příchodem nové technologie se v jazyce objeví způsoby, jak se o ní vyjadřovat). Úzus je dostatečnou zárukou, že budou naplněny ty společenské potřeby, které jsou kladeny na jazyk a které se přímo do komunikačních potřeb nepromítají, např. potřeba jednotného a přesného jazyka v rámci určité sféry komunikace (např. vojenská komunikace, která v jazycích existuje tradičně i bez lingvistické pomoci s jejím vytvářením). I zde je jazyk schopen na tyto potřeby

reagovat bez nutnosti lingvistických zásahů. Výhodou této „regulace územ“ je fakt, že míra vlastnosti není určena odhadem odborníků, ale samotnou potřebou.

1.3.3 Konvenční povaha jazykových prostředků vyplývající z úzu se týká způsobů používání jednotek (mj. tedy i jejich stylových charakteristik a útvárové příslušnosti); není proto prospěšné pro uživatele jazyka ani pro přirozený jazykový vývoj, když lingvistika fakt této většinové volby svými (institucionalizovanými) intervencemi narušuje.

Otázka konvenčnosti jazyka byla do lingvistické teorie významněji uvedena v souvislosti s teorií jazykového znaku. Konvence v rámci této teorie funguje jako protiváha arbitrárnosti přiřazení označujícího k označovanému v tom, že jakkoli je jejich vzájemný vztah v podstatě nahodilý, je založen na společenské konvenci, která ho udržuje. „*Jestliže se ve vztahu k ideji, kterou zastupuje, jeví označující jakožto libovolně zvolené, pak ve vztahu k jazykovému společenství, které ho užívá, libovolně není, je dané. Nikdo se tohoto sociálního kolektivu neptá, a označující zvolené jazykem nelze nahradit žádným jiným. (. . .) Nejenomže by jednotlivec nebyl v čemkoli schopný, i kdyby chtěl, tuto provedenou volbu změnit, ale ani samo společenství nedokáže rozhodovat byť o jediném slovu. . .*“ (Saussure 1996: 100-101)

Tento pro současnou lingvistiku zřejmý fakt má několik důsledků podstatných pro jazykově regulační praxi. Především arbitrárnost (a s ní nutně spojená konvencionalita) jazykového znaku „*. . . sama chrání jazyk před každým pokusem usilujícím o jeho změnu.*“ (Saussure 1996: 102) Proto spočívá „*každý výrazový prostředek, přijímaný určitou společností, na kolektivním zvyku nebo – a to je totéž – na konvenci.*“ (Saussure 1996: 98) Už F. de Saussure z těchto faktů a z „příliš komplexní povahy jazykového systému“ vyvozuje obtížnost jazykové regulace pomocí lingvistických intervencí: „*Není-li, jak uvidíme, po této stránce [jazyk – VC] zcela arbitrární a vládne v něm relativní rozumnost, pak se tu ale projevuje i neschopnost lidí ho měnit. Tento systém je totiž komplexním mechanismem a nelze ho pochopit jinak než reflexí (. . .) Takovou změnu si lze představit jen v důsledku zásahu specialistů, gramatiků, logiků atd., avšak zkušenost nám ukazuje, že podobné vměšování nemělo žádný úspěch.*“ (Saussure 1996: 102n)

Úspěšnost jakékoli intervence je tak podmíněna přijetím vynucené změny v jazyce územ. To je vzhledem k výše zmíněné konvenční povaze obtížně proveditelné. Svědectví o tom podávají i dějiny purismu: „*although a word can certainly be considered no longer a part of the standard language, it can never be actually destroyed*“ (Thomas 1991: 91) Z určitého (ryze pragmatického) úhlu pohledu můžeme konstatovat, že jazykový vývoj se dříve či později projeví, je otázka, zda si preskripce, kterou si vynucujeme v jazyce změny, chceme situaci ztěžovat. V konečném důsledku se totiž mnoho nezmění, ať už do jazyka budeme intervenovat nebo ne.

Podle KMI konvenční povaha jazykových prostředků, která je odvozena z úzu, není podstatná pouze pro vztah označujícího a označovaného. Jazykových konvencí se týkají i způsoby užívání jazykových prostředků a z nich vyplývající jejich (stylový) status. Ani v případě těchto stylových charakteristik nebo útvárové příslušnosti nemá jednotlivec – stejně jako v případě vztahu označujícího a označovaného – možnost ovlivnit status jednotlivých prostředků. Vztah jazykového prostředku a jeho stylového zařazení je rovněž arbitrární, nevyplývá nijak z podstaty jevu samotného, ale až z konvence užívání.

Každý jazykový prostředek tak nabývá užíváním v různých kontextech a situacích určitých vlastností. Tyto vlastnosti jsou prvku dané a vyplývají z jeho úzu a mají ar-

bitrární povahu. Úkolem jazykovědy je tyto vlastnosti odhalovat a studovat (v tomto pořadí). Jiná je problematika lingvistických hodnocení jazykových prostředků. Lingvisté (na popud mluvčích) prostředky hodnotí, což znamená, že do struktury jazyka promítají arbitrární nejazyková kritéria, pomocí nichž rozdělují prostředky na skupiny. Pokud se vlastnost prostředku dostane do sporu s hodnocením lingvistů vzniká intervenční tlak. Lingvisti se v této situaci snaží „změnit“ vlastnost prostředku získanou užíváním ve prospěch zvolených kritérií tak, aby prostředek zapadal do hodnocení, které mu bylo kritériem přiděleno. V tuto chvíli je fakt většinové volby (tedy úzus) narušován z jazyka nevyplývajícím rozhodnutím lingvistické intervence.⁴⁵ O neúspěšnosti podobných snah a o konvenční povaze těchto vlastností jazykových jevů svědčí paralelní vývoj kodifikované a nekodifikované (především obecné) češtiny, v němž se všechny snahy překlasifikovat prostředky spontánně užívané ve formálních situacích jako nevhodné postupem času ukázaly být neúspěšné.⁴⁶

Na určité úrovni uvažování se mohou zdát i lingvistické intervence stejně přirozenou součástí jazykového vývoje jako jeho imanentní pohyb. Přijmeme-li metaforu Brownova pohybu (viz s. 18) může být lingvistika jedním z hráčů na poli intervencí do jazyka, a mohla by se proto spolupodílet na vytváření konvencí daných charakteristik jazykových prostředků. Např. „umělý“ zásah J. Dobrovského na počátku 19. století imanence částečně přijala. Je-li intervence součástí běžné mluvné činnosti každého z nás, proč by se měla lingvistika této možnosti zříkat? Důvody pro odmítnutí jsou v podstatě tři: 1) Jakákoli institucionalizovaná intervence narušuje přirozenou rovnováhu intervencí v intencích Brownova pohybu. Je-li narušen spontánně ustavený řád sil působících na jazyk, nastává čas nestability, který mluvčím nemůže prospět. 2) Ani s největší dávkou noetického optimismu nejsme při současném stavu vědění schopni dohlédnout (nezamýšlené) důsledky svých intervencí. 3) Jelikož by se jazykový vývoj proti institucionalizované intervenci dříve či později prosadil, je zřejmé, že by úsilí vynaložené k prosazení intervence bylo úsilím zbytečným.⁴⁷

Shrnutí 1. části

Z programového charakteru KMI a ze stanovení premis vyplývá, že KMI (stejně jako puristický koncept nebo koncept jazykové kultury) není teorií v pravém slova smyslu. Jelikož každý koncept ovlivňující jazykově regulační praxi bude vycházet z tak či onak axiologicky pojatých východisek (něco je v jazyce záhodné, něčemu se chce vyhnout) nemůže na žádný koncept být striktně aplikována lingvistická metodologie. KMI na rozdíl od ostatních přístupů však tato východiska otevřeně pojmenovává a snaží se je podrobit kritické analýze (zejména při stanovování cílů a nástrojů).

Z premis a celkového zasazení KMI do rámce Teorie intervencí plyne, že jediný způsob, jak hodnotit koncept jazykově regulační činnosti je z hlediska toho, zda si volí nástroje odpovídající stanoveným cílům a zda je vnitřně nerozporný, a tedy uplatnitelný. Premisy naznačují obrys cílů, kterých chce KMI dosáhnout, nástroje pro jejich dosažení jsou předmětem oddílu 3 (viz s. 106).

Pokud bychom se pokusili shrnout premisy KMI, pak z obsahového hlediska můžeme říct, že KMI nebere zřetel na požadavky mluvčích ani konkrétní stav jazyka,

⁴⁵Tento popis je analogický metafoře Brownova pohybu (viz Teorie intervencí, s. 18).

⁴⁶Jako příklad mohou sloužit všechny provedené změny v kodifikaci, které byly vždy ústupkem skutečnému úzu před původními představami kodifikátorů.

⁴⁷Srov. s formulací F. de Saussura: Většina institucí se dá předělávat, v jistých okamžicích opravovat a aktem vůle reformovat, zatímco v jazyce je, jak vidíme, takový čin nemožný a ani akademie nemůžou svými dekrety chod nastoupený institucí, kterou nazýváme jazyk, měnit (Saussure, připravuje se). Viz také zkoumání intervencí (s. 161).

vychází se pouze z lingvistických poznatků a metodologických a noetických možností oboru. Popsané myšlenkové předpoklady zohledňují pouze postoje, které k jazyku můžou zaujímat lingvisti (a to na základě faktů, o nichž panuje všeobecná shoda – systémovost jazyka, arbitrárnost, role variantnosti ve vývoji atp.). Záměrně přitom neobsahují postoje, které k jazyku zaujímají mluvčí. Jedním z takových postojů je mj. představa o správnosti jazykových prostředků, která je v myslích běžných mluvčích silně zakořeněná. S trochou nadsázky můžeme říct, že Konceptu minimální intervence je lhostejno (podle popsaných premis), co si mluvčí o jazyce a úloze lingvistů v jeho regulaci myslí. Chceme-li jazykovou regulaci vydávat za vědeckou činnost, musíme se primárně řídit tím, co nám odborné poznání dovoluje. Není tedy přípustné, abychom např. argumentovali ve prospěch předepisování kultivovaných / správných / spisovných prostředků poptávkou po takovémto hodnocení u běžných mluvčích, protože pro zjišťování těchto charakteristik u jazykových prostředků nemáme dostatečné nástroje ani metodologii. Každá rada v této oblasti tak bude pouze větší či menší projekcí osobních názorů badatele.

Netečnost vůči názorům laické veřejnosti a postojům k jazyku vůbec tak vyplývá především z faktu, že KMI je konceptem lingvistickým, považuje se za vědecký koncept jazykové regulace, tudíž dává přednost metodologické nezávadnosti (v míře, jaká je pro koncepty tohoto druhu přijatelná a jak ji definuje Teorie intervencí, s. 24) před pragmatickým přístupem, který by preferoval „řešení“ problémů uživatelů jazyka bez ohledu na metodologii.

Zároveň z premis v bodech 1.3.1 až 1.3.3 vyplývá, že KMI staví na předpokladu, že preskriptivní kodifikace není součástí jazykové situace v tom smyslu, že by snahy o minimalizaci intervenčního tlaku byly zdrojem intervence do jazyka. Možnou námitkou proti KMI by tak mohlo být to, že jazyková regulace je nezbytným charakteristickým rysem současné jazykové situace.

O premisách je samozřejmě možné diskutovat, ale smysl takové diskuze nebude valný, pravděpodobně skončí u konstatování toho, že jednomu se líbí taková východiska a jinému lingvistovi zas jiná (čímž ovšem smysluplná diskuze končí). Rozhodnutí bude vždy otázkou konsenzu zainteresovaných lingvistů. To ovšem neznamená, že by premisy byly do KMI vybírány bez jakékoli úvahy pouze na základě osobních preferencí. Rámce premisám tvoří to, co je uskutečnitelné, a to, co vyplývá z našich ověřených znalostí jazyka a jeho fungování.

Primárním cílem KMI je tedy popsat cestu, která vede ke stanoveným cílům bez ohledu na to, zda je po premisách tohoto druhu v současné jazykovědě (nebo v celé společnosti) poptávka nebo ne. Debata o premisách je totiž vždy až druhým krokem po zjištění, zda podle vědomostí, kterými disponujeme, je koncept proveditelný.

2 Kritika konceptu jazykové kultury

2 Proč je potřeba nahradit stávající tzv. Teorii jazykové kultury (TJK) jiným konceptem?

Smyslem druhé části KMI není provést systematickou kritiku TJK, té bylo koneckonců věnováno už dost práce, můžeme jmenovat např. práce Z. Starého (1995), P. Sgalla (Sgall et al. 1992, 1992a) nebo F. Čermáka (2006). KMI se ovšem musí vymezit vůči předcházejícímu konceptu, jednak aby obhájil svůj *raison d'être* a jednak aby se vyvaroval chyb, které rozpoznali kritici na předcházejících konceptech. Zároveň pak platí, že to, co sám kritizuje, by měl úspěšně a nerozporně řešit (což TJK v případě vypořádávání se s purismem ve 30. letech neudělala).

Kritika se zaměřuje především na dvě oblasti: vnitřní rozpornost konceptu (nástroje neodpovídají stanoveným cílům) a sporná realizace konceptu jazykové kultury (tedy rozpor mezi proklamací a reálnou praxí).

2.1 TJK nedokázala odstínit vliv purismu na jazykovou situaci; to se projevuje intervenční povahou TJK (zejm. preskriptivní kodifikací, viz 2.5.1) a nezměněným přístupem k hodnocení jazykových prostředků (rozdělování proků na spisovné a nespisovné, viz 2.5.2).

Konflikt mezi rodící se TJK a předcházejícím, puristickým konceptem, je interpretován dvojím způsobem. Zastánci TJK vidí v novém konceptu změnu celého paradigmatu jazykově regulační činnosti, který se diametrálně odlišuje od brusičského stanoviska, naopak kritici TJK (což neznamená, že by to byli sympatizanti purismu, právě naopak) poukazují na mnohé shodné rysy předválečné TJK a purismu. Ať už se realitě přibližuje jedna nebo druhá interpretace, na textech zakladatelů Pražské školy je zjevná snaha odlišit svůj koncept od praxe lingvistů sdružených okolo Naší řeči, změnit jazykově regulační praxi směrem k zásadnějším postavení úzu a zmenšení preskriptivismu.

Nesporný je metodologický přínos PLK pro jazykovědnou činnost obecně (např. synchronní studium jazyka a uplatňování strukturního pohledu na něj). V oblasti jazykové regulační praxe zvláště z pohledu intervenčnosti kodifikace, je však opozice protagonistů konceptu jazykové kultury vůči puristům spíše záležitostí proklamací.

Základní rozpory obou proudů, by se daly shrnout do těchto bodů: Proti puristické praxi staví TJK nutnost teoretického „*poznání existující normy současného spisovného jazyka*.“ (PLK 1932: 245).⁴⁸ Podle tezí Pražské školy je „*třeba důsledně synchronickým popisem a rozбором skutečného stavu odhaliti dnešní strukturu*.“⁴⁹ (PLK 1932: 253) Kritériem pro jazykovou kritiku na rozdíl od historické čistoty nebo přímočaré pravidelnosti uplatňované Naší řečí má být adekvátnost jejich účelu k projevu (PLK 1932: 257; Havránek 1932: 63).

⁴⁸Jejím pramenem má být především průměrná literární praxe posledních padesáti let. Proti jednostrannému vyzdvihování lidového jazyka u puristů (v kodifikační praxi ovšem nedůslednému) prosazují členové PLK jako pramen normy spisovného jazyka také jazykové povědomí, které existuje v intelektuálních vrstvách pro spisovný jazyk, a jejich jazykovou praxí ústní, „*ovšem bez osobního zabarvení lokálního nebo argotického*.“ (PLK 1932: 247). Literární praxe a jazykové povědomí pak spolu dohromady tvoří „*živý jazyk spisovný*“ nebo také „*spisovný úzus*“ (PLK 1932: 247).

⁴⁹Systémový pohled měl v pracích Pražské školy nahradit především vágní puristický pojem „*ducha jazyka*“, který přímo podněcoval k subjektivním zásahům do spisovné normy. (Jelínek 1974-1975: 56). Ačkoli termín „*duch jazyka*“ se ovšem objevuje i u ranného V. Mathesia. (P. Novák – osobní sdělení).

Proklamace by tedy nasvědčovaly tomu, že jazykově regulační praxe má být podřízena přirozenému vývoji jazyka, což implikuje menší míru intervence. A v pracích, které se přímo věnují polemice s puristy, to tak opravdu formulováno je. Členové PLK tak např. ostře vystupují proti intervencím do jazyka v zájmu přímočaré pravidelnosti (takový byl častý dopad doporučení vycházejících od puristů), což striktně odmítají s poukazem na to, že se tím vnucují do jazyka zbytečné novotvary. V textu, který není polemický se ovšem na toto téma dočteme, že v normativních zásazích mají mít jevy podmíněné synchronními strukturálními souvislostmi v jazyce přednost před prvky antistrukturálními (Trost 1995: 154), což intervenci přímo nahrává.

Je třeba ovšem podotknout, že v otázce intervenčního charakteru lingvistické teorie členové PLK nebyli jednotní.⁵⁰ „Anglistická složka“ kroužku, V. Mathesius a B. Trnka, v této otázce zastávala postoj spíše liberální. Rozhodující vliv na spisovnou normu v jejich pojetí hraje úzus. V polemice s Naší řečí Mathesius trochu provokativně proti jejich intervencím uvádí, že „*cesta českého purismu za posledních 80 let je vroubená hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla.*“ (Mathesius 1932: 20). Třibící zásahy lingvistů do jazykového vývoje uznává v určité míře i Mathesius (na rozdíl od Trnky), což souvisí s jeho poněkud optimistickou představou (srov. též Starý 1995: 73n), že „*dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces třibení trochu urychlili.* . . “ (Mathesius 1932: 25). Skepse však u něj převládá v otázce úspěšnosti zavedení do praxe, která je podle něj utvářena součinností různých sil, a lingvisté tak „*musí být spokojeni, podaří-li se jim aspoň trochu uplatnit svůj třibící vliv.*“ (Mathesius 1932: 30) Na druhé straně stojí především slavisticky orientovaný B. Havránek, který tvrdí, že „*usus sám nevytváří normu spisovného jazyka: vytváří se, totiž vzniká a dále se vyvíjí, z různých tendencí za teoretických zásahů a tím se liší od normy lidového jazyka. Tedy i teorie jazykovědná zasahovala a může zasahovati do vývoje spisovného jazyka.*“⁵¹ (Havránek 1932: 39; podobně i na str. 35) Tedy explicitně připouští nutnost lingvistických zásahů do jazyka, což – ač si to pravděpodobně členové PLK nepřipouštěli – nutně vede k preskriptivnímu prostředí.

Charakteristické při úvahách tohoto druhu je vymýšlení „zadních vrátek“, tedy způsobů, jak intervenci v případě potřeby obhájit a přitom zachovat celkový ne-intervenční ráz myšlenky.⁵² Právě tento způsob argumentace způsobil, že se TJK od purismu v aspektu intervenčnosti neodlišuje. Přetrvávající preskripci naznačuje i stav, kdy je kodifikace vzdálena od převládající jazykové praxe, který konstatuje Nebeská (1996: 57). Zároveň podává i doklad toho, jakým argumentačním způsobem bylo tohoto stavu dosaženo. K této situaci „*vlastně nemělo dojít, protože v teorii PLK se norma vytváří právě jazykovou praxí, resp. předmětem normy jsou jazykové prostředky pravidelně se vyskytující v jazykové praxi příslušníků daného společenství, pouze v případě potřeby* [zvýraznil VC] *je norma korigována teoretickým zásahem*“ (Nebeská 1996: 57). TJK naráží na formulační nejednoznačnosti, pokud umožňuje vágní výklad použití intervence „v případě potřeby“; to je zjevně moment, který může

⁵⁰Sgall s Hronkem podávají interpretaci tohoto rozporu uvnitř PLK takto: „*Mathesius zdůrazňoval hlavně nepatřičnost oficiální diktátorské autority jako základny pro uplatňování kodifikace, kdežto Havránekovi šlo zejména o to, aby kodifikace živé normě co nejpřesněji odpovídala.*“ (Sgall-Hronek 1992: 83)

⁵¹Argumentem pro intervenční charakter teorie jsou B. Havránkovi konfliktní tendence v jazyce, které se střetávají s mimojazykovými vlivy (překotný nebo přerušovaný vývoj jazyka), a nutnost tyto tendence uvést v soulad.

⁵²Ve společném textu PLK se např. píše, že „*spisovný jazyk není sice ustálen diktátem lingvistické teorie, [potud ne-intervenční myšlenka, následují „zadní vrátka“ - VC] ale jeho stabilisování, ustálení se neděje bez normativních zásahů teoretických.*“ (PLK 1932: 248)

příspěť (a v české situaci přispěl) k vulgarizaci původní teorie a jejímu zneužití k intervenční praxi ne nepodobné praxi puristů, proti kterým se paradoxně TJK původně vymezovala.

Jelikož Havránkovo pojetí nakonec v Pražské škole převážilo (a můžeme spekulovat, zda by byl vývoj stejný, kdyby PLK nebyl oslaben předčasným odchodem V. Mathesia), došlo k tomu, že PLK a puristé sdíleli základní modalitu své činnosti kolem češtiny – jejich přístup k jazykové praxi byl bytostně intervenční. „Z tohoto hlediska vystoupení teoretiků jazykové kultury proti puristům na přelomu dvacátých let v léta třicátá tedy nebylo vystoupením proti intervencím [lépe: intervencionalismu – VC] puristů, ale proti purismu těchto intervencí.“ (Starý 1995: 114) Kodifikace je tak v Havránkově pojetí normotvorná, stejně jak tomu bylo u puristů (Starý 1995: 51n). Důsledkem je fakt, že purismus i TJK jsou spíše kritikou jazykové praxe než její teorií; z toho, že různí činitelé vykonávali a vykonávají vliv na vývoj a podobu spisovného jazyka, Havránek (zejména 1932) vyvozuje, že i lingvistika by se měla stát takovým činitelem. TJK (ač se formovala v opozici proti purismu) tak neformulovala nové otázky, ale na tradiční otázky, které si kladl purismus, dávala jen „jiné“ odpovědi (Starý 1995).

Poválečný vývoj v lingvistice tuto Havránkovu představu v podstatě neopouští. V roce 1952 se objevuje Dokulilův článek, který sice nabádá, aby kodifikace sestoupila z „kothurnů“ a méně prikazovala a zakazovala a více vykládala. (Dokulil 1951-1952: 139) Z článku je však zjevné, že autor jistý podíl preskriptivní složky v kodifikaci předpokládal a považoval ho za správný. Jinými slovy, občas se objeví názor, který je ochoten diskutovat o míře preskripce, její nezbytnost však zpochybňována není.

Jakkoli je tedy v proklamacích cítit snaha podřídit jazykově regulační praxi reálnému úzu, už sám koncept jazykové kultury předpokládá neminimální intervenci, jejímž hlavním cílem je kultivovanost, což je pojem značně vágní.⁵³ Z části je rozpor mezi proklamacemi, které požadují menší intervenčnost jazykově regulační praxe, a těmi, které ponechávají lingvistice oprávnění aktivně do jazykového vývoje zasahovat, způsoben noetickým optimismem, který je v ovzduší dozrívajícího neopozitivismu poměrně běžný. Teoretici PLK se tak domnívali, že podrobným studiem jazykových zákonů dojdou poznání, které jim umožní jazyk regulovat ku prospěchu mluvčích i samotného jazyka. Spásným kritériem se měl stát pojem funkce, který je v jiných oblastech lingvistiky velmi mocným metodologickým nástrojem. V oblasti jazykově regulační praxe však může selhávat (viz Starý 1995).⁵⁴

Intervenčnost se pak projevuje především v hodnocení prostředků, které používá nedefinované pojmy jako spisovnost (viz s. 70) a kultivovanost. Přitom právě v hodnocení prostředků se realizuje preskriptivismus našeho typu (viz s. 60).

Snaha nahradit nevyhovující a preskribující hodnocení prostředků na ose správný a nesprávný se projevuje mj. i v tom, jaké úsilí je věnováno definici jazykové správnosti (viz i práce pozdějšího člena PLK F. Trávníčka 1942). V. Mathesius navíc staví jazykovou vytržbenost (tj. míru, do níž je jazyk propracován jako konvenční, literární, vědecký, filozofický) nad jazykovou správnost. Kritika přitom nesmí vnášet mezi jed-

⁵³To v podstatě přetrvává do současnosti, kdy část lingvistů odmítá minimální intervenci do jazyka s poukazem na nutnost aktivní role: „Nejsou lingvisté odsouzeni k pasivitě, mají-li jen registrovat změny jazyka, k nimž dochází v úzu, hodnotit je a pak doporučovat (nebo nedoporučovat) jejich přijetí do spisovné normy? Neměla by být jazykovědům přisouzena větší úloha v kodifikaci spisovného jazyka?“ (Jelínek 1995: 32) Srov. i Borovská-Klímová 2006-2007.

⁵⁴Srov. „... kritéria, která puristé při své kultivační činnosti užívali, nebyla s to zaručit, aby zásahy v souladu s těmito kritérii prováděné byly jazykovou praxí přijaty. Mohlo se tak stát, že purifikace jazyka vedla k prohlubování, udržování atp. diglotického charakteru české jazykové situace. PLK se domníval, že funkční kritériem tento nedostatek odstraňuje.“ (Starý 1995b: 61)

notlivé účely ani mezi „*různé funkce jazyka spisovného hodnotící hierarchii, která by kladla některou funkci nad jinou.*“ (PLK 1932: 258) Vytříbené jazykové vyjadřování přitom pro PLK znamená být s to ovládat celé funkční spektrum jazyka (Starý 1995). Jelikož však hodnocení jazykových prostředků – základní nástroj popisu – zůstává v oblasti axiologie, celý koncept je nejednoznačně uplatnitelný (viz s. 115).

Z hodnocení vývoje konfliktu mezi zastánci TJK a purismu je možné vyvodit několik závěrů, z nichž by se mohl každý další koncept jazykové regulační činnosti poučit. Především je to nutnost identifikovat zdroje jevu, který chceme z praxe vymýt. Byla-li v 30. letech jedním z motivů členů PLK pro vystoupení proti purismu vysoká míra preskripce, pak prvním myšlenkovým krokem mělo být zjištění, co způsobuje tento jev. Je zřejmé, že členové PLK hodnotili negativně tehdejší stav avšak ke kritické analýze způsobů preskripce nedošlo. Proto se preskriptivismus v hodnocení prostředků drží v podstatě dodnes. Touha po méně intervenčním prostředí v jazyce, která existovala už ve 30. letech, zároveň legitimizuje snahy, které představuje KMI.

2.2 Současná lingvistika nedisponuje objektivním pozorováním toho, jak současné intervence působí, neměla by se proto snažit těmito intervencemi zasahovat do jazykového vývoje. K intervenci není zřejmý důvod (nebyl podán neochvějný důkaz, že ji jazyk či společenství mluvčích potřebuje, viz 1.3.2). Přitom důkazní břemeno je na jejich zastáncích (ti by nejdříve měli dokázat potřebu jakékoli intervence, než ji začnou provádět).

Jak bylo ukázáno výše (viz s. 47), jazykově regulační praxe u nás ovládaná konceptem jazykové kultury se podle proklamací opírá o zkoumání úzu a normy a na základě výsledků pozorování vytváří kodifikační intervenci. Oproti purismu 20. let minulého století se tak snaží víc ovlivňovat jazykovou praxi skutečným územím a pouze v „případě potřeby“ sahá k regulačním mechanismům. Toto konstatování v sobě skrývá dva problémy: jak poznáme onen případ potřeby a jakým způsobem realizujeme nápravu, tedy kdy je důvod pro intervenci a jak intervence funguje.

Důvody pro intervenci TJK nikdy přesně nespecifikovala. Můžeme se proto jen dohadovat, že nastávají v situaci, kdy se přirozený jazykový vývoj dostává do sporu s hlavními cíli konceptu jazykové kultury (v ostatních případech je vývoj podle proklamací ponechán bez intervenčního zásahu). V rámci TJK nebyly tyto cíle jazykové regulační činnosti přesně specifikovány, v textech členů PLK se ovšem objevují vlastnosti, které jsou pro jazyk záhodné a které by jazykově regulační činnost neměla ohrozit: kultivovanost jazyka, funkčnost, systémovost (viz např. Jelínek 1995).

Ještě než se pokusím ukázat, jak by mohl vypadat důvod k intervenování na základě TJK, je třeba uvést, že intervenování je (z důvodu nezamýšlených důsledků) nebezpečné i v „případě potřeby“. Důkazní břemeno by tedy mělo být především na zastáncích intervenčního přístupu. Nevíme-li, zda zasahovat do přirozeného jazykového vývoje, a jestliže je intervence nepřirozená a ve své podstatě nebezpečná nezamýšlenými důsledky, je na jejich zastáncích, aby její potřebnost dokázali.⁵⁵ Přesvědčení o nutnosti jazykové kultivace se promítlo i do zanedbávání problému nezamýšlených důsledků, které mohou při regulační činnosti, jakou je jazyková kultivace, z nedokonalé znalosti systému (nebo z nevhodného zvolení kritérií) nastat. Tyto negativní důsledky jsou v argumentaci minimalizovány představou důkladného studia jazyka, které jim může (mělo by) předcházet. Představa, že lingvistika je schopna dobře

⁵⁵Stanovisko KMI k tomuto problému je vyjádřeno v oddíle 1.3.2 (s. 42) v tom, že jazyk se ze své podstaty vyvíjí ve funkční nástroj komunikace bez pomoci lingvistů.

kultivovat jazyk, pramení z noetického optimismu přítomného v tvrzeních, že lingvisté napomáhají vývoji nebo ho dokonce urychlují.⁵⁶ Je pravděpodobné, že pokud by se jazyková kultura omezila pouze na kulturu a kultivování řeči, problematika nezamýšlených důsledků kodifikačních změn by se výrazně omezila.

Jediným případem, kdy lingvistika obrací svoji pozornost k možným nezamýšleným důsledkům, je paradoxně obrana stávajícího stavu. Návrhy na změnu kodifikační politiky ve smyslu vyrovnání s územ jsou pak viděny ve světle necitlivého jazykového plánování (např.: „*není však možno přirozený vývoj normy spisovného jazyka umělými zásahy narušovat a normu od základu měnit nebo dokonce ji nějak nově vytvářet z různorodých prvků jakéhosi „jádra“ národního jazyka.*“ Bělíč-Havránek-Jedlička 1962: 124). S kodifikovanou spisovnou češtinou se spojují tradiční kulturní hodnoty národa a její necitlivá změna (nezamýšlené důsledky této změny) by znamenala podle zastánců tohoto stavu ztrátu kontinuity. Z toho pramení nechuť dát při tvorbě kodifikace úzu pravomoc rozhodovat o platnosti prvku. Problematika nezamýšlených důsledků se tedy týká i možného opuštění současné kodifikační politiky, protože každá změna s sebou nese jisté riziko zhoršení. Otázka však je, zda strach ze ztráty kontinuity je podložen relevantními argumenty a zda pouhý fakt tradice je argumentem pro zachování současného stavu.

Přítom právě v souvislosti s možnými nezamýšlenými důsledky lingvistických intervencí je možné uvažovat o většině hodnotových a emocionálních aspektů (úcta k jazyku, tradici apod.), které by lingvistům v neodpovědném nakládání s jazykem měly spíše zabraňovat než je v tom podporovat. KMI se proto záměrně staví na pozici agnosticizmu a snaží se promýšlet otázku nezamýšlených důsledků. Vyplývá to přirozeně z premis i z celkového zaměření konceptu. V oblasti aplikace je (obecně) třeba mnohem víc dbát na metodologickou čistotu, protože neodborným zásahem může být napácháno více škody než v případě takto nepodložených lingvistických teoretických zkoumání.

Další námitkou proti intervencionalismu je fakt kontaminace pozorovaného předmětu badatelovou intervencí. Tento fenomén je známý jako tzv. kodaňská interpretace Schrödingerova myšlenkového experimentu s kočkou (Schrödinger's cat), ve kterém je pozorování příčinou změny pozorovaného předmětu; do okamžiku pozorování je nemožné rozhodnout, zda se výsledek pokusu s matematicky nerozhodnutelnou pravděpodobností přikloní k jednomu nebo druhému z možných výsledků. Pokud má intervence sloužit ve „zdůvodněných případech“ k nápravě jazykového vývoje, pak to předpokládá důkladné pozorování jazyka. Na základě pozorování je pak provedena intervence, která pozorovaný předmět změní. Každé další pozorování jazyka už nikdy nebude přesné, vždy bude ovlivněno předcházejícími intervencemi. Lingvistika tak svým pozorování zprostředkovaně ovlivňuje pozorovaný předmět.⁵⁷

⁵⁶Viz „*dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces tříbení trochu urychlili.*...“ (Mathesius 1932: 25)

⁵⁷Srov. s poznámkou Z. Starého: Jakkoli je protagonisty PLK odmítáno ztotožňování kodifikace a faktické normy spisovného jazyka, není vztah těchto pojmů jednoznačný. „*Z jedné strany kodifikace vychází ze stavu jazykové normy, představuje ji, jaká je (indikativní potenciál kodifikace), ze strany druhé je však i výrazem toho, jak má tato norma podle představ kodifikátora vypadat (...; apelaativní/imperativní náboj kodifikace). V tomto smyslu kodifikace jazykovou normu nejen mapuje, ale potenciálně i (spolu)vytváří. (...) Zkušenost přírodních věd s tím, že způsob studia může ovlivnit, spoluutvářet předmět studia, však činí takový závěr [o odlišnosti normy a jejího popisu, kodifikace – VC] nesamozřejmý a poměr kodifikace a spisovného jazyka v češtině může být příkladem toho, že ani v jazykovědě popis předmětu nemusí být bez vlivu na popisovaný předmět, že může být faktorem formujícím tento předmět.*“ (Starý 1995: 51n)

Z výše uvedeného vyplývá, že existují tři možné důvody k intervenci proti přirozenému jazykovému vývoji. První předpokládá, že se přirozený jazykový vývoj dostane do fáze, v němž by běžný úzus nebyl „kultivovaný“; v takovém případě by měla lingvistika podle TJK zasáhnout a intervencí stav napravit (např. pronikání „nekultivovaného“ tvaru *abysme* do oficiálních a veřejných projevů). Otázkou je, jak by se taková situace dala vyhodnotit, nemáme-li kritéria toho, co je kultivované. Kultivovanost jako intuitivní a hlavně individuální hodnocení nemůže být hodnověrným podkladem pro intervenci. Pokud úzus ukáže, že v promluvách, kde bychom snahu po kultivovanosti mohli zdůvodněně očekávat, se tento tvar vyskytuje, je otázkou, zda-li tento tvar můžeme nadále oprávněně považovat za nekultivovaný. Pokud podle úzu v takových promluvách není, postrádáme důvod pro intervenci.

Za druhé může vývoj jazyka kolidovat s požadavkem funkčnosti. Tedy funkce, která byla předcházejícím stavem jazyka naplňována, v novějším stavu nemá oporu (např. rozdíl sg. a pl. u adjektiv shodujících se s neutrem *nová letiště – nové letiště* vs. pouze tvar *nové/nový letiště* pro sg. i pl.). Opět je na základě poptávky úzu nasnadě domněnka, že tato funkce v tomto případě není už dál potřeba nebo je vyjadřována jiným (v tomto případě třeba lexikálním) prostředkem. K tomu přistupuje i fakt, že stejně jako se mění repertoár prostředků, mění se i repertoár funkcí na jazyk nakládáných. Je-li v jazyce potřeba něco vyjádřit, prostředek se vždycky najde, jinými slovy naplňovány jsou v jazyce pouze ty komunikační potřeby, které jsou aktuálně vyčíťovány. Pokud došlo ve většinovém úzu ke změně vedoucí k zániku jednoho způsobu vyjádření nebo jedné funkce, je oprávněný předpoklad, že daná funkce je vyjádřena jinak nebo už není třeba ji vyjadřovat. V obou případech však důvod k intervenci pozbývá smyslu.

Poslední „příležitost“ k intervenci proti přirozenému jazykovému vývoji je fakt neslučitelnosti prostředku s kritériem systémovosti. Jazykový systém, jakkoli se jedná o teoreticky oprávněný konstrukt, je vždy projekcí konkrétního badatele, kterou si vytváří při pozorování úzu. Není bezprostředně zkoumatelný a tudíž ani úplně poznatelný. I kdybychom ho dokázali bezprostředně poznat, ani jazykový systém není neměnný. Má-li fakt systémovosti jazyka pozitivní efekt na komunikaci (což je důvod, proč TJK systémovost zohledňuje), pak jakákoli inovace, která projde přes síto kolektivního úzu, má také své oprávnění a ztráta pozitivního efektu systémovosti je nahrazena jiným pozitivem nebo – a to je pravděpodobnější – přestavením systému do jiné podoby, na což lingvistická teorie nedokáže většinou pružně reagovat. V opačném případě by změna nebyla společenstvím přijata, protože by nebyla z komunikačního hlediska výhodná. Otázka po smyslu intervence proti nesystémovému prostředku, který se přirozeně vyvinul, je tedy na místě i v tomto případě. Většinový kolektivní úzus je tak nejvyšším arbitrem záhodnosti v jazyce.

Pokud bychom otázku důvodu intervence ponechali stranou, stále zbývá dořešit otázku, jak zjednat pomocí intervence nápravu. To předpokládá, že máme k dispozici pozorování, která jsou schopná vypovídat o tom, jak intervence působí (viz měření dopadu intervencí s. 161). Takové pozorování předpokládá, že srovnáme dva stavy jazyka, mezi nimiž proběhla intervence, jejíž zacílení známe. Po porovnání těchto stavů se pokusíme vyloučit ty změny, které jsou dány přirozeným jazykovým vývojem a s naší intervencí nemají nic společného. Zbudou jevy, které byly intervencí změněny buď cíleně nebo mimochodem. Takové pozorování ovšem k dispozici česká jazykověda nemá. Jediným pozorováním intervencí, kterému se věnuje pozornost, je existence hyperkorektních jevů (Sgall 1996, 2006, Chromý 2007), které jsou v našem případě nezamýšlenými důsledky intervencí.

V zásadě však všechna kritéria pro posuzování záhodnosti změn jsou vždy problematická. Preskripce (jako jedna z forem jazykové regulace) tím, že nepopisuje aktuální stav jazyka, ale optimální stav, který by byl z hlediska daných kritérií záhodný, v konfrontaci s území sama podává důkaz svojí neznalosti jazykových principů a noetického optimismu. Všechny argumenty ve prospěch spisovného jazyka, které nejsou založeny na estetických kritériích (ty není možné nijak racionálně posuzovat), jsou irelevantní, pokud se jejich uplatněním obhajuje prostředek, který v běžném nekodifikovaném úzu není třeba. Úzus si totiž vybírá funkčně, jeho většinovost je dostatečnou zárukou toho, že vyjadřovací potřeby budou uspokojeny bez ohledu na to, zda se z hlediska lingvistického poznání jeví tyto prostředky jako nesystémové, nefunkční nebo jinak nelogické či neergonomické. Úzus je totiž jediným měřítkem těchto vlastností a sám si stanovuje proměnlivá kritéria hodnocení. V takové situaci je třeba poopravit naše domněnky o jazykovém systému (včetně různých stylových vrstev a příslušnosti jazykových prostředků k nim), změnit hierarchii priorit při jazykově kultivačním procesu nebo reorganizovat kritéria záhodnosti, které u jazyka sledujeme, nikoli měnit jazyk tak, aby s našimi představami byl v souladu.

V průměru většinového úzu se totiž zrcadlí nejen prostředky mluvčími preferované, ale i kritéria, která při komunikaci reálně používají. Jsme-li např. přesvědčeni (máme-li důkaz o tom), že se dané kritérium s určitou mírou intenzity v mluvní činnosti projevuje, pak tento úzus (prostředky v něm) je přesným vyjádřením míry závažnosti, s jakou dané kritérium působí, a zároveň je i maximem možného uplatnění daného kritéria (s ohledem na uplatnění kritérií ostatních). To platí o srozumitelnosti, funkčnosti, systémovosti, estetičnosti a dalších kritériích, která mluvčí, resp. lingvisté užívají při formulování promluv, resp. hodnocení jazykových prostředků.

Neméně zásadní je otázka práva regulační činnosti. Např. v případě měnové stability zjevně panuje společenský konsenzus v tom, že by měl existovat orgán (Česká národní banka), který se takovou regulací zabývá, má k tomu určeny pravomoci apod. (viz s. 82). Důkazem toho je i fakt zakotvení takového orgánu v Ústavě ČR. Jazyková kultivace však žádným takovým právním ustanovením nedisponuje (i když čas od času se podobné návrhy vyskytují⁵⁸).

Pokud k intervenci nejsou důvody (navíc neznáme adekvátní způsoby nápravy „jazykových problémů“), pak je na místě otázka, proč se lingvisti k intervencím uchylují. Je zde nějaká frustrace z používání jazyka, která by ospravedlňovala pocit oprávněnosti intervencí, který je mezi lingvisty rozšířen? Zdá se, že zde silně působí společenská poptávka⁵⁹, která od lingvistů očekává „řešení“ komunikačních problémů⁶⁰. Ačkoli strážlivý odhad možností intervence a jejího smyslu by lingvistům měl zabránit v intervenování, uchylují se k této činnosti, aby ukázali snahu tyto problémy řešit.

2.3 TJK obhajuje „teoretické zásahy“ do jazyka především jeho kultivováním. Předpokládá se tak (aniž by byla k dispozici pozorování, která to potvrzují či vyvrací), že současný úzus je nedostatečně kultivovaný. Lingvistika

⁵⁸Viz např. snahy o ustavení jazykového zákona nebo pokusy o ustavení komise, která by rozhodovala o tom, která příručka smí mít kodifikační platnost, Jelínek et al. 2005 a reakce na tento návrh Cvrček 2006b a Sgall-Cvrček 2007.

⁵⁹Tato poptávka je do značné míry daná zvykem. V tomto smyslu lingvistika sklízí, co zasela, neboť mluvčí vychovávaní školou v prostředí preskriptivismu odmítají jiný způsob jazykové politiky, než je ta, v které byli vychovávaní. Škola zde působí výrazně retardačním způsobem, který v konečném důsledku brání prosazení méně intervenčního prostředí.

⁶⁰Jedná se samozřejmě v drtivé většině o problémy s konkrétní promluvou/textem, nikoli o problém s jazykem. Tím spíše je ovšem odpověď lingvistů (tedy intervence do jazyka) neadekvátním řešením celé situace.

však nedisponuje objektivními kritérii pro hodnocení toho, co je v jazyce správné (žádoucí, spisovné či kultivované apod.), nemůže proto v tomto směru do jazyka smysluplně intervenovat. V současné situaci navíc proti intervencím, které navrhuje TJK, mluví především nesrovnalosti v samotném konceptu jazykové kultury (jeho vnitřní rozpornost a neúplnost) a problémy s jeho uplatněním (viz 2.5).

Zpřesněním bodu 2.2 pro konkrétní účely kritiky TJK je bod 2.3. Samotný fakt, že diskurz okolo jazykové kultury je prodchnut „péčí“ o jazyk a „řešením problémů“, ukazuje na obhajobu intervencí.

Spojení jazykové regulace s kulturou a kultivovaností, byl nesporně velmi dobrý „marketingový“ tah.⁶¹ Většina erbovních sloganů Pražské školy, jako je např. funkce, struktura apod., je axiologicky neutrálních. Pouze kultivovanost, resp. jazyková kultura, je axiologií zatížena, jedná se o motivovaný termín, který v kulturních oblastech označuje něco, co by se nemělo odmítat nebo čemu by se nemělo bránit.⁶² Nezamýšleným důsledkem obhajoby intervencí za účelem dosažení kultivovanosti tak může být tvrzení, že současný jazyk je nedostatečně kultivovaný.⁶³ Motivovanost termínu „jazyková kultura“ se tedy projevuje (podvědomým) hodnocením, že „*jazyk stále upadá; co je nové/neobvyklé, je špatné/podezřelé*“. Lingvisté soudí, že jazyk je třeba pěstovat, kultivovat, že bez jejich péče by to „daleko nedotáhnul“. ⁶⁴ (Starý 1995: 103)

Pojem jazyková kultura/kultivovanost měl nahradit dřívější jazykovou správnost prosazovanou puristy. Jak ukazuje Starý (1995), odlišují se však obě činnosti (kromě názvu) především v toleranci některých konkrétních prvků; celkový ráz činnosti je u PLK stejně jako u puristů bytostně intervenční a regulační. Pro úplnost výkladu je třeba přiznat, že k určitému zmírnění autoritativnosti kodifikačních intervencí došlo, srov. s výrokem P. Trosta: „*Orgán puristů (...) se například cítil oprávněn vytknout významnému profesoru literatury a básníkovi stovky jazykových prohřešků.*“ (Trost 1995: 153) Zásadní revize přístupu však dodnes nebyla učiněna.

„Zdůvodněné případy“, které podle TJK umožňují lingvistům aktivně vstoupit do přirozeného jazykového vývoje, jsou často motivovány kultivací. Z druhé strany se obhajoba intervencí v zájmu kultivovanosti projevuje v odmítání návrhů na liberalizaci jazykově regulační praxe. Proti návrhům P. Sgalla (1960, 1961) na přijetí některých jevů obecné češtiny do kodifikace se argumentuje jazykovým inženýrstvím, které by jazykovou kulturu výrazně poškodilo. „*Přejít na jinou normu, pro niž by byla vytvořena kodifikace, znamenalo by porušit tento celonárodní charakter kulturní češtiny, oslabit kulturní kontinuitu a v podstatě negovat celou naši bohatou literaturu krásnou. . . Chceme-li být „strážci národních tradic“, nemůžeme takový vývoj podporovat.*“ (Chloupek-Lamprecht-Vašek 1962: 263) Odmítnutí Sgallových návrhů na přijetí některých obecně českých podob do spisovné češtiny se odůvodňuje také tím, že li-

⁶¹Terminologické spojení „jazyková kultura“ je sice starší, existuje v českém prostředí od konce 18. století a vyrostlo v duchovní sféře osvícenského racionalismu; používá ho už Dobrovský v díle *Böhmische Literatur auf das Jahr 1779*. (Stich 1979: 104n) Širšího použití se mu ovšem dostalo až po vystoupení PLK ve 30. letech.

⁶²Srov. definici z Akademického slovníku cizích slov (1998), kultura: soubor hodnot vytvořených lidstvem (lingv. všestranná péče o spisovný jazyk, zvl. teoretické úsilí o jeho vytříbenost), podobně formuluje i SSC (Filipec-Daneš 1994).

⁶³Toto tvrzení je samozřejmě neopodstatněné, stejně jako jeho opak. Pouze v situaci, kdy umíme kultivovanost exaktně měřit, můžeme podobná tvrzení verifikovat.

⁶⁴Srov. „*Stav jazyka v daném období i úroveň jazykové praxe (...), stejně jako aktivní činnost, teoretická i praktická, zaměřená na kulturu jazyka i řeči, stávají se dnes nezbytným [zvýraznil VC] doplňkem charakteristiky spisovného jazyka.*“ (Jedlička 1978: 30)

dem, kteří se v promluvách s „vyšším cílem“ snaží mluvit spisovně a z různých důvodů chybují „nelze (...) pomáhat tak, že je místo k spisovnému jazyku [tedy ke kultivovanosti – VC] povedeme k funkčně nižší nebo aspoň funkčně dvojaké češtině obecné“ (Chloupek-Lamprecht-Vašek 1962: 260).

Kultivovanost je tedy v některých případech argumentem pro intervenci, v jiných případech argumentem proti. To samozřejmě není třeba hodnotit negativně, takto se některá kritéria projevují. Problém je ovšem v tom, že kultivovanost je nedefinovaná a obtížně zjiřitelná.⁶⁵ Jak by tedy vypadalo měření kultivovanosti?

Jelikož je pojem kultivovanosti spojen s axiologií, je zjevné, že z jazykových dat ho není možné bezprostředně odvodit (jako např. číslo nebo jmenný rod). Kultivovanost je tedy záležitostí hodnot, které jsou výsledkem vztahování se a je vyjádřením míry významu objektu pro člověka (Horyna et al. 2002). Jediným způsobem zjišťování kultivovanosti by tak byl průzkum hodnot mezi mluvčími, po kterém se volá už v Závěrech konference o jazykové kultuře v Olomouci z roku 1993 (Jančáková et al. 1995), tj. v době, kdy TJK je už více než 60 let určujícím konceptem jazykové regulační činnosti. Dodnes nebyl žádný reprezentativní průzkum tohoto typu proveden.

I kdybychom měli k dispozici výsledky takového průzkumu, nezbavilo by to lingvisty odpovědnosti v rozhodování, zda dát přednost reálnému úzu, do něž se přirozeně promítají reálné postoje mluvčích k prostředkům, nebo deklarativním postojům mluvčích, v případech, kde se tyto veličiny liší. Tento problém má řadu metodologických obtíží, k nimž se ještě vrátíme (viz poznámky k normě, s. 121). Zjevné by mohl být maximou možné kultivovanosti (správnosti apod.) úzus, protože do něj se tyto hodnoty promítají v míře, která je jim reálně při mluvní činnosti uživatelů jazyka přisuzována. V rámci TJK se však o kultivovanosti uvažuje jako o něčem, co do běžného úzu (v optimálním případě) vnáší lingvistické intervence.

Navíc mezi lingvisty nepanuje jednota v tom, jaké roviny nejvíc přispívají tomu, že projev je hodnocen celkově jako kultivovaný. Objevují se proto i relevantní námitky, že jazyková kultura je součástí širší kultury sdělovací a myšlenkové. „V této souvislosti je důležitá otázka, je-li zaměření na dodržování spisovných tvarů předpokladem vyšší kultury sdělovací a myšlenkové, nebo zda je s ní naopak v jistém rozporu (nebo je vztah složitější).“ (Novák 1962: 268) Pokud platí to první, argumentem bude asi to, že soustředění na spisovnou formu pomáhá vytvářet ovzduší myšlenkové kázně, pokud to druhé, pak zaměření na tzv. jazykovou správnost může bránit rozvoji a šíření důležitější kultury sdělovací a myšlenkové tím, že od ní odvádí mluvčího i posluchače. Oprávněná je i námitka, která kultivovanost projevu primárně spojuje s lexikálním bohatstvím (Sgall-Panevová 2006). Přitom myšlenková struktura ani lexikální bohatství není předmětem lingvistické intervence, ta se tradičně zaměřuje na morfologii a pravopis (okrajově pak na ortoepii).

Zde pouze připomínám, že TI odmítá axiologicky založená hodnocení, jako je např. kultivovanost (viz s. 24). V souvislosti s obsahovými parametry konceptů je třeba zdůraznit, že pouze premisy konceptů mohou být axiologické. Pokud by bylo axiologické povahy hodnocení, nebyl by koncept jednoznačně aplikovatelný (axiologicky založené hodnocení nelze definovat a nelze se podle něj jednoznačně při tvorbě kodifikace řídit). Takový je případ puristického konceptu jazykové regulace, který vybírá pouze „správné“ varianty z úzu. Takový koncept je v praxi nepoužitelný, protože nás-

⁶⁵Srov. „... v tezích Pražského lingvistického kroužku z r. 1929 se dočítáme obdobně, že jazyková kultura je péče o jazyk, kterou se posilují vlastnosti vyžadované speciálními funkcemi jazyka, cílem je ustálenost, výstižnost výrazu a osobitost jazyka. (...) Ne zcela vyjasněné však je, co vše máme a smíme vkládat do představ dokonalosti jazyka a hlavně jeho prospěchu (prospěch může být totiž chápán značně subjektivně).“ (Stich 1979: 106)

troje regulace musí zůstat v oblasti vědy, chce-li být považován za vědecký koncept (za nějž se vždy vydával).

2.4 TJK se neosvědčila jako platforma pro vývoj názorů na problematiku intervencí, v některých obdobích byla TJK dokonce dogmaticky budována. Všechny snahy o systémovou kritiku konceptu jazykové kultury byly většinou vnímány s podezřením z „radikálních“ úmyslů jejích autorů.

Každý koncept jazykově regulační činnosti, který je vystaven jako vědecký přístup k jazyku a mluvčím, by měl poskytovat badatelům podmínky pro falzifikaci, tedy měl by obsahovat mechanismy, pomocí nichž by bylo možné zjistit, že nefunguje podle předpokladů jeho tvůrců. Pokud takové mechanismy nenabízí, je oprávněná domněnka, že je tento koncept dogmaticky budován a prosazován.

Dogmaticnost v uplatňování konceptu můžeme pozorovat jednak v případě reakcí na kritiku konceptu a jednak ve vyrovnávání se obhájců konceptu s hodnocením výsledků jeho činnosti. Koncept, který je otevřen konstruktivní kritice, se s námitkami vypořádává věcně a na základě faktů; v konfrontaci cílů konceptu s výsledky jeho činnosti dochází pak k jeho případné revizi a dalšímu vývoji.

Koncept jazykové kultury byl probíjován ve 30. letech proti starší generaci puristů. V diskuzích musel prokazovat svoji platnost lingvistickými argumenty, které byly nezřídka odvozovány z reálného úzu, který sloužil jako mocná opozice k tehdejší puristické kodifikaci. Po válce nastává období, v němž je sice předválečný strukturalismus odsouzen jako nemarxistické učení, TJK však zůstává vedoucí hybnou silou jazykově regulační činnosti. Sepětím oficiální marxistické ideologie s TJK se dostává konceptu jazykové kultury ochrany před nežádoucí kritikou (každá taková kritika je odmítána jako nemarxistická). Svou roli v tomto procesu sehrála i názorová monopolizace české lingvistiky (např. role tzv. „Prvního lingvisty“, Novák 1991). První náznaky kritického přístupu k TJK tak můžeme najít až v 60. letech v diskuzi o obecné češtině, kterou rozpoutal svým článkem P. Sgall (1960). Paradoxní na celé situaci je fakt, že Sgall argumentuje pomocí tezí TJK, které podpírá zkoumáním úzu, proti stávající kodifikaci. Jeho argumentace tak opisuje stejný myšlenkový oblouk, jako argumentace zastánců TJK proti puristům ve 30. letech. Reakce lingvistů obhajujících TJK je z části věcná (při hodnocení Sgallových příkladů úzu obecné češtiny), z části hystericky vyhocená (viz např. hodnocení Sgallových návrhů jako „kulturní harakiri“, Bělič-Havránek-Jedlička 1962). Období tzv. normalizace postihl z politických důvodů stejný osud jako léta padesátá (s dobovými obměnami), TJK není zpochybňována⁶⁶ a o to větší rozčarování způsobí příchod 90. let, kdy vycházejí práce Z. Starého (1992 a zejména 1995) a I. Nebeské (1996) či Sgalla et al. (1992, 1992a), které se na TJK (zejména v oblasti jejího praktického uplatnění) dívají kriticky.⁶⁷ Paradigma budování jazykové kultury je definitivně rozrušeno. Na kritické příspěvky, které se v posledních

⁶⁶Viz např. „Správná teorie spisovného jazyka, správný pohled na normu a kodifikaci, je podkladem jazykové kultury.“ (Havránek 1979: 10). Správná přitom zjevně znamená pražská.

⁶⁷Viz např. „Zásadní a primární kulturní význam pak bude mít v tomto světle jejich odpověď na otázku, jestli se snad, jak si dnes leckdo myslí, dosavadní kodifikační tradice už nepřežila a není třeba s ní konečně něco udělat.“ (Čermák 1995: 209)

letech objevují, reagují (pokud se vůbec s kritikou chtějí nějak vyrovnat⁶⁸) zastánci TJK většinou nevěcně a hystericky.⁶⁹

Navíc v souvislosti s postupným zvětšováním vlivu korpusové lingvistiky je stále jednodušší upozorňovat na neshody současného úzu s platnou kodifikací, což celou debatu vrací na začátek do období 30. let, kdy se členové PLK snažili dát úzu roli, kterou si v kodifikační praxi zaslouží, pouze role obhájců statu quo a kritiků této situace jsou obměněné. Úzus, který ve 30. letech sloužil teoretikům jazykové kultury jako mocná zbraň proti puristům, v současnosti „není přeceňován“⁷⁰ (viz podrobněji Cvrček 2006c a Cvrček 2007a).

Diskuzní úsilí nabralo na síle v poslední době po vystoupení trojice autorů ve Slově a slovesnosti (Čermák-Sgall-Vybíral 2005 a Čermák-Sgall-Vybíral 2006), kteří svým návrhem vyzvali k přechodu od černobílé spisovnosti k širěji chápanému standardu. Do diskuze – která v současnosti stále není ukončena – se zapojili jak odpůrci návrhu, tak jeho příznivci. Souhlasné reakce se zabývají popisem mluveného úzu na základě korpusů⁷¹ (Kodýtek 2006), kritikou základních pojmů TJK (Cvrček 2006a, zde viz s. 70) a příp. obhajobou autorů výzvy proti nařčením kritiků⁷² (Hajičová-Schmiedtová 2006). Odpůrci reagují – stejně jako v 60. letech – zčásti věcně a zčásti nekonzistentní kritikou formálních, formulačních a terminologických nedostatků⁷³ (zejména Oliva 2005, Adam 2007). K obsahu se převážně nevyjadřují. Z věcné kritiky zaznívá pouze výtka nedostatečného definování pojmu standard, což působí paradoxně ve srovnání s jiným účastníkem diskuze, kterému definice standardu od autorů vyzvy postačuje k tomu, aby mohl konstatovat, že má podobné vlastnosti jako spisovnost, a šlo by tedy pouze o změnu terminologickou⁷⁴. Podle Kořenského stojí autoři výzvy (a asi i jejich sympatizanti) na stanovisku funkční univerzality elaborovaného kódu (viz i Kořenský 2006), protože 1) plédují za to, aby byly do kodifikace připuštěny jevy z běžného hovorů (zejména z obecné češtiny) a 2) považují nemožnost přirozeně hovořit v kodifikované češtině za její nevýhodu, stejně jako nutnost se ji učit

⁶⁸Příklad ignorování kritiky podává např. Grepl: „Zdá se, že zde nikdo nezpochybňuje potřebu kodifikace spisovného jazyka v žádné z jeho oblastí, ba ani potřebu jazykové kritiky, tj. posuzování komunikátů – rozumí se veřejných a oficiálních – z hlediska jazykové správnosti.“ (Grepl 1995: 80)

⁶⁹Srov. Danešovu reakci na knížku Sgalla a Hronka (1992): „Nesměřují snad nakonec autoři k tomu, že by učitelé měli „nechat jazyk žáků na pokoji“? (Jejich odvolání na nedomyšlené názory Z. Starého by tomu nasvědčovalo.“ (Daneš 1992-1993: 181)

⁷⁰„Trvale projevovala naše jazykověda citlivý vztah k jazykovému dědictví: úpravy kodifikace se děly uvážlivě a nikoli za přeceňování úzu, který je svázán s určitým časem, někdy i s módou, a co je závažnější – vždy s určitým místem. Udržuje se ta dobrá vědecká tradice, že kodifikace nesmí obrážet úzus pouze regionální jen proto, že je většinový.“ (Chloupek 1980: 179)

⁷¹„V PMK i v BMK pozorujeme růst frekvence oblastních tvarů ve formálních promluvách VŠ mluvčích u jevů, které jsou v neformální mluvě stabilní. Jev patrně souvisí s celkovým uvolňovacím norem...“ (Kodýtek 2006: 201)

⁷²Např. „Za největší omyl Olivova přístupu ke korpusovému materiálu však považujeme to, že vychází ze sledování výskytů jednotlivých slovních tvarů jako lexikálních jednotek, a nikoli ze sledování typů (vzorů, paradigmát nebo jiných skupin).“ (Hajičová-Schmiedtová 2006: 264) nebo „Není přece nutné a zdaleka ani možné v časopisecké stati odkazovat na veškerou literaturu, kterou autoři v průběhu svého několikaletého výzkumu přečetli, zvláště když k tomu o předmětu tohoto výzkumu už napsali i knižní publikace...“ (Hajičová-Schmiedtová 2006: 265)

⁷³Viz např. „Ostatně co jiného než rozsáhlé (byť ne zcela plošné) zavádění dublet v kodifikaci zřejmě znejistělo i třetího z autorů, který v závěru práce (Vybíral, 2004) uvádí seznam bibliografických odkazů pod nadpisem Literatura (skutečně s čárkovaným u).“ (Oliva 2005: 280)

⁷⁴„Není třeba snad ani dokazovat, že v české lingvistice obvyklý termín spisovný jazyk nepostrádá všechny právě uvedené vlastnosti [tj. vlastnosti standardu s přechodným pásmem územních a generačních, funkčních a stylových rozdílů, zvláště pak diapazon mezi psaným a neformálním mluveným jazykem - VC]. Jde tudíž spíše jen o změnu terminologickou, nikoli pojmovou.“ (Kořenský 2005: 275)

(zatímco z pohledu Kořenského jsou to výhody). Ve skutečnosti oba důvody ukazují spíš na to, že kodifikační intervence je nepatřičná, protože sub 1) vytváří preskriptivní tlak (odlišnost normativu od běžného úzu, viz s. 61) a sub 2) neposkytuje možnost, jak tlaku vyhovět (tzn. komunikovat spisovně) bez nutnosti vzdát se např. spontánnosti. Je-li v naší situaci přítomen elaborovaný kód, na nějž je kladen společenský důraz, je protismyslné, aby neplnil funkce, které mu podle např. školní výchovy přisuzujeme.⁷⁵

Je přitom zřejmé, že obhajoba intervencionalismu je specifikum české (možná východoevropské nebo slavistické) lingvistiky. Argumenty užívané kritiky TJK zdaleka nedosahují úrovně útočnosti, která by mohla být oprávněně považována za urážlivou. Srovnajme jen způsob kritiky, který „je dovolen“ v prostředí méně intervenčním (angličtina), s naším. Zatímco Sgall et al., kteří kritizují od 60. let TJK v podstatě z pozic funkční a strukturální lingvistiky, jsou označováni za extremisty (Adam 2007), ve srovnání s otevřeností kritiky intervencionalismu, kterou aplikuje už v 50. letech v USA R. Hall na v podstatě neexistující nebezpečí purismu v americké lingvistice, je jejich argumentace umírněná až smířlivá. Označení normativní lingvistiky⁷⁶ a preskriptivismu⁷⁷ z pera R. Halla (1950) za nevědecké počínání (nutno podotknout, že zdůvodněné), je řádově více provokativní než konstatování, že česká jazykově regulační praxe se projevuje zbytečnou honbou za spisovností (Čermák-Sgall-Vybíral 2006: 273). Přesto je pro některé autory takové vyjádření urážlivé (Adam 2007: 185). To svědčí o myšlenkovém klimatu, které není ochotno přijmout alternativní vize, příp. přistoupit na redefinování základních tezí jazykově kultivační činnosti.

Dogmaticnost TJK se ovšem neprojevuje pouze v názorových rozepřích a ve způsobech obrany proti kritice. Zásadní jsou rovněž přístupy k možné revizi původního konceptu v situaci, kdy výsledky jeho uplatňování nejsou v souladu s očekáváním na koncept nakládáním.

Existuje tak v pracích o jazykové regulaci rozpor mezi tvrzením lingvistů i mluvčích, že kultura projevů je nízká⁷⁸ (někteří se dokonce vyjadřují ve smyslu, že kvalita má klesavou tendenci, srov. Kraus 1996), a faktem, že jsou stále podporována východiska teorie jazykové kultury (viz s. 87).

Místo výrazné revize celkového postoje lingvistiky ke kultuře řeči (a jazyka) se však převážně setkáváme s konstatováním, že východiska jsou správná (TJK popisuje skutečnost a návody na řešení problémů věrně/dobře). Většina nedostatků je

⁷⁵Viz např. „*Tam, kde jsou obecně české tvary i dnes nespisovné (jako velkej, lidma aj.) má tato hovorová vrstva své těžko odstranitelné mezery (...)* Spisovná čeština totiž má pro některé funkce jen knižní a nespisovné tvary, chybí jí tvar stylově neutrální.“ (Sgall-Panevová 2004: 21) nebo „*Jednu z příčin toho, že český projev často působí dojmem strojenosti, že není čtivý, můžeme proto vidět právě v tom, že spisovná norma má svá slabá místa, své mezery, a že nespisovné tvary obecně češtiny jsou pro ni silnou konkurencí.*“ (Sgall-Panevová 2004: 22)

⁷⁶Srov. „*Sometimes the normative grammarian has justified his dicta by appealing to “logic”, sometimes to tradition, and sometimes to just the weight of his own say-so; but his attitude has always been authoritarian, i.e. depending on the force of authority and not on accurate observation and reasoning. The scientific attitude, on the other hand, rejects normative commands, and tries to base its conclusions on the greatest possible accuracy in observing facts, with the greatest possible objectivity, and on as careful reasoning and analysis as we can apply to the facts at our command.*“ (Hall 1950: 54)

⁷⁷Srov. „*The other distortion we mentioned, that which comes from a premature introduction of the historical viewpoint, is not basically anti-scientific, as is the prescriptive approach.*“ (Hall 1950: 61)

⁷⁸Viz „*O současném jazyce se téměř v každé době tvrdívalo, že je v úpadku. (...) Skutečný úpadek jazyka souvisí zpravidla s omezením jeho funkcí, s jeho potlačováním, s malými možnostmi jeho uplatnění. Od úpadku nebo nedobrého stavu jazyka samého je však třeba odlišit nedostatky v jeho užívání. Ty samy o sobě ještě nejsou svědectvím o úpadku jazyka, mohou ovšem, jsou-li hromadné a trvalejšího rázu, k úpadku jazyka přispívat.*“ (Jedlička 1969: 80)

spatřována v zavádění kodifikace do praxe nebo v konkrétních kodifikačních krocích a jejich nedokonalosti, příp. v nedostatečné informovanosti mluvčích o zásadách jazykové kultury⁷⁹.

Nebylo by správné popírat, že nedocházelo k žádnému propracování konceptu, základy TJK však zpochybňovány nejsou. V české jazykovědě se ozývají i hlasy odmítající úpadek. „*Nepovažujeme proto za oprávněné nářky nad úpadkem jazyka, které doprovázejí celé novodobé dějiny spisovné češtiny...*“ (Stich 1969: 162) Hodnocení je většinou kladné, pokud jde o langue a jeho kultivaci. Pokud má lingvista na mysli úroveň projevů (parole), patří k dobrému tónu české jazykovědy na úroveň textů žehrat.⁸⁰

Pokud bychom se snažili pátrat po příčinách dogmatického budování TJK, zjistili bychom, že je to důsledek toho, že TJK explicitně nepojmenovala premisy, z nichž vychází a o kterých se „nepochybuje“, chceme-li se při jazykově regulačním procesu stále pohybovat na půdorysu TJK.

Každý vědecký koncept jazykově regulační činnosti přesto, že se jedná o konkrétní postoj k uspořádání vztahů mezi mluvčími, jazykem a lingvistikou, by měl poskytovat dostatek mechanismů pro falzifikaci. Tím si totiž buduje svoji vědeckou oprávněnost – čím déle zůstává přes otevřenou možnost falzifikace nevyvráceným, tím je jeho platnost širší. Falzifikaci přitom podléhá pouze ta část konceptu, která není axiologická (což jsou v ideálním případě pouze premisy).

KMI se snaží být takovou platformou názorů na jazykovou regulaci. Z toho důvodu jednoznačně deklaruje premisy, které přesně určují, jaké postoje KMI reprezentuje a o kterých bodech nemá smysl polemizovat. Zapojením celého konceptu do širší Teorie intervencí se navíc otevírá prostor pro další konkurenční koncepty a koexistenci s nimi (což TJK nikdy nepředpokládala). KMI je navíc otevřený dalším možným cestám ke stanovenému cíli (např. definováním nástrojů a možných hodnocení pomocí vlastností, nikoli výčtem, viz s. 115). To samozřejmě vede k předřazení cílů prostředkům a ve své podstatě způsobuje, že neexistuje kanonická cesta ke uplatnění minimální intervence, ačkoli jednu z možných cest bod 4 popisuje (viz s. 139).

2.5 Současná intervenční praxe se nezdá být úspěšná zejména z těchto důvodů:

V následujících oddílech (2.5.1 až 2.5.8) se budu věnovat konkrétním nedostatkům TJK. Potíže s uplatněním TJK nastávají ze dvou příčin. Jednak TJK obsahuje vnitřní rozpory, které zamezují jednoznačné aplikovatelnosti (preskriptivismus daný způsobem hodnocení jazykových prostředků apod.), jednak byl samotný koncept jazykové kultury uplatňován v rozporu s původními představami (praxe konceptu je v rozporu s jeho „teorií“). To plyne zejména z nedefinovanosti pojmů a také z rozporu mezi zvolenými prostředky, pomocí kterých chce dosáhnout stanovených cílů. V některých případech jsou v rozporu cíle a výsledky jazykově regulační činnosti. Neúspěšnost TJK

⁷⁹Viz „... i hlasy učitelů svědčí o tom, že pojetí jazyka vypracované pražskou lingvistickou školou již před více než třiceti lety a stále propracovávané a rozvíjené vzhledem k vývoji metodologie i se zřetelem k měnící se společensky jazykové situaci neproniklo dosud v dostatečné míře k širší veřejnosti, a že zde naopak často přežívají mnohé zastaralé názory z dob purismu.“ (Tejnor 1965: 184)

⁸⁰„O češtině jsme mohli říct, že je vcelku značně vypracována, zato o dnešním stavu jazykového vyjadřování, o dnešní kultuře řeči u nás, se takto pozitivně vyjádřit nemůžeme. Shodně se, že je tento stav neutěšený.“ (Hausenblas 1991: 115); O „neuspokojivé“ situaci v mluvených projevech mluvčí např. i Hrbáček (1990-1991: 99).

nebo její vnitřní rozpornost už konstatovali někteří lingvisté⁸¹; nejčastěji je kritizována nejasná povaha kodifikace a její blíže nespecifikovaný intervenční charakter. Jádrem (pravděpodobně neuvědomovaným) těchto problémů je však téměř vždy axiologická povaha termínu spisovnost a z něj vyplývající rozpory mezi územ, normou a kodifikací.

2.5.1 Vlivem preskriptivního charakteru současné kodifikační intervence dochází k diskvalifikaci projevů uživatelů jazyka pouze na základě toho, že se odchylují od kodifikace. Preskriptivismus tedy vytváří pocit oprávněnosti sankcí i za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo (např. je v souladu s územ a není z hlediska zvolených komunikačních cílů neopodstatněné či nefunkční).

V otázce preskriptivismu se kritici současného stavu mohou setkat s dvojí reakcí: První typ reakce bagatelizuje preskriptivní tlak na jazyk a mluvčí: „Proč se Cvrček pouští do boje proti „kodifikačnímu diktátu“, když se taková diktátorská činnost nekoná.“ (Jelínek 2006: 30) Proti tomuto zlehčování současného intervenčního tlaku je třeba podat důkaz, že opravdu existuje (viz níže, empirické zdůvodnění na s. 153). Druhá reakce v podstatě nevědomě přijímá preskriptivní tlak a považuje ho za jev pozitivní: při vytváření kodifikace se nejedná o pouhé zaznamenávání úzu, protože lingvistova úloha by tak byla příliš „pasivní a nedůstojná“ (Borovská-Klímová 2006-2007: 23).

Je zjevné, že odpovědi jsou ve vzájemném rozporu. Buď česká lingvistika dlouhodobě spěje k minimalizaci intervenčního tlaku, jak to tvrdí první odpověď, pak pro ni není KMI žádnou velkou změnou, ale pouze pojmenováním cílového stavu a preciznějším dotažením myšlenek, které se tak jako tak postupně uskutečňují, nebo lingvisté chtějí do jazyka intervenovat a pak platí popis i kritika současného stavu, jak je podáván KMI.

Jedním z hlavních argumentů proti KMI (a všem podobným snahám o liberalizaci současného stavu v kodifikační politice české jazykovědy) je tedy údajná neexistence preskriptivního prostředí. Pokud problém neexistuje, je jakýkoli návrh na změnu, „řešení“ pouze zbytečným „sociálním inženýrstvím“.

Problém je třeba rozdělit do několika tématických okruhů:

1. Jak poměřovat preskriptivnost prostředí?
 - (a) ze stavu úzu a z normativu, který se k němu vztahuje
 - (b) z proklamací lingvistů
 - (c) z reality jazykového společenství (kodifikační praxe, škola, korektorská praxe, běžná komunikace)
2. Důsledky pro KMI:
 - (a) v případě, že zde preskriptivní prostředí neexistuje
 - (b) v případě, že zde preskriptivní prostředí existuje

Abychom mohli konstatovat, zda daná situace má určité rysy, je třeba tyto rysy nejdříve přesně definovat. Stejně tak v případě současné situace a preskriptivismu, je

⁸¹Viz např. „důsledkem porušení přirozené kontinuity jazykového vývoje je nedostatečné zakotvení spisovné češtiny v povědomí českých mluvčích“ (Nebeská 1996: 113); „vzniklá situace není v intencích klasické teorie spisovného jazyka řešitelná. Buď je možno zachovat vztah mezi územ a normou, nebo vztah mezi normou a kodifikací.“ (Nebeská 1996: 66)

nutné podat alespoň pracovní definici preskripce. O tom, že se jedná o oblast dosud neprobádanou, svědčí i fakt, že v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík et al. 2002) žádnou definici preskripce nenajdeme. Nicméně pokusů o definici preskriptivismu bylo už podáno několik.

V známé lingvistické encyklopedii D. Crystal píše: „*In its most general sense, prescriptivism is the view that one variety of language has an inherently higher value than others, and that this ought to be imposed on the whole of the speech community.*“ (Crystal 2005: 2) Přičemž tento pohled na jazyk je podle Crystala vývojovou konstantou všech národních jazykověd; všechny jazyky byly podle Crystala studovány preskriptivně, zejména v 18. století. (Crystal 2005: 2) V definici jsou tedy zásadní dva momenty: 1) axiologické hodnocení variet, z nichž k jedné se kodifikační autority upínají jako k vyšší a 2) snaha vnutit tuto preferovanou varietu celému společenství. První moment by se dal označit za univerzálii všech jazykových společenství, protože v každém známém společenství se vyskytuje kód nebo varieta, která je určena pro vyšší komunikační cíle. Druhý moment je příliš obecný, a tudíž neposkytuje pro rozpoznání preskriptivismu nebo jeho měření.

Podobně definuje preskriptivismus i F. Čermák, podle něhož se preskriptivismus „*opírá o víru, že jedna z variet jazyka (zpravidla literární jazyk, v češtině spisovný) má vyšší hodnotu než jiné a že by se měla jazykovému společenství oficiálně vnutit. Od toho se pak odvozuje i představa „správného“ užívání jazyka (tj. předepsaných forem) od „nesprávného“ (tj. forem nepředepsaných).*“ (Čermák 2001: 78) Nově tu přistupuje i fakt předepsanosti preferovaných variant (tedy aktivního postoje kodifikačních autorit), kterému se ovšem připisuje větší váha, než jakou ve skutečnosti může mít. Konkrétnější představu o podobě českého preskriptivismu má P. Sgall, který uvádí jako jeden z projevů preskripce snahu vyžadovat knižní prvky i v „neknížních“, hovorových kontextech (Sgall 1998-1999).

V českém prostředí podle mého soudu nejlépe odpovídá definice z KMI: Preskriptivismus se projevuje jako pocit oprávněnosti sankcí za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo (např. je v souladu s územ a není z hlediska zvolených komunikačních cílů neopodstatněné či nefunkční). Objektivní rozpoznatelnost těchto definic v konfrontaci s reálnou situací bez obecného rámce zkoumání intervencí, je ovšem těžko ověřitelná. V protikladu k preskripci můžeme uvést minimální (příp. nulovou) intervenci, jak byla zavedena v rámci Teorie intervencí (viz s. 21).

Preskriptivismus – jazykové zdůvodnění

Můžeme se pokusit zjistit míru preskripce v současné situaci pomocí zkoumání úzu. Vydeme z hypotézy, že průvodním jevem preskriptivismu je vzdálenost normativu od běžného úzu, ke kterému se daný normativ váže. Přičemž normativem je myšlen ukazatel (psaný nebo nepsaný), který stanovuje normu, a běžným územ je myšlena skutečná realizace jazykového chování v situaci, k níž se váže normativ. Normativ je přitom inherentním rysem každé jazykové situace, může se lišit pouze v tom, na jakém základě je vytvořen (zda je odvozen z úzu, či zda je vytvořen nějak uměle).

Pokud v jazykové situaci tedy existuje normativ, který je odlišný od běžného úzu, pak tento rozpor vyústí v preskriptivismus, a obráceně pokud v jazykové situaci je přítomen preskriptivismus, je živen na rozporu normativu a běžného úzu (jinými slovy, v situaci, v které je minimum preskriptivismu, je normativ relativně blízký běžnému úzu). Vysvětlení tohoto symptomu, který je doprovodným jevem preskriptivismu, je přitom poměrně prosté a logické – máme-li situaci, v níž je na mluvčí vyvíjen

nátlak, aby svoje projevy přizpůsobili nějakému vzoru, pak tento vzor nemůže být shodný s jejich běžným způsobem formulování promluv. V takové situaci by totiž nebyl důvod pro nátlak (je nesmyslné vynucovat chování, které je i bez nátlaku realizováno). Z druhé strany je zřejmé, že chování považované za záhodné, které ovšem ve společenství není obecně realizováno, je možné vynutit pouze nějakým nátlakem (doporučením, argumentací, zákonem apod.). Ve všech případech však preskriptivní situaci charakterizuje fakt odlišnosti normativu od běžného úzu.

Bylo by proto možné empiricky určovat míru preskriptivismu tím, že bychom měřili procentní odchylku normativu od úzu, k němuž se daný normativ vztahuje (viz s. 153).⁸² Pro naši problematiku je dostatečné to, že preskriptivismus z tohoto pohledu v české jazykové situaci je přítomen, jelikož běžný úzus „spisovných“ situací se neshoduje s platnou kodifikací (ačkoli je na to dlouhodobě upozorňováno). Je přitom zjevné, že normativ ustavený (spontánně) na základě úzu obsahuje všechny jazykové roviny a je pro danou komunikační oblast kompletní. Na rozdíl od toho normativ ustavený uměle je vždy neúplný (málokdy je preskripce zaměřená důsledně na slovník nebo dokonce sémantiku, viz Čermák 2006: 44) a cílí pouze na jazykové roviny, které je možné relativně úspěšně regulovat. Pomocným rysem při určování preskriptivismu tak může být důraz pouze na některé jazykové roviny.

Jiná linie uvažování o těchto průvodních jevech preskriptivismu vede k pojmu kontrastivnost (viz podrobněji na s. 83), který je v KMI považován za inherentní rys českého preskriptivismu. Kodifikační příručky jsou označovány jako kontrastivní, pokud popis podržují tomu, v čem se často chybuje, tedy jevům, které jsou v běžném úzu často nahrazovány kodifikací nepreferovanými konkurenčními prostředky. Vztah preskripce a kontrastivnosti souvisí s tím, že normativ, vzdálený od běžného úzu, je mluvčím vnucován především školní výchovou. Normativ je tak vždy nepřirozený v porovnání s osvojeným kódem, který se s běžným územ shoduje. Přičemž existuje přímá úměra mezi vzdáleností normativu od běžného úzu a mírou kontrastivnosti kodifikace. Kontrastivnost je tak pouze signálem značícím vzdálenost normativu od běžného úzu, což implikuje preskripci (viz výše).

Dalším důsledkem tohoto průvodního jevu, který preskripce s sebou přináší, je nutná přítomnost preskripce v situaci, v níž existuje monopolní kodifikace. Ta jazyk petrifikuje až do následující reformy kodifikace a s dalším vývojem jazyka se zde zvětšuje prostor pro odlišnosti mezi tímto normativem (touto kodifikací) a běžným územ, který si předsevzala kodifikovat. Dříve či později dochází k preskriptivnímu tlaku na mluvčí, kteří se navzdory svým znalostem běžného úzu musí přizpůsobit tomuto normativu. Je třeba podotknout, že v situaci pluralitních kodifikací, které mají různou periodu vydávání, se tento preskriptivismus vzniklý z protikladu statické kodifikace a dynamického vývoje jazyka minimalizuje.

Preskriptivismus v proklamacích lingvistů

Druhým okruhem, kde můžeme zkoumat, zda české prostředí je nebo není preskriptivní, jsou proklamace lingvistů. V názorech lingvistů na kodifikaci češtiny a jazykovou kulturu najdeme mnoho výroků, které tak či onak směřují k tomu, že lingvistika má hrát aktivní úlohu při kultivování jazyka; přesněji řečeno, mluvčí by měl při vytváření svých promluv být ovlivněn doporučeními (v různé míře striktními) od lin-

⁸²Zde může nastat metodologický problém v situaci, kdy preskriptivismus je tak silný (např. působením jazykového zákona s tvrdými sankcemi za jeho porušení), že běžný úzus situace, kterou normativ reguluje, mu bude zcela podrživen (což není případ současné češtiny). V takovém extrémním případě by tato metoda nebyla použitelná.

lingvistů. Přičemž každá snaha o „aktivní přístup“ k jazyku ze strany lingvistů může být jen stěží interpretována jako snaha o minimální intervenci. Společným jmenovatelem těchto výroků je **podvědomá** (nebo nevědomá) snaha jazykovou realitu ovlivňovat a měnit ji (byť s dobrými úmysly). Pro teď nechme stranou fakt, že lingvistika těžko hledá nástroje k dosažení zvolených cílů.

Lingvistický diskurz okolo kodifikace je tak protknutý „řešením“ jazykových (příp. pravopisných) „problémů“⁸³, touhou po kultivovanosti⁸⁴ (implikující nízkou nebo klesající úroveň současných projevů, viz podrobněji s. 54), jazykovou regulací⁸⁵ či „správností“, resp. „nesprávností“ jednotlivých tvarů⁸⁶. Pro ilustraci uvádím výběrově několik ukázek z lingvistických textů, které se zabývají jazykovou kulturou, z nichž je myslím zřejmé, že tyto podvědomé snahy v české jazykovědě existují minimálně od počátků TJK.⁸⁷

Rozboru intervencionalistických motivů v pracích předválečné Pražské školy byla věnována velká část monografie Z. Starého (1995), zde se proto omezím jen na některé ukázky tohoto fenoménu. Už v definici jazykové normy od B. Havránka je zřejmý aktivní podíl jazykovědy na utváření tohoto mezistupně mezi územ a kodifikací. Na rozdíl od normy lidového jazyka pro „*normu spisovného jazyka však úzus není postačujícím kritériem, protože spisovný jazyk jednak má rozmanitější funkce, jednak je útvarem regulovaným, je záměrně kultivován* [zvýraznil VC]...“ (Nebeská 1996: 15). Celkově pak Pražská škola sdílela přesvědčení, že „... *dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces třibení trochu urychlili*...“ (Mathesius 1932: 25). Jinde B. Havránek obhajuje intervenci specifickými funkcemi spisovného jazyka: „... *norma spisovného jazyka jest složitější soubor jazykových prostředků než norma jazyka lidového, poněvadž funkce spisovného jazyka jsou bohatěji rozvinuty a přesněji rozlišeny, a konečně norma spisovného jazyka je uvědomělejší a závažnější než norma lidového jazyka a požadavek její stability je důraznější (...)* *lingvista (...)* *do vývoje spisovného jazyka však může zasáhnouti a často zasahoval i zasahuje* [zvýraznil VC]...“ (Havránek 1932: 35). V Tezích PLK (1932) se výslovně oslabuje pozice lingvisty v porovnání s praxí Naší řeči, nutnost zásahů do jazykového vývoje však zůstává: „*Spisovný jazyk není sice ustálen diktátem lingvistické teorie, ale jeho stabilisování, ustálení se neděje bez normativních zásahů teoretických*...“ (PLK 1932: 248). Je zřejmé, že přirozenému jazykovému vývoji byla v pracích PLK přikládána větší úloha než v pracích předcházející vědecké generace (srov. Haller 2007), nicméně i zde zůstává silný tlak na vnější (mimojazykové) zasahování do tohoto vývoje. Souvisí to pravděpodobně s doznívajícím novopozitivismem a funkcionalistickým zaměřením PLK, které umožňovalo do jazykovědné praxe inkorporovat noetický optimismus vylepšování jazyka pomocí teoretických zásahů.⁸⁸

⁸³Viz např. Akademická pravidla pravopisu: za dobu od vydání Pravidel 1958 „*se nashromáždilo nemálo pravopisných problémů, jejichž řešení veřejnost očekává, nebo přímo vyžaduje*“. (Kraus et al. 1993: 5)

⁸⁴Viz „*Není sporu o tom, že základní úkol lingvisty je v kultivování spisovného jazyka, založeném na poznání stavu současného jazyka z uvedených hledisek*...“ (Jedlička 1978: 113)

⁸⁵Viz „*Lingvista-nezaujatý pozorovatel může shromážděním a zpracováním rozsáhlého, a tudíž přesvědčivého jazykového materiálu jazykový vývoj, resp. chování uživatelů jazyka svými mluvnicemi nebo slovníky ovlivnit nebo dokonce – třeba i proti vlastnímu přesvědčení – regulovat*...“ (Kraus 1998: 92)

⁸⁶Viz např. Dodatek k Pravidlům českého pravopisu z roku 1993: „*je třeba upozornit na to, že psaní s a dlouhých samohlásek v případech, kdy Pravidla 1993 uvádějí jen z a samohlásky krátké, jsou také správné*...“ [zvýraznil VC]“ (Kraus et al. 1993: 390)

⁸⁷Podrobnější vyložení vývoje názorů na kodifikaci viz Cvrček 2006c.

⁸⁸Přičemž v některých případech není možné rozhodnout, zda TJK předpokládá lingvistův zásah ze své podstaty, nebo zda lingvistické intervence bere jako fakt, který byl v tehdejší jazykovědě široce

Budovatelský étos zdůrazňující nutnost teoretických zásahu do vývoje jazyka je patrný i v textech z padesátých let. Situace se sice oproti puristickým dobám zlepšila⁸⁹, nicméně intervencionistický duch přetrvává. „V jiných případech však včasný zásah jazykovědců rychle rozhodl o životě té nebo oné podoby nového slova, jak tomu bylo na př. s Trávníčkovým odmítnutím složeniny **protiplán** a doporučením podoby **nadplán**.“ (Bělič 1955: 143, podobně i Jedlička 1955: 158). Zdůrazňovány jsou samozřejmě spíše „úspěchy“ intervenční činnosti, omyly, které – Mathesiovými slovy – „jazyková praxe zašlápla“, jsou pak popisovány jako nutný vývoj kodifikace, kterého si žádá buď tzv. demokratizace jazyka nebo přímo jazykový vývoj. O nutnosti zásahů se však nepochybuje. „Péče o kultivaci a rozvoj jazyka (...) má na zřeteli především cíl praktický, aby totiž jazyk byl schopen dobře plnit všechny rostoucí úkoly dorozumívacího nástroje, které před ním vyvstávají.“ (Bělič 1955: 145) Vyhocené se postoj k intervencím projevuje jako představa, že lingvistika může řídit jazyk téměř stoprocentně: „Bylo obecně řečeno, že vývoj normy jde přes dvojtvary. Novotvary se zpravidla objeví v hovorovém stylu, jsou stylisticky zabarveny, ale časem ztrácejí toto zabarvení, stávají se stylisticky neutrálními a kodifikace k nim pak musí zaujmout stanovisko (kladné nebo odmítavé). (...) Naproti tomu J. Štolc zaujímá stanovisko značně kritické. Kodifikátor podle něho může dvojtvary jen konstatovat, linguisticky je zhodnotit a vyložit, ale nikdy nemůže nabýt vědecké jistoty, který z dvojtvarů zvítězí. Je proto lépe správnou jazykovou výchovou utvrdit existující normu než řešením otázky dvojtvarů myslit na budoucnost.“ (Jedlička-Váhala 1956: 31n)

Ani v šedesátých letech, kdy bylo uplatňování TJK terčem kritiky ze strany P. Sgalla, se role kodifikace v jazykové regulační praxi nemění. Samotný fakt všeobecně přijímaného volání po demokratizaci spisovného jazyka (ve skutečnosti šlo o demokratizaci jazykové regulace) v 60. letech mluví jasně ve prospěch existence tehdejšího (a po výtce stále trvajících) intervenčního tlaku, preskriptivismu. „Relaxation of purism in the standard language will lead inevitably to its democratisation – either universally or locally depending on the geographical distribution of diglossia compared with that of the standard language.“ (Thomas 1991: 130) Regulační úlohu kodifikaci však stále připisuje např. A. Jedlička: „ukazuje [se – VC] jako velmi plodné Havránkovo výchozí rozlišení, pojmové i terminologické, normy a kodifikace. Umožňuje plně pochopit a osvětlit složitý vývojový proces tohoto útvaru národního jazyka, který se vyvíjí v kolektivním úzu svých nositelů, jejichž vztah k němu, k jeho normě je uvědomělý (v různé míře ovšem) a je určován vědomím relativní závaznosti normy, který je kultivován i **pod tlakem kodifikace**, jejíž funkce v tomto vývoji je **regulující** [zvýraznil VC].“ (Jedlička 1963: 10) Charakteristické pro toto období (nejvýrazněji v pracích A. Jedličky) je představa, že lze skloubit spontánní vývoj jazykové normy a regulační úlohu kodifikace v tomto vývoji.

přijímán, a jen proti nim neprotestuje. „Již z tohoto náčrtku hlavních vývojových tendencí spisovných jazyků a z několika uvedených konkrétních faktů je zřejmá oprávněnost naší these, že usus sám nevytváří normu spisovného jazyka: vytváří se, totiž vzniká a dále se vyvíjí, z různých tendencí za teoretických zásahů a tím se liší od normy lidového jazyka. Tedy i teorie jazykovědná zasahovala a může zasahovati do vývoje spisovného jazyka.“ (Havránek 1932: 39)

⁸⁹O tom, že problematika jazykové kritiky byla v tehdejší době aktuální, svědčí i postřeh P. Trosta, který v roce 1966 napsal: „Po první světové válce se postavení češtiny sice od základů změnilo a ve třicátých letech nebyly již purismus a konzervativní jazyková ideologie aktuální, ale pole ještě nevyklidily. Od spisovatele se stále ještě očekávalo, že dá své dílo ještě před vytištěním zkorrigovat úředně potvrzenému znalci jazyka. Orgán puristů, který se stále ještě těšil jisté autoritě, se například cítil oprávněn vytknout významnému profesoru literatury a básníkovi stovky jazykových prohřešků.“ (Trost 1995: 153)

S postupem času se od poloviny 60. let začínají objevovat teoretické práce, které se zaměřují na popsání intervenční situace u nás. F. Daneš v roce 1968 uvádí, že kodifikace „ve skutečnosti působí aktivně na užívání jazykových prostředků: tím, že předepisuje, kterých prostředků užívat a jakým způsobem, a zakazuje jisté prostředky nebo způsoby jejich užívání, vyvolává v jazykovém úzu i normě jisté změny (přičemž jako změnu lze chápat i to, když se jistý jazykový proces potlačuje nebo zastaví). Jinými slovy, tím, že kodifikace sleduje zpravidla unifikáční a stabilizační cíl, implikuje zároveň jazykové změny (ostatně, kdyby se variace a změny nepředpokládaly, neměla by kodifikace *raison d'être*).“ (Daneš 1999b: 258) V roce 1979 pak uvádí, že „kodifikace v našem pojetí má ráz spíše direktivy (směrnice, doporučení) a technické normy než strohého předpisu či nařízení (příkazů a zákazů). Je sice pravda, že kodifikace některé rysy předpisové a nařizovací nesporně má: stává za ni nějaká normalizační instituce (autorita), kodifikaci je zapotřebí nějak „vyhlásit“ a zavádět, a příslušná instituce může někdy (např. na školách) uplatňovat na dodržování kodifikace jisté sankce. . . “ (Daneš 1979: 80) V letech 1968 až 1979 nedošlo k žádné výraznější změně kodifikace ani statutu lingvistické intervence. Daneš dokazuje, že pohled samotných zastánců TJK na míru intervenčnosti kodifikace není jednoznačný. Samotná potřeba vracet se k popisování intervenčnosti současné kodifikace, její nejistá síla vypovídá o neujasněnosti TJK v této oblasti.

V pracích A. Jedličky se poměrně často ukazuje neschopnost odlišit deskriptivní a preskriptivní postoj k jazyku, což vede někdy k formulacím, které si protirečí: „*Sowztažný s pojmem normy (existující v jazyce samém) je pojem kodifikace, jímž se rozumí zachycení a stanovení [zvýraznil VC] objektivní normy.*“ (Jedlička 1978: 52) Z dnešního hlediska je obtížně představitelné, jak je možné normu zároveň popisovat a stanovovat. Buď je předmět našeho zkoumání dán naším předpisem a pak ho nelze objektivně pozorovat, resp. předmětem pozorování se stává náš předpis, nebo je předmětem našeho pozorování objekt, který je mimo sféru našeho vlivu, a pak ho lze jen obtížně regulovat předpisem. Jiné formulace poukazují na „vědecký“ základ péče o jazyk, což má být dostatečnou zárukou „správného“ vývoje: „*Stav jazyka v daném období i úroveň jazykové praxe (..), stejně jako aktivní činnost, teoretická i praktická, zaměřená na kulturu jazyka i řeči, stávají se dnes nezbytným doplňkem charakteristiky spisovného jazyka. Je tomu tak i proto, že se veškerá činnost na úseku jazykové kultury i kultura řeči opírá o vědecký základ, je založena na studiu fungování spisovného jazyka v současné společnosti, na zjištění sociálních vyjadřovacích potřeb, na objektivním vědeckém poznání současné spisovné normy, využívání znalosti postojů uživatelů ke spisovnému jazyku. . .*“ (Jedlička 1978: 30) V situaci, kdy je „vědeckost“ TJK argumentem pro její následování, námitky směřující k nevědecké podstatě normování jazyka (viz Hall 1950: 61, cit. výše na s. 58) nemají šanci na úspěch.

I v současnosti bychom našli mnoho výroků lingvistů, které s větší nebo menší mírou explicitnosti obhajují teoretické zásahy jazykovědců do jazyka. Společným jmenovatelem těchto úvah je pak neuvědomovaný rozpor mezi nutností jazykového vývoje a regulační politikou, která tomuto vývoji ze své podstaty brání. Kromě vyjádření o nevhodnosti pasivního přístupu lingvistiky k jazykové regulaci (Borovská-Klímová 2006-2007: 23 nebo Jelínek 1995⁹⁰) můžeme zmínit i explicitní obranu preskriptivismu (aplikovanou na pravopis): „*Zdá se, že v oblasti pravopisu zůstává preskriptivnost pro většinu pisatelů nejvyšší hodnotou a kodifikace by tu měla být dána pravidlem, nikoli jen doporučením.*“ (Uličný 1995: 67)

⁹⁰ „*Nejsou lingvisté odsouzeni k pasivitě, mají-li jen registrovat změny jazyka, k nimž dochází v úzu, hodnotit je a pak doporučovat (nebo nedoporučovat) jejich přijetí do spisovné normy? Neměla by být jazykovědcům přisouzena větší úloha v kodifikaci spisovného jazyka?*“ (Jelínek 1995: 32)

V současnosti je odmítání puristického zasahování do jazyka běžnou praxí: „Ve vývoji češtiny se tyto xenofobní postoje uplatnily nejvíce proti vlivům němčiny (tento odpor u mnoha lidí přetrvává, i když snad s výjimkou výrazů *gastarbajtr*, *vekslák*, *pendler* a *několika málo dalších pro to již přes půl století nevznikají nové důvody*), v současné době se obrací proti vlivům angličtiny.“ (Kraus 1998: 91n) Purismus je sice podle Krause ve vědě dávno mrtvý, ale proti některým jevům zdá se pořád můžeme „bojovat“.

Z předloženého krátkého výběru citací z děl českých jazykovědců je myslím zřejmé, že intervencionalismus není ojedinělým přístupem k jazyku, je dokonce považován za záhodný. Myšlenkový krok, který propojuje „aktivní“ postoj k jazyku s preskriptivismem, byl naznačen už v úvodu této části: existuje-li normativ (tedy např. kodifikační stanovená norma) odlišný od běžného úzu, je tento stav symptomem preskriptivismu. Síla tohoto preskriptivismu je samozřejmě závislá na míře odlišnosti normativu od běžného úzu, nicméně pro konstatování faktu, že preskriptivismus je obsažen přímo v teoriích ovlivňujících jazykovou politiku, jsou tyto ukázky postačující.

Preskriptivismus v kodifikační, školské, korektorské a jazykové praxi

Při definici preskriptivismu, je důležité si uvědomit, jakou roli v tomto fenoménu hrají lingvisti a jakou mluvčí. Je zjevné, že lingvisti nejsou tím elementem, který by v současné situaci vyvíjel přímo nějaký tlak na mluvčí. Je třeba přiznat, že ve veřejných vystoupeních (např. v médiích) jsou lingvisté spíše liberální a málokdy se dopouštějí otevřené kritiky stavu jazyka (protože si uvědomují, že taková kritika by byla lingvisticky neopodstatněná a nepodložená).⁹¹ Jazykovědci jsou tak pouze pozorovateli současné situace a dodávají mluvčím potřebné argumenty pro vyvíjení preskriptivního tlaku. Tedy mluvčí jsou těmi, kdo se navzájem sankcionují a preskriptivní prostředí udržují (spolu se školou). Ani v současné situaci není možné říct, že by lingvistická obec (nebo jakákoli jiná kodifikační autorita, viz s. 15) sama přímo do jazykové praxe mluvčích zasahovala.

Budeme-li tedy chtít prozkoumat míru preskriptivismu vně lingvistického diskurzu o kodifikaci, musíme hledat kritéria poměrování této situace vzhledem ke zkoumanému rysu. Vyjdeme-li z definice obsažené v KMI, že preskriptivismus je pocit oprávněnosti sankcí za projevy, které se pouze neshodují s platnou kodifikací, pak můžeme odvodit následující kritéria popisu (na empirické ověření jejich výsledků se teprve čeká):

1. Dochází k sankcím?
2. V jaké míře? Jak se projevují?
3. Co je podkladem sankcí (nejvyšším arbitrem)?
4. Jaké jsou možnosti obrany proti sankcím (argumentace, úzus, systém jazyka)?

V kodifikační praxi, tedy při vytváření kodifikačních příruček, přímo k sankcím nedochází. Často se dokonce argumentuje jejich doporučujícím charakterem (naposledy viz Adam 2007), který je ovšem podáván pouze z pozic intence autorů, nikoli

⁹¹Je třeba se ovšem ptát, kde se v mluvčích bere ten pocit po 70 letech působení TJK, že existuje jedna správná varianta, nebo že existují prostředky správné a špatné a že existuje instituce, která je schopna to rozhodnout. Tedy místo otázky, čím lingvisté způsobují domnělý preskriptivismus, je třeba se ptát: co dělají lingvisté a učitelé proti tomu, aby zde bylo preskriptivní prostředí?

recepce jejich díla⁹² (viz s. 21), což přesné zařazení těchto příruček na ose preskriptivní-deskriptivní značně znevažuje.

Příruční mluvnice češtiny (Grepl et al. 1996) se deklaruje jako kodifikace, která má především informovat. Toto konstatování je ovšem oslabeno hned v předmluvě tím, že „*Příruční mluvnice češtiny podává informaci o té podobě současné češtiny, která se užívá a je pokládána za náležitou ve veřejné komunikaci mluvené i psané, tedy v kultivované formě našeho národního jazyka*“ (Grepl et al. 1996: 17). Jedná se tedy o informativní popis předmětu (=kultivované formy národního jazyka), kterému je axiologicky přisouzena vyšší kvalita, než předmětu, který popisován není. Ta varieta, které systematická pozornost věnována není, je označována za „substandardní“ (což by se v informativní publikaci dalo považovat za další nepřijatelné axiologické hodnocení). Prostředky této variety, které jsou „*obecně užívané, ve veřejném projevu však působí nevhodně*“ (Grepl et al. 1996: 18). Přitom reflexe současné situace na ose preskripce-deskripce je podána jednoznačně ve prospěch nátlaku na mluvčí: „*Mluvnice je určena těm, kdo chtějí nebo jsou nuceni [zvýraznil VC] vyjadřovat se kultivovaně*“ (Grepl et al. 1996: 18). Ve stylistických pasážích mluvnice se o nutnosti dodržovat kodifikované tvary nepochybuje: „*U většiny funkčních stylů, které se obracejí k veřejnosti, je třeba [zvýraznil VC] zachovávat spisovnost. Odchytky od spisovné normy přijímají adresáti nebo vnímatelé jako rušivé prvky. Užije-li např. autor odborného komunikátu přivlastňovacího zájmena 1. nebo 2. osoby místo zájmena zvrátého (ve vašem referátě jste se dopustil chyby m. ve svém referátě) nebo zvolí-li chybnou koncovku přivlastňovacího adjektiva (musím připojit poznámku k řečníkově tvrzení m. k řečníkovu tvrzení), hodnotí to vnímatelé komunikátu jako projev nedostatečné jazykové kultury.*“ (Grepl et al. 1996: 726). Pokud platí rovnice spisovné = kodifikované (viz s. 70), můžeme tvrzení z citované části přeformulovat: u většiny funkčních stylu je třeba zachovávat doporučení (příkazy) této mluvnice.

Jiná kodifikační příručka, Slovník spisovné češtiny, explicitně uvádí, že slovník plní i úlohu „*normativní*“ (Filipec-Daneš 1994: 6) a „*dotváří podobu spisovné normy*“ popsanou v jiných kodifikačních příručkách (tamtéž). Jakkoli je preskriptivismus omezen spíše na oblasti s uzavřeným paradigmatickým (morfologie, pravopis, ortoepie) a slovníku se tak příliš nedotýká, i zde se projevuje snaha stanovovat („dotvářet“) normu, která nutně koliduje s popisností příručky. Přepisovat existující stav nemá smysl, z čehož plyne odchylnost od běžného úzu a z toho zase preskriptivnost této kodifikační příručky.

Nejznámější a dnes nejpoužívanější kodifikační příručkou jsou bezesporu Pravidla českého pravopisu. V jejich úvodu z roku 1993 se píše: „*Do pravopisného slovníku jsou především zařazena slova, jejichž psaní může působit potíže.*“ (Kraus et al. 1993: 4) Obdobně píše o pravopisném slovníku jiná edice týchž Pravidel: „*Výběr hesel se řídí především potřebami pravopisnými. Proto jsou ve slovníku zařazena zejména ta slova, která obsahují jevy pravopisně obtížné.*“ (Hartmannová-Hartmannová 1994: 8) Jelikož mluvčí chybují především v jevech, které nemají oporu v jejich úzu, ukazují tyto výroky jednoznačně na kontrastivnost celého přístupu. To implikuje, že normativ,

⁹²O imperativní recepci současné kodifikace může svědčit i ztotožňování spisovnosti se správností, které se u běžných mluvčích často vyskytuje. Na začátku listopadu 2007 provedly Lidové noviny online diskuzi čtenářů se zástupci jazykové poradny ÚJČ. Čtenářské dotazy směřovaly v drtivé většině ke *správnosti* jazykových prostředků, čímž byla myšlena zejména jejich kodifikovanost. Pro představu uvádím příklad autentického dotazu: „*Všimla jste si jak poslední dobou mnoho lidí v našich sdělovacích prostředcích používá obratu „v tuto chvíli“? To je skutečná hrůza při bohatosti našeho jazyka. Např. p. Paroubek tento obrat používá tak často, že se bojím, aby se jednou neututochviloval. Navíc si myslím, že správně česky by měli říkat „v této chvíli“. Co vy na to?*“

odvozený od této kodifikace, je vzdálený od běžného úzu, což je symptom preskriptivismu.

I v rámci kodifikační praxe se projevují podvědomé představy o kodifikaci, která normu ustavuje. „*Ohnivě diskuze o nových Pravidlech českého pravopisu již dávno utichly a všichni uživatelé češtiny si na platnou pravopisnou normu potupně zvykají.*“ (Hartmannová a kol. 2000: 6) Konstatování o zvykání si mluvčích na platnou normu je protismyslné k faktu, že kodifikace je z normy odvozena. V Dodatku k Pravidlům, který byl schválen v roce 1994, je navíc normotvornost kodifikační příručky zdůrazněna vyjádřením, které obhajuje starší varianty (kodifikované Pravidly z roku 1958) jako „*také správné*“ (Hartmannová a kol. 2000: 349; Kraus et al. 1993: 390). Tento společensky motivovaný obrat v kodifikaci (tj. vydání Dodatku) jasně ukazuje na normotvornost kodifikace.

Jedinou „kodifikační“ příručkou, která se explicitně vyjadřuje k doporučujícímu charakteru, je tzv. akademické vydání PČP z roku 1993 (přítom akademická pravidla nejsou kodifikační příručkou): „*chápeme pravopisná pravidla jako soubor doporučení pro vytržbené písemné vyjadřování, od nichž se lze ve zvláštních případech odchýlit, pokud to píšící považuje za potřebné a zdůvodněné.*“ (Kraus et al. 1993: 5) Jedná se tedy o doporučení značně důrazné, když je možné se od něj odchýlit jen ve „zvláštních případech“. Co však zakládá prioritu tohoto doporučení, pokud to není podvědomá představa o potřebě stanovovat normu předpisem?

Doporučující charakter ovšem zůstává pouze v proklamacích lingvistů, recepce těchto kodifikačních příruček je většinou zcela preskriptivní (viz níže). Zároveň je třeba připomenout, že v základu významu slova „doporučení“ je možnost výběru pro toho, komu je doporučení určeno. Je jistě třeba připomenout, že repertoár dublet se v kodifikačních příručkách za posledních 50 let významně rozrostl, stále jsou však tyto kodifikace více či méně zaujaty pouze „spisovnou“ varietou. Mluvčí tedy nedostává celou paletu možností, z nichž by si při tvorbě promluvy mohl vybírat, ale pouze jeden výsek z jazyka s přesně danými stupni volnosti (tj. dubletami) a za nimi je prostor neprobádán a jakoby tedy nedoporučován.

Za nejčastější zdroj ovlivňování jazykového povědomí bývá označována škola. Ta má zjevně zásadní formativní vliv na deklarativní postoje mluvčích k jazyku (viz s. 121). Jakkoli v této oblasti zatím nebyly provedeny relevantní průzkumy, je zjevné, že rozdíl mezi intencí autorů kodifikačních příruček a jejich skutečnou recepcí má na svědomí právě školní výchova. Vzhledem ke způsobu nácviku pravopisných a morfologických dovedností, je zřejmé, že navzdory proklamacím lingvistů, je stále věnována velké péče tomu, aby studenti zvládali kodifikaci (s větším důrazem než na praktické komunikační dovednosti). Škola se navíc nejlíp přibližuje ideálu preskripce v explicitních sankcích, což je zejména dobře vidět na rozdílu mezi „chybami“ v rovině fonologie a morfologie (příp. pravopisu) na jedné straně a „chybami“ z nevhodného použití lexému na straně druhé. Zatímco sankce za porušení pravopisné nebo morfologické kodifikace přicházejí téměř vždy a bez nároku na diskuzi s kodifikací jako nejvyšším arbitrem správnosti, normativ lexikální není tak přísný a je více odvozen z běžného úzu (povědomí studentů).

Nepřímé svědectví o preskriptivním využití stávající kodifikace podávají samotná Pravidla v části Dodatku, která se věnuje zavádění nových pravidel do škol: „*Práce s novými Pravidly včetně Dodatku k nim by neměla vést k přeceňování pravopisného výcviku, k odřikávání jednotlivých pravidel, k pamětnímu učení se celých škál slov, výjimek a výjimek z výjimek. V žádném případě by se pravopisné znalosti neměly stát rozhodujícím kritériem (měřítkem) pro hodnocení celkových výsledků žáka v jeho jazykovém vzdělávání.*“ (Hartmannová a kol. 2000: 251) Úzkostlivý a detailně spe-

cifikovaný apel na učitele jednoznačně sugeruje, že praktiky, které jsou odsuzovány, nejsou výjimečnou praxí na našich školách.⁹³

Dalším okruhem komunikační činnosti, do něž zasahuje preskriptivismus, je oblast korektorské praxe. Zde je situace poměrně rozrůzněná i vlivem elektronických médií, které korektorskou praxi z různých důvodů neprovádějí nebo ji provádějí poměrně liberálně. Je proto zde možné sledovat posun od přísného posuzování (viz Trost 1995: 153, cit. v pozn. 89) k poměrně liberálním postojům.

Největší a nejrozsáhlejší oblastí co do počtu aktantů je běžná komunikace. Je třeba lišit mezi komunikací veřejnou a soukromou na jedné straně a oficiální a neoficiální na straně druhé. Každá z těchto sfér má svoje specifika a preskripce se v nich projevuje různou měrou. Sankcí jsou většinou uchráněny pouze neoficiální neverejné projevy.

Pokud by se situace výrazně změnila a dedukce naznačující značnou míru preskriptivismu v české jazykové situaci přestaly být aktuální, je zajímavá otázka důsledků této změněné situace pro KMI. Vzhledem k tomu, že KMI je intervencí pouze do lingvistické činnosti, neznamenal by pro jazykovou situaci výraznější změnu. Nepřítomnost preskriptivismu značí relativní blízkost normativu k běžnému úzu, pluralita deskriptiv založených na úzu, navrhovaná KMI, tak nemůže jazykové situaci nijak škodit. Lingvistika slouží v tomto případě jako „antimonopolní úřad“, který dbá na pluralitu popisů tak, aby jeden nezískal takový vliv, že by mohl představovat hrozbu pro svobodný jazykový vývoj.

Je-li ovšem současná situace podobná popisu, který jsem výše podal, a v českém jazykovém prostředí preskriptivismus existuje, pak je KMI legitimním pokusem o změnu, který odhaduje výchozí podmínky správně. Normativem v rámci KMI je běžný úzus a tudíž každý popis, který z takového úzu vychází, je s ním v souladu, prostor pro preskripci se minimalizuje a k žádnému „sociálnímu konstruktivismu“ tedy nedochází.

V otázce preskriptivismu však nejde jen o zjištění stavu (zda je či není současná situace preskriptivní, viz s. 153), ale také o uplatnitelnost celého konceptu a jeho vnitřní nerozpornost. Samotný fakt preskripce (ačkoli se neshoduje s premisami KMI) není nutně potřeba považovat z hlediska Teorie intervencí za jev znemožňující aplikovatelnost celého konceptu jazykové kultury. Problematické ovšem je, zda koncept, který preskripci umožňuje, je na tento fakt připraven. TJK, která je založena na zkoumání a popisu normy, tak např. nepředpokládala stav, ve kterém se normativ odlišuje od průměrného úzu, který je pramenem zjišťování jazykové normy. Pokud normu stanoví normativ (v tomto případě preskriptivní kodifikace), není možné ji reálně zkoumat. Výsledkem je fakt, že TJK je preskriptivní, ale není na tento fakt teoreticky připravená.

Z pohledu Teorie intervencí je preskriptivismus vytvářen jedním ze tří momentů regulace (nebo jejich kombinací). Tyto tři momenty regulace, též obsahové okruhy, které by koncepty řídicí intervenční praxi měly vysvětlovat a popisovat, jsou: autorita, která jazykové prostředky hodnotí, způsoby hodnocení jazykových prostředků, zavádění regulace (viz podrobně s. 24). Všechny tři momenty jazykové regulace mohou hrát roli při ustavování a udržování preskriptivního prostředí. V souvislosti s tím

⁹³Svědčí o tom o příspěvek K. Ondráškové, v němž byli zkoumáni školáci, kteří si měli představit, že jsou na školní besídce a mají vyprávět pohádku. Zajímavé je, jak autorka hodnotí výsledky svého výzkumu, např.: „nejvíce chybovali [zvýraznil VC] žáci v koncovkách adjektiv rodu středního“ (Ondrášková 2004: 381). Autorka předpokládala, že situace je měla přimět ke spisovné mluvě, výsledky tomu ovšem neodpovídají: „Kde hledat příčiny nedostatečných výsledků mnohaletého učení se spisovné češtině?“ (Ondrášková 2004: 379) Pokud by současná kodifikace měla opravdu doporučující charakter, byla by přirozenější interpretace ta, že studenti se jen nedrželi doporučení kodifikace, když zadání explicitně nezmiňovalo použití kodifikačně spisovného jazyka.

je proto nasnadě otázka, zda je silný preskriptivismus slučitelný s požadavky na koncepty.

V případě preskriptivismu daného autoritou je rozestup normativu od úzu způsoben výběrem autority, která není závislá na úzu nebo z něj odvozená. Při hodnocení jazykových prostředků se nedbá na reálný úzus, ale základem je nejazyková autorita (král, rada starších, akademie apod.). Hodnocení jazykových prostředků je pak od této autority odvozené, primárně tedy rovněž nejazykové. Způsoby zavádění intervence můžou být mnohé, ale z hlediska fungování modelu v otázce preskriptivismu je to vedlejší. Tento přístup – uplatňovaný zčásti TJK – není vnitřně sporný, ale vytváří „kruh neupřímnosti“ (lingvisté vytvářejí příručky o tom, jak se mluví, resp. jak by se mělo mluvit, ale reálný úzus tomu neodpovídá).

Preskriptivismus daný zaváděním je způsoben stavem, ve kterém se při evaluaci a zjišťování jazykových prostředků vychází z reálného jazykového úzu, hodnocení jazykových prostředků rovněž vychází z jazyka a zavádění je silně imperativní (např. jazykovým zákonem). To je ovšem v protikladu (asi ne v přímém rozporu) k reálnému úzu jako autoritě, protože úzus je deformován preskriptivní intervencí, výzkum tedy zaznamená víceméně pouze to, co se má říkat (podle míry preskripce), ale nikoli skutečný obraz úzu.

Preskriptivismus daný hodnocením vzniká v situaci, kdy se při zjišťování jazykových prostředků vychází z reálného jazykového úzu; hodnocení je však imperativní (smíš – nesmíš). To je ovšem neslučitelné s územ, jakožto nejvyšší autoritou (na základě čeho se ohodnotí určitý prostředek jako přípustný, když nejvyšší autoritou je úzus?). V tom případě není autoritou úzus, ale někdo, kdo provádí preskriptivní evaluaci.

Silný preskriptivismus je tedy v rozporu s požadavky TI na jednotlivé koncepty jazykově regulační činnosti. To nikterak nemusí znamenat, že tyto koncepty jsou nerealizovatelné. Neshodami s požadavky TI trpí pouze jejich vědecký charakter, který musí ustoupit nelingvistickým zájmům v jazykové regulaci. Tento závěr rezonuje i se zkoumáním současného stavu, který jak na teoretické bázi (viz výše v tomto oddíle), tak při empirickém korpusovém zkoumání (viz s. 153) ukazuje na preskriptivnost současného českého jazykového prostředí. TJK přiblížila kodifikační praxi deskriptivní lingvistiky, nezanedbatelný preskriptivní potenciál v ní ale po předcházející generaci zůstal. Jeho naplňování v rámci kodifikační politiky je předmětem nelingvistického (nevědeckého) uvažování, jelikož tato praxe nemá racionální a jednoznačná kritéria.

2.5.2 Z prací o TJK není zřejmá podstata spisovného jazyka ani spisovnosti; neselhávající definice spisovnosti, která by zaručovala její objektivní rozpoznatelnost u daného prvku, nebyla v rámci TJK nikdy podána. Není proto jasné, zda (či do jaké míry) je spisovný jazyk předmětem kultivačního procesu (kodifikace ho pouze zachycuje), nebo výsledkem kultivačního působení (spisovný jazyk je kodifikací utvářen). Tato nedůslednost TJK se projevuje i v jejím nejasném vztahu k většinovému úzu. Původní puristické subjektivní hodnocení jazykových prostředků pomocí dichotomie správný-nesprávný tak bylo pouze nahrazeno jinou subjektivně založenou terminologickou dvojicí spisovný-nespisovný bez rozsáhlejší revize přístupu k hodnocení prostředků.

Jak se pokusím v následující úvaze⁹⁴ doložit, podobně jako v případě pojmu kultivovanost/jazyková kultura (viz s. 54) i další stěžejní pojem TJK, spisovnost, nebyl nikdy uspokojivě definován.⁹⁵ Důvodem tohoto faktu je zřejmě to, že intuitivně v nesporných případech jsme schopni odlišit kultivované chování od nekultivovaného, spisovný prostředek od nespisovného. Na druhé straně je třeba si uvědomit, že spisovnost je v české jazykové situaci zakotvena axiomaticky, nevyplývá z podstaty jazyka, není odvoditelná ze zkoumání jazykových prostředků. „*Spisovnost – nespisovnost je kritériem „umělým“, v českém prostředí má však tradici. Jeho oprávněnost je založena na hluboce zakořeněných hodnotách, které nemalá část české populace se spisovnou češtinou spojuje.*“ (Nebeská 1996: 134) Problematické se tak kritérium spisovnosti stává v případech, které zjevně nejsou; zde mívá rozhodující význam, ačkoli definováno uspokojivě nebylo, a dává tak prostor k svévolné manipulaci s jazykem.

Přítom důležitost vyřešení této problematiky je zřejmá, uvědomíme-li si, že noremnost (tedy příslušnost jazykového prostředku ke spisovné normě) je základním kritériem jazykové kultivace podle TJK.⁹⁶ Před započítáním samotné kultivace je tedy nutné nejprve určit, co je spisovné (pokud chceme zjišťovat normu spisovného jazyka, musíme nejprve najít kritéria pro zjištění, které prvky do spisovného jazyka patří). Jinými slovy, jazyková kultura se v tomto pojetí omezuje pouze na spisovný jazyk (Starý 1995: 15n.).⁹⁷

Potřeba jednoznačných kritérií určování spisovnosti je o to naléhavější, uvědomíme-li si, jak velká je míra, s jakou si TJK osobuje právo do jazykové praxe zasahovat (viz s. 47 a 50) a jaký vliv u běžných mluvčích má současná preskriptivní kodifikace spolu se školní výchovou. Přesto, že díky zásahům B. Havránka a jeho pokračovatelů kodifikace už postupně zahrnuje mnoho jevů dříve za spisovné neuznávaných, je stále ještě do značné míry preskriptivní (viz s. 60). Proto každá úvaha, která se snaží řešit problematiku spisovnosti, musí být zároveň alespoň částečně polemikou s preskriptivismem (nechce-li ho obhajovat).

Nominalismus versus realismus

Z výroků, které jsem o spisovnosti nashromáždil zejména v období posledních padesáti let (Cvrček 2006c), vyplývá, že existují dva základní přístupy ke spisovnosti (jsou podobné známému středověkému filozofickému sporu, proto si jména obou skupin názorů vypůjčím): (1) nominalistický a (2) realistický.

Dichotomie nominalismu a realismu je tak ve světle požadavků Teorie intervencí na jednotlivé koncepty záležitostí obsahového okruhu autority a hodnocení (viz s. 24). Autoritou se rozumí princip, který je schopen evaluovat jazykové prostředky, hodnocení je pak způsob evaluace v rámci jazykové regulační činnosti. Nominalistický

⁹⁴Základem tohoto textu byl můj příspěvek přednesený na zasedání Pražského lingvistického kroužku 21. února 2005, viz též Cvrček 2006a.

⁹⁵Srov. s vyjádřením F. Štichy (1995: 57): „*Přesto dosud (...) nebylo přímo řečeno, na základě jakých vlastností nazýváme nějaký jazykový prostředek prostředkem spisovným.*“ nebo „*Poměrně často zmiňovaným problémem bylo vymezení spisovnosti (ani Pražským lingvistickým kroužkem nebyla definována); nejpřesvědčivěji byla spojována se systémovostí.*“ (Müllerová 1995: 155) O problematičnosti pojmu spisovnost a nutnosti jeho nahrazení původně anglosaským pojmem standard viz i článek F. Čermáka, P. Sgalla a P. Vybírala (2005).

⁹⁶„*Kodifikovány nejsou všechny noremní prostředky (tj. prostředky pravidelně užívané a považované za závazné), ale pouze prostředky spisovné.*“ (Nebeská 1996: 37)

⁹⁷Podle tezí PLK (1932) je předmětem kodifikace pouze spisovná norma (ne norma např. lidového jazyka) (Starý 1995: 15n). Danešova hierarchie „*objektivně zdůvodněných kritérií pro hodnocení spisovného jazyka*“, která se používá jako hierarchie kodifikačních kritérií, zahrnuje na prvním místě noremnost, pak adekvátnost k funkcím a nakonec systémovost (Daneš 1979: 87n.).

přístup se vyznačuje tím, že považuje spisovnost „pouze“ za jméno, které se ustavuje začleněním prvku do kodifikační příručky (ze sepětí kodifikace s normou plyne mj. významná role tradice v otázce kodifikačních změn). Naopak realistický přístup považuje spisovnost za objektivní fakt/vlastnost prvku, která se dá objektivně zjistit (např. z úzu). V realistickém přístupu se v podstatě definují „spisovné situace“, z nichž je možno spisovné prostředky zjišťovat (viz Kořenský 1996: 44). V tomto případě je norma s kodifikací rovněž spjatá ovšem pouze mírou přesnosti popisu normy, nikoli tím, že by kodifikace normu utvářela (jako v nominalistickém přístupu). Toto rozdělení by se dalo shrnout i tak, že v nominalistickém přístupu je spisovný jazyk produktem jazykové kultivace/kodifikace, v realistickém přístupu je jejím předmětem.

O tom, že podobné rozdělení v naší bohemistice existuje již delší dobu a je počítováno jako nezdravé, svědčí mj. výrok F. Štíchy: „...je už na čase, abychom si jasně řekli, budeme-li jako spisovné označovat to, co je takzvaně předeepsáno v kodifikaci, nehledě na to, jaký je reálný úzus, anebo to, co bylo zjištěno či je předpokládáno jako reálně existující ve formálním úzu, nehledě na to, zda to již bylo zaznamenáno v prestižních příručkách“ (Štícha 1995: 58n.).

K osvětlení obou přístupů je třeba dodat několik poznámek. Zaprvé, jaký je vztah obou koncepcí (možná neuvědomovaných postojových proudů) k regulaci/kultivaci jazyka: nemusí být přímá korespondence mezi nominalismem a nutností jazykové regulace na jedné straně a realismem a deskriptivismem na straně druhé. Realistickému proudu tak nemusí být cizí pojetí spisovného jazyka jako lingvistického konstruktů, jako výsledku vědomé péče jazykovědců (nikoli ovšem preskripce, o tom viz níže). Může proto sledovat následující myšlenkový postup: spisovný jazyk sice reálně existuje, ale aby byl opravdu kultivovaným jazykem, musí být o něj lingvisticky pečováno (havránkovské „vyvíjí se za teoretických zásahů“). Výsledkem kultivačního procesu se tak stává spisovný jazyk „vyšší úrovně“, spisovný jazyk obohacený o atributy, jimž se v kultivační činnosti dostává pozitivního hodnocení (funkčnost, systémovost, celonárodnost apod.).⁹⁸

Zjevně ani nominalismus nemusí být apriorně proti empirickému zkoumání. Výsledkem takového výzkumu může být zjištění, že jazyk, který je ve „spisovných situacích“ používán, není totožný s jazykem kodifikovaným. Následným krokem pak může být „pospisovňování“ nespisovných prvků, které provádějí lingvisté pomocí kodifikačních příruček. Pokud je totiž spisovnost „pouze jméno“ (charakteristika, kterou dává prvku kodifikace), není možné takový proces jinak pojmenovat. Není bez zajímavosti, že stejný proces (tj. „pospisovňování“) v realistickém přístupu k věci nastat nemůže. Tam je spisovnost (na nižší úrovni, tedy před případnou kultivací, která může následovat po zjištění toho, co je spisovné) reálným faktem; k „pospisovňování“ již spisovného dojít nemůže a z nespisovného prostředku spisovný může udělat pouze úzus.⁹⁹

Zadruhé, realismus a nominalismus nejsou myšlenkové proudy, které by byly reprezentovány určitými neměnnými a konkrétními osobami. Jistě můžeme uvést autory, kterým je blízká jedna nebo druhá koncepce, avšak v argumentaci se uplatňují oba po-

⁹⁸Za této situace by mohl vzniknout i pro nás dnes poněkud kuriózní jev, kdy by existovaly spisovné nekodifikované prostředky, což v praxi ovládané nominalistickým přístupem možné není.

⁹⁹V této souvislosti není nezajímavé, že nařčení ze snahy pospisovňovat nespisovné absurdně používají častěji zastánci nominalistického přístupu vůči realistům, ačkoli v realistickém přístupu pospisovňování není možné. Např. podle F. Daneše by se smysl knihy P. Sgalla a J. Hronka *Čeština bez příkras* (1992) dal vystihnout slovy: „*Puste vobecnou češtinu do spisovný*“ (Daneš 1992–1993: 180). Daneš tak používá nesamozřejmý (a v jádru nominalistický) předpoklad, že je známo, co je spisovné, zatímco Sgall s Hronkem „realisticky“ upozorňují, že prostředky dříve považované za nespisovné se s ohledem na jejich úzus pomalu dostávají mezi spisovné.

stoje zhruba rovnoměrně (tomu přispívá i fakt, že jsou to postoje podle mého názoru do velké míry neuvědomované). Je proto časté, že tentýž autor pracuje se spisovností v různých případech podle obou pojetí.

Poslední poznámka se týká vzájemného vztahu obou proudů. Nominalismus a realismus jsou vzájemně komplementární; nelze oba pohledy v kodifikační praxi z metodologických důvodů spojovat (není možné tvrdit, že spisovnost prvků zjišťujeme, pokud se ustavuje kodifikací, a naopak). Ačkoli tento fakt se jeví na teoretické rovině jako očividný, v praxi jsou oba pohledy často spojovány.¹⁰⁰ Ve výsledku tak dochází většina názorů k jakési dialektické jednotě: Spisovný jazyk reálně existuje (je objektivně zjistitelný), avšak až zaznamenáním v kodifikaci je jeho spisovnost potvrzena i pro celé jazykové společenství či je jazykovou kultivací tento „surový“ spisovný jazyk vybroušen na „vyšší úroveň“.

Nominalistický přístup

Z plejády názorů, které se přiklánějí k nominalistickému vidění spisovnosti, vybírám jen několik příkladů. Z vyjádření lingvistů i z celé regulační povahy jazykové kultury u nás vyplývá, že spisovný jazyk je výsledkem kultivace, ačkoli to už předválečný Kroužek ve svých tezích odmítal. Nejde přitom pouze o zařazení (ev. nezařazení) prvku do normativní příručky. Vymezení spisovnosti pomocí kodifikace se děje např. i hodnotícími charakteristikami (hovor., ob.). Regulační úlohu kodifikaci v případě spisovného jazyka připisuje např. A. Jedlička¹⁰¹ nebo F. Daneš¹⁰². V tomto přístupu se tedy spisovnost prostředků nezjišťuje, ale je dána jejím uznáním v kodifikaci.

J. Bělič definuje nespisovné a ne plně spisovné prvky, kterými rozumí „značně početnou skupinu výrazů, které buď vůbec, nebo aspoň v daném významu nepatří do vlastního jazyka spisovného, ale kterých se hojněji nebo řidčeji užívá v běžně mluvené řeči po celém jazykovém území“ (Bělič 1964: 13). Z prosazování změn v kodifikaci směrem k „uznávání“ ne plně spisovných prvků (např. Bělič 1961) můžeme vyčíst, že hlavním kritériem spisovnosti se stává kodifikace (popř. úzus, který je kodifikací uznán).

Další pokus definovat spisovnost na základě nominalistického pohledu na věc je skryt v kritériu zájmu o jazykovou kulturu. B. Havránek či A. Stich uvádějí, že spisovnost jazyka je dána lingvistickým zájmem o jazykovou kulturu: jazyková kultura, „*chápe-me-li ji jako vědomý postoj k spisovnému jazyku, je jedním ze znaků spisovného jazyka samého, proto může někdy posloužit i jako periodizační kritérium – např. občasně zmínky o jazyku a jeho kultuře u J. Husa ukazují, že v té době existoval tzv. ‚kulturní jazyk‘, spisovná čeština v užším smyslu slova vznikala až v době J. Blahoslava*“ (Stich 1979b: 247). Tento diachronní pohled na vznik spisovného jazyka

¹⁰⁰Srov. „*Souvztažný s pojmem normy (existující v jazyce samém) je pojem kodifikace, jímž se rozumí zachycení a stanovení [zvýraznil VC] objektivní normy.*“ (Jedlička 1978: 52)

¹⁰¹Srov. Jedlička (1963: 10): „*... se ukazuje jako velmi plodné Havránkovo výchozí rozlišení, pojmové i terminologické, normy a kodifikace. Umožňuje plně pochopit a osvětlit složitý vývojový proces tohoto útvaru národního jazyka, který se vyvíjí v kolektivním úzu svých nositelů, jejichž vztah k němu, k jeho normě je uvědomělý (v různé míře ovšem) a je určován vědomím relativní závaznosti normy, který je kultivován i pod tlakem kodifikace, jejíž funkce v tomto vývoji je regulující* [zvýraznil V. C.]“; podobně i Jedlička (1978).

¹⁰²F. Daneš v r. 1968 uvádí, že kodifikace „*ve skutečnosti působí aktivně na užívání jazykových prostředků: tím, že předepisuje, kterých prostředků užívat a jakým způsobem, a zakazuje jisté prostředky nebo způsoby jejich užívání, vyvolává v jazykovém úzu i normě jisté změny (přičemž jako změnu lze chápat i to, když se jistý jazykový proces potlačuje nebo zastaví). Jinými slovy, tím, že kodifikace sleduje zpravidla unifikační a stabilizační cíl, implikuje zároveň jazykové změny (ostatně, kdyby se variace a změny nepředpokládaly, neměla by kodifikace raison d'être)*“ (Daneš 1999b: 258).

předpokládá, že přechod od dialektu ke spisovné varietě se děje právě se vznikem zájmu o spisovnou češtinu. Zájem o „kulturní“ jazyk je tak jedním z kritérií spisovnosti. Vzhledem k tomu, jak se jazyková kultura v našem prostředí projevuje, můžeme konstatovat, že existence kodifikace je i v tomto pojetí konstitutivním rysem pojmu spisovnost (kulturní jazyk se stává spisovným až s příchodem kodifikací).

Podobně Encyklopedický slovník češtiny pod heslem čeština spisovná uvádí, že důležitými aspektem spisovného jazyka je vědecký zájem o tento jazyk (Karlík et al. 2002). Ten se v našich podmínkách projevuje zejména kodifikací.

Neměli bychom opomenout stanovisko běžného mluvčího, kde se spisovnost spojuje se správností, popř. s krásou (která je vždy intuitivní, obtížně definovatelná, závislá na dojmech utvářených školní výchovou) apod.¹⁰³ Zásadní role kodifikace je při jejím současném vlivu v tomto přístupu zřejmá. V naší situaci se na vytváření tohoto pocitu o spisovnosti významně podílí škola, která je podstatná pro vytváření jazykového povědomí na celý život, a funguje tak jako retardační mechanismus jazykových změn. To je podporováno i skutečností, že spisovná čeština je útvarem, který se většina mluvčích musí učit. Zejména ve škole se ukazuje hlavní rys českého preskriptivismu, který se projevuje jako pocit oprávněnosti mluvčích sankcionovat projevy, které se pouze neshodují s platnou kodifikací (jinak však nemusí být z hlediska zvolených cílů mluvčího defektní nebo neúspěšné). (viz s. 60)

Realistický přístup

Realistický přístup, který zdůrazňuje, že kritéria spisovnosti by měla být jednoznačně aplikovatelná na jazykové prostředky v případě, že si nejsme jisti, zda daný prvek je, nebo není spisovný, nabízí celou řadu možností. Podle B. Havrána je spisovný jazyk společný dorozumivací prostředek, nástroj celého hospodářského, politického a kulturního života určitého národního celku, musí svými výrazovými prostředky jazykovými reagovat na všechny společné potřeby tohoto života a vyhovět jim (Havránek 1963a: 90). Proces přeměny kulturního jazyka ve spisovný od konce 13. století souvisí podle Havrána s rozmachem především v literatuře (krásné, odborné, v administrativě) a v rozšiřování slovní zásoby zejména o abstrakta. Spisovnost je tedy vlastnost útvaru, který je kulturní (tj. je celonárodní a je „dorozumivacím prostředkem veškerého politického, hospodářského i společenského života“) a který se používá v literatuře a ve vědě. V tomto pojetí tedy spisovnost není nijak závislá na faktu kodifikace (ať už deskriptivní nebo preskriptivní) a je v podstatě inherentní každému jazyku. Kulturní jazyk, který se používá ve vědě a literatuře, může jistě existovat nezávisle na kodifikaci.

Jiným kritériem je společenský status daných prostředků. Toto kritérium sledují např. Sgall a Hronek (1992), když uvádějí, že změna společenského statusu některých prvků je důvodem pro změnu jejich hodnocení jako spisovných. „*Dodejme, že v řecké koiné byl sepsán Nový zákon, který z ní pak byl překládán do latiny, góštiny, staroslověštiny a dalších jazyků; to ukazuje, že se útvary takového typu za určitých specifických okolností může stát jazykem spisovným*“ (Sgall-Hronek 1992: 12). Analogicky tak pro češtinu požadují, aby za spisovné již byly uznány prostředky, které jsou ve veřejných neformálních (neoficiálních) promluvách časté, a celkově se změnilo nazírání na kód, který se běžně vyskytuje v tzv. spisovných situacích (tedy na obecnou češtinu).

¹⁰³Tento přístup se v laickém uvažování uplatňuje, ačkoli je z lingvistického hlediska neopodstatněný: „*There is no such thing as good and bad (or correct and incorrect, grammatical and ungrammatical, right and wrong) in language.*“ (Hall 1950: 6)

J. Chloupek (1986) tvrdí, že o spisovnosti rozhoduje záměr mluvčího mluvit spisovně. Podobně staví mluvčího do popředí mezi kritérii zjišťování spisovnosti i O. Uličný (1995), když uvažuje o hodnotovém charakteru spisovnosti (zjišťování postojů mluvčích ke konkrétním prostředkům).

Mezi nejrozšířenější realistické kritérium patří oficiálnost komunikace (F. Štícha 1995: 58n v této souvislosti mluví o formální situaci, cit. výše). Spisovný jazyk je jazykem oficiální komunikace, který se používá zejména v psané komunikaci (Uličný 1996). I v tomto případě je spisovná varieta inherentní každému jazyku, v kterém probíhá oficiální komunikace, bez nutnosti, aby byl lingvisticky regulován kodifikací.

Často dochází ke ztotožnění vyšších komunikačních funkcí určitých prostředků s jejich spisovností, např. použití v beletrii, v odborném textu (Chloupek, 1969).¹⁰⁴ To se tradičně projevuje v přiznávání spisovného charakteru vědeckým termínům. K tomu je ovšem třeba dodat jednu poznámku. Existuje jistý nepoměr v posuzování vědeckých termínů s obecně českými koncovkami¹⁰⁵ jako oscilace nebo výpůjček ze spisovné češtiny na jedné straně a „pospisovňování“ prostředků obecné češtiny na straně druhé. Proč se neuvažuje o „poobecňování“ spisovných prostředků, ale pouze o výpůjčkách ze spisovné do obecné češtiny, když oba posuny jsou analogické? Zatímco úzus některých původně nespisovných prostředků je důvodem ke změně kodifikace směrem k uznání jejich spisovnosti, stejný jev je v případě užívání spisovných termínů s nespisovnými koncovkami hodnocen nanejvýš jako výpůjčka. Tento nepoměr je o to absurdnější, že většina jazykových prostředků nepatří vyhraněně do jedné nebo druhé skupiny, ale je oběma skupinám společná. Z toho vyplývá, že chování prostředku v úzu není (vždy) impulsem spouštějícím reakci, jejímž výsledkem je změna dané normy (ať už spisovné či jiné). Takovéto přehodnocování platnosti prvků je brzděno předsudkem, že vědecké termíny nemohou být součástí jiné než spisovné normy. Pro bohemisty je opačná představa nepřijatelná zejména proto, že narušuje schéma, ve kterém je prestiž odborného vyjadřování spojována s neprestížní nespisovnou češtinou.¹⁰⁶ V této situaci, kdy úzus není rozhodujícím činitelem pro změnu charakteristiky prvku (nebo ji ovlivňuje pouze jedním směrem), se podle mého soudu stává kodifikace základním kritériem pro uznávání spisovnosti prvků, příp. dokonce výlučné spisovnosti prvku (a to přesto, že i v oblasti odborné terminologie existuje spojitá škála od slangu až po termíny).

Nominalistické definice spisovnosti se tedy opírají téměř výlučně o shodu s kodifikací (slovy Teorie intervencí hodnocení je odvozeno od nejazykové autority). Realistické definice spisovnosti by se daly rozdělit na ty, u jejichž aplikování by nastaly metodologické obtíže (jde především o přístupy opírající se o oficiální komunikace, kultivovanost, postoje mluvčích atd. viz výše) a na ty, u kterých by nastat nemusely, avšak k jejich uplatnění chybí dostatečná shoda mezi lingvisty (viz výše uvedené celonárodnost, záměr mluvčího, psanost, vyšší komunikační funkce atd.).¹⁰⁷

¹⁰⁴Např. „*Termínem spisovný bychom mohli smysluplně označovat ty a jen ty výrazy, které jsou buď neutrální vůči postojům a/nebo emocím, které mluví při komunikaci projevuje, a jsou tedy vhodné pro jakýkoli komunikační akt, anebo vyjadřují postoje a/nebo emoce „vyšší kulturní a civilizační úroveň“...*“ (Štícha 1995: 59)

¹⁰⁵Jako příklad můžu uvést ten, který uváděl na začátku diskuze v šedesátých letech P. Sgall (1960): „s *těma starochetitskejma textama*“; Sgall nemluví o výpůjčkách, ale o střídání kódů, zdůrazňuje přitom blízkost spisovné a obecné češtiny.

¹⁰⁶Prestiž odborného vyjadřování a neprestížnost nespisovné češtiny jsou záležitostí společenských konvencí a projekce nejazykových kvalit do lingvistického hodnocení. Z toho důvodu se tato úvaha jeví jako v lingvistickém diskurzu nepatřičná.

¹⁰⁷Mezi realistické způsoby zjišťování spisovnosti, o nichž nepadá shoda, je třeba zařadit i příspěvek V. Dovalila (2006), který definuje spisovné prostředky na základě shody čtyř relevantních sociálních sil.

Nyní se pokusím kritickým zhodnocením jednotlivých kritérií (vlastně se jedná o kandidáty na definici spisovnosti) ukázat, jak jsem k tomuto rozdělení a k těmto závěrům dospěl.

Několik poznámek k jednotlivým kritériím spisovnosti

Ad spisovná čeština jako soubor prostředků s celonárodní platností. Kodifikovaná spisovná čeština je dnes kódem celonárodním. Stejně tak ovšem někteří autoři (např. Sgall-Hronek 1992: 28; Sgall-Hronek-Stich-Horecký 1992: 220n.) upozorňují na fakt, že existuje mnoho celonárodně rozšířených prvků, které jsou dosud považovány za nespisovné (viz i článek J. Běliče 1964, který předpokládá existenci celonárodních nespisovných prvků). Kodifikovaná čeština je jazykem celonárodním ve smyslu produkce a percepce (pro produkci a možná v případě některých lexikálních jednotek i pro percepci je ovšem nutné se ho ve škole naučit). Obecná čeština jako nejvýznamnější konkurent češtiny tradičně nazývané spisovná (ovšem platí to i pro většinu moravských interdialektů) je celonárodní minimálně z hlediska percepce,¹⁰⁸ a to bez nutnosti školské průpravy. Pokud bychom tedy ztotožnili spisovnou češtinu s prostředky, které mají celonárodní platnost, dostali bychom jinou množinu, než kterou vymezuje současná kodifikace.

Ad spisovný jazyk a vyšší komunikační funkce. V jazyku literatury a vědy, u kterých se vyšší komunikační funkce předpokládají, jsou nesporně i prvky, které v současné době kodifikací za spisovné považovány nejsou. Nejvíce se kodifikovaná spisovná čeština projevuje v oblasti administrativy a žurnalistiky, kvalita těchto projevů však bývá velmi často kritizována (navíc administrativa a žurnalistika se vysoké společenské prestiži netěší). Z toho důvodu mají někteří bohemisté výhrady proti chápání administrativních a žurnalistických textů jako pramenů pro zjišťování spisovné normy. Oblast vědeckého vyjadřování je v psané podobě výhradně podřízená kodifikační spisovnosti, v mluvené podobě již tato exkluzivita spisovného standardu neplatí (viz příklady P. Sgalla z 60. let cit. výše). Krásná literatura se od důsledné kodifikační spisovnosti distancovala již v 60. letech (Fundová 1965).

Ad spisovná čeština jako jazyk veřejné a oficiální komunikace. Pozorování úzu ukazují, že ve veřejných (neoficiálních) projevech se stále častěji uplatňují i prostředky považované za nespisovné (např. Maglione 2003). Ve veřejných oficiálních projevech může být situace složitější podle toho, zda jsou projevy koncipovány ve shodě s kodifikací (výrazně oficiální připravené projevy, např. novoroční projev prezidenta), nebo pokud je jejich oficialita dána spíše situačně a není demonstrována jazykově (např. obhajoby diplomových prací z oboru bohemistika). Je otázka, zda první typ projevů může být pramenem zjišťování spisovné normy, když jsou tyto promluvy pečlivě připravovány s ohledem na platnou kodifikaci a její nařízení zřídka překračují. Pokud by pramenem spisovné normy tyto projevy byly, jen obtížně by se mohl takový spisovný jazyk vyvíjet. Druhý typ projevů za pramen zjišťování spisovné normy považován nebývá právě s odkazem na nespisovnost prostředků, které se (častěji nebo

¹⁰⁸Do jisté míry je obecná čeština celonárodní i v oblasti produkce. Měřítkem celonárodnosti v této oblasti může být i fakt, ke kterému kódu se mluvčí uchylují, když se vzdálí ze svého původního jazykového teritoria. „...a speaker from Bohemia coming to live in Moravia will probably use more SC forms than before, and maybe even some forms of the local interdialekt, but his usage will typically support the spread of CC forms...“ (Sgall - Hronek 1993: 53n.).

méně často) v textech tohoto druhu používají (*abysme*, tvrdá adj. zakončená na *-ej* apod.).

Ad spisovný jazyk a psanost. Pokud jde o prioritní postavení preskribovaného spisovného jazyka v psaných textech, lze říct, že i zde dochází k posunu, při němž výlučnost kodifikovaných prostředků (zejména v neoficiálních textech) ustupuje (viz Čermák 2004: 14). Dokladů tohoto posunu najdeme v Českém národním korpusu nepřeborně (nový Frekvenční slovník češtiny, Čermák-Křen a kol. 2004, tento fakt již reflektuje a uvádí např. variantu *bejt* vedle spisovného *být*). Pronikání některých tvarů brání i aspekt „segregačnosti české psací soustavy“, který způsobuje, že některé nekodifikované prostředky jsou českým pravopisem nenapsatelné (Starý 1992: 101). Tedy ztotožněním spisovnosti s psaností se nedobereme k seznamu prostředků, který by aspoň zhruba odpovídal prostředkům v současnosti kodifikovaným jako spisovné.

Ad spisovnost jako záměr mluvčího. Záměr mluvčího jako kritérium spisovnosti, které prosazoval především J. Chloupek (1986: 83), v sobě skrývá problém hodnocení hyperkorektních jevů, které tradičně bývají lingvisty (i mluvčími) považovány za nespisovné. Přitom hyperkorektní formy vznikají právě ve snaze (ze záměru mluvčího) mluvit spisovně (Sgall 1990: 62). Kdybychom tedy sebrali všechny projevy, u nichž bychom zjistili, že mluvčí měl záměr mluvit spisovně,¹⁰⁹ zcela jistě bychom dostali soubor prostředků, které by neodpovídaly útvaru, jenž je většinou lingvistů a mluvčích tradičně nazýván jako spisovný jazyk minimálně v tom, že by mezi nimi byly prostředky považované za hyperkorektní.

Ad spisovnost je správnost. Správnost zjevně nemůže být vodítkem pro zjišťování spisovnosti (podobně jako krása nebo historická čistota jazyka). Důvodem jsou zejména velké individuální odchylky při hodnocení prostředků z hlediska správnosti. Je navíc pravděpodobné, že z důvodu velkého vlivu českého preskriptivismu, bude správnost výrazně motivována kodifikací (srov. Thomas 1991: 32).

Ad vysoký sociální status spisovného jazyka. Podle I. Nebeské (1996: 120) se vysokému sociálnímu statutu v našem prostředí těší nejen spisovnost, ale i bezprostřednost, spontánnost apod. V souvislosti s tím mluví o posunu od preferování spisovnosti k prosazování spontánnosti. Společenský status konkrétních prostředků určuje běžný úzus, který v českém prostředí rozhodně není jen kodifikačně spisovný. Jinými slovy, v sociálně prestižních funkcích se objevují i nespisovné prostředky.¹¹⁰ Navíc i sociální status je vzhledem k problematice zjišťování postojů mluvčích obtížně uplatnitelný jako kritérium spisovnosti.

Ad spisovná je kodifikovaná čeština. Na rozdíl od všech předešlých, realistických kritérií nominalistické kritérium shody s kodifikací vymezuje prostředky, kterým dnes mluvčí i lingvisté říkají spisovné, velice přesně. Jinými slovy, podle většinového názoru

¹⁰⁹Ponechme stranou fakt, že by to bylo velmi obtížně uskutečnitelné.

¹¹⁰Z jiné strany bychom mohli říct, že spisovný jazyk má stále vysokou prestiž ovšem ne v podobě, jak jej zaznamenávají kodifikační příručky. Tento pohled ovšem vychází z realismu. Naopak námitka I. Nebeské o přesunu prestiže od spisovnosti ke spontánnosti staví na nominalistickém chápání spisovnosti, jinak bychom mohli konstatovat, že funkce, které na jazyk nakládáme, mají formativní vliv na jeho strukturu, avšak kodifikační příručky tuto změnu pouze nerespektují (viz s. 111).

neexistuje prostředek, který by byl považován za spisovný a přesto nebyl kodifikován¹¹¹ (snad s výjimkou čerstvých neologismů a speciálních odborných termínů).

Role kodifikace při konstituování spisovnosti prvku je v proklamacích často bagatelizována: „*Jak se máme, pane Ulrych? Stylově neutrální tento tvar ještě dlouho nebude, i kdyby byl deseti komisemi uznán.*“ (Jamek 1998: 17) nebo „*Proti tomu [tj. proti návrhům Sgalla a Hronka – VC] namítá O. Uličný, že pouhým prohlášením za spisovné by mluvčí nezačali nespisovné prostředky jako spisovné počítovat.*“ (Nebeská 1996: 110). Samotný fakt, že většina diskuzí se věnuje právě kodifikovanosti sporných prvků naznačuje, že rozhodující úlohu v tomto procesu kodifikace v současnosti má.

Používání více kritérií (jejich kombinace) najednou s sebou přináší problém hierarchizace těchto kritérií. Mohou nastat dva případy koexistence kritérií, které se liší tím, zda výsledkem jejich spolupůsobení je průnik, nebo sjednocení. Kritéria si můžeme představit jako síta, která propouštějí, nebo nepropouštějí některé prostředky. V prvním případě koexistence některá kritéria propouštějí prvky, které jsou následně zablokovány jinými kritérii. Např. podle kritéria „záměru mluvčího“ by hyperkorektní tvary měly být považovány za spisovné (např. tvary *abyjsme*, *oběmi* apod.). Tomu ovšem brání např. kritérium „oficiálnosti“ (hyperkorektní tvary se v oficiálních textech pravidelně nevyskytují). V tomto případě se tedy výsledek selekce rovná průniku prvků propouštěných všemi kritérii.

Druhým případem je, že kritérium je příliš těsné, a tak nepropouští tvary, které jsou jinými kritérii přijatelné. Např. kritérium „celonárodnosti“ nepropouští moravské varianty, jako je výslovnost [zh-] ve slově *shoda* či slova jako *stolarř* (proti českému *truhlář*), jako omezené na určitý region. Jelikož tyto tvary nejsou považovány za nespisovné (pravděpodobně odpovídají např. kritériu „oficiálnosti komunikace“ či kodifikačnímu kritériu systémovosti), jedná se v tomto případě součinnosti kritérií o sjednocení prvků, které jsou propouštěny alespoň jedním kritériem.

Jak je vidět z příkladů, oba případy součinnosti kritérií se v kodifikační praxi uplatňují (a to přesto, že se vzájemně vylučují, jsou komplementární). Není proto zřejmé – a zastánci přijímání obecně českých prvků do kodifikace na to dlouhodobě upozorňují –, proč se moravské varianty za spisovné uznávají, ale obecně české ne (např. *upad* apod.). Součinnost kritérií nebyla zatím uspokojivě vyřešena a její uplatnění je v kodifikační praxi stále nekonzistentní.

Které kritérium je tedy to pravé?

Po tomto rozdělení a kritickém zhodnocení je načase se ptát, které kritérium je tedy v současnosti nejpoužívanější a které kritérium by bylo vhodné používat.

Pokud bychom srovnali prostředky, které můžeme vyčlenit z národního jazyka podle jednotlivých zmíněných kritérií (realistických i nominalistických), s prostředky, které jsou uvedeny v kodifikaci (což je jediný zdroj našeho poznání o tom, které prostředky lingvisté považují za spisovné), zjistíme, že tyto dva soubory „spisovných“ prostředků nebudou stejné.¹¹² Jedinou výjimkou bude nominalistické kritérium „shody s kodifikací“ (tedy kritérium spisovná čeština = kodifikovaná čeština); důvod je prostý, jedná se totiž o uvažování v kruhu – jestliže za spisovné považujeme to, co je kodifikované, pak nutně to, co je kodifikované, musí být to, co považujeme za spisovné.

¹¹¹Srov. „*Současný stav národního jazyka je takový, že jeho spisovný (tj. kodifikovaný) [zvýraznil VC] útvar se specializoval...*“ (Uličný 2004: 188)

¹¹²Mohli bychom také místo o „kritériích“ mluvit o „vlastnostech“, které jsou kandidáty na definici spisovnosti, a zkoumat do jaké míry jsou tyto vlastnosti-kandidáti uplatňovány v současném pojetí spisovnosti, v současné kodifikační praxi.

Ponechme teď stranou nominalistický pohled, jehož kritéria nemohou být smyslu- plně používána pro zjišťování spisovnosti prvků, a zaměříme se na realistické zjišťová- ní spisovnosti. Vymezíme-li podle jakéhokoli realistického kritéria spisovné prostřed- ky, nebudou plně odpovídat prostředkům kodifikovaným (tedy těm, které lingvisté uznávají jako spisovné). To může mít principiálně dva důvody: a) realistická kritéria jsou pouze kritérii domnělými, tedy nevymezují spisovné prostředky přesně, nebo b) jejich uplatnění v kodifikační praxi je nedůsledné.

Pokud odpovídá realitě první důvod, pak je legitimní otázka, jaké kritérium spi- sovnost přesně vymezuje (na základě čeho lingvisté vytvářející kodifikaci poznali, že právě ty prostředky, které do ní vtělili, jsou spisovné). Nemají-li lingvisté po ruce použitelné realistické kritérium, pravděpodobně sahají po nominalistickém (tedy: ko- difikace rozhoduje o tom, co je spisovné). Pokud je takovým neselhávajícím kritériem nominalistické kritérium „shody s kodifikací“, není takové počínání v souladu s poža- davky Teorie intervencí na jednotlivé koncepty (viz níže, závěr 1).

Pokud je chyba jen v uplatnění těchto kritérií (varianta b), realistická kritéria jsou tedy „skutečnými“ kritérii spisovnosti, pak je třeba se ptát, co je v pozadí toho, že již bezmála 70 let od vystoupení PLK a vytvoření základů TJK nejsou lingvisti schopni držet se zvolených kritérií a vytvořit kodifikaci, která by jim odpovídala. Je možné, že nominalistický přístup stavící na shodě s tradicí a stávající kodifikací, který má své kořeny u puristů, je natolik zakořeněný v představě o spisovnosti i u kodifikátorů samotných, že brání výraznějším změnám v kodifikaci, které by odpovídaly zvoleným realistickým kritériím.¹¹³ Jiná možnost je, že tato kritéria vůbec důsledně aplikova- telná nejsou, když se to už 70 let nedaří, a z tohoto závěru je třeba vyvodit důsledky pro TJK a její uplatňování.

Oba přístupy se v názorech lingvistů na spisovnost a následné kodifikační praxi uplatňují. Realismus spíše explicitně a převážně v teoretických postojích lingvistů, nominalismus většinou implicitně a zejména v kodifikační praxi. Nejde tedy o dva proudy v názorech na kodifikaci češtiny, spíše jde o dva poněkud méně uvědomované momenty, které se prolínají lingvistickým myšlením. První je používán zejména v pří- padě diskuzí o návrzích, které se snaží rozšiřovat spektrum spisovné češtiny o prvky obecné češtiny, a to paradoxně na obou diskutujících stranách (viz Novák 1962).

Nominalistický přístup se nutně uplatňuje v případě, kdy je vysvětlována role sou- časné preskriptivní kodifikace. Lingvisté považují potřebu zasahovat do jazyka za sa- mozřejmou a zdůvodněnou. Pokud nechtějí připustit, že jejich kultivační činnost je bez vlivu, musí přiznat, že kodifikace má regulační charakter, který se uplatňuje proti „nežádoucím“ prvkům či vývojovým trendům. Kodifikace, jakožto regulační činitel, se tak nutně stává i tvůrcem spisovného jazyka. Fakt preskripce je tedy velmi obtížně slučitelný s realistickým přístupem.

Závěry

1. U nominalistického přístupu je legitimní otázka po smyslu takového počínání a takového pojetí spisovnosti (a to nejen s ohledem na Occamovu břitvu – proč zavádět pojem „spisovnost“, když by stačilo „kodifikovanost“); kodifikace postavená na nominalistickém přístupu se může jen velmi obtížně a pozvolna měnit (pokud vůbec), míra změny je nepředvídatelná, jelikož v tomto přístupu nejsou objektivní kritéria (ale pouze tradice). Navíc je tento přístup lingvisty už

¹¹³Jako ilustrativní doklad této strnulosti může sloužit fakt, že už v roce 1934 tvůrce TJK B. Havránek považoval za hovorové formy spisovné češtiny tvary jako *ved*, *polívka* apod. (Sgall-Hronek-Stich-Horecký 1992: 63), které se dodnes považují za nespisovné.

od dob vystoupení PLK právem zavrhován zejména z toho důvodu, že za hlavní autoritu si TJK zvolila spisovnou normu¹¹⁴, jejíž poznání je znemožněno faktem, že spisovnost určuje kodifikace. Některé formulace však tento přístup stále implikují (např. Jedlička, 1978, mezi rysy spisovného jazyka na druhém místě řadí kodifikovanost jeho normy). TJK tak v tomto bodě nesplňuje požadavek srozumitelnosti (viz s. 24), který Teorie intervencí na koncepty nakládá a který klade důraz na to, aby všechny stěžejní pojmy konceptu byly definované (nebo alespoň dohledatelné či jednoznačně odvoditelné).

2. „Realistické“ definice spisovnosti, u nichž vyvstávají metodologické obtíže (zejména definice pomocí pojmů oficiální komunikace, kultivovanost, postoje mluvčích atd.), jsou v posledních 70 letech často prosazovány. Jedná se však většinou o skrytě nominalistický přístup. Např. v oficiální komunikaci je upřednostňován kodifikovaný jazyk, jedná se tedy o shodu s kodifikací už v momentu koncipování promluvy, kterou bereme za pramen pro zjišťování spisovné normy. Za kultivovaný jazyk je vlivem preskriptivismu běžnými mluvčími (ale i některými lingvisty) tradičně považován pouze kodifikovaný spisovný jazyk. Mluvčí dávají najevo svoje postoje k jazykovým prostředkům pouze při přímé (např. dotazníkové) evaluaci jevů, jejich úzus se výrazně od těchto postojů liší (viz Bayerová-Nerlichová 2004), navíc postoje jsou získány ve škole, která funguje jako účinná síla v prosazování jazykové regulace. Proto si na rozdíl od A. Sticha (1979: 107) myslím, že kodifikace k postojům mluvčích v širší míře přihlížet nemůže (viz kritéria hodnocení jazykových prostředků podle KMI na s. 115 a 121). Ve všech těchto případech je použití daných kritérií znemožněno velkým vlivem současného preskriptivismu. V souvislosti s touto skupinou kritérií spisovnosti se proto rovněž můžeme ptát po smyslu takového pojetí spisovnosti (viz závěr 1 výše).
3. Některé „realistické“ definice spisovnosti, u nichž je absence širší shody mezi lingvisty (celonárodnost, psanost, vyšší komunikační funkce atd.), se zdají být možnou (metodologicky nezávadnou) cestou ke zjišťování spisovné normy (pokud se lingvisté rozhodnou, že něco jako spisovnost opravdu existuje a má cenu to zjišťovat). Právě však neschopnost shodnout se na takto postavených kritériích o leccems vypovídá (o podvědomých či nevyslovených představách lingvistů o jazykově regulační roli lingvistiky, o nepřijatelnosti úzu jako arbitra jazykové kultivace apod.). I do takto pojatého způsobu zjišťování spisovné normy však může zasáhnout preskripce či jiný v podstatě politický vliv (např. kritérium vyšší komunikační funkce u vědeckých termínů vs. „výpůjčky“ ze spisovné do obecné češtiny, viz výše, nebo: celonárodnost spisovného jazyka je rozdílně nazírána z pohledu mluvčích z Moravy a z pohledu mluvčích z Čech – moravská výslovnost [zhoda] vs. obecně české tvary *mladej, upad* apod. – obojí je omezené, jedno je však spisovné, a druhé ne).¹¹⁵

¹¹⁴Srov.: „*Spisovný jazyk má svou autonomní normu, existující v jazyce samém, kterou nelze ztotožňovat s lepší nebo horší její kodifikací v jazykových příručkách, ani podřizovat ji minulému stavu jazykovému nebo zvyku lidovému, omezenému místně nebo sociálně.*“ (Havránek 1947–1948: 14)

¹¹⁵Pokud se stane, že jedno z dříve prosazovaných realistických kritérií již neodpovídá nominalistické shodě s kodifikací (která je stále nejvýznamnějším a uplatňovaným kritériem spisovnosti), toto kritérium se „odstraní“ ze seznamu s poukazem, že nevyhovuje současnému stavu spisovného jazyka. Takový případ nastal s kritériem spisovné češtiny v beletrii (v podstatě Ertlův „dobrý autor“), která se od kodifikační spisovnosti od 60. let distancovala (viz Fundová, 1965). Fakt, že se na krásnou literaturu dnes nebere (takový) ohled, je dalším nepřímým důkazem, že nominalismus v otázce spisovnosti stále hraje zásadní roli (viz o tomtéž i Starý 1995: 122).

4. Současná spisovná čeština by se dala definovat jako množina prvků, která je určena výčtem¹¹⁶ (tj. kodifikací), nikoli vlastností. Jako taková je nehomogenní a nepřehledná, ztěžuje přirozenou (intuitivní) orientaci mluvčím. Legitimní otázka na tvůrce kodifikace by mohla znít, na základě jakých kritérií se tedy selekce provádí.¹¹⁷
5. Spisovnost jako pojem, který by měl charakterizovat spisovnou češtinu, je chiméra. Nezdá se, že by nějaká reálná jednotná vlastnost množiny prostředků, která se tradičně u nás nazývá spisovná čeština, právě v důsledku preskriptivismu existovala (v tom podle mého názoru tkví specifická dnešní češtiny). Je to především současný preskriptivismus, který brání poznání a zjišťování současné reálné spisovné normy, protože vytváří u mluvčích pocit oprávněnosti sankcí i za projevy, které se „pouze“ neshodují s platnou kodifikací (viz s. 60).

Z hlediska KMI je tento rozpor TJK inspirací pro vnitřně nerozporné řešení problematiky autority a hodnocení. Koncept jazykové kultury v důsledku nedefinování stěžejních pojmu není přesně uveditelný do praxe (tedy nejenže se současná praxe odlišuje od návrhů KMI, ale i od TJK samotné).

TJK je tak výrazem hledání konceptu, pomocí kterého by lingvisti mohli jazyk regulovat do podoby, která jim intuitivně vyhovuje (na základě osobních preferencí apod.). Z toho důvodu jsou axiologická kritéria při hodnocení prvků běžně přijímána, protože s jejich pomocí je možno obhájit cokoli. Lingvistika si tak nepřipouští, že tvůrce kodifikace jsou rovněž zastánci určitého postoje.¹¹⁸

2.5.3 TJK nikdy přesně nespecifikovala cílový stav kultivační činnosti (i kdyby to byl pouze nedosažitelný ideál) ani způsoby zjišťování, zda se intervencí praxe tomuto cíli přibližuje či vzdaluje. Nedefinování cílového stavu podtrhuje spornost preskriptivního přístupu.

Každý koncept jazykové regulační činnosti reprezentuje zaujetí konkrétního postoje analogické k programovému prohlášení. Jeho uplatnění je – jak vyplývá z Teorie intervencí – závislé na konsenzu lingvistů, jeho premisy jsou axiologické. Výběr jednoho z konceptů jazykové regulační činnosti se pak děje na základě shody premis s tím, co

¹¹⁶Tento výčet (tj. kodifikace) navíc není úplný. Zahrnuje pouze výběr prvků a omezuje se pouze na určité roviny (pravopisnou, morfologickou a lexikální).

¹¹⁷Pouhé nahrazení termínu „spisovnost“ za „standard“ bez změny obsahu pojmu by tuto otázku jistě nevyřešilo. Je tedy třeba nejprve jednoznačně definovat, co je spisovné (popř. standardní), abychom to mohli zjišťovat. V opačném případě operujeme s pojmy, jejichž definice jsou vágní a může být v jejich jménu provozována jakákoli manipulace s jazykem. Autoři, kteří pojem standard prosazují, však zřetelně upřednostňují jako kritérium zjišťování toho, co je standardní, úzus, který se jeví jako jediné smysluplné a použitelné kritérium v těchto případech. V situacích, kdy se kodifikace s územ rozchází, dávají přednost škálovitému vidění před černobílým, toleranci k hraničním jevům před jejich zakazováním (viz např. Čermák-Sgall-Vybíral 2005; Sgall-Hronek-Stich-Horecký (1992: 7n) při odlišení spisovné a standardní češtiny uvádějí mj. nutnost dodržovat kodifikační pravidla při spisovném vyjadřování na rozdíl od standardního).

¹¹⁸„... lingvista, se při určování a hierarchizaci kritérií [kodifikace – V.C.] podle našeho názoru neřídí zřeteli jazykovými, nýbrž – vědomě nebo podvědomě – reflektuje názory a postoje, které zaujímá jako člen národního nebo jiného společenství, jako zastávce hodnot obecnějších než těch, které se rozhodl odvodit z předmětu jeho zkoumání. Není tedy v podstatě rozdíl mezi přístupem lingvisty a laika; hluboká a přesná znalost jazykových fakt jazykovědci jen umožňuje rozpoznat, jaké důsledky uplatnění kritéria má.“ (Hlavsa 1996: 29) Představa (poněkud optimistická), že lingvistika zná důsledky svých činů a může je použít „ve prospěch“ jazyka, je široce sdílená od dob předválečného PLK (srov. Mathesius 1932).

většina kompetentních lingvistů cítí jako záhodné. Zároveň by se do tohoto výběru mělo promítnout hodnocení konceptu z hlediska jeho úspěšnosti v dosahování stanovených cílů. U teorií popisných, např. různé teorie syntaxe nebo teorie pádu, je takovým kritériem adekvátnost schématu, pomocí něhož popisujeme, k popisovanému předmětu. U teorií a konceptů procedurálních, jako je KMI nebo TJK, by kritéria úspěšnosti měla být explicitně uvedena, čím přesněji a explicitněji tím lépe (viz také s. 56 a pro KMI s. 113).

Prozkoumáme-li TJK, zjistíme, že žádný měřitelný cíl jazykově regulační činnosti si nestanovila. Stanovení cíle předpokládá explicitní a pokud možno empirickou veličinu, která se v průběhu uplatňování konceptu mění a která funguje jako ukazatel úspěšnosti jeho fungování. V rámci KMI je takovou veličinou pluralita deskriptí (srov. 113). Jedná se tedy o veličinu, která leží vně jazykového systému, a která tak není ovlivněna konkrétní podobou jazyka, např. jeho tvary a jejich postavením.

Analogickým procesem regulace je péče o měnu, kterou zastává Česká národní banka. Výhoda srovnávání ménové a jazykové regulace je přitom v tom, že v obou případech se do jisté míry jedná o společenský konstrukt, který mohou jednotlivci (byť většinou nepatrně) ovlivňovat a který je předmětem intervencí regulačních orgánů.

Regulaci měny má na starosti Česká národní banka. V Ústavě České republiky Hlava 6 – Česká národní banka, čl. 98 se píše, že „*Česká národní banka je ústřední bankou státu. Hlavním cílem její činnosti je péče o stabilitu měny; do její činnosti lze zasahovat pouze na základě zákona.*“ Ekonomická teorie by podala takovýto výklad uvedené citace. Stabilitou měny se většinou myslí nízká inflace. Centrální banka tedy pečuje o stabilitu měny tím, že usiluje o nízkou inflaci, a tudíž stabilní (neklesající) kupní sílu. Má k tomu poměrně jasně definovány nástroje (úroky, povinné minimální rezervy, operace na volném trhu), a vzhledem k tomu, že inflace je docela dobře měřitelná, i poměrně jasně definované cíle. (Fischer 1994: 123n) Způsoby dosažení těchto cílů se v průběhu let měnily, což je také analogické naší situaci.

Nedefinování cílového stavu v rámci TJK navíc podtrhuje nesmyslnost preskripce a intervencí. Nejsme-li s to posoudit, jestli se přibližujeme k vytyčenému cíli nebo se od něj vzdalujeme, pak nemá smysl do jazykového vývoje nijak zasahovat, protože nemáme jistotu, že náš zásah není prostředkem oddálení.¹¹⁹

Jediné, co se stanovení cílů blíží, jsou obecné formulace o smyslu kultivace. Teoretické normativní zásahy mají podle Pražské školy sledovat tyto cíle: (1) zásahy mají podporovat stabilizaci spisovného jazyka: „*Teoretické poznání normy a její kodifikování přispívá k stabilizaci spisovného jazyka pak i tím, že umožňuje tradovat jeho normu a poznávat ji jiným.*“ (PLK 1932: 255), (2) jejich cílem není archaizovat vývoj spisovného jazyka, ale dosáhnout stabilizace určené účelností (funkční stanovisko), vkusem dané doby (stanovisko estetické) a shodou se stavem současného spisovného jazyka (stanovisko synchronické), (3) zásahy nemají prohlubovat rozdíl mezi jazykem hovorovým a knižním, (4) snaha po stabilizaci nesmí vést k nivelizaci jazyka (odstranění funkčního a stylistického rozrůznění, kolísání, dublety apod.). (PLK 1932: 248n; Nebeská 1996: 29). Smyslem kultivace je tedy přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to, přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby a jejím kritériem je imperativ, že žádný ze zásahů do jazyka nesmí umenšovat jeho aktuální vyjadřovací schopnosti, ba naopak, každý takový zásah by měl vyjadřovací potenciál a flexibilitu jazyka násobit.

¹¹⁹Srov. „... kritéria, která puristé při své kultivační činnosti užívali, nebyla s to zaručit, aby zásahy v souladu s těmito kritérii prováděné byly jazykovou praxí přijaty. Mohlo se tak stát, že purifikace jazyka vedla k prohlubování, udržování atp. diglotického charakteru české jazykové situace. PLK se domníval, že funkční kritérium tento nedostatek odstraňuje.“ (Starý 1995b: 61)

Je zjevné, že ani jedna ze zmiňovaných kvalit nesplňuje požadavky na veličinu, která by byla odrazem úspěšnosti uplatňování konceptu jazykové kultury. Schopnost naplňovat vyjadřovací prostředky je dána územ, který pružně reaguje na proměny vyjadřovacích potřeb mluvčích. Jazykový potenciál, jak už samotný termín napovídá, není exaktně měřitelný, stejně jako není měřitelný potenciál sportovce vyhrát Olympijské hry, ale pouze jeho konkrétní výkon. Navíc potenciálu a flexibilitě jazyka kodifikační praxe zjevně podřízena není: pokud by úspěšnost intervencí TJK byla měřena flexibilitou a potenciálem jazyka, pak můžeme konstatovat, že omezením jazykové kultivace na jednu varietu a jejím následným preskribováním, stanoveného cíle nedosáhneme, spíše naopak. Pokud by za cíl kultivace byla prohlášena kultivovanost, je zjevné, že se opět jedná o vágní a individuální kritérium, jehož objektivní posouzení je nemožné (viz s. 54).

Úspěšnost konceptu jazykové kultury nebyla prokazována, protože o správnosti jejího uplatnění se s ohledem na zdůrazňovaný vědecký charakter nepochybovalo.¹²⁰

Nedefinováním cílového stavu ani mechanismů, jak zjišťovat, zda je koncept jazykové kultury uplatňován s ohledem na dosažené výsledky správně, se otvírá možnost intervenovat do jazyka libovolně podle preferencí kodifikačních autorit (zvláště uvědomíme-li si, že úzus se v konceptu Pražské školy „nepřečeňoval“). S pomocí TJK bychom tak mohli obhájit i neintervenci (zvláště s ohledem na historickou zkušenost se silně intervenujícím a jazyk destabilizujícím purismem), což se ovšem nikdy nestalo.

V rámci PLK nakonec převládala představa, že k ustálení a stabilizaci spisovného jazyka nemůže dojít samovolně. Intervence puristů podle PLK spisovný jazyk destabilizovaly, proto musí být stabilita zvýšena (což koresponduje se syndromem národného údělu, viz Starý 1995). Kromě toho, že tento argument po 70 letech funkčního tříbení bez údajných puristických intervencí, už není platný, zvyšování stability jazyka není potřeba, vyplývá z tohoto argumentu podstata TJK jako přechodného opatření, jehož konce však nedohlédneme.

2.5.4 Z prací o TJK vyplývá, že spisovnost není podmínkou nutnou ani postačující pro vytváření kultivovaných projevů. Současný způsob intervenování směrem k odlišení spisovných a nespisovných prostředků tak není adekvátní odpovědí na požadavky, které si TJK předsevzala řešit, tj. péče o kultivované jazykové chování.

2.5.5 Cíle se s prostředky intervenování rozcházejí i v rozsahu kodifikace, která se soustředí především na problematické jevy (tzv. kontrastivnost současné kodifikace – popis se děje výběrově a se zaměřením na to, v čem se často chybuje) a jen na některé roviny (morfologie, pravopis, výslovnost, méně preskriptivně pak slovník).

Z hlediska rozporu zvolených prostředků ve srovnání se stanovenými cíli můžeme k TJK mít několik námitek (zde body 2.5.4 a 2.5.5). Ve většině případů se můžeme

¹²⁰Srov. „Stav jazyka v daném období i úroveň jazykové praxe (...) , stejně jako aktivní činnost, teoretická i praktická, zaměřená na kulturu jazyka i řeči, stávají se dnes nezbytným doplňkem charakteristiky spisovného jazyka. Je tomu tak i proto, že se veškerá činnost na úseku jazykové kultury i kultura řeči opírá o vědecký základ, je založena na studiu fungování spisovného jazyka v současné společnosti, na zjištění sociálních vyjadřovacích potřeb, na objektivním vědeckém poznání [zvýraznil VC] současné spisovné normy, využívání znalosti postojů uživatelů ke spisovnému jazyku...“ (Jedlička 1978: 30)

při kritice TJK opřít o citace protagonistů jazykové kultury a prostě je porovnat s výsledky jazykové regulační činnosti u nás.

První rozpor prostředků a cílů (2.5.4) se týká postavení spisovnosti ve srovnání s hlavním požadavkem jazykové kultury, tj. kultivovanosti.¹²¹ Proklamace lingvistů vyznívají v tom smyslu, že spisovnost není podmínkou nutnou ani postačující pro vytváření kultivovaných projevů. Tyto názory nejsou v TJK od jejich počátků, začínají se objevovat v 60. letech: „... je asi lépe mluvit dobře nespisovně než špatně spisovně. Jenže v tom nemůžeme spatřovat řešení, to by bylo jen východisko z nouze, které – přijato v širším měřítku – by vedlo nakonec k vytlačování spisovného vyjadřování i ze situací, kdy je jediné na místě. Musíme tedy spatřovat základní východisko v tom, aby co největší počet našich občanů (...) dovedl uplatňovat rozvíté schopnosti vyjadřovací v jazyce spisovném.“ (Daneš 1969: 97) Častěji zaznívá tato úvaha při hodnocení kultivovaného vyjadřování (parole) než při hodnocení langue: „Naproti tomu kultura vyjadřování není nikterak omezena na spisovné projevy, otázka spisovnosti nebo nespisovnosti, zastoupení spisovných, resp. nespisovných prvků v projevu není pro jeho hodnocení z hlediska jazykové kultury – jak opakovaně zdůrazňují Fr. Daneš a K. Hausenblas – rozhodující.“ (Jedlička 1979: 16, podobně Komárek 1981) Tento postoj se začíná pravděpodobně utvářet i v souvislosti s uvědomováním si podstaty kultivovanosti, kterou podle TJK tvoří funkčně stylistická rozlišenost¹²²; žádný funkční styl nemůže být měřítkem stylu jiného (Trost 1995: 153)

V souvislosti s tímto konstatováním se tak nabízí otázka po smyslu kodifikace spisovných prostředků a jejich následné vyžadování v určitých typech promluv, pokud cílem TJK má být kultivované vyjadřování. Preskriptivní kodifikace v duchu TJK se tak nejeví jako adekvátní prostředek pro dosažení tohoto cíle (dokonce i podle vyjádření samotných protagonistů jazykové kultury). Koncept jazykové kultury tak mluvčím předkládá soubor „doporučení“, který nemusí vést úspěšně k cíli a přitom nenabízí žádné alternativy. Dodnes totiž neexistuje gramatika, slovník, morfologie či fonologie obecné češtiny na úrovni češtiny spisovné (Čermák 1996).

Z obecnějšího filozofického pohledu tak tento způsob intervenování odporuje principu užitečnosti, což je jeden z principů, pomocí nichž můžeme hodnotit jednání a normy. Jednání se podle toho principu posuzuje podle užitečnosti následků jednání pro uskutečnění něčeho, co je dobré samo o sobě (summum bonum) (Anzenbacher 2001: 32n). Předpokládáme-li, že summum bonum je v případě TJK kultivované jazykové chování, pak prostředky k dosažení, tj. kodifikace spisovných prostředků, nejsou adekvátní cíli.

Jiný tlak směřující k větší kultivovanosti projevů, než kodifikační odlišování spisovných a nespisovných prostředků, TJK v podstatě nevyvíjí. Zaměřením na roviny, které hodnocení na škále kultivovaný – nekultivovaný přispívají nejméně, pak TJK nepřímo dokazuje, že kultivační činnost se omezuje na tuto nefunkční strategii. Přitom

¹²¹Pomiňme v této úvaze podstatný fakt, že kultivovanost, jako exaktní cíl, který by odrážel úspěšnost jazykové kultivace pod taktovkou TJK, je nepřesně specifikovaný (viz s. 54 a 81).

¹²²Výše popsaný argument souvisí s posunem TJK z pozic funkční univerzality proklamované ve 30. letech (patrně ještě u Daneše 1969: 97) ke zúženému vnímání spisovné češtiny jako funkčního jazyka oficiální komunikace. Je motivován dvěma zjištěními: Absence neutrálních prostředků pro některé funkce vede lingvisty (Chloupek 1995, Kořenský 1996) k tomu, že chtějí od spisovné češtiny, aby uspokojovala jen ty vyjadřovací potřeby, které souvisejí s oficiální (nebo i polooficiální) komunikací, která napomáhá k integraci společenství. (Hronek-Sgall 1999: 189) Z opačného úhlu pohledu je nežádoucí, aby se v „nespisovných“ situacích komunikovalo spisovně. „Komunikující jedinec, který by byl ztělesněním jakéhosi abstraktního ideálu pouze spisovně komunikujícího, by byl z hlediska kritéria komunikační úspěšnosti v řadě komunikačních situací i deficitní.“ (Kořenský 1996: 46) Druhým důvodem ústupu z pozic funkční univerzality je pak to, že zúžením jejího „komunikačního“ prostoru je zmenšena potřeba revize kodifikace.

kultivovanost – intuitivně pociťovaná – je spíše záležitostí slovníku a myšlenkové výstavby textu, než morfologie nebo dokonce pravopisu.

Tento rozpor poukazuje na další neadekvátnost jazykové regulace TJK, která spočívá v zaměření konceptu jazykové kultury pouze na některé roviny. Pod pojmem rozsah kodifikace tak můžeme rozumět to, na jakých rovinách se kodifikace uplatňuje. „*Zatímco normy nižších jazykových rovin mohou být poměrně strohé, normy rovin vyšších musí poskytovat uživateli jazyka větší volnost (možnosti výběru). Normy nižších jazykových rovin se proto i snáze kodifikují než formy rovin vyšších.*“ (Nebeská 1996: 73) Dochází tak k zjevné asymetrii mezi normou, která zahrnuje všechny jazykové roviny, a kodifikací, která se omezuje pouze na ortografii (ortoepii), morfologii a částečně lexikon. Kodifikace je tak vždy v této oblasti neúplná, což se projevuje i ve snahách (většinou neúspěšných) bílá místa zaplnit (např. Romportl 1961 a jeho pokus nastínit kodifikaci na rovině suprasegmentální fonologie). Má-li podle TJK být kodifikace záznamem normy, musí být z praktických důvodů vždy neúplná. V tomto rozporu se odráží i fakt, že pouze některá regulace je preskriptivem vynutitelná, v oblastech, které tvoří obrovská paradigmatata (slovník) nebo jejichž variabilita je nepostihnutelná (syntax, sémantika), je regulace nemyslitelná.

Z jiného úhlu pohledu se kodifikace soustředí pouze na jazykovou **formu a obsah** či **významu** se větší pozornost nevěnuje. Pokud má kodifikace sloužit jako „obrana adresáta“ před nezodpovědným mluvčím regulací přirozené variability jazyka, a tím zvětšením prediktability výpovědí, pak současná kodifikace zaměřená na formu není vhodným nástrojem k dosažení tohoto cíle (viz i Čermák 2006 a zde s. 119).

Posledním rozporem probíraným v této části je jev, který nazývám kontrastivnost kodifikace. Rozsah kodifikace je faktem, který do velké míry ovlivňuje kodifikační činnost samu. V této souvislosti se totiž nabízí otázka, zda má kodifikace podávat pokud možno úplný popis jazykového systému nebo zda se má soustředit pouze na problémové pasáže.

Popis normy tak, jak ho podává současná kodifikace, se jeví jako **kontrastivní**¹²³. Tímto termínem mám na mysli fakt, že se kodifikace zaměřuje především na ty jevy, v nichž uživatel potencionálně chybuje.¹²⁴ Nezaznamenává tedy celý jazykový systém, ale soustředí se na jeho problémové pasáže,¹²⁵ „*kodifikace se v první řadě zaměřuje (a) na jevy v lingvistické teorii nejpodrobněji zpracované, (b) na jevy nejsnáze objektivně (a pokud možno jednoznačně) zachytitelné a (c) na jevy prestižní, to je takové, jejichž*

¹²³Tento pojem užívám analogicky k pojmu kontrastivní gramatika. Jedná se tedy o popis na podkladě nějakého jiného systému.

¹²⁴Typickým příkladem může být pravopisný slovník v Pravidel: „*Do pravopisného slovníku jsou především zařazena slova, jejichž psaní může působit potíže.*“ (Kraus et al. 1993: 4) Obdobně píše o pravopisném slovníku jiná edice Pravidel: „*Výběr hesel se řídí především potřebami pravopisnými. Proto jsou ve slovníku zařazena zejména ta slova, která obsahují jevy pravopisně obtížné.*“ (Hartmannová-Hartmannová 1994: 8)

¹²⁵Není přitom bez zajímavosti, že už sama „spisovnost“ v názvu kodifikační příručky určuje její kontrastivnost a nedeskriptivnost. Kontrastivnost se také jednoznačně projevuje v konfrontaci s popisem češtiny pro cizince. Kodifikace obsažená v příručkách pro cizince podává mnohem přesnější popis jazykového systému právě z toho důvodu, že se nezaměřuje na problematiku jevy. „*Jiná obtíž, o které se musíme zmínit, pramení z toho, že popis češtiny, který máme k dispozici, není – aspoň v některých směrech – pro tento účel dost úplný. V žádném případě pak nelze vystačit s tím, co obsahují naše běžné školní učebnice. Tyto příručky jsou psány pro Čechy a jejich cílem je upevnit normu, kde je to nutné; jevy, které jsou z hlediska Čecha samozřejmé, opomíjejí.*“ (Hlavsa 1965: 68) Je známým faktem, že učebnice češtiny pro cizince zaznamenávají mnohem víc paradigmat než jakákoli kodifikační příručka. Právě „upevňování spisovné normy“ implikuje, že se v případě kodifikace nejedná pouze o popis reality, ale o záznam jevů, jejichž používáním by se mohlo předejít „nezáhodnému“ vývoji v jazyce.

nesprávná podoba nejspíše vyvolává záporné společenské hodnocení [zvýraznil VC].“ (Kraus-Kuchař-Stich-Štícha 1981: 228)

Za kodifikační příručky jsou považovány rozsahem nejstručnější (SSČ, PČP, Příruční mluvnice češtiny), pokud mají nějaký pendant, vždy se jedná o rozsáhlejší publikaci (SSJČ, příp. PSJČ, Mluvnice češtiny, PČP – akademické vydání). Zjevně je tedy kodifikační příručkou ta, která provádí největší selekci, a to ne na základě frekvence, ale právě na základě potenciální *chybovosti* uživatelů.

Kodifikační příručky tedy vypadají tak, že je v nich (přednostně) uvedeno jen to, v čem rodilí mluvčí často chybují. Jedná se však převážně pouze o odchylky od kodifikačních příp. noremních pravidel. Na rovinách systému a úzu potřeba upozorňovat mluvčí na „chyby“ nevyvstává (viz klasifikace chyb, s. 92), a proto se jim kodifikace ve zvýšené míře nevěnuje.

Konkrétní příklad, kdy se kontrastivnost v uvažování o kodifikaci uplatňuje, představuje J. Bělič. „*Trávníčkův zákaz podoby ho ve 4. pádě jedn. čísla střed. rodu, ještě zdůrazněný proložením, sám ovšem nasvědčuje, že tento tvar, od původu 2. pádě jedn. čísla, v povědomí uživatelů spisovného jazyka žije i pro pád čtvrtý a že přes všechny zákazy do spisovného jazyka proniká.*“ (Bělič 1961: 267) Toto tvrzení implikuje, že se preskriptivní kodifikace zaměřuje na to, v čem mluvčí (potencionálně) chybují a podává návod na řešení těchto „chyb“. „*Norma a kodifikace se liší z hlediska rozsahu: Předmětem kodifikace není všechno, co je zahrnuto v normě, ale pouze některé jevy: ty, které jsou teoreticky nejpodrobněji zpracovány, ty, které lze popsat jednoznačně a konečně ty, jejichž nesprávná podoba vzbuzuje ve společnosti nesouhlas*“ (Kraus-Kuchař-Sich-Štícha 1981).

Kontrastivnost se projevuje i v případech, kdy zahrnutí nějakého jevu do kodifikace odporuje jednomu z kodifikačních kritérií. „...šlo o to zdůraznit ty oblasti normy, v nichž existují i jevy sice nesystémové, ale užité.“ (Stich 1979: 249) Tento výrok by se dal interpretovat i tak, že daný prvek byl prosazován (protože byl systémový a „chybovalo“ se v něm). Později byl již tlak úzu neudržitelný, byl proto kodifikován jeho nesystémový avšak uzuální konkurent. Úzus se pak stává rozhodujícím činitelem, který zdůvodňuje existenci prvku v kodifikaci.

Pokud je kodifikace (a činnost lingvistiky v oblasti jazykové kultury) kontrastivní, pak je kodifikace s velkou mírou nadsázky seznamem jevů, které mluvčí **neumějí používat** nebo které **nepoužívají**. Odlišit přitom tyto dva aspekty některých kodifikovaných prvků není zcela triviální.

Otázka je, jestli se už jedná o kontrastivnost kodifikace, když se upozorňuje na problematické jevy (např. málo frekventované nebo omezené na určité oblasti použití). Teoreticky si můžeme představit situaci, kdy se v gramatice či slovníku uvádí, že nějaký prvek je používán ve významu X, přestože by jeho strukturní výklad (původní význam, stejně/podobně časté použití apod.) odpovídal spíše významu Y. Takový popis by tedy neimplikoval hodnocení, že mluvčí v tomto bodě chybují, užívají formu nesprávně (nebyl by intervenční). V současné kodifikaci, pokud upozorňuje na problémové jevy, je modalita těchto „popisů“ však většinou imperativní a hovoří se o nesprávném (či nespisovném) použití. Sama existence popisu problémových jevů tedy nemusí být průvodním jevem kontrastivnosti v kodifikačním přístupu. Konstitutivním rysem je spíše zanedbávání neproblémových pasáží a přesvědčení, že problémovou část jazyka je třeba (i proti běžnému úzu) nějakým – většinou preskriptivním – způsobem „řešit“ a upevňovat tak spisovnou normu.

Kontrastivnost se uplatňuje i v přijímání **nových jevů do kodifikace** (nebo v nově interpretovaných jevech) tím, že nahrazá tradičnosti kodifikace. Pokud je mnoho inovací hodnoceno jako nedbalost či chybné použití (např. otevřené vokály jsou většinou

fonetiků hodnoceny jako nestandardní vyjadřování, nikoli jako vývojová tendence), pak se kontrastivnost kodifikace projevuje v nepřijímání těchto prvků a v prosazování jejich tradičních konkurentů. Pokud by v těchto případech nikdo nechyboval, jako se nechybuje např. ve výslovnosti hlásky [m] (snad s výjimkou ojedinělých logopedických vad) – nejednalo by se tedy o problematický jev – pak by v kodifikaci nebylo o otevřenosti spisovných vokálů ani zmínky. Otázkou ovšem je, na jakém základě je odlišena „chyba“ od vývojové tendence, což je problém v české lingvistice, pokud vím, neřešený a při nominalistickém pojetí spisovnosti (viz s. 73) neřešitelný.

Z kontrastivnosti vyplývá paradox, který je charakteristický tím, že ze shodných příčin vzejdou dva protichůdné výsledky (což odporuje požadavku jednoznačnosti formulovanému v rámci Teorie intervencí, viz s. 26). Při vytváření kodifikace je nízká frekvence používání „správné“ varianty nějakého prvku důvodem ve shodě s kontrastivním charakterem kodifikace pro její zaznamenání v kodifikaci. Logika je tedy asi taková, že danou variantu je třeba kodifikovat, protože se v tom často chybuje/je často užívána podoba „nesprávná“.¹²⁶ Může nastat i jiný případ, kdy je varianta prvku tradičně kodifikací zahrnovaná při reformě kodifikace vypuštěna právě z toho důvodu, že je už zastaralá a/nebo není používána. To ovšem znamená, že se používá stejná úvaha jako v předchozím případě: daný prostředek je třeba z kodifikace vypustit, protože se v něm často chybuje/je málokdy používán „správně“.¹²⁷

Ze stejného impulsu (tj. malé frekvence správného používání¹²⁸) je tedy vyvozen naprosto odlišný závěr s protichůdnými důsledky pro platnost prvku v kodifikaci. Otázkou potom tedy je, jaké kritérium rozhoduje o tom, zda *daný prvek, který je málokdy používán správně*, bude součástí kodifikace či nebude.¹²⁹ Pokud frekvence tímto kritériem není, pak je na místě představa, že konečné slovo o platnosti prvku v kodifikaci je dáno arbitrárním rozhodnutím orgánů vytvářejících kodifikaci.

Kontrastivnost kodifikace tedy implikuje chybové jazykové chování (aniž by se definovalo, co to chyba je). Navíc kodifikace se tak chová bez ohledu na to, že právě prostřednictvím „chyby“ se často odehrává jazykový vývoj (viz s. 92).

Svoji roli tak kontrastivnost kodifikace sehrává na celkovém preskriptivním zaměření TJK (viz s. 60). Jelikož je kontrastivnost průvodním jevem odlišnosti běžného úzu od normativu, je také inherentním rysem českého preskriptivismu (viz s. 60).

2.5.6 Ve vzájemném rozporu je i stálé podporování východisek a nástrojů TJK s častým nářkem (lingvistů i laiků) nad „úpadkem“ jazyka i projevu, tj. nad tím, že TJK svého cíle v praktickém uplatnění zdaleka nedosahuje. V které jiné oblasti lidského zkoumání bychom tolerovali dlouhodobé používání nástrojů, které se podle samotných jejich uživatelů soustavně mívají účinkem?

¹²⁶Lingvisté v tomto procesu vidí upevňování normy spisovného jazyka.

¹²⁷Opět je zde vidět rozdíl mezi striktně regulovanou morfologií a pravopisem a benevolentnějším přístupem ke slovníku. Málo frekventované lexikální jevy se od slovníku spíš nedostanou, výjimečně se stane, že by na málo frekventovanou variantu bylo upozorněno s poukazem na to, že se v ní často chybuje. Morfologicky okrajových jevů, které jsou ve shodě s kontrastivností kodifikace zdůrazňovány, je naproti tomu celá řada, např. přechodníky.

¹²⁸Ponechávám stranou případy, které mají nízkou frekvenci absolutně, tedy nezávisle na „správné“ nebo „špatné“ variantě. Paradox kontrastivnosti se tak v nejkryštalovější podobě projevuje pouze u prvků, které mají jednu kodifikací nepodporovanou podobu poměrně vysoce frekventovanou, která konkuruje kodifikací uznávané, avšak méně frekventované podobě.

¹²⁹Jiným projevem kontrastivnosti je fakt, že existují prvky, které se do slovníků kvůli své nespisovnosti nedostaly (Čermák 1992-1993)

Jelikož TJK nikdy exaktně nespécifikovala cíle, ke kterým má jazyková regulace dospět (viz s. 81), není možné objektivně posuzovat úspěšnost tohoto konceptu. Vyjádření lingvistů (o laicích nemluvě) však podávají subjektivní hodnocení úrovně kultivovanosti projevů, které by mohlo sloužit jako vysvědčení pro koncept jazykové kultury.

Existuje tak v pracích o jazykové regulaci rozpor mezi tvrzením lingvistů i mluvčích, že **kultura projevů je nízká**¹³⁰ (někteří se dokonce vyjadřují ve smyslu, že kvalita má klesavou tendenci, srov. Kraus 1996), a faktem, že jsou stále podporována východiska **TJK**. Nebylo by logickou odpovědí na tato zjištění změnit způsob intervenční praxe, pokud konstatujeme, že kultura projevů neodpovídá úsilí, které jsme do jejího zvýšení vložili za 50, 60, 70 let funkčního třibení?

Místo výrazné revize celkového postoje lingvistiky ke kultuře řeči (a jazyka) se však převážně setkáváme s konstatováním, že východiska jsou správná (TJK popisuje skutečnost a návody na řešení problémů věrně/dobře). Většina nedostatků je spatřována v zavádění kodifikace do praxe nebo v konkrétních kodifikačních krocích a jejich nedokonalosti, příp. v nedostatečné informovanosti mluvčích o zásadách jazykové kultury.¹³¹

Hodnocení jazykové úrovně mluvčími zkoumal Kraus (1996). V únoru 1995 byl proveden průzkum na vzorku 1078 osob. Většina dotazovaných lidí (různého věku) při pohledu zpět o 5 let si myslí, že se „čeština nezlepšila“. Zlepšení bylo konstatováno (pouze 20 % dotázaných) u jazyka politických projevů, což byl nejlepší výsledek ze všech zkoumaných oblastí (běžný jazyk, noviny, TV, rozhlas, škola, literatura apod.). Takovéto hodnocení je přitom zřejmě navázáno na celkovou proměnu politických poměrů po listopadu 1989 a její kladné hodnocení. Jiný průzkum uspořádaný Pražským lingvistickým kroužkem, kterého se v roce 1990 zúčastnili převážně starší lidé a většinou laici (až na Vladimíra Staňka a Františka Čermáka), vypovídá rovněž o nízké úrovni (Dokulil-Sgall 1992).

Postoje lingvistů k celkové úrovni se často projevují v hodnocení některých konkrétních jevů. V reakci na knihu Sgalla a Hronka (1992) *Češtinu bez příkras píše F. Daneš, že obecná čeština je soubor „substandardních, nespisovných hláskových podob a tvarů...“* (Daneš 1992-1993: 182) užívaných v kombinaci se spisovnými prostředky. Nezpochybnuje sice její dominantní postavení (co do frekvence) v běžném úzu, termín substandard však vypovídá o negativním hodnocení průměrného úzu. Jiný příklad téhož druhu poskytuje Příruční mluvnice češtiny *„Za hranicemi kultivovaného projevu stojí jazykové prostředky substandardní. Označujeme tak výrazy a tvary, které jsou velmi rozšířené a obecně užívané, ve veřejném projevu však působí nevhodně. Tyto prostředky mluvnice systematicky nepopisuje, ale v nutných případech na ně upozorňuje.“* (Karlík et al. 1996: 18). Oba dva příklady poukazují na „substandardní“, ale rozšířené jevy. V konečném důsledku je možné si tak vytvořit celkový obraz o úrovni komunikace, v které jsou hojně (většinově?) zastoupeny substandardní (a tedy nekultivované) jazykové prostředky.

¹³⁰ „O současném jazyce se téměř v každé době tvrdívalo, že je v úpadku. (...) Skutečný úpadek jazyka souvisí zpravidla s omezením jeho funkcí, s jeho potlačováním, s malými možnostmi jeho uplatnění. Od úpadku nebo nedobrého stavu jazyka samého je však třeba odlišit nedostatky v jeho užívání. Ty samy o sobě ještě nejsou svědectvím o úpadku jazyka, mohou ovšem, jsou-li hromadné a trvalejšího rázu, k úpadku jazyka přispívat.“ (Jedlička 1969b: 80)

¹³¹ Srov. „... i hlasy učitelů svědčí o tom, že pojetí jazyka vypracované pražskou lingvistickou školou již před více než třiceti lety a stále propracovávané a rozvíjené vzhledem k vývoji metodologie i se zřetelem k měnící se společensky jazykové situaci neproniklo dosud v dostatečné míře k širší veřejnosti, a že zde naopak často přežívají mnohé zastaralé názory z dob purismu.“ (Tejnor 1965: 184)

Příčiny tohoto stavu jsou viděny v různých negativních společenských proměnách posledních let. Fakt, že je obecná čeština základním prostředkem běžného hovoru a že dnes v praxi stále více vytlačuje spisovný jazyk z některých jeho dřívějších funkcí, souvisí podle Z. Hladké s celkovou dlouhodobou kulturní nivelizací (Hladká 1993: 164). Jelikož tento názor operuje s krajně nominalistickým pojetím spisovnosti (viz s. 73), není schopen připustit, že se může jednat o jazykový vývoj, který nemá pozitivní ani negativní konotace.

Pokles jazykové úrovně je sledován zejména na mladší generaci mluvčích a jeho projevy mohou být různé, např.: „*Za vážný příznak poklesu jazykové kultury je nutno považovat stav, kdy uživatelům jazyka (zejména mladým) začíná být rozdíl forem z různých jazykových útvarů lhostejný, přestávají používat jazykových prostředků z různých stylistických vrstev diferencovaně a záměrně podle mluvní situace.*“ (Palková 1995a: 72) Přitom si autorka zjevně neuvědomuje, že jazykový vývoj může zasahovat i postavení jednotlivých variet a jejich spektrum.¹³²

Poukazování na mladší generaci, která je „nositelem“ nekultivovaného (nebo ne dostatečně kultivovaného) jazykového chování, kopíruje model vývoje člověka – od osvojování norem, přes jejich používání až po zastarávání osvojených norem a deficitní chování a z něho vyplývající frustraci a pocit úpadku (stejně jako nepřiměřené vychvalování minulosti). Tento pohled v „makroměřítku“ vývoje postojů ke kultivovanosti od 30. let po dnešek, odráží i I. Nebeská: „*Dlužno říci, že v tehdejších [ve 30. letech – VC] společenském klimatu byly podmínky pro kultivované vyjadřování, jehož součástí bylo i uplatňování spisovných prostředků, příznivější než dnes. V mnoha komunikačních situacích se považovalo za žádoucí, ba prestižní, chování uměřené, z dnešního hlediska snad poněkud formální, zachovávající společenské zvyklosti.*“ (Nebeská 1996: 120)

Nebylo by správné tvrdit, že nedocházelo k žádnému propracovávání teorie, základy TJK však zpochybňovány nejsou. V české jazykovědě se ozývají i hlasy odmítající úpadkové hodnocení. „*Nepovažujeme proto za oprávněné nářky nad úpadkem jazyka, které doprovázejí celé novodobé dějiny spisovné češtiny. . .*“ (Stich 1969: 162) Nepřímo tak ale dokazují, že zde je tento způsob hodnocení rozšířen. Hodnocení je většinou pozitivní, pokud jde o langue a jeho kultivaci. Pokud má lingvista na mysli úroveň projevů (parole), patří k dobrému tónu české jazykovědy na úroveň textů žehrat.¹³³

Jazyk přirozeně není v úpadku, takové hodnocení je mimo noetické možnosti lingvistiky, ale TJK přispěla výrazně k tomu, aby se (původně puristická) představa o úpadku jazyka mohla dál šířit tím, že rozlišuje mezi běžně užívanými prostředky na správné a špatné (resp. spisovné a nespisovné). Míra „správných“ prostředků je pak měřítkem úpadku. Dochází tak zbytečně k prolongaci stavu, kdy nezdůvodněně existují „chybné“ uzuální (a často i frekventované) prostředky, místo toho, aby se toto hodnocení přenechalo agramatismům (srov. s. 92).

Disproporce mezi nízkou kvalitou projevů a úsilím vloženým do jejího zvýšení může mít mj. tyto důvody: 1) mluvčí mohou odmítat kultivovanost, kterou jim nabízí

¹³²Srov. „*Každé takové míšení neznamená ještě, že už mluvčí přestali kódy rozlišovat. Předpoklad pro aktuální míšení různých dialektů je jazykové prostředí poněkud otevřené, kam dosahuje i prestižní dialekt.*“ (Trost 1995b: 218)

¹³³„*O češtině jsme mohli říct, že je vcelku značně vypracována, zato o dnešním stavu jazykového vyjadřování, o dnešní kultuře řeči u nás, se takto pozitivně vyjádřit nemůžeme. Shodneme se, že je tento stav neutěšený.*“ (Hausenblas 1991: 115); O „neuspokojivé“ situaci v mluvených projevech mluví např. i Hrbáček (1990-1991: 99). Nebo také: „*Slovní spojení ustát něco a být o něčem (jiném) jsou, zdá se, nejfrekventovanější zaškrtnutí současné publicistiky i jazyka politiků a pronikly už do běžného každodenního vyjadřování. [zvýraznil VC] Pro svou významovou neurčitost a nezávaznost postrádají rozlišovací schopnosti a češtině příliš neprospívají [zvýraznil VC].*“ (Svozilová 2000: 146)

oficiální jazyková kultura, necítí potřebu vytvářet kultivované promluvy; 2) mluvčí sice chtějí vytvářet kultivované komunikáty, ale zatím nedoceníli pomoc, kterou jim v tomto směru lingvistika nabízí.

V souvislosti s prvním zdůvodněním se nabízí otázka, zda si TJK připoustí, že se kultivační činnost, kterou vyvíjí, může mít s přáními jednotlivých mluvčích a jejich požadavky na práci jazykovědných orgánů. TJK tak možná nebere v úvahu fakt, že velká část mluvčích – pokud se zajímá o otázky jazykové kultury – si přeje spíše jednoznačné regule a nechce být kultivována.¹³⁴ Není tedy adekvátní odpověď na společenskou poptávku.

Pokud by tomu tak nebylo a mluvčí si přejí komunikovat kultivovaně, nabízí se druhý důvod. Je možné, že by mluvčí, kteří chtějí produkovat kultivované projevy, nerozpoznali přes téměř sedmdesátiletou propagaci TJK její výhodnost a její „úspěšné“¹³⁵ řešení otázek jazykové kultury?

Stejně jako jsme uvedli dva důvody, které mohou vysvětlovat rozpor mezi údajně nízkou kvalitou projevů a úsilím vloženým do jejího zvýšení, existují i dvě možnosti, jak disproporci mezi proklamovanou správností konceptu a jeho neuspokojivými výsledky vysvětlit (pokud přijmeme nízkou úroveň jazykové kultury jako fakt). 1) může být „chybný“ koncept a pak je logickým východiskem jeho modifikace. Druhá možnost (která se nebezpečně přibližuje nefalzifikovatelnosti) je, že 2) koncept je v základu správný, problémy nastávají a) buď s jeho uvedením do praxe¹³⁶, nebo b) došlo v průběhu let k jeho zvlumarizování a je uplatňován nesprávně, dogmaticky.

O možnosti 1) se v tradici TJK neuvažuje. Práce, které by mohly takovéto východisko naznačovat, se objevují v 90. letech (např. práce Z. Starého či F. Čermáka), většinový názor české jazykovědy ovšem nevyjadřují a až na výjimky (Kořenský 1997) jim není věnována pozornost, jakou by si oprávněná kritika konceptu zasloužila. Pokud se o některých možnostech ve vědecké praxi apriori neuvažuje, je oprávněná domněnka, že koncept není otevřen racionální kritice (ve vědě nutné pro zdokonalování) a je uplatňován dogmaticky. V prostředí dogmatu je sice pochopitelné, že nedochází k dalšímu propracování a přehodnocování TJK, koncept jazykové kultury to ovšem v roli vůdčího konceptu jazykově regulační činnosti nerehabilituje.

V obou případech, které nabízí možnost 2), se rovněž projevuje dogmatickost TJK. Potřeba zkoumat její východiska, snažit se je kriticky přehodnocovat v prostředí hlavních bohemistických pracovišť nevyvstává. Zjevně nepoužívanější odpověď na rozpor, který tkví v negativním hodnocení projevů a pozitivním hodnocením teorie Pražské školy, je možnost 2a). Ta implikuje poněkud absurdní představu, že lingvistika se snaží pro mluvčí vytvářet co nejlepší podmínky pro kultivované vyjadřování, ovšem mluvčí to stále nejsou schopni přijmout. Vyvstává tak otázka, jestli je TJK vůbec uveditelná do praxe. Pokud se praxe jazykové kultivaci ve smyslu myšlenek PLK brání, nabízí se domněnka, že jde o koncept nefalzifikovatelný.

Na interpretaci 2b) upozorňuje soustavně od 60. let P. Sgall. Této možnosti by odpovídala situace, kdy členové PLK „vybojují“ v 30. letech kodifikaci, která odpovídala tehdejší normě, v průběhu let však již nebylo tolik odvahy, aby byla i nadále pružně

¹³⁴Tento postřeh v rozhovorech se mnou formuloval doc. P. Novák.

¹³⁵V tomto smyslu vyznívá především propagace TJK, její skutečnou úspěšnost není možné kvůli nespecifikování cílů posoudit.

¹³⁶Např. v 60. letech Kuchař hodnotí jazykovou politiku tehdejších kodifikačních orgánů jako v celku správnou, „ale *wvádění kodifikace do praxe (...)* je leckdy dosud značně v zasetí starších brusičských metod, jak se to projevuje zvláště přímočarostí nevyužívající volnosti kodifikace v kolísajících jevech anebo mechanickým uplatňováním kodifikace.“ (Kuchař 1961: 72)

měněna.¹³⁷ Pravděpodobně pak existuje jakási apriorní představa o jazykové kultivaci, která v konkurenci s TJK (podvědomě) u lingvistů-kodifikátorů vítězí. I v této souvislosti můžeme vyslovit oprávněné pochyby, zda není TJK návodem, který nelze uplatňovat delší dobu, protože záhy podléhá vulgarizaci. Tento závěr je poněkud absurdní, uvědomíme-li si, že pravděpodobně neexistuje oblast lidského zkoumání, v níž bychom tolerovali dlouhodobé používání nástrojů, které se podle samotných jejich uživatelů soustavně mívají účinkem.

Pokud se lingvisté přikloní k názoru, že TJK podává vhodný návod na řešení jazykové situace (odmítnou tedy interpretaci 1 a přikloní se k možnostem 2a či 2b), je z hlediska aplikování konceptu nezbytné, aby bylo specifikováno, v kterém bodě konceptu dochází k jejímu „selhání“. Takové bádání ovšem znemožňuje dogmatické uplatňování TJK, jelikož zpochybňování některých jejích pilířů je v české jazykovědě přijímáno se silnou nelibostí.

Nářek nad stavem kultury vyjadřování/kultivovaností jazyka a projevu je tak na jedné straně vyjádřením podpory TJK, která se o zvýšení kultivovanosti snaží, zároveň pak je ale i jejím vysvědčením, ukazatelem, do jaké míry je její uplatnění smysluplné. Podpora TJK je v očích lingvistů nutná; dochází tak k sebepřesvědčování o správnosti konceptu jazykové kultury, což zároveň znemožňuje její kritiku. Je třeba zde zdůraznit, že koncept, který explicitně představí mechanismy pro zjišťování úspěšnosti užití (viz s. 81) a jednoznačně vyloží, na jakých axiologických premisách stojí, se do této rozporuplné situace dostat nemůže.

2.5.7 Preskribovaný spisovný jazyk s sebou nese nutnost učit se ho ve školách (diskutabilní je především přínos takového tréninku pro praktické komunikační schopnosti studentů).

Preskribovaný jazyk, jak už vyplývá z definice preskripce (viz s. 61), jejímž průvodním jevem je odlišnost normativu od běžného úzu, ze své podstaty nemůže být mateřským jazykem. Jeho zvládnutí je tak dáno školskou výchovou. Jeho umělost (tedy ne přirozenost) však někdy bývá považována za výhodu, zvláště v situaci, kdy je směřována myšlenková kázeň a jazyková úroveň projevu: „*Spisovný jazyk je u nás tradičně útvarem umělým, naučeným, avšak tento jeho rys je jednak výhodný pro kultivovanou komunikaci formální povahy, jednak je hluboce zabudován do národní kultury. Momentální stav úzu není pro tento statut spisovného jazyka směřodátný.*“ (O. Hausenblas 1993: 74) Argumentem přitom bývá, že formální vyjadřování, pro které má být spisovný jazyk určen, nemá být spontánní a vyžaduje vědomou snahu při tvorbě promluv. Dochází tak ke spojování oficiálnosti komunikace s její umělostí. Přednost je viděna v tom, že zvýšenou pozorností k jazyku je umocňována i kultivovanost projevu. Zastírá se přitom fakt, že formální komunikace vyžaduje také (možná že především) kultivaci myšlenkovou, k čemuž přílišné zaměření na spisovnost (obecně na formu) spíše nepřispívá (viz už Novák 1962). Myšlenková kultura tak může být primárním rysem odlišujícím oficiální situace od neoficiálních, zatímco kodifikační správnost rysem až sekundárním. Z legitimního požadavku vědomé snahy při formulování oficiálních promluv nijak nevyplývá, že by se tato snaha měla týkat jazykových prostředků, nespontánního používání jazyka. „*Přílišný konzervatismus překáží kulturnímu rozvoji (viz už Mathesius 1912) stejně jako odvádění pozornosti od vlastní kultury vyjadřování k málo důležitými jednotlivostem tím, že se vyžaduje užívat jen „správné“ tvary (Rocher 1924).*“ (Sgall 2004: 34)

¹³⁷Pro tuto chvíli nechávám stranou fakt, že pravděpodobně ani v době vzniku PLK nebyla TJK uplatňována důsledně (jak o tom píše např. Starý 1995).

V souvislosti s tím je třeba se ptát, jaký dopad má TJK na školní výchovu, která je základním formativním činitelem při vytváření jazykového povědomí mluvčích. Je-li to škola co do intervenčnosti prostředím nejprůhlednějším (sankce za jazykové „chyby“ jsou zde běžnou praxí), je pro určení přínosu TJK v této oblasti nutné zvážit povahu těchto „chyb“. ¹³⁸ Hodnocení jazykových prostředků jako „chybných“ je totiž axiologickým protějškem správnosti (která je v rámci konceptu jazykové kultury asociována se spisovností). Dokládá tak přítomnost tohoto způsobu hodnocení v TJK, které není adekvátní našim vědomostem o jazyce a odporuje požadavkům Teorie intervencí na koncepty jazykově regulační činnosti (viz s. 26).

Klasifikace chyb

Jazykově regulační praxe v češtině je od vystoupení členů PLK ve 30. letech determinována pojmem norma. Ačkoli je jeho přesné vymezení problematičtější a v různých obdobích se liší, společným jmenovatelem úvah o jazykové normě bývá adekvátnost (obecněji vztaženost k nějaké nejazykové kvalitě – funkci, situaci apod.). Na základě znalosti normy je poté vedena do jazyka intervence, která se snaží (obvykle však bez objektivního pozorování, jak intervence působí) v tomto směru jazyk ovlivnit. Je pravděpodobné, že představa záhodnosti vyrůstá z pocitu „správnosti“ jazykového chování, který je u běžných mluvčích silně zakořeněn. Lingvisté tento postoj v pozmeněné podobě přijímají a při své regulační činnosti vycházejí vstříc požadavkům mluvčích na odstraňování „chyb“ z jazyka přesto, že jazyková správnost (stejně jako chybnost) je lingvisticky objektivně nepoznatelná. ¹³⁹

Pokud je kodifikace selekcí z reálně existujících prvků, rozděluje množinu všech prvků jazyka na dvě skupiny. Z hlediska mluvčích se toto rozdělení projevuje v hodnocení jazykových prostředků jako „správných“ nebo „chybných“, ačkoli intence, s jakou je kodifikace v rámci konceptu jazykové kultury vytvářena, by odpovídala spíše dělení na spisovné a nespisovné prostředky. ¹⁴⁰

Účelem klasifikace, kterou hodlám níže nastínit, je rozdělit jevy, které jsou v běžné jazykové praxi hodnoceny jako „chyby“. Z klasifikace vyplývá, že „chybovost“ je vlastnost jevu založená na protikladu k většinovosti „nechybového“ jazykového chování. Čím víc se jev svojí frekvencí přibližuje k nule, bývá hodnocen nejdříve jako nekodifikovaný, expresivní ¹⁴¹, později jako výraz záměrné aktualizace či jako jev na samé hranici potence jazyka, až nakonec jako agramatický. Z klasifikace také vyplývá nepřirozenost označení odchylek od kodifikace jako „chyb“, protože kritérium frekvence – jinak v těchto oblastech rozhodující a mluvčími intuitivně pociťované – je zde oslabeno.

¹³⁸Následující úvaha má svůj základ v článku Meze správnosti - klasifikace jazykových „chyb“ (Cvrček 2006e).

¹³⁹Termíny *odchylka* a „*chyba*“ budu používat jako totožné, ačkoli „*chyba*“ má z hlediska jazykovědy neopodstatněné negativní axiologické konotace.

¹⁴⁰Od kritiky puristické činnosti Naší řeči ve 30. letech se stalo společensky neúnosným užívat kodifikačního označení jevu jako „nesprávného“; „*proto se tam, kde kodifikátoři chtěli regulovat jazykovou praxi proti stavu normy, volil v podstatě zastírací manévr využívající omezující slohové kvalifikace...*“ (Stich 1982: 90) Odlišnost pojmů správnost vs. spisovnost a nesprávnost vs. nespisovnost je tak spíše virtuální, protože obě dvojice pojmů jsou lingvisticky nedefinované (viz Cvrček 2006a), navíc vlivem současného preskriptivismu je na ně běžnými mluvčími nahlíženo totožně.

¹⁴¹Z hlediska dalšího uvažování o „chybnosti“ jazykových prostředků a jejich vztahu k frekvenci není bez zajímavosti, že jedna z definic expresivity v sobě skrývá kritérium frekvence: expresivita je v tomto pohledu odchylka od očekávání na ose syntagmatické i paradigmatické. (Čermák 2001: 200) Míra očekávatelnosti daného prostředku je přitom přímo úměrná jeho frekvenci v daném kontextu a paradigmatu.

Klasifikaci „chyb“ je rovněž možné z druhé strany nahlížet jako způsob vytváření kodifikace.

Kromě rozdělení jevů podle jejich chybovosti je možné také uvažovat o tom, do jaké míry má na tomto stavu podíl současná jazykově regulační praxe. Je proto možné porovnávat, jak se koncept jazykové správnosti uplatňuje v současnosti a jak by se uplatňoval v případě realizace KMI.

Klasifikace je postavená na základní trichotomii **kodifikace – norma – úzus**, kterou můžeme doplnit o čtvrtý článek, **systém** v saussurovském smyslu *langue*.¹⁴² Tyto pojmy korespondují v popisu jazyka s mírou závaznosti.¹⁴³ Odchylky od jednotlivých rovin tohoto pojmového systému by měly proto korespondovat se závazností těchto rovin.

Přijatým předpokladem této klasifikace je fakt, že variety češtiny mají za základ společný systém (*langue*) a společný úzus. Na těchto „rovinách“ tedy neuvažují ve schématu útvarů, což je v našich podmínkách (v rámci tradice PLK) při bádání o jazykové kultuře časté.¹⁴⁴

Systém jazyka je možno si představit jako množinu kombinací jazykových prostředků a gramatických kategorií. Prvky této množiny jsou pak konkrétními gramatickými realizacemi daného prostředku, vyjádřením pravděpodobnosti jejich kolokability apod. V tomto přístupu ztotožňují systém jazyka s jeho potencií. Jedná se tedy v podstatě o možnosti kombinace možných prostředků, které ovšem nemusí reálně existovat.¹⁴⁵ Odchylkou od této roviny je agramatický prostředek.

Úzus je první selekcí z jazykového systému. Uzuální prostředky jsou jen některé z prvků původní množiny (spíš by se dalo mluvit o tom, že některé prvky, které systém umožňuje, úzus nevyužívá). Neobsazené pozice zůstávají v jazyce jako možnosti pro aktualizace, jazykový vývoj. Úzus je tak výběr ze systému (z možných prostředků), přičemž kritériem je existence prvku v reálné řečové praxi (hypotetickém úplném korpusu). S trochou nadsázky by se daly tyto prvky z jazyka vydělit pomocí podmínky: $n > 1$ (jejich frekvence, počet výskytů, musí být větší než jedna).¹⁴⁶ Shodu

¹⁴²V souvislosti s pojmy potence jazyka a jeho systému, které jsou dále v textu hojně používané, je třeba připomenout odlišný saussurovský pojem *faculté du langage*, kterým se rozumí obecná schopnost jazyka umožňující jeho realizace v mluvě (Čermák 2001: 81; Saussure 1996: 46, 106). „Každý jednotlivec má schopnost, kterou můžeme nazvat schopností artikulované řeči. Tato schopnost je nám dána předešlým v podobě orgánů a pak souhrou, které z nich můžeme získat. Je to však jen schopnost a nebylo by materiálně možné ji užívat, aniž by jednotlivci nebylo zvenčí dáno ještě něco jiného: jazyk.“ (Saussure připravuje se)

¹⁴³Otázku možného synkretismu pojmů norma a kodifikace, kterou formuloval např. Starý (1995: 51n), nechávám pro tuto chvíli stranou a pracuji s pojmy norma a kodifikace jako s oddělenými a odlišitelnými fakty.

¹⁴⁴Viz A. Jedlička „... značná pozornost se [při zjišťování spisovné normy – V. C.] věnuje mluveným projevům, a to i spontánním, ovšem spisovným...“ (Jedlička 1978: 62) Autor zde zjevně na základě nominalistických kritérií (viz s. 73) předpokládal, že existuje spisovný úzus, který je rozpoznatelný od úzu nespisovného. Paradoxní na tom však je to, že tento spisovný úzus má sloužit k poznání toho, co je spisovná norma.

¹⁴⁵Podle F. Štíchy (Štícha 2001, Karlík et al. 2002) je možné gramatičnost ztotožnit zhruba s akceptabilitou. Proti tomuto pojetí ale stojí fakt, že existují prostředky, které jsou v jazykovém společenství nepřijímané a přesto do systému jazyka patří (podle toho, co o systému jazyka v současnosti víme). Navíc je definice pomocí pojmu akceptabilita značně neostrá, neboť záleží na konkrétním arbitrovi (příp. velikosti korpusu), zda daný prvek akceptabilní je nebo není. Pro účely této klasifikace proto navrhuji použít definici, v níž se gramatičnost zhruba shoduje s languovostí.

¹⁴⁶Je pravděpodobné, že jednotkový výskyt v reálném korpusu postačující nebude, protože tím by se do úzu promítly i některé nesystémové prvky jako překlapy a přeroknutí. V tuto chvíli však není podstatné vymezit hranici úplně přesně, při řešení této otázky bude vždy záležet na konkrétním zdroji dat, rozhodně se však bude jednat o jednotky.

na rovině jazykového systému bez nutnosti shody na rovině bezprostředně vyšší (tedy na rovině úzu) reprezentuje jazykově potenciální jev.¹⁴⁷

Při popisování roviny systému (v návaznosti na úzus) je třeba osvětlit rozdíl mezi prostředky, které reálně neexistují ($n = 0$), ale existovat mohou (potenciální prvky), a neexistujícími prostředky, jejichž existenci podle současných znalostí jazykového systému nepředpokládáme nebo dokonce vylučujeme (nesystémové agramatismy). Rozdíl mezi těmito dvěma jevy je tedy v pravděpodobnosti¹⁴⁸ výskytu. Zatímco jevy potenciální mají pravděpodobnost $p > 0$, jevy nesystémové agramatické mají pravděpodobnost výskytu $p = 0$.

Při přechodu k **normě** dochází k redukci z úzu. V tom smyslu alespoň vyznívají formulace, podle nichž „v normě není nic, co není v úzu“ (Nebeská 1996: 35), opačným směrem implikace neplatí. Např. proteze *vo-* je v obecné češtině u některých slov uzuální (Hronek 1972). Slovo *votec* se ovšem v úzu objevuje jen velmi zřídka¹⁴⁹, proto není do normy obecné češtiny přijato. Dala by se tedy formulovat hypotéza, že norma je redukce z úzu na základě frekvence, která je ovšem vztažená ke konkrétním situacím; co je frekventované ve „formálních“ situacích (ať už jsou definovány jakkoli), je v normě „formálního jazyka“.¹⁵⁰ Jevy běžné v intimním domácím hovoru, budou součástí normy intimního domácího hovoru atp. Tomuto pojetí odpovídá i často používaný pojem adekvátnosti, v němž je vztaženost k situaci (či funkci) implicitně zahrnuta.

K normě (obecně) se dá přistupovat pomocí dvou kritérií: frekvence vztažené k situaci, ale také (spíše hypoteticky) na základě pravděpodobnosti výskytu v dané situaci. Normu je v prvním přístupu možné charakterizovat jako výběr z existujících prostředků, na základě kritéria „frekvence v dané situaci/funkci“. Pojem norma má tedy smysl pouze pokud se k něčemu vztahuje (komunikační funkce/situace – např. norma oficiálních projevů). V případě, že se o normě uvažuje obecně v rámci celého jazyka, je to v podstatě frekvenční špička úzu. Pokud bychom za kritérium noremnosti chtěli považovat pravděpodobnost výskytu jevu v dané situaci nebo při plnění dané komunikační funkce, vystavujeme se riziku nepopsatelnosti takové normy. Zahrnujeme-li do popisu potenciální a reálně se nevyskytující jevy, vzdalujeme se od běžného úzu, což v sobě vždy skrývá nebezpečí přehmatu.¹⁵¹

¹⁴⁷Mluvíme-li o odchylkách, které mají vždy parolovou povahu, v souvislosti s jazykovým systémem (langue), nejde o rozpor, protože projev takové odchylky od langue je vždy projevem parole; identifikace této odchylky je pak možná pouze na podkladě naší znalosti systému. Nejedná se tedy v pravém slova smyslu o odchylku od systému jazyka, ale o odchylku v parole, která nemá žádnou oporu langue.

¹⁴⁸Přitom nejde o pravděpodobnost ve striktním statistickém pojetí ($p = n/N$; kde n je počet zkoumaných elementů, N je počet všech /možných/ elementů). Taková pravděpodobnost by byla při $n = 0$ vždy nulová. Jedná se tedy o pravděpodobnost intuitivní, která má oporu v potenci jazyka a naší znalosti jazykového systému (nezávisle na skutečné naměřené frekvenci výskytu). V souvislosti s vymezením gramatičnosti používá F. Štícha (2001: 163) namísto pravděpodobnosti termín potencialita jazykové struktury.

¹⁴⁹V Pražském mluveném korpusu existuje pouze jeden výskyt tohoto tvaru: *prostě všichni byli votcové vod, anebo matky vod vod jedný holčičky*. V Brněnském mluveném korpusu najdeme rovněž jeden doklad: *to je v | pohodě to budeš | moct dat k nám || --- | dyžtak. votec. mně řekl že mně vyklídí celou garáž*. V korpusu neformálních promluv Oral2006 není ani jeden.

¹⁵⁰To ovšem není názor všeobecně přijímaný. Srov. „... jazyková norma není jevem statistickým, protože rozšířeným a často se opakujícím jevem může být, jak známo, i chyba.“ (Polívková-Kraus 1978: 263) Z článku přitom není jasné, na jakém principu je „chyba“ identifikována. Srov. i výrok A. Jedličky: „Statistická data podávají svědectví o jistém úzu, nikoli ještě o normě.“ (Jedlička 1968: 119)

¹⁵¹Toto riziko nám sice hrozí vždy při použití kritéria pravděpodobnosti, tedy i při odlišování jevů potenciálních od nesystémových agramatismů (viz výše). V případě potenciálních (tedy systémových) jevů však zapojení kritéria pravděpodobnosti nepřináší nové metodologické úskalí. Jazykový systém je poznatelný vždy jen zprostředkovaně, tedy vždy je více méně vzdálen od úzu, proto kalkulování s potencialitami není zvýšením této nejasnosti.

Podle některých autorů normu od úzu odlišuje moment reflexe: „úzus je to, co děláme, norma to, jak jazykové (a samozřejmě i jiné) prostředky v cizím i vlastním projevu vnímáme, co si o nich myslíme. Teprve na momentu reflexe stojí charakteristiky typu „vhodné“, „správné“...“ (Homoláč 1998: 140). Norma tak není inventářem prostředků, ale inventářem jejich charakteristik. Otázkou je, zda tyto charakteristiky připisujeme prostředkům na základě jiných kritérií, než je frekvence jevu v dané situaci nebo k naplnění určité funkce (viz podrobněji na s. 130). To může platit v situaci spontánně ustavených norem, v případě norem, které jsou mluvčímu nějakou autoritou vnuceny (či vznikajících regulací norem spontánně ustavených), samozřejmě mohou hrát roli i jiná kritéria než frekvence.

V rámci TJK se mezi územ a kodifikací ustavuje rovina spisovné normy z toho důvodu, že je třeba provést selekci z uzuálních forem na základě kritéria spisovnosti. Zároveň tato selekce nesmí být pouze na kodifikaci, protože by se tím příliš otevřeně přiznával preskriptivní status kodifikace (normotvornost kodifikace), vůči kterému se PLK v počátcích vytváření teorie jazykové kultury vymezoval.¹⁵²

V případě minimálně intervenčního prostředí je při popisu jazyka jako celku východiskem úzus, v případě „částečných popisů jazyka“ (popis variety spjaté s komunikační situací či funkcí) je norma těsně svázána jak s územ, tak s komunikační funkcí/situací. Jedná se tedy o zapojení kritéria frekvence prostředku v dané situaci.

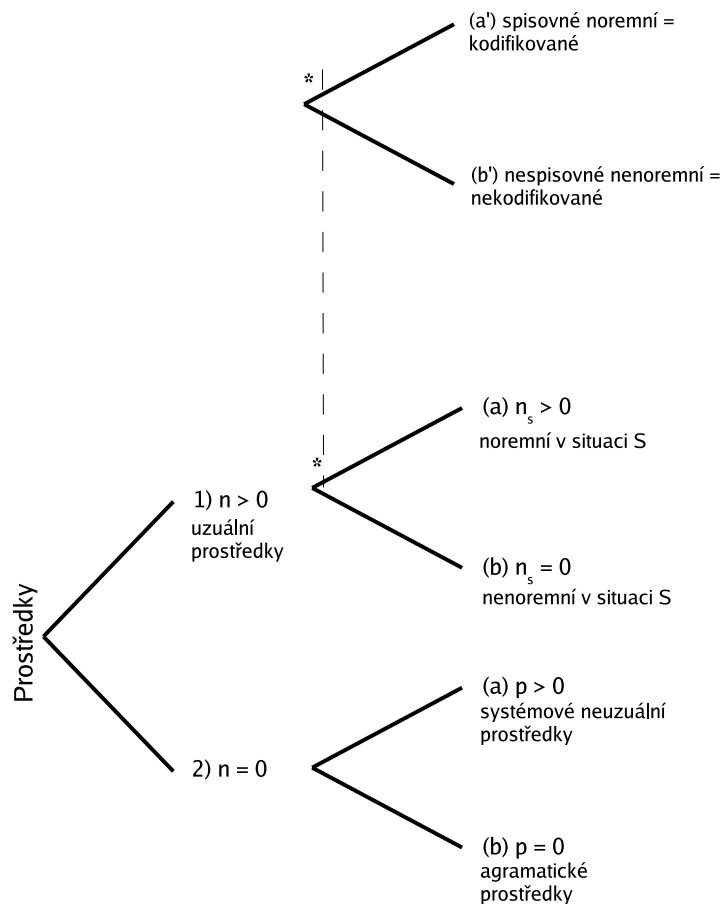
Poslední redukcí (z normy) je v současné jazykově regulační praxi **kodifikace**. Ve všech případech přechodů z „nižší“ na „vyšší“ rovinu hraje nejvýznamnější roli frekvence výskytu daného jevu. V případě přechodu posledního (z normy do kodifikace) je toto kritérium oslabeno ve prospěch ostatních kritérií – adekvátnost k dané funkci, zapojenost do systému, viz Daneš 1996 – a zahrnované pod název noremnost (vžitost). Kodifikace je tak výběrem z existujících prostředků na základě autority (touto autoritou je v případě současné situace spisovná norma, tedy kritérium spisovnosti, v případě minimálně intervenčního prostředí úzus). Pokud by byl jedinou kodifikační autoritou úzus, pak by platilo, že frekvence kodifikovaného prostředku je větší než frekvence prostředku nekodifikovaného. Je nutno připomenout, že kodifikace, která je vždy omezená, musí být nutně redukcí potenciálně neomezené normy už z důvodů praktických (ale také z důvodu omezených znalostí o jazyce, které jsou k dispozici).

V souvislosti s normotvorností současné kodifikace je zde potřeba udělat několik poznámek o vztahu mezi normou a kodifikací. TJK ve svých statích vždy proklamovala nezávislost spisovné normy na kodifikaci.¹⁵³ Předpokládat proto shodu mezi spisovnou normou a kodifikací je podle Pražské školy nemožné. Ani v situaci, kdy by roviny normy a kodifikace byly skutečně samostatné, není možné tuto rovnost předpokládat, protože proti sobě stojí potenciálně nekonečná norma a kodifikace, která je vždy omezená (rozsahem, úrovní poznání atd.). V současné situaci však vlivem preskriptivismu paradoxně stav rovnosti mezi spisovnou normou a kodifikací nastává, kodifikace utváří normu, jelikož jediným rozhodujícím arbitrem pro přítomnost prvku v normě spisovného jazyka je kodifikace (viz s. 73). Důkazem by mohl být fakt, že neexistují spisovně nekodifikované prvky (vyjma čerstvých neologismů a dosud nekodifikovaných odborných termínů), ačkoli by takové prvky vzhledem k rozdílnému rozsahu obou rovin měly existovat.

¹⁵²Viz např. „Spisovný jazyk má svou autonomní normu, existující v jazyce samém, kterou nelze ztotožňovat s lepší nebo horší její kodifikací v jazykových příručkách, ani podřizovat ji minulému stavu jazykovému nebo zvyku lidovému, omezenému místně nebo sociálně.“ (Havránek 1947–1948: 14)

¹⁵³Viz (Havránek 1947–1948: 14) - cit. výše.

Obrázek 2: Třídění uzuálních, noremních a kodifikovaných prostředků

Třídění prostředků je možné shrnout diagramem¹⁵⁴ v obrázku 2 (hvězdičkami spojené třídy představují alternativy v současném preskriptivním prostředí a v prostředí minimálně intervenčním).

1. $n > 0$... uzuální prostředky

(a) $n_s > 0$... noremní prostředky v situaci S || (a') spisovné – noremní = kodifikované

(b) $n_s = 0$... nenoremní prostředky v situaci S || (b') nespisovné – nenoremní

2. $n = 0$... v úzu se nevyskytující prostředky

(a) $p > 0$... systémové neuzuální

(b) $p = 0$... agramatické

¹⁵⁴Kde n je frekvence výskytu, n_s je frekvence výskytu v situaci S a p je pravděpodobnost výskytu.

Rozdíl mezi současným přístupem „projekce“ prvků ze systému do kodifikace a přístupem minimálně intervenčním je především ve dvou nejvyšších patrech – normě a kodifikaci. V minimálně intervenčním prostředí je princip projekce prostředků ze systému přes úzus do kodifikace podmíněn čistě kritériem frekvence. To má hned několik výhod:

1. Ve shodě s přiměřenou teleologií jazykového vývoje se předpokládá, že prostředky, které jsou v úzu, se užívají proto, že jsou funkční. Čím víc je daný prostředek frekventovaný (ať už uvažujeme o celém jazyku nebo o jeho jedné funkční výseči), tím je funkčnější a jeho úloha v komunikaci nezastupitelnější.
2. Kritérium frekvence je exaktně měřitelné a nesporné, což přináší pro běžnou kodifikační praxi velké výhody.

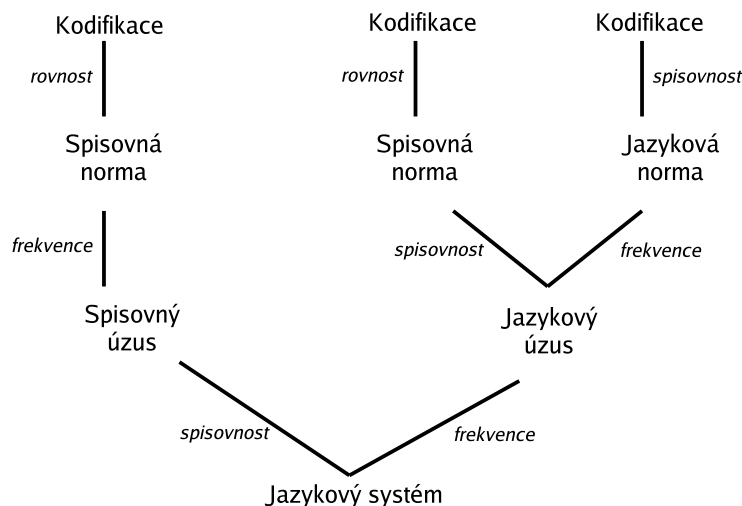
TJK naproti tomu celé schéma znepréhledňuje dvěma problémy. Zaprvé zapojením pojmu spisovnost (spisovná norma, spisovný úzus a kodifikace pouze spisovného jazyka), který je sám o sobě nejasný, se ztěžuje možnost poznání prostředků patřících do dané roviny. Druhým aspektem je preskriptivnost kodifikace (viz s. 61), která znejasňuje rozlišení mezi normou a kodifikací. Z toho důvodu se jen obtížně rozhoduje o tom, jaký je vztah mezi prostředky noremními a kodifikovanými (na základě čeho je selekce z noremních do kodifikovaných prostředků prováděna).

Jak ukazuje další schéma (obrázek 3), v rámci TJK mohou existovat tři cesty k vytvoření kodifikace (pro všechny způsoby bychom našli v textech rozvíjejících TJK oporu). První možností je, že na jazykový systém, který „generuje“ všechny možné varianty a je výchozím bodem, se uplatní kritérium spisovnosti. Z prostředků systémových se tak vymezuje spisovný úzus. Z něj je pomocí kritéria frekvence (vztahené k nějaké mimojazykové realitě) vybrána spisovná norma, která by v ideálním případě měla být přesně zobrazena v kodifikaci. Druhá možnost spočívá v aplikování kritéria frekvence na jazykový systém, čímž je vymezen (obecně) jazykový úzus (jsou odlišeny prostředky neuzuální systémové od prostředků uzuálních). V dalším kroku pak může být aplikováno kritérium spisovnosti nebo opět kritérium frekvence (v dané situaci/funkci). V prvním případě tak získáváme spisovnou normu, v druhém případě vzniká selekce z úzu (obecně) jazyková norma. Stejně jako v případě první cesty je i v druhé variantě spisovná norma ideálně rovna kodifikaci. Z (obecně) jazykové normy se pak v poslední, třetí cestě, vytváří kodifikace podle TJK na základě kritéria spisovnosti (pouze spisovné prostředky jsou předmětem kodifikace).

Ve všech „cestách“ ke kodifikaci je použito kritérium spisovnosti, které na rozdíl od frekvence není přesně měřitelné. V praxi se pak stává to, že spisovnost je atributem prvku již kodifikovaného místo toho, aby byla spisovnost předmětem výzkumu. Je totiž nejasné, jakým způsobem inkorporuje TJK pojem spisovnosti při selekci prvků z jazykového systému do spisovného úzu (nebo z jazykového úzu do spisovné normy apod.).

Vzhledem k tomu, že minimálně intervenční prostředí by nepoužívalo kritéria spisovnosti, protože není jednoznačně odvoditelné z jazyka (viz s. 115), a místo něj by aplikovalo „pouze“ frekvenci, nepotřebovalo by ani mezistupeň jazykové normy (byť by tento mezistupeň byl na základě frekvence vztahené k situaci nebo funkci konstruovatelný a poměrně přesně vymezitelný). Kodifikační praxe minimálně intervenčního prostředí pracuje pouze s územ (úzus je slovy Teorie intervencí autoritou pro hod-

Obrázek 3: Projekce prostředků z jazykového systému do kodifikace v rámci TJK

nocení jazykových prostředků v KMI), v jehož rámci pak rozlišuje prostředky více a méně frekventované.¹⁵⁵

V následujícím výkladu budu postupovat podle jednotlivých rovin a budu uvádět příklady, které jsou dokladem správnosti na dané rovině a odchylkou na rovině bezprostředně vyšší (kromě roviny 1, kde rovina vyšší již neexistuje). První dvě roviny jsou navíc rozděleny do dvou podtypů, které popisují odchylky (a) v současné jazykové regulační praxi ovlivněné TJK a (b) v situaci minimální lingvistické intervence do jazyka. V celé klasifikaci ponechávám stranou stylistické neústrojnosti, které jsou občas mluvčími rovněž hodnoceny jako „chyby“.

1. Odchylky na úrovni **kodifikace**:

- (a) Jako „chyba“ nebo jako tzv. substandardní vyjadřování je v současné situaci hodnocena¹⁵⁶ jakákoli odchylka od kodifikace (morfologická, lexikální, syntaktická „chyba“) – např. *pozdějc*, (já) *su*, *furt*, *auta jely*. Překročením ustanovení kodifikace¹⁵⁷ se ovšem ještě nemusíme dostávat mimo normu, úzus nebo systém jazyka.
- (b) V případě minimálně intervenční situace existují odchylky na rovině kodifikace pouze u čerstvých neologismů, prostředků, jejichž frekvence nebyla

¹⁵⁵Při striktním dodržování dichotomie *langue* a *parole* není možné tvrdit, že v minimálně intervenčním prostředí je kodifikován úzus (který je z podstaty souborem *parolových* jevů), protože při kodifikaci dochází většinou k popisu jazykového systému. V klasické teorii bývá proto inkorporována rovina normy, která je součástí *langue*. Jejím vypuštěním se dostáváme mimo zavedenou dichotomii. Přijatelným a teoreticky nesporným řešením je ztotožnění normy s územ, přičemž jediným odlišujícím rysem je (v ideálním případě) příslušnost jednoho k *parole* a druhého k *langue*.

¹⁵⁶Specifikovat, kdo přesně je činitelem, který daný prostředek ohodnotí jako „chybu“, není otázka triviální. Zjevně se na tom ovšem podílejí lingvisté tím, že jsou tvůrci preskriptivní kodifikace. Ta sama je činitelem, který v mluvčích utvrzuje představu oprávněnosti takového hodnocení jednotlivých jevů (viz s. 61).

¹⁵⁷Jiná otázka vyvstává v případě odchylek způsobených následováním příkazů některé ze starších kodifikací. Tuto otázku ponechávám stranou.

natolik zřetelná v korpusu, který byl podkladem pro kodifikaci nebo v případě omylu lingvistů, který opomene prostředek do kodifikace zařadit.

2. Odchyly na úrovni jazykové **normy**:

- (a) Pokud zjistíme v současné situaci ovládané TJK odchylku od normy, její hodnocení jako „chyby“ by mělo být podobné jako v případě odchylek od kodifikace (pokud by kodifikace byla věrným zachycením normy). V případě, že kodifikace není věrným zachycením normy (což pravděpodobně v úplnosti ani není nikdy možné), pak takováto odchylka od normy není v některých případech prokazatelná (dva mluvčí se mohou přít o to, zda je daný prostředek „správný“/spisovný, když nemají oporu v kodifikaci nebo ji nemají jednoznačnou). Např. kdyby pisatel v roce 1956, tedy rok před vydáním pravidel pravopisu 1957, napsal slovo *sirup* s měkkým *i*, ocitnul by se mimo pravidla kodifikace. Příkladem z jiné než pravopisné oblasti je Běličův článek *Kdo zavřel okno? Otevři ho* (Bělič 1961). Použití zájmena *ho* v této podobě se obhajuje jako noremní, avšak kodifikací stále neuznané. Podle teorie Pražské školy jde o užití noremního prostředku (*ho, sirup*), který byl teprve později zachycen v kodifikaci.
 - (b) Minimálně intervenční prostředí nemusí vůbec používat mezistupeň normy, jelikož nepotřebuje vytvářet selekci z uzuálních prostředků na základě nějakého mimojazykového kritéria (např. spisovnosti apod.). Pokud by takový mezistupeň mezi územ a kodifikací přesto byl konstruován, odchylka by představovala prostředek, který se v dané situaci (k níž by byla norma vztažena) nepoužívá (např. vulgarismy v oficiálním projevu). Úkolem lingvistiky by v takovém případě mělo být zjistit, zda tato odchylka od většinového vyjadřování variuje v závislosti na regionu (pak se jedná o dialektismus), v závislosti na sociální skupině (pak se jedná o sociolingvistický marker, index, popř. slangový výraz apod.) nebo v závislosti na stylu. Pokud nevariuje v závislosti ani na jednom z těchto činitelů, půjde pravděpodobně o jev, který je v nějakém vývojovém pohybu (pokud jsme vyčerpali všechny veličiny, na nichž by mohlo být použítí dané varianty prostředku závislé). To, že v úzu jsou obě varianty v nějaké míře zastoupeny, svědčí jen o tom, že se nacházíme v přechodném období, kdy obě varianty soupeří o to, která bude ustálenou (preferovanou) podobou ve vyjadřování (stejně tomu bylo např. v případě konkurence tvarů *velký a veliký* v minulosti).
3. Odchyly na úrovni **úzu**: Jakákoli odchylka od kolektivního **úzu** je v současnosti hodnocena rovněž jako „chyba“. Pokud bychom interpretovali TJK tak, že k zapojení kritéria spisovnosti dochází při přechodu mezi územ a normou, jsou příklady odchylek v současné praxi a v minimálně intervenčním prostředí stejné: jedná se o prostředky potenciální (např. **nůžka*). Systém jazyka je připouští, v úzu se však nevyskytují.
4. Odchyly na úrovni **jazykového systému**: Od případu překročení úzu je třeba odlišit případy, kdy jde o porušení systému jazyka (jedná se o záměrnou aktualizaci nebo o odchylku způsobenou nedostatečnou znalostí systému u cizinců nebo dětí či o *lapsus linguae* v širokém smyslu slova). V připravených projevech rodilých mluvčích se takovéto „chyby“ (např. **nepostarej se o nic*, imperativ od *mušet*) běžně vůbec nevyskytují. V potenci jazyka takové případy mohou být, teoreticky imperativ od slovesa *mušet* vytvořit můžeme (vypadal

by pravděpodobně **mus!*), význam tohoto slovesa však takovou možnost nepodporuje.

Dospěli jsme tedy ke 4 druhům odchylek:

1. Odchylky od kodifikace = a) nekodifikované / b) neologismy, nezaznamenané (řídké) jevy
2. Odchylky od normy = a) nespisovné / b) v dané situaci (nebo funkci) nepreferované varianty
3. Odchylky od úzu = potenciální jazykové jevy
4. Odchylky od systému = agramatismy

V klasifikaci platí, že odchylka typu 1 automaticky neznamená, že je odchylkou typu 2, 3 a 4. Naopak odchylka typu 4 bude vždy hodnocena jako chyba typu 1, 2 i 3. V případě 1 (a částečně 2) rozpoznáváme v současné situaci odchylku (a) na základě přítomnosti/nepřítomnosti v kodifikačních příručkách, u všech ostatních případů pak (b) na základě většinového použití jedné z variant. Případ 2 je (pouze u spisovné češtiny) na hranici mezi možnostmi (a) a (b), protože TJK se přiklonila k tezi, ve které „*usus sám nevytváří normu spisovného jazyka: vytváří se, totiž vzniká a dále se vyvíjí, z různých tendencí za teoretických zásahů a tím se liší od normy lidového jazyka. Tedy i teorie jazykovědná zasahovala a může zasahovati do vývoje spisovného jazyka.*“ (Havránek 1932: 39). Většinovou nebo kodifikovanou variantu pak hodnotíme jako spisovnou / noremní / uzuální / (gramaticky) správnou. Na rozdíl od případu 1 (částečně i 2), jejichž ne/odchylnost je způsobena více méně arbitrárním rozhodnutím kodifikačních autorit, případy 2, 3, 4 mají v kritériu frekventovanosti racionální jádro, které podporuje falzifikovatelnost odchylek.

Pro porovnání obou přístupů k jazykové regulační praxi můžeme vypracovat následující diagramy, které ukazují vždy shodu na dané rovině (rovina = řádek). Celá klasifikace může fungovat i pro různé jazykové oblasti, komunikační funkce/situace; systém zůstává stále stejný, úzus a norma jsou vztaženy na danou oblast, kodifikace pak vychází z úzu (popř. z normy).

Klasifikace „chyb“ podle TJK		Popis	
Kodifikace		abychom	„správný“ tvar
Norma		abysme	morfologická, pravopisná „chyba“
Úzus	dvěmi	abysme	netradiční vyjádření
Systém	*nůžka	dvěmi	autorská licence
	*bude napsat		agramatismus (děti, cizinci)

Postavení hyperkorektních jevů je v této typologii na úrovni odchylek typu 2 (resp. 1). Mluvčí se snaží vyhnout chybě typu 1, a proto přímočaře spojí pravidelnosti vypozerované z kodifikace a po vzoru těchto pravidel upraví daný prostředek. To samo o sobě implikuje, že hyperkorektnost nemůže být odchylkou typu 4 (kodifikační systém je většinou podmnožinou systému jazyka¹⁵⁸). Postavení hyperkorektního prostředku

¹⁵⁸Typická příčina vzniku hyperkorektních tvarů je podle mého názoru ta, že současná kodifikace sice je podmnožina (selekcí z) normy, ale není vždy pro mluvčího jasně vymezená, nezná přesně její hranice.

v rámci úzu není jednoznačné (viz Sgall 1996, 2006, Chromý 2007). Je pravděpodobné, že součástí běžného úzu jsou nejčastější odchylky tohoto typu (*obchodovat něčím* apod.).

Při pohledu na tento způsob znázornění dané problematiky se nabízí otázka, zda existují prostředky, které se na jedné rovině shodují a jsou odchylkou na rovině nižší, tj. existují např. kodifikované a zároveň noremní prostředky? Podle TJK by takové prostředky být neměly. Jelikož je však současná kodifikace artificiální selekcí z normy (na rozdíl od přechodů mezi systémem, územ a normou), může v ní být zahrnuto cokoli, tedy i prostředek, který se v normě nevyskytuje. Příklad bychom v současné češtině nejspíš nenašli¹⁵⁹, můžeme ovšem argumentovat postavením některých prostředků, které jsou v normě zastoupeny marginálně, v kodifikaci se však těší výsadnímu postavení, např. tvar zájmena *titíž*.

Jiným příkladem prostředků, které nejsou odchylkami na rovině úzu, ale na rovině bezprostředně nižší (jazykový systém) odchylkami jsou, by mohla být oblast frazeologie a idiomatiky. Jelikož se jedná o systémové anomálie či odchylky od systémové kolokability prostředků, je nutné je jako odchylku typu 4 vnímat. Zároveň však jejich status v porovnání s ostatními prostředky může být velmi silný a mohou být noremní i kodifikované. Při přechodu k vyšším rovinám (z úzu do normy a výš) pro tyto prostředky už platí stejná pravidla jako pro prostředky neanomální.

Zároveň by podle TJK ovšem měly existovat prostředky nekodifikované, ale noremní. Jejich reálná existence je spíše však přáním protagonistů jazykové kultury než realitou. Současná situace je tak komplikována faktem, že teoretikové jazykové kultury od 30. let až dodnes přijímají nesamozřejmý předpoklad útvarového chápání češtiny (problémy jazykové kultury, a tedy i odchylky od kultivovaného vyjadřování, chápou prizmatem spisovné češtiny a ne např. prizmatem „češtiny vůbec“; Starý 1995). Existuje tedy kromě spisovné normy a spisovného úzu i norma a úzus češtiny obecné, obecné hanáčtiny a všech inter-/dialektů. Pouze článek kodifikace je v současnosti vyhrazen spisovné češtině.

Situace je v prostředí KMI značně zjednodušena a kritérium frekvence poskytuje jednoznačný základ pro hodnocení jevů a jejich zaznamenání do kodifikace. Tabulka ukazuje opět ukazuje příklady shod na dané rovině (tj. na daném řádku).¹⁶⁰

Klasifikace „chyb“ v prostředí KMI			Popis
Kodifikace		abysme/dvěmi	kodifikací zaznamenaný prostředek
Úzus	NEO	abysme/dvěmi	kodifikací (dosud) nezaznamenaný prostředek
Systém	*nůžka	NEO	autorská licence
	*bude napsat		agramatismus (děti, cizinci)

Z jednotného hodnocení odchylek na základě frekvence jejich použití vyplývá, že jako jazyková „chyba“ je nezdůvodněně vnímána i odchylka od kodifikace, a to na podkladě spisovnosti či nespisovnosti prostředku. Současné totožné vnímání odchylek typu 1 (a 2 v případě zapojení spisovné normy do schématu) a odchylek 3 a 4 se nezakládá na zdůvodněných příčinách. Při uvažování o jazykové správnosti dochází právě kvůli útvarovému dělení češtiny na spisovnou varietu a ostatní útvary k inkor-

¹⁵⁹Puristická praxe Naší řeči ve 20. letech minulého století však nejspíš nějaké takové příklady poskytovala.

¹⁶⁰Zkratka NEO značí neologismus, který se v úzu nestačil v době vytváření kodifikace etablovat.

poraci nepřirozených (a neracionálních) měřítek (zejména kodifikace) do hodnocení jazykových prvků.

Jazyková správnost je do české jazykové situace axiomaticky vkládána (stejně jako spisovnost), nemá oporu v lingvistických metodách ani v jazykovědném poznání. Z lingvistického hlediska tedy není možné rozhodnout, který jazykový prostředek je správný a který chybný. Jazykovědci by se proto měli vzdát rozhodovací pravomoci v těchto otázkách, kde rozhodující slovo má úzus (tedy zejména frekvence). Působením TJK, která lpí na pojmu spisovnost (jež je silně asociována se správností), je tento stav zbytečně prolongován.

Problém, který s jazykovými „chybami“ úzce souvisí, je jazykový vývoj. Pokud není možné hodnotit jazykové prostředky jako správné či špatné, stejně tak není možné odlišit jazykovou „chybu“ od zárodku dalšího jazykového vývoje. Hodně jazykových inovací je mluvčími hodnoceno nikoli jako přirozený vývoj ale jako nedbalost/chyba, což je absurdní, uvědomíme-li si, že pravděpodobně neexistuje jazyková změna (kromě vytvoření nového termínu), která by se udála právě za zvýšeného úsilí mluvčího. Navíc každá inovace musela být v době svého vzniku hodnocena jako odchylka na jedné z rovin (minimálně na rovině kodifikace).¹⁶¹

V souvislosti s touto klasifikací tak opět vyvstává otázka, zda je současná jazykově regulační praxe právě s ohledem na školní výuku preskribovaného jazyka prospěšná. Pokud platí, že „*k chybám v mateřštině dochází u dospělého mluvčího zpravidla ve dvou ohledech: jednak pod vlivem jeho „rodného“ jazykového útvaru (. . .), a jednak v jevech hyperkorektních*“ (Sgall-Hronek 1992: 95), jedná se tedy povětšinou o odchylky typu 1 (částečně 2), pak je to právě nepřirozenost kodifikačních vnucených normy, která vytváří pocit nesprávnosti daného prvku. Na ostatních rovinách (2, 3, a 4) se dospělý rodilý mluvčí v mluveném projevu nedopouští odchylek. Totéž platí o dětech v rámci školní docházky.

Kodifikace tedy může pomoci k odstraňování odchylek typu 1, ale nabízí se otázka, zda by jevy v této kategorii zahrnuté byly opravdu považovány za odchylky, pokud by kodifikační praxe byla jiná¹⁶². Místo času, který je věnován nácvičce kodifikačních předpisů, by tak bylo z hlediska celkové kultivovanosti (která je základním požadavkem TJK) lepší věnovat čas praktickým komunikačním dovednostem studentů (viz s. 145).

2.5.8 Současná intervenční praxe svojí periodickou změnou kodifikačních předpisů způsobuje diskontinuitu v jazyce. Mluvčí jsou zasahováni těmito změnami (často ke své nelibosti) i několikrát za život. V případě „neintervenčního“ vývoje jazyka se změny dějí tempem, které odpovídá poločasů změn norem obecně.

Otázka platnosti kodifikace v čase může být zásadní pro posuzování adekvátnosti konceptu vzhledem k tempu vývoje jazyka a obecně norem komunikace. Z některých proklamací teoretiků jazykové kultury vyplývá, že kodifikace vstupuje v platnost „*dnem vydání*.“ (Váhala 1958: 45). „*Závaznost pravopisné normy je dána už jejím*

¹⁶¹Srov. s populárně naučným vyjádřením R. Halla: „*Would the old be “right” and the new be “wrong”? By no means; if people’s habits and usage change, then there is no “authority”, no law that can keep them from doing so, and the new is just as good as the old. Not necessarily better, of course: neither better nor worse, but just different.*“ (Hall 1950: 25)

¹⁶²K těmto odchylkám se navíc řadí i prvky, které jsou použity v projevech, jejichž autor je schopen tuto správnost dodržovat, ale volutativně nechce, záměrně se od kodifikace odlišuje. Pro takový případ mluvčích je kodifikace rovněž zbytečná.

„oficiálním zveřejněním“ – např. právě existencí knihy zvané *Pravidla českého pravopisu*.“ (Hrušková-Křístek 1979: 153) Většina kodifikačních příruček však postrádá údaj o tom, kdy jejich platnost končí (či kdy je to předpokládáno). Každá reforma kodifikace se tak jeví jako úprava „jednou pro vždy“.

To je už s ohledem na fakt neustálého jazykového vývoje nepřijatelné. Každá kodifikační příručka je podle teorie PLK odrazem spisovné normy. Jako taková ji musí respektovat. Kodifikace je pro většinu uživatelů závazná, a pokud je správně vytvořena (podle předpokladů TJK), pak se od normy příliš neodlišuje. Veškeré inovace v kodifikaci by tedy měly být již (dávno) noremní.¹⁶³ Otázka zůstává, zda je noremní i jazykové chování mluvčího, který se řídí některou z předchozích kodifikací, a tudíž i některou z předchozích norem, uvědomíme-li si, že daná norma stále žije v něm, v jeho osobním úzu (a pravděpodobně i v úzu jeho vrstevníků). Současná regulační politika české jazykovědy postaví takové jazykové chování mimo oblast spisovných projevů¹⁶⁴, přestože třeba bylo takovéto jazykové chování v době, kdy daný mluvčí chodil do školy, vyžadováno jako jediné správné.

Dalším závěrem, který z „časové neomezenosti“ každé nové kodifikace vyplývá, je, že jazykový vývoj se děje v podstatě „partyzánským bojem“. V roce 1960 J. Kuchař a F. Váhala v referátu o revizi Pravidel uvádějí, že psaní adjektiv *budapeštský, konopištský* s *ť* se vžilo a „je vlastně jen dodatečnou kodifikací stavu v jazyce už existujícího.“ (Kuchař-Váhala 1960: 47) Znamená to, že před přijetím této změny bylo psaní s *ť* nekodifikované, tedy nespisovné, ale noremní? Jinými slovy, docházíme k paradoxnímu závěru, že přes příkazy kodifikace tento způsob psaní většina mluvčích používala, a vývoj normy se tedy děje porušováním příkazů kodifikace. Pokud tento popis odpovídá realitě, pak je bezdůvodné kritizovat někoho za nedodržování kodifikace (např. ve škole), protože právě prostřednictvím jeho jazykového chování může docházet k vývoji normy. To ovšem, jak je zřejmé z části o preskriptivismu (viz s. 61), není případ české situace, kdy kodifikace právě vytváří předpoklady pro takovéto sankcionování projevů stojících mimo kodifikaci.

Pokud kodifikace vstupuje v platnost dnem vydání, nabízí se otázka, zda vůbec můžeme mluvit o přirozeném vývoji a jeho kontinuitě. Pokud každá nová kodifikace popírá předchozí, vnáší do vývoje spisovného jazyka přerыв a nepřirozený zlom (zvláště pokud platí ze dne na den). Vývoj spisovné češtiny by tak mohl být nahlížen jako sled disparátních skoků.¹⁶⁵ Hlavním argumentem pro takovéto hodnocení je srovnání vývoje normy (jakožto předobrazu kodifikace) a vývoje lingvistických intervencí (viz měření dopadu intervencí, s. 161).

Vývoj norem a náš vztah k nim je do velké míry dán tím, jak normy ovlivňují naše jazykové chování. Normy jsou pro nás především regulátory expektací (viz s. 130). „Normy jsou chápány jako sdílené představy o žádoucím chování (IESS 1968) i jako obecný princip, který umožňuje posoudit, zda lidské konání je správné nebo nesprávné

¹⁶³Podle Dokulila (1951–1952) má kodifikace vývoj předjímat; tento pohled zanedbávám, jelikož není v kodifikační praxi (z důvodů metodologické problematičnosti předvídání jazykového vývoje) často uplatňován.

¹⁶⁴Podle Jelínka by k tomuto jevu docházet nemělo. „Kodifikace spisovné normy se musí opřít o průzkum jazykového povědomí početnějšího vzorku uživatelů spisovné češtiny, přičemž je třeba dospět k obecně přijatelnému kompromisu mezi průměrným spisovným územ tří současně žijících generací.“ (Jelínek 1979a: 120) Nicméně fakt kompromisu mezi územ žijících generací (pokud by k němu v reálné kodifikační praxi opravdu docházelo) může toto nebezpečí pouze zmenšovat nikoli odstranit.

¹⁶⁵Praktickým důsledkem (a nevyřešeným problémem) je i to, jak přistupovat ke starým vydáním knih, které jsou k dispozici v několika kodifikačních verzích (jedná se zejména o pravopis). (F. Čermák – osobní sdělení)

(ELL 1994). *Sociální vědy si kladou i otázky, proč se normy vytvářejí: vznikají proto, aby čelily opakujícím se interakčním obtížím (IESS 1968), nebo obecněji: vlastním smyslem existence norem je to, že umožňují dosáhnout zamýšlených cílů.*“ (Nebeská 1996: 79) Jako takové jsou normy velmi výhodné pro mluvčího, když se je naučí. S přirozeným vývojem jazyka se ovšem vyvíjí i jazykové normy. Mluvčí získává své jazykové normy v dětství vlastně automaticky, jak stárne, normy se přirozeně mění, výhodnost jeho postavení v rámci komunikace klesá (nemá tak dobré expektace, neumí vhodně korigovat své jazykové chování). To samozřejmě znamená, že proti těmto novostem bojuje, odmítá nové normy a snaží se uchovat si normy starší a zbytku společenství je vnutit. Hodně jazykových inovací je tedy přirozeně staršími mluvčími hodnoceno nikoli jako přirozený vývoj ale absurdně jako nedbalost či „chyba“ (viz přesněji s. 92).

Má-li pak mluvčí k dispozici normativ, k němuž se na základě společenských konvencí může vztahovat a který zároveň petrifikuje starší stav norem, je pravděpodobné, že se uchýlí k sankcionování. Tím se vytváří preskriptivní tlak za nepřímé podpory lingvistů, kteří dodávají sankcionujícím mluvčím onen normativ v podobě kodifikace.

Nechť k dodržování norem je přitom v některých pracích dáván do souvislosti nikoli s jejich vývojem, ale s proměnou společenského klimatu od 30. let (předpokládá se tak, že v současnosti žádné normy dodržovány nejsou; ve skutečnosti jsou však pouze dodržovány normy jiné). Výhodnější model jazykové kultivace by tak odpovídal stavu, v němž by se kultivační kritéria přizpůsobovala plynule proměnám společenských norem. Jinými slovy, pokud lingvistika nemá objektivní kritéria pro hodnocení vývoje komunikačních norem (stejně jako je nemá pro hodnocení vývoje jazyka), může jen těžko konstatovat, že daný vývoj normy je pozitivní či negativní¹⁶⁶ (opět tak narážíme na problém axiologicky založeného hodnocení). Pokud je názor I. Nebeské (1996) blízký realitě a ve 30. letech bylo opravdu vysoce ceněno kultivované vyjadřování, pak se dnes přesunula priorita při vytváření promluv k jejich komunikační funkčnosti, spontánnosti apod. (bez ohledu na příznak spisovnosti či kultivovanosti) a kodifikační praxe by to měla zohledňovat. Vzhledem k tomu, že cíle TJK – jakkoli vágně definované (viz s. 81) – se zaměřují především na kultivovanost, nedává koncept jazykové kultury dostatek prostoru pro takovou proměnu společenského klimatu, a neodpovídá tak na změněné požadavky mluvčích.

Při konfrontaci vývojových aspektů normy a kodifikace dojdeme k závěrům, které podtrhují spornost přístupu TJK. Má-li kodifikace věrně vystihovat normu, je zjevné, že se musí měnit s každou její změnou, což předpokládá, že každý mluvčí projde za svůj život několikerou reformou kodifikace. To však nepřispívá přirozené jazykové orientaci mluvčích na základě osvojených norem, které se za jeho život nemění (nebo se nemění tak plynule jako nadindividuální norma).

Lingvistika se tak dostává do neřešitelné situace. Příliš častými reformami monopolní kodifikace dochází k devalorizaci starších naučených norem, lpěním na tradičních normách pak zamezuje přirozenému vývoji norem, a tím přirozené orientaci v komunikaci mladším mluvčím, kteří se setkávají s normami vznikajícími spontánně porušením těch kodifikovaných. Bez plurality kodifikací, které sledují různé cíle a mohou tedy

¹⁶⁶ Pokud je norma podmíněna společenským konsenzem, můžeme si být jisti, že tento vývoj sleduje alespoň cíle, které jsou v dané situaci jazykovým společenstvím pocíťovány jako výhodné. Podle I. Nebeské se normy vytvářejí opakovaným užíváním takových strategií a komunikačních prostředků, které se v daných komunikačních situacích osvědčily (Nebeská 1996: 72). Pokud však kodifikace upřednostňuje jeden určitý konkrétní vývoj normy, kterému přidává atribut „záhodný“, nemusí být nutně legitimizován souhlasem společnosti (ba dokonce s ním může být v rozporu).

lépe odpovídat na proměňující se požadavky mluvčích (změny norem a preferencí) je tento problém neřešitelný.

Shrnutí kritiky TJK

Pokusíme-li se shrnout zásadní výhrady ke konceptu jazykové kultury, jak byl zamýšlen a jak je realizován, je možné konstatovat, že neodpovídá jak Teorii intervencí (TI) a jejím požadavkům na koncepty (viz s. 26), je vnitřně rozporný a navíc není uplatňován v souladu s záměry tvůrců.

Z hlediska TI je možné konstatovat, že nebyl splněn požadavek srozumitelnosti, protože koncept jazykové kultury jeden ze svých stěžejních pojmů, spisovnost, nikdy uspokojivě nedefinoval (viz s. 70). Proti požadavku jednoznačnosti, který z konceptu vylučuje všechny principy s nejednoznačným výsledkem, stojí především vlastnost kontrastivnosti kodifikace (viz s. 83).

Z hlediska obsahu požaduje Teorie intervencí po konceptech vyjasnění tří momentů regulace – autority, která hodnotí jazykové prostředky, způsoby hodnocení jazykových prostředků a způsoby zavádění regulace. Nejzásadnější výtkou v této oblasti je axiologicky motivované hodnocení jazykových prostředků, které se projektuje i do hodnocení jazykového vývoje (na ose záhodný a nezáhodný), což opravňuje kodifikační autority k jakékoli regulaci na základě např. osobních preferencí.

Vnitřní rozpornost TJK představuje zejména neadekvátnost prostředků ke zvoleným cílům. Preskriptivní kodifikace je tak jedním z momentů, který brání objektivnímu poznání normy (viz s. 61), kodifikace morfologie a pravopisu má nejmenší vliv na hodnocení projevu jako kultivovaného apod. (viz s. 83), spisovnost není podmínkou nutnou ani postačující k vytváření kultivovaných projevů, proto intervence směřující k této dichotomii není adekvátním prostředkem k dosažení vyšší úrovně jazykové kultury (viz s. 83).

Je-li TJK (alespoň v proklamacích tvůrců) snahou po zvyšování kultivovanosti komunikace, pak neustálý nářek lingvistů (i laiků) nad „neutěšeným“ stavem současných projevů (viz s. 87) by měl být impulzem ke změně přístupu k jazykové regulaci a přehodnocení původních stanovisek. Kdyby byl koncept jazykové kultury skutečně odvozen od úzu a norem, jak nám je ukazují např. korpusy současného jazyka, k tomuto rozporu by nedocházelo (nebo ne v takové míře).

3 Jak vypadá přístup k jazyku podle KMI?

Kritice současné jazykově regulační praxe bylo věnováno zde i v posledních 70 letech působení TJK už dost prostoru. To ovšem neznamená, že by se pod tíhou snesených výtek koncept jazykové kultury nějak výrazně změnil. Spíše naopak, kritika často působí jakoby kontraproduktivně a výsledkem je větší zatvrzelost zastánců současné praxe. Právě z toho důvodu mohou největší kritici TJK „stále opakovat to, co už říkali v 60. letech“ (oni to nedělají, ale je jim to v diskuzích takto vyčítáno). Žádná uspokojivá odpověď na jejich výtky totiž nebyla podána, námitky jsou proto stále platné, dokonce s větší naléhavostí (nemluvím jen o námitkách KMI, ale také o kritice z pera P. Sgalla, F. Čermáka či Z. Starého, mám-li zůstat pouze u domácích badatelů).

U kritiky však není možné zůstat, nemůžeme neustále „žít na nepřítelovo svědomí“: KMI proto ve 3. a 4. části přichází s pozitivním návrhem řešení. Předposlední část se věnuje cílovému stavu (ideálu), poslední část tvoří návrhy na možné cesty k tomuto stavu.

3.1 KMI je rámcován snahou o minimalizaci intervenčního tlaku lingvistů na jazyk a na mluvčí; cílem KMI je přiblížit jazykovou situaci (v současnosti zejména v tvarosloví) co nejvíce stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí, který si mluvčí osvojují se získáváním mateřského jazyka a který je lingvisty „pouze“ pasivně zaznamenáván.

Z premis KMI (viz s. 38) vyplývá, že nejvyšším imperativem jazykové regulace ovládané Konceptem minimální intervence je co nejmenší vliv nejazykových sil na jazykový vývoj. Dovedeno do důsledku, je pro KMI takovým nejvyšším imperativem nulová intervence (jakkoli bude z dalšího výkladu zřejmé, že nulová intervence není slučitelná s existencí jazykovědy). V této souvislosti je tak nejprve třeba popsat, jak taková nulová intervence vypadá.

Ve vývoji jazyka hrají různě důležitou roli faktory vyplývající z jazyka samotného a faktory vnější. Jelikož je však jazyk sociální jev, je často velmi obtížné oba faktory od sebe odlišit. V rámci jazykovědné teorie se tak často operuje s pojmem imanence jazykového vývoje, tedy vývoje, který bez ohledu na nejazykové skutečnosti předestírá možnosti dalšího vývoje jazyka, z nichž si jazykový úzus vybírá. Pražská škola v této souvislosti uvádí na scénu pojem funkčnosti, který prostředky vzniklé imanentním vývojem usměřňuje s ohledem na aktuální komunikační potřeby. Nestává se proto, že by pro komunikační potřeby, které jsou ve společnosti v určité době nemarginálně pocíťovány, neexistoval vyjadřovací prostředek. S pomocí tržní metafory bychom mohli tuto situaci spojující jazykové a nejazykové síly ve vývoji popsat také takto: Imanence jazykového vývoje vytváří pomyslnou nabídku, z níž čerpá poptávka funkcionalistického výběru uživatelů jazyka (úzus). V tomto smyslu, tedy v propojení imanence a funkčního principu, lze uvažovat o přiměřené teleologii vývoje jazyka.

Výsledkem je stav, který je výslednicí obou sil. Zatímco imanence (stejně jako jazyková potence) vytváří prostředky bez ohledu na jejich účelnost v komunikaci, uživatelé jazyka do svého úzu nechají (většinou) proniknout pouze ty jevy, které odpovídají jejich potřebám (na základě funkce). Vytváří se tak „spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí“. Spontánnost je zaručena pluralitou mluv-

čích, kteří se podílejí na výběru vhodných variant, řád je pak dán jazykovým systémem a imanencí jeho vývoje, stejně jako většinovostí úzu.¹⁶⁷

Výše popsaná situace odpovídá pouze neexistujícímu prostředí, v němž nedominují neязыkové síly, tedy prostředí nulové intervence. Situace se změní, když do jazykového vývoje zasahují i jiné než vnitrojazykové síly: imanence nabízí zhruba stále stejné možnosti vývoje, záhodnost (funkce), která z nich má vybírat, však není plně spontánní, je omezována dalšími faktory než jen zřetelem mluvčího k funkci svého projevu (případná sankce za porušení kodifikačního imperativu apod.). V každé takové situaci se mluvčí, který z povahy své mluvnické činnosti je schopen rozpoznávat funkčnost jednotlivých prostředků (samozřejmě na různé úrovni podle vzdělání, talentu apod.), dostává do sporu s imperativem jazykové regulace; je mu znemožněno spolehnout se na většinový úzus stejně jako na vlastní povědomí o jazykových prostředcích. To nevyhnutelně vede k nejistotě a – je-li k tomu vytvořeno společenské klima – nutnosti žádat o radu jazykové autority ve věcech, v nichž by rodilý mluvčí měl být svrchovaným arbitrem. Jelikož je ovšem mluvnická činnost z části neuvědomovaná, proniknou i proskribované prostředky do obecného úzu navzdory kodifikačnímu imperativu. Poté nastává boj za jejich odstranění z úzu, který dříve či později vyústí v netečnost k tomuto jevu, až nakonec je pod tíhou většinového úzu intervencí přijat jako akceptovatelný (srov. Thomas 1991).

Výroky některých lingvistů dokonce směřují k tomu, že ustavený řád komunikačních zvyklostí (tedy jinými slovy standard) se nemůže konstituovat samovolně. „*Existence spisovného standardu je vždy výsledkem vědomé péče, zejména v mluvené řeči. Nelze si představovat, že vznikne a udrží se „sám od sebe“. Je zapotřebí, aby existoval pozitivní společenský tlak na jeho užívání a aby existovala dostatečná výchova, přímá i nepřímá. . .*“ (Palková 1995: 79) Kromě toho, že takový názor není podložen fakty, neodpovídá ani našim vědomostem z jazykového vývoje ani z jiných oblastí lidské činnosti, v nichž panují spontánně ustavené řady chování. Je zjevné, že ve všech epochách jazykového vývoje můžeme mluvit o jazykovém standardu dané doby. Velká část těchto historických standardů se konstitovala samovolně na základě většinovosti úzu a bez přispění lingvistů nebo jiného jazykově regulačního imperativu.

Síla takového spontánně ustaveného řádu je právě ve většinovosti úzu. Uživatel jazyka, který je tomuto úzu vystaven, si povědomí o jazykových prostředcích neustále přetváří a doplňuje. Takto ustavený standard je pro něj proto přehledný a přirozený. Většinovost spontánně ustaveného řádu jazykových zvyklostí zároveň zabraňuje chaosu, který podle některých lingvistů bez vědomé péče o jazyk hrozí vzniknout.¹⁶⁸

Výše popsaný ideální stav nulové intervence, jak vyplývá z premis, je třeba korigovat s ohledem na možnosti, které při naplňování konceptu jazykové regulace máme. Je třeba si uvědomit, co plnění takového imperativu (potenciálně) ohrožuje, jak je možné těmto hrozbám předejít, a zároveň, co všechno je z hlediska KMI neměnné a neměnitelné.

¹⁶⁷Tento způsob uvažování o zdrojích stability a vývoje je analogický s Mathesiovým pojmem pružná stabilita. Pokud se tímto pojmem myslela jistá rozvolněnost kodifikace, protože „do pevných vědeckých otěží se nedá zapřáhnout žádný živý jazyk“ (Mathesius 1932: 30), pak je nasnadě porovnání se spontánně ustaveným řádem. Nutnou míru stability podle Mathesia zajišťuje především kodifikace, podle KMI přirozeně ustavený řád, tedy většinový úzus.

¹⁶⁸Viz i „*. . . dnešní jazyková realita by měla v blízké budoucnosti vykristalizovat přirozeným vývojem, bez umělých zásahů [zvýraznil VC], do takového relativně rovnovážného stavu, kdy bude poměr alternativních forem jasnější; je neprozřetelné a ekonomicky drahé přikročit k jeho lingvistickému evidování pro rozhodovací účely, např. v otázkách normy, v době rychlé proměny jazyka, která ne-reprezentuje jasný jazykový stav. . .*“ (Čermák 1995: 209)

Mezi nejazykové síly (neboť pouze o ty jde) ovlivňující jazykový vývoj patří nesporně jazykověda, jakožto oblast lidského bádání, která uživatelům jazyka zprostředkovává výsledky svého bádání (viz níže, oddíl 3.2). Svou činností vytváří nenulovou intervenci do jazyka a znemožňuje stoprocentně „přirozený“ jazykový vývoj. Každý výstup empirického lingvistického synchronního bádání má totiž (alespoň potenciálně) nenulovou intervenční sílu.¹⁶⁹ Jelikož není v zájmu společnosti jazykovědu přestat pěstovat, je to jeden z aspektů, který si vynucuje přehodnocení nejvyššího imperativu jazykově regulační činnosti z nulové intervence na minimální intervenci.

Víme-li, že nulové intervence nedosáhneme, je třeba se zajímat především o to, jak dosáhnout minimální míry intervence, abychom se co nejvíc přiblížili stavu, v němž se povědomí uživatele jazyka nedostává do sporu s intervencemi do jazykového vývoje. Role lingvistů je v této situaci dvojí: 1) Pokud má lingvistika v něčem pomoci běžným mluvčím při komunikaci, pak je to právě v prostředí liberálním, kdy její rady jednotlivcům individuálně podávané s ohledem na konkrétní jazykovou situaci nebudou v rozporu s imperativem intervencí (např. kodifikačních). K takto kvalifikovaným radám je ovšem třeba přistupovat na základě dobře materiálově zpracovaných popisů jazyka. 2) Dbát na stabilní konkurenci kodifikací zajišťující minimální intervenci do jazyka (viz níže).

3.2 Jelikož je nulová intervence neslučitelná s existencí lingvistiky jako vědy o jazyce, která předkládá veřejnosti výsledky svého bádání, je třeba potencionální intervence ze strany jazykovědy vědomě oslabovat pluralitou deskriptivních (deskriptivních kodifikací), které by měly jednoznačně deklarovat, s jakým cílem jsou vytvořeny, jaké (komunikační) funkce upřednostňují; lingvistická obec by se měla snažit aktivně vytvářet podmínky pro dosažení tohoto cíle (zapojení komerčních nakladatelství do kodifikačního procesu, podpora soukromých vědeckých institucí či vzájemně nezávislých výzkumných týmů zabývajících se výzkumem současného jazyka v rámci stávajících bohemistických pracovišť, popisem celého spektra různých sfér použití jazyka, zejména mluveného apod.).

Jak už bylo popsáno výše nulová intervence, která vyplývá z premis KMI, není slučitelná s existencí jazykovědy, která veřejnosti předkládá výsledky svého bádání. Každý empirický synchronní popis části jazykového systému, resp. úzu, se může stát podkladem pro sankcionování a vyžadování popsaných forem na úkor forem nepopsaných.¹⁷⁰ Dokonce i v situaci, když se kodifikátor explicitně zřiká imperativního charakteru svého popisu, může se stát intervenujícím činitelem. „*Lingvista-nezaujatý pozorovatel může shromážděním a zpracováním rozsáhlého, a tudíž přesvědčivého jazykového materiálu jazykový vývoj, resp. chování uživatelů jazyka svými mluvnicemi nebo slovníky ovlivnit nebo dokonce – třeba i proti vlastnému přesvědčení – regulo-*

¹⁶⁹ Je zřejmé, že odborný text, který je např. diskuzí o závislosti syntaxi, nebude mít intervenční sílu téměř žádnou, protože jeho dosah bude velmi omezený, ale jako potencialitu to není možné vyloučit.

¹⁷⁰ Srov. „Ovšem oprávněně připomíná švédský lexikograf Svensén (1993), že každý slovník má už svou povahou velkou preskriptivní sílu.“ (Filipec 1995: 194)

vat.“ (Kraus 1998: 92)¹⁷¹ V rámci lingvistických konceptů jazykové regulační praxe tak není možné prosazovat nulovou intervenci, ale pouze intervenci minimální.

V situaci, kdy do jazykového vývoje zasahuje lingvistika svými výstupy, je vytvoření minimálně intervenčního prostředí poměrně komplikované. Stejně jako v jiných oblastech lidského chování, které podléhají institucionální regulaci, platí i v jazyce, že intervence je tím silnější, čím méně je zdrojů intervenování. Je zjevné, že sankcionování mluvčích za použití nekodifikovaného prostředku se ztěžuje, je-li kodifikována většina prostředků úzu a mají-li různé kodifikace různý názor na použití daného prostředku (v závislosti na stylu apod.). Nemůžeme-li tedy pouhým informováním přesvědčit uživatele jazyka, že výstupy lingvistického bádání mají pouze popisnou hodnotu a nemají sloužit jako podklad pro sankce, je třeba jim jazykovou realitu ukázat v celé šíři pomocí několika vzájemně si konkurujících popisů, které jsou vytvářeny právě s ohledem na konkrétní oblasti použití.

Pluralita kodifikací je tak prostředkem k uvolnění intervenčního tlaku, nikoli cíl KMI. Pluralita kodifikací může v některých lingvistech vyvolávat dojem chaosu, naprosté nestandardizovanosti na jedné straně a na straně druhé víc vzájemně si odporujících příkazů a zákazů. Oba přístupy k pluralitě jsou ovšem mylné. Pokud kodifikace bude pluralitní, bude menší intervenčnost prostředí doprovázena i tím, že jednotlivé předpisy budou méně závazné. Pluralita kodifikací tedy nevede k nutnosti učít se několik paralelních předpisů, naopak vede k orientaci mezi nimi a kvalifikovanému výběru z předkládaných doporučení. Pozitivem, který přináší pluralita navíc kromě oslabení intervenčního tlaku, je přirozené soupeření metodologií, které vede k dalšímu propracovávání způsobů popisu jazyka.

Kdybychom si nastolili otázku, co udržuje jazyk systémovým a relativně přehledným, nebude to zřejmě monopolní kodifikace (viz jazyky jako angličtina a jiné jazyky s nepreskriptivní kodifikací, nebo naše předkodifikační jazyková historie). Je to spíš snaha mluvčích domluvit se, existence jazykového systému, většinovost úzu (v současnosti jistě i globalizace). Žádnou z těchto sil pluralita kodifikací nijak nesnižuje (ba naopak). Chceme-li se přiblížit „stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí“, pak je to právě pluralita kodifikací, která zaručuje onu spontánnost (umožňující plynulý vývoj), a jazykový systém, který zaručuje onen řád (stabilitu).

Hlavním důvodem, proč je pluralita kodifikací do KMI inkorporována, je tedy snížení intervenčního tlaku. Z tohoto pohledu by mohl být tento způsob nahrazen jiným, který by plnil tutéž funkci, žádný takový alternativní prostředek ovšem není znám. Nemluvě o tom, že pluralita (resp. konkurence) je ozkoušenou metodou, jak čelit monopolu, s kterým máme v současnosti v případě kodifikace co do činění a který je bolavým místem současné jazykové regulace.

Pluralita kodifikací přitom neznamená pouhou mnohost kodifikačních příruček, tato situace tu v podstatě vládne už dnes. Z hlediska KMI se však jedná o stále jednu kodifikaci, protože si významně nekonkurují, doporučují stále stejné prostředky (viz rozdílné edice Pravidel „doporučující“ shodné prostředky nebo nepopisovaný úzus tvaru *by sme v různých mluvnících*).

Pluralita kodifikací není novým pojmem. P. Garvin ve své klasifikaci uvádí dva typy kodifikací *free-entreprise a academy-governed*. Zatímco první typ je pluralitní

¹⁷¹Viz např. „Lingvista programově zaujímá postoj „objektivního pozorovatele“, který nezasahuje do „jazykového vývoje“. (...) Vzdává-li se korektivního rozhodování odborník, od něhož se takové rozhodování očekává, je to také projev stanoviska a zásah do jazykového vývoje.“ (Palková 1995: 79) Tento výrok je třeba korigovat konstatováním, že intervence do jazyka není totéž co intervence do intervenční činnosti.

a vytvářený s ohledem na rozdílnost žánrů a stylů, v němž má být kodifikační příručka použita, druhý typ předpokládá monopol. *“The academy-governed style implies that in a speech community there is a single unquestioned source of authority, which is generally recognized and obeyed by everybody. The classical example of this style of codification is the work of the academies in the socialist countries: these academies formulate the rules and publish the documents that set forth the linguistic norm through particular agencies that they create for this purpose, such as institutes of linguistics or of national language.”* (Garvin 1993: 42) Zatímco druhý pól Garvinovy typologie, free-enterprise, je charakteristický tím, že stanovení a vyhlášení pravidel je v rukou soukromých institucí (vydavatelství apod.) (Garvin 1993: 42) Přitom i v českých pracích najdeme názory, že styl kodifikace academy-governed se už přežil: *„... úsilí o uniformní, všeobecně závazné a úplně elaborované standardy už patří minulosti, tj. to úsilí, kterým se typicky vyznačovala standardizace velkých jazyků. Budoucnost mají standardy variantní, pluricentrické, elaborované selektivně.“* (Nekvapil 2003: 121)

Zásadní na navrhované pluralitě kodifikací je především jasné deklarování, *„s jakým cílem jsou vytvořeny, jaké (komunikační) funkce upřednostňují“*. Kromě argumentů, které podporují rozrůzněnost standardů z pozic obecně kulturních, pro které je právě funkčně stylistická diverzita to, co tvoří kulturní jazyk (Trost 1995: 153), je možné uvést i příklad z historie fungování TJK. Ze snah, které se objevovaly zejména v 60. letech, na zvětšování prostoru, v němž by se měla uplatňovat kodifikovaná čeština (snahy o „probojování“ konceptu hovorové češtiny, Bělič 1959 apod.), můžeme vyčíst, že právě otázce různé stylové platnosti prostředků nebylo věnováno dost pozornosti. To způsobilo přímočaré uplatňování monopolní kodifikace na všechny texty¹⁷², což byl úkol, kterému nemohla dostát. Vzniká tak rozdíl mezi území dané situace a kodifikací, která doporučuje prostředky pro všechny situace najednou. Zvětšováním tohoto rozporu roste i preskriptivismus (viz s. 61). Vypracováváním jednotlivých funkčně odlišených kodifikací na základě materiálu, který věrně dokumentuje úzus dané oblasti, se tento rozpor minimalizuje. V rámci jazyka jako celku pak pluralita vytváří věrnější obraz variability jazyka.

Z jiné strany je pluralita kodifikací nejen prostředkem ke snížení intervenčního vlivu, zapadá také do schématu vývoje jazyka, který se děje pomocí variant.¹⁷³ Někteří badatelé spatřují v uchovávaní variantnosti dokonce úkol lingvistů: *„... osmý úkol péče o jazykovou kulturu, aby podněcovala vytváření konkurenčních prostředků a vzniklé prostředky hájila proti výtkám, že jsou zbytečné.“* (Jelínek 1995: 38) Analogicky k jazykovému vývoji můžeme v pluralitě kodifikací spatřovat prostředek vývoje lingvistického popisu/prostředek vývoje kodifikací (jednotlivé kodifikace jsou variantami souborů variant). V tomto smyslu je KMI napodobením spontánně intervenčního prostředí před existencí (lingvistické) institucionalizované intervence.

Dalším úkolem lingvistiky vedle popisu jazyka (a namísto intervenování) je tak sledovat, zda je pluralita v daném společenství dostatečná a zda se jazyková situace neschyluje sklouznout k další monopolní kodifikaci, která by s sebou dříve či později nutně přinesla i preskriptivismus. Funkce lingvistiky je tak v tomto ohledu kontrolní, obdobná jakou mají úřady na ochranu hospodářské soutěže ve vyspělých státech, které mají dbát na stabilní konkurenční prostředí.

¹⁷²To koresponduje s představou prosazovanou v raných fázích PLK o funkční univerzalitě spisovného jazyka (viz Starý 1995: 36).

¹⁷³Viz i s. 42 nebo: *„... postupem doby začala být variantnost chápána i jako prostředek vývoje normy...“* (Nebeská 1996: 49)

3.3 Pokud platí, že funkce, v kterých se jazyk užívá, mají formativní vliv na strukturu jazyka, pak pouze pluralita deskriptiv, které jsou propracovávány s ohledem na různorodé komunikační funkce uplatňované v daném společenství, může úspěšně odpovídat na změny potřeb uživatelů jazyka.

Jak už bylo výše popsáno (na s. 106 a 108) jazykový vývoj se děje pomocí variant, které nabízí imanentní vývoj a z nichž si uživatelé jazyka vybírají na základě komunikačních potřeb. V této souvislosti je tak možné mluvit o přiměřené teleologii vývoje, kdy jsou v úzu většinově preferovány ty varianty, které jsou užívány k naplňování komunikačních potřeb daného společenství v dané době. Je zřejmé, že komunikačních potřeb je ve společenství vždy víc než jedna a je velmi obtížně rozpoznatelné, která potřeba převažuje (pokud vůbec nějaká významněji převažuje). Je přitom nasnadě, že lingvistika, chce-li podávat odpovědi na otázky uživatelů jazyka, musí tento vývoj potřeb reflektovat.

Každá standardizace jako artificiální strukturace jazyka (stejně jako např. abeceda – analogie od Z. Starého 1995) aproximuje určité přirozené funkce a distinkce a jiné nikoliv. Rozdíl je vždy v momentu autority (viz Teorie intervencí, s. 26). Pokud se za hodnocení a nejvyššího arbitra kodifikace bere úzus, aproximují se právě ty funkce a distinkce, které jsou ve společnosti majoritně vycitřovány. Naproti tomu v případě TJK je nejvyšší autoritou norma spisovného jazyka, jejíž definice nebyla podána. „*Opozice „standardní – nestandardní“ („spisovná – nespisovná“) je z hlediska mluvní činnosti distinkcí ne přirozenou, ale artificiální. Tato distinkce totiž nevychází z mluvní činnosti, ale je na ní nakládána. Standardizovat znamená restringovat funkční spektrum, priorizovat určité funkce a (některé) jejich funkční hodnoty na úkor jiných. Jelikož to lze zřejmě provést vícerozpůsobem, je nepříznakovou situací existence ne jednoho, ale více standardů.*“ (Starý 1995: 47)

Fakt, že uživatelé zastávají různá stanoviska k jazyku a očekávají od kodifikace rozdílné odpovědi, byl reflektován i zastánci TJK. „*Lingvistická teorie jazykové kultury je (...) budována na racionalitě jakožto jednom z možných postojů ke skutečnosti. . .*“ (Stich 1979: 106) Zjevně ovšem ne všechny postoje uživatelů se v tomto s kodifikační praxí shodují: „*Mimo jazykovědu tomu zdaleka vždy není – hodnoty připisované jazyku bývají vyvozovány i ze sfér emocionálních, z resentmentů, často z mylného jazykovědného vědomí, mívají podklady tu xenofobické, tu estetizující, obojí však je realita, realita sociální, a k tomu se dosud v naší praxi přihlíželo málo.*“ (Stich 1979: 107) TJK ovšem na tato zjištění nereagovala.¹⁷⁴

Logickou odpovědí na tento postřeh by bylo dát větší prostor úzu při vytváření kodifikace, do něhož se všechny komunikační (emocionální, axiologicky založené atp.) potřeby promítají v proporcích, v jakých jsou ve společenství pocitřovány. TJK však místo toho inkorporovala v posledních desetiletích postoje mluvčích jako jednu z charakteristik pomáhajících při určování spisovných prostředků. To je ovšem naprosto neadekvátní reakce, protože v postojích se prezentují názory získané ve škole, tedy utvářené TJK a pozůstatky brusičství, proměna potřeb, reálně pozorovatelná v úzu, v nich však své místo většinou nemá (podrobněji viz s. 121).

Bylo by zajímavé zodpovědět otázku, proč se v tomto období (ve větší míře zhruba od poloviny 80. let) začínají zohledňovat postoje mluvčích a emocionální aspekty. Jedním z důvodů může být to, že jazyk a komunikační potřeby se mění a jediné, čím je možné obhájit TJK a její cíle, je odpor uživatelů jazyka ke změnám v repertoáru

¹⁷⁴Obdobně se vyjadřuje i tvůrce TJK B. Havránek: „*A teorie spisovného jazyka, jak byla vybudována nejen u nás (...), je přece jenom určována racionálními kritérii. Můžeme přiznat upřímně, kriticky, že tato teorie do jisté míry zanedbávala emocionální složku projevů.*“ (Havránek 1969: 74)

kodifikovaných prostředků i ve způsobech kodifikace. Celá problematika postojů tak může být chápána jako argument proti změnám (ať už v jazyce nebo v jazykově regulačním konceptu); mladí nositelé změn, jsou vychováni v domněnku, že jejich jazyk není správný (je v úpadku), proto neupozorňují tolik na inovace (zvláště když každá inovace je původně chybou a/nebo nepečlivostí), naopak staří nositelé starších norem jsou v postavení kritiky mládeže a jsou velmi viditelní.

Ve společnosti jsou tedy zjevně různé názory na jazyk (přežívají i puristické sklony), avšak TJK si vybírá pouze ty, které se „hodí“. Např. změna kodifikace ve smyslu odstranění všech dublet by byla také odpovědí na „požadavky“ mluvčích, které dávají najevo svými postoji, avšak této tendenci není vyhověno. K takovému řešení se ovšem TJK nehlásí, ačkoli je stejně zdůvodněné jako potřeba preskriptivní regulace poptávkou uživatelů jazyka.

Naproti tomu KMI, která odvozuje popis striktně od úzu, tento problém, které z postojů brát v potaz a které nikoli, řešit nemusí. Úzus mohou lidé utvářet zhruba stejnou měrou (to, že to reálně nedělají, je jiná věc, např. vlivné spisovatele, nakladatele a média ovlivňují uživatele jazyka „svoji peněženkou“) a projevují se v něm proto ty změny, ke kterým reálně dochází s intenzitou, jaká jim reálně přísluší.

Velký vliv na nepřizpůsobivost TJK v oblasti proměn potřeb uživatelů jazyka měl monopolní charakter kodifikace, který není s to na tyto změny pružně reagovat. Jednou z možností, proč se současná jazykově regulační praxe vzdálila od běžného úzu, tak může být fakt rozdílnosti funkcí a komunikačních potřeb, které mluvčí a lingvisti na kodifikovaný jazyk nakládají (jak o tom psala I. Nebeská 1996). Zatímco ve 30. letech byla kultivovanost hodnotou, která možná měla svoji odezvu v komunikační praxi běžných mluvčích a byla tedy oprávněně reflektována lingvistickou komunitou při vytváření kodifikace, dnes může být situace jiná. Snaha prostě domluvit se (efektivně, pragmaticky a bez „zbytečných okras“) či touha po spontánnosti projevu může vést k tomu, že se pohled na volbu prostředků u lingvistů a běžných mluvčích čím dál víc liší. Lingvisti totiž setrvávají na pozicích kodifikace „spisovnosti“, která má být cestou ke kultivovanosti, mluvčí si (podle úzu) zvolili funkce a hodnoty jiné, takže svůj jazyk strukturují diametrálně odlišně od jazyka, který je jim předkládán kodifikací. Tyto posuny jsou velmi pozvolné, neznatelné a navíc velmi diverzifikované v rámci společnosti. Z toho důvodu je TJK (obecně monopolní kodifikace) není schopná zachytit a reflektovat v celé jejich šíři.

Přitom pouhé nahrazení jedněch potřeb novými a přizpůsobení se v rámci kodifikačního procesu nové situaci, není dlouhodobým řešením. Je otázkou času než se nová situace opět změní a potřeby a funkce na jazyk nakládané lingvisty a běžnými uživateli se budou opět lišit. Odpovědí na tento problém, kterou podává KMI, je pluralita kodifikací; ty poskytují více možností, jak funkčně odlišit popisy. Zvětšuje se tedy pravděpodobnost, že se více lidem „trefí do vkusu“. Jak se mění funkce na jazyk nakládané, měla by se pružně měnit i struktura kodifikací (jejich záměrů a oblastí, které popisují).

Pomyslný trh kodifikací, které mezi sebou soupeří o „zákazníky“-uživatele, zaručuje, že nebudou vydávány kodifikace, které svým zaměřením neodpovídají potřebám mluvčích; zvyšuje se i pravděpodobnost, že proměna potřeb a funkcí uživateli na jazyk nakládaných bude dříve některou z kodifikací reflektována. Pluralita, která podchycuje možné maximum všech funkcí, je pak (spíše než současná monopolní kodifikace) lepším způsobem, jak jazyk popisovat.

Tato pluralita má i výchovný rozměr. Deskripce různých oblastí jazyka a s ní spojená nutnost výběru kodifikační příručky znamená větší všímavost k jazyku. Pokud

si mluvčí budou vědomi této možnosti, budou muset volit a všimnout si toho, co a jak formulují.

3.4 KMI jako konstrukce vztahu lingvistiky, mluvčích a jazyka necíluje konkrétní vlastnosti jazyka ale lingvistickou činnost samu. Měřítkem úspěšnosti KMI proto nemůže být cílový stav jazyka. Dobré uplatňování minimální intervence se projevuje stabilní konkurencí jednotlivých funkčně odlišených kodifikací, které doporučují nestejně prostředky, mají různou periodu vydávání, různé příjemce a plynule sledují jazykový vývoj.

Obecně je problematika hodnocení úspěšnosti konceptů důležitá z hlediska jejich správného uplatnění. Nemáme-li korektiv toho, že se naše činnost přibližuje zvoleným cílům, není zřejmé, zda je vhodné v této činnosti pokračovat.

Na rozdíl od TJK (viz s. 81) se KMI snaží poskytnout vodítko pro určování úspěšnosti jazykové regulace, která je vedena snahou o minimální intervenci. Důležité je, aby kritéria úspěšnosti daného konceptu byla explicitně stanovená a pokud možno exaktně měřitelná.

Většina dosavadních konceptů, pokud se snažila specifikovat cíle a způsoby zjišťování vlastní úspěšnosti, se omezovala na obecná konstatování, k nimž bylo připojeno několik konkrétních příkladů jazykových prostředků, jejichž status je třeba jazykově regulační činností změnit. Smyslem kultivace podle TJK je tak např. přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to, přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby, jazykovědná práce by se měla vyvarovat „*toho, aby sama spisovnému jazyku v něčem neškodila.*“ (Havránek 1932: 32)

Pokusíme-li se na TJK podívat prizmatem falzifikovatelnosti konceptu, což nám nejlépe odhalí, zda jsou cíle formulovány dostatečně explicitně, zjistíme, že nejsme schopni jednoznačně určit, jak by vypadal stav, v němž by TJK byla uplatňována správně a zároveň se vzdalovala od svých cílů. Nejsme totiž schopni jednoznačně zjistit, co jazyku škodí, tedy ani co mu prospívá. Stejně tak neumíme jednoznačně prokázat, zda zásahy lingvistů umožňují nebo znemožňují prostředkům přiměřeněji naplňovat vyjadřovací potřeby ani k čemu se zmiňovaná přiměřenost vztahuje. Hodnocení, které je jako v jiných oblastech založeno na axiologii („jazykovědná práce má **prospívat**“, „**přispívat** k naplňování vyjadřovacích potřeb“ apod.), zde znemožňuje jednoznačnou evaluaci úspěšnosti.

Dokládá to i fakt hodnocení úspěšnosti TJK samotnými jejími protagonisty. Když v roce 1947 uveřejňuje B. Havránek (1947-1948) v obnoveném SaS svoji recenzi Pravidel z roku 1941 a části Příručního slovníku jazyka českého, konstatuje, že v kodifikaci došlo ke sblížení se zásadami předválečného PLK. PSJČ dává za pravdu kroužku z 87 %, Pravidla téměř ve 100 % problematických jevů (až na výjimky jako: *hřiště, ličidlo, srdečko, zdůly* a ak. sg. neutra je).¹⁷⁵

¹⁷⁵V českém prostředí, kde tradičně existuje monopol jediné „kanonické“ kodifikační příručky a jejího vydavatele, v tomto případě ještě III. tř. České akademie věd a umění, by Havránkovo konstatování mohlo znamenat, že PLK od doby sborníku Spisovná čeština a jazyková kultura (PLK 1932) obsadil důležité rozhodovací posty lidmi svými nebo těmi, kteří s ním sympatizovali. Poměrně často jsem se při rozhovorech s pamětníky setkával s jejich viděním B. Havránka jako šachového стратега, který byl schopen organizovat českou lingvistiku vhodnou personální politikou. Nicméně v pravopisných komisích před vydáním Pravidel z roku 1941 byl jediný člen PLK, a to M. Weingart (který nahradil nemocného V. Mathesia). Ve zprávě o činnosti komise za rok 1943 (podepsán E. Smetánka) se však píše, že „*hlavní úkol komise (...) uvést totiž českou orthografii ve shodu s nynějším územ*“ byl vydáním Pravidel dokončen. Je otázka, do jaké míry stály za tímto úkolem útoky mladých členů PLK na stávající kodifikační praxi (jak to implikuje Havránkův článek) a do jaké míry bylo splnění tohoto úkolu již před ustavením PLK plánováno z jiných příčin. (Cvrček 2006c: 17)

V tomto vyjádření ostře kontrastuje obecnost zásad, k nimž se kodifikace měla podle TJK přiblížit, s konkrétností příkladů, na nichž se ukazuje, že k tomuto posunu opravdu došlo. Měla-li TJK být posunem v oblasti koncepce vytváření kodifikace, pak jednoznačný příklon ke konkrétním tvarům, žádný takový posun signalizovat nemusí. Neuvědomovanost tohoto rozporu a zejména následný vývoj v kodifikaci podporuje domněnku, že ve sporu s puristickou generací v 30. letech nešlo o ideový převrat, ale pouze o náhradu konkrétních zastaralých prostředků novými. Tím se koncept jazykové kultury v podstatě v oblasti kodifikačních změn vyčerpává (až na drobné výjimky v 60. letech)¹⁷⁶, protože další konkrétní návrhy změn neobsahuje a koncept samotný nepodává jednoznačný návod, které inovace do kodifikace přijímat a které nikoli (ačkoli na mnohé případy je od té doby s pomocí zásad TJK systematicky upozorňováno, viz Sgall 1960 a další).

KMI by se měl na základě předestřené kritiky předcházejícího konceptu těmto chybám vyhnout. KMI aspiruje na obecný koncept jazykově regulační činnosti (ačkoli se v něm mluví o češtině, spisovném jazyku, TJK, což jsou pojmy úzce svázané s českým prostředím). Nepracuje totiž s časovým aspektem (nepoužívá argumenty zakládající se na předcházejícím jazykovém vývoji) a konkrétním stavem jazyka, řídí pouze jazykově regulační činnost a konkrétní způsoby naplňování mohou být přizpůsobeny aktuální jazykové situaci. Jedna ze základních premis KMI, přirozený jazykový vývoj (viz s. 42), je dostatečnou zárukou pro fungování jakéhokoli jazyka (plnění komunikačních potřeb mluvčích).

KMI neobsahuje žádné konkrétní návrhy na změnu statutu jazykových prostředků ze dvou důvodů, které vyplývají z výše popsané situace TJK. Zaprvé KMI je textem ucházejícím se o konsenzus lingvistů, a tudíž každý příklad může situaci spíše znejasňovat; na každý jazykový jev je možné se dívat z různých perspektiv a hodnotit jeho postavení v různých oblastech atp. Navíc právě jazyková variabilita, která se má zrcadlit v pluralitě kodifikací, je do KMI inkorporována z toho důvodu, že na konkrétní příklady může být legitimně nahlíženo z různých perspektiv a pomocí různých metodologií, které **oprávněně** nezaručují stejné výsledky. Zadruhé v KMI nejde o změnu konkrétních prostředků za jiné, což je možné řešení pouze z krátkodobého hlediska, ale o změnu přístupu, která se nedá hodnotit podle konkrétních jazykových prostředků zahrnutých do (nebo naopak vyloučených z) kodifikace. Navíc každý návrh zaměřující se na konkrétní prostředky rychleji zastarává než návrh obecný.

Výsledkem je odlišný způsob hodnocení úspěšnosti zavedení konceptu, který se nezakládá na postavení konkrétních jazykových prostředků nebo na stavu jazyka, ale zaměřuje se na stav jazykově regulační praxe, konkrétně kodifikační situace a na roli lingvistiky v ní.

Cílový stav jazykově regulační činnosti a nástroje ke zjišťování, zda se tomuto cíli regulační činnost přibližuje nebo ne, je třeba precizně specifikovat (už z důvodu hodnocení a dalšího propracovávání konceptu). U KMI je to obzvlášť obtížné i z toho důvodu, že minimální intervence je spíše proces, směřování, než absolutní stav (výsledek). Můžeme tedy hovořit o tom, že jedna situace je méně intervenční než druhá, absolutního minima však dosáhnout nelze (stejně jako ho není možné změřit). KMI si tak nestanoví dezideráta své činnosti v oblasti jazyka (jeho vlastností, konkrétních prostředků), ale v oblasti lingvistické praxe. KMI je tak připraven na situaci, kdy se proměňují nejen jazykové prostředky ale i komunikační potřeby mluvčích, čehož TJK se svým zaměřením pouze na kultivaci jazyka a spisovné projevy schopná není.

¹⁷⁶Míru změn je třeba vnímat v porovnání s tempem změn v běžném úzu.

Pohlédneme-li na KMI prizmatem falzifikovatelnosti, zjistíme, že KMI může být zaveden a zároveň být neúspěšný (což je nutná podmínka toho, aby byl hodnotitelný ve smyslu úspěšnosti fungování). Pokud pod pojmem neúspěšnosti máme v rámci KMI na mysli fakt, že se v jazykovém společenství stále drží preskripce, pak KMI může být neúspěšným konceptem jazykově regulační praxe. Teoreticky je možné si představit situaci, kdy intervence do jazyka budou pluralitní, ale zároveň budou dané preskripce vyžadovány.¹⁷⁷ K tomu je ovšem třeba podotknout, že jakmile budou kodifikace pluralitní, nemohou být nikdy tolik preskriptivní, jako současná monopolní kodifikace, čili k určitému snížení intervenčního tlaku povede KMI vždy (viz shrnutí 4. části, s. 147).

Jiná je otázka, do jaké míry je tento způsob poměrování úspěšnosti konceptu exaktní. Míra plurality kodifikací bude v čase jistě proměnlivá a v některých obdobích bouřlivého rozvoje jazyka pravděpodobně vyšší než v obdobích klidné stagnace. Zjevně však při hodnocení může být pohlíženo na počet vzájemně si konkurujících kodifikací, počet různých stylových oblastí, které pokrývají a do jaké míry si konkurují.

3.5 Lingvistické výstupy, výsledky empirického synchronního bádání (zejména ty, které jsou určeny veřejnosti) by se měly opírat o čistou deskripci, objektivní kritéria a reprezentativní množství relevantních lingvistických dat; tzn.:

Lingvistika, která podle KMI nemá do jazyka intervenovat, ale „pouze“ ho pasivně popisovat, není pouze akademickou disciplínou, která by zmnožovala naše vědění bez praktického užítku. Každý popis jazyka by měl sloužit mluvčím pro lepší orientaci ve složité struktuře jazyka. Největší přínos pro uživatele má pak takový popis, který se realitě přibližuje co nejvíc a nesnaží se podkopávat přirozenou orientaci, kterou mluvčí nabyt v rámci osvojování mateřského jazyka.¹⁷⁸ Deskripce je tedy snahou o popis toho, co je v jazyce reálně existuje, a ne toho, co by v něm mělo být. K tomu je samozřejmě zapotřebí mít k dispozici dostatek zkoumaného materiálu i propracovaný způsob jeho hodnocení. Není proto překvapující, že koncept, jakým je KMI, mohl vzniknout až s rozvojem korpusové lingvistiky, která je svým zaměřením na reálný úzus nezbytným předpokladem jeho fungování.

3.5.1 Hodnotit jazykové jevy podle objektivně zjistitelných a měřitelných kritérií, to jsou zejména: frekvence, mluvenost/psanost, regionální příznakovost (příp. celonárodnost).

Nejdůležitějším tematickým okruhem, s kterým se každý koncept jazykově regulační činnosti musí vypořádat, je tak otázka hodnocení. Ta podle Teorie intervencí musí vyplývat z autority, která je schopná toto hodnocení přisuzovat prostředkům (viz s. 26). Je-li hlavní autoritou KMI úzus, pak hodnocení musí být z úzu jednoznačně

¹⁷⁷Ve vývoji některých jazyků existují situace, kdy jazyk nese symbolické funkce (Gladkova 2002), stává se národní ikonou; v těchto případech KMI může krátkodobě selhávat. V takové situaci zasáhne do přirozeného způsobu výběru prostředků, které imanence nabízí, nejazyková síla (odvozená od symbolických funkcí), která může pluralitu kodifikací narušit, nebo oslabit její antiintervenční účinek. To ovšem není případ současné češtiny, která symbolické funkce od doby Národního obrození spíše ztrácí.

¹⁷⁸Srov. „Domnívám se, že všechny příručky – učebnice a slovníky a jiné – by se měly řídit podle mluvčích, nikoli naopak.“ (Townsend 1995: 338)

odvoditelné. V situaci, kdy by tomu tak nebylo (viz s. 121), se dává prostor pro osobní preference tvůrců kodifikace a umožňuje se tak libovolně s popisem manipulovat.

Než přistoupím k rozboru hodnocení, která jsou přijatelná z hlediska premis KMI, pokusím se zhodnotit kritéria hodnocení kodifikační praxe TJK. V rámci TJK se probírané způsoby hodnocení uplatňují implicitně, tedy rozhodují o přijetí, resp. nepřijetí varianty do kodifikace. Jediným explicitním a široce používaným hodnocením v TJK je spisovnost, která odporuje zásadám Teorie intervencí i KMI (viz s. 121). V prostředí KMI je však hodnocení explicitní, o přítomnosti jevu v kodifikaci rozhoduje úzus.

F. Daneš (1979) rozdělil kodifikační postup do tří etap.¹⁷⁹ V první, deskriptivní (zjišťovací) etapě se má zjistit a popsat „existující spisovná norma, objektivně, v celé své složitosti, rozrůzněnosti a dynamičnosti“. Druhá, regulativní (normativní) etapa má dvě podetapy: a) vyhodnocovací (evaluativní), v níž se ohodnotí (rozliší) „jazykové prostředky a způsoby jejich užívání podle jistých objektivních kritérií“ a b) podetapu vlastní kodifikace, v níž se na základě výsledků předcházejících etap provede vlastní kodifikace. V závěrečné etapě prováděcí (strategicko-taktické) jde v podstatě „o nalézání a využívání nejrůznějších cest, postupů a prostředků pro „uvádění kodifikace do praxe“ (Daneš 1979: 79n) Dále Daneš odvozuje hierarchii „objektivně zdůvodněných kritérií pro hodnocení spisovného jazyka“: Noremnost, adekvátnost k funkcím a systémovost. (Daneš 1979: 87n) V rámci TJK se soudí, že kritéria funkčnosti a systémovosti odpovídají vlastnostem jazyka, takže je žádoucí je prosazovat a podle nich předvídat vývoj (Hlavsa 1996). K těmto kritériím bychom mohli přidat ještě kritérium celonárodnosti, které více či méně explicitně objevuje v teoretických pracích o kodifikaci. (např. Uličný 1995)

První kodifikační kritérium, normovanost/ustálenost (vžitost), omezuje jazykovou kulturu pouze na jednu varietu národního jazyka, spisovnou češtinu. Před jazykovou kultivací tak vyvstává dvojitý problém. První obtíž souvisí s důsledky tohoto kritéria pro jazykovou praxi. Implikuje totiž, že kultivované jazykové chování je pouze spisovné, což je nesamozřejmý závěr¹⁸⁰, se kterým se neztotožňuje např. Daneš¹⁸¹. Pokud by ovšem panovala shoda o tom, že kultivovanost se kryje se spisovností, pak by nastal druhý problém, který se týká zjišťování toho, co je spisovné (viz s. 70).

Vícekrát již bylo v české lingvistice upozorňováno na nebezpečí pohybu v kruhu při řešení problematiky zjišťování spisovné normy. Formulace, které zjišťování spisovné normy opírají o spisovné projevy,¹⁸² není možno právě z tohoto důvodu přijmout. (Nebeská 1996: 96) Jelikož nejsou přesně stanovena kritéria spisovnosti a její pojetí je v podstatě tradiční a na základě shody s platnou kodifikací, dochází tak k zakonzervování statu quo.¹⁸³ Z přístupu ke spisovnosti založeném na shodě s kodifikací (tedy kodifikované = spisovné, viz s. 73) vyplývá i fakt, že noremnost prvku je až sekundární,

¹⁷⁹Srov. s etapami puristické činnosti: „*This prescriptive intervention (...) consists of eight separate, but closely related modes of activity: recognition of need, identification of targets, censorship, eradication, prevention, replacement, reception and evaluation.*“ (Thomas 1991: 84)

¹⁸⁰Srov. „... ani mezi lingvisty zdaleka není jednota v tom, zda za kultivované vyjadřování považovat i jazykové projevy, které obsahují nespisovné nebo ne plně spisovné prostředky...“ (Nebeská 1995: 99)

¹⁸¹Srov. „... je asi lépe mluvit dobře nespisovně než špatně spisovně.“ (Daneš 1969: 97) Podmínkou kultivovanosti tedy není spisovnost, „lze se vyjadřovat nekultivovaným způsobem a užívat přitom spisovného jazyka, stejně jako je možno hovořit nespisovně (nebo neplně spisovně) vytrřbeným způsobem.“ (Daneš 1969: 98). Viz i zde oddíl 2.5.4, s. 83.

¹⁸²Např. „... značná pozornost se [při zjišťování spisovné normy] věnuje mluveným projevům, a to i spontánním, ovšem spisovným...“ (Jedlička 1978: 62)

¹⁸³Nemalou roli v tomto procesu hraje i preskriptivnost kodifikace, která zmenšuje přirozenou orientaci mluvčích v normě právě svým imperativním charakterem. Pokud se jako noremní jeví pro-

jelikož zásadní roli při takovémto hodnocení jazykových prostředků hraje právě kodifikace. Noremnost tak není kritériem kodifikačním (pro vytváření kodifikace), ale spíše atributem prvku, který je již kodifikován.

Odlišení normy od kodifikace, které se tak často zdůrazňuje, navíc zatemňuje velká míra závaznosti kodifikace. Těžko si dokážeme představit situaci, ve které by mluvčí použil prostředek, který není v kodifikaci, a obhajoval jeho použití tím, že je to prostředek noremní. „*V pojetí pražské školy rozumí se ovšem kodifikací objektivní zachycení normy (. . .). Podle našeho pojetí jen takováto kodifikace může podporovat kladný vývoj normy, nestává se jeho brzdou.*“ (Jedlička 1968: 123) Pokud ovšem lingvistika nemá objektivní kritéria toho, co je „kladný vývoj normy“, těžko se může stát, že by si mohla ověřit, zda tento vývoj kodifikace opravdu podporuje. Příslušnost prostředku ke spisovné normě tak nemůže být kritériem, které by bylo odvozeno přímo z jazykových dat a které by podávalo jednoznačné návody na hodnocení jazykových prostředků. Z toho důvodu nemůže být použito v neintervenciálním prostředí.

Neúplnosti funkčního kritéria byla věnována již celá jedna monografie (Starý 1995). Ve světle této práce se tedy funkčnost nejeví jako prostředek, který – ač je v jiných oblastech popisu velmi mocným nástrojem – by byl schopen hrát v kultivačním procesu roli neselhávajícího kritéria. I kdybychom však připustili, že vývody Z. Starého, nemají pro kodifikační praxi valný důsledek, vyvstává zde i jiný problém. Funkční kritériem se nezdá být v souladu s kritériem noremnosti. Funkcionalismus pražské školy by měl dávat přednost funkčnímu střídání kódů (např. používání spisovné češtiny k vyjádření ironie, odstupu apod. na pozadí neutrálního obecně českého projevu), jak na to upozorňuje L. Hammer (1993) nebo Ch. Townsend (1993), ale omezením kultivační činnosti pouze na spisovný standard se dává přednost přístupu přesně opačnému.

Kritériem systémovosti¹⁸⁴ je používáno zejména proti návrhům prosazujícím obecně české tvary do kodifikace. Samotný argument systémovosti by přitom nahrával obecně češtině spíše než spisovné. Proklamace lingvistů se nesou dokonce v tom duchu, že obecná čeština je systémovější útvar než čeština spisovná.¹⁸⁵ Nesystémovost je ovšem možné posuzovat i z toho pohledu, že přijetím obecně českých tvarů s platností dublet ve spisovném jazyce by došlo k promíchání prvků ze dvou systémů, a tudíž by byla ohrožena systémovost spisovného jazyka. Tento vývod ovšem počítá s útvarovým rozdělením češtiny. Pokud bychom kultivační činnost neomezovali pouze na spisovný jazyk, ale za základ bychom brali češtinu vůbec, argument nesystémových výpůjček z obecné do spisovné češtiny bychom použít nemohli. Stále bychom se pohybovali v rámci jednoho jazykového systému, a to systému češtiny jako celku. Nemluvě o tom, že spisovná čeština nemá jiný zdroj, z kterého by se obohacovala, než běžně mluvený jazyk, který je na většině území shodný s obecnou češtinou. Výsledky aplikace tohoto

středek, který je přijat (resp. přijatelný) jazykovým společenstvím (Daneš 1979), pak právě preskripce znemožňuje zjistit noremní prostředky pouhým průzkumem u mluvčích.

¹⁸⁴Je třeba podotknout, že jazykový systém (poznatelný pouze zprostředkovaně přes úzus) je vždy projekcí badatele na základě přijaté metodologie. Může se proto stát, že jev, který není systémový z hlediska jedné metodologie a jednoho popisu, může být v jiném popisu s použitím jiné metodologie jeho součástí. Tento fakt je dalším podpůrným argumentem pro inkorporaci plurality kodifikací do jazykově regulační činnosti.

¹⁸⁵Viz „*Celkem lze konstatovat, že ve vývoji spisovného jazyka převládají pohyby směrem k posilování systémovosti nad pohyby systém porušujícími. Souvisí to s postupným přesunem prostředků z běžně mluveného jazyka do jazyka spisovného, neboť v koiné jsou procesy vedoucí k větší systémovosti intenzivnější. Pokud jde o prostředky nové, je kritérium systémovosti základním kritériem pro jejich přijímání do spisovné normy.*“ (Jelínek 1996: 40)

kritéria se tedy mění v závislosti na tom, jak abstraktní systém vezmeme za základ pro jeho uplatňování.

Zjevně však pozice systémovosti v hierarchii kritérií dává možnost, že je „přehlasována“ kritériem nadřazeným. Tak se stává, že nesystémový prvek se udrží ve spisovné češtině přes protesty lingvistů¹⁸⁶ (např. *velín*), a to jen proto, že na spisovnou češtinu vyvíjí tlak úzus. Úzus vybírá dobře, nechává si nesystémové anomálie, včas se zbavuje starých (byť systémových) analogií (např. infinitiv na *-ci*). Zatímco tedy úzus dokáže pružně odlišovat, co je komunikačně výhodné, kodifikace této volby „ústy“ není schopna. Jinými slovy, kodifikace nemá stejnou možnost jakou má úzus, tj. vybírat prostředky podle jejich účelnosti. Logickým vyústěním tohoto rozporu by bylo dát úzu rozhodovací pravomoc v těchto otázkách.¹⁸⁷

Je nutné připomenout, že všechna popsaná kritéria jsou naprosto legitimní v řečové praxi jednotlivců (v rámci parole). Jejich oprávněnost v aplikování na celý jazyk při vytváření kodifikace už tak legitimní není. Mluvčí se může rozhodnout, že jeden konkrétní projev chce formulovat tak, aby byl co „nejspisovnější“ nebo aby působil starobyle, jiný, aby byl co nejsrozumitelnější apod. Představa však, že jazyk bude podřízen jednomu z těchto kritérií (nebo skupině kritérií), je se svobodou výběru v rozporu, protože jazyk by upřednostněním jednoho z kritérií byl již tak „předpřipraven“ k jednomu účelu, že mluvčí by neměl možnost výběru. Hlavní problém tkví ovšem v tom, že tato kritéria nejsou jednoznačně odvoditelná z úzu, předpokládají tedy apriorní znalosti, které v důsledku vedou k tomu, že při kodifikační činnosti je dáván větší prostor osobním preferencím tvůrců kodifikace než jazykovému úzu.

Při kombinaci dvou nebo více kritérií však vyvstává problematika jejich hierarchie do popředí. Daneš (1979) odvozuje hierarchii kritérií pro hodnocení spisovného jazyka, ve které se prioritnost kritéria noremnosti zdůvodňuje institucionalizací (v kodifikaci), která je nezbytnou podmínkou efektivního společenského fungování spisovného jazyka a jejímž základním projevem je existence obecně závazné, přijaté a přijímané normy spisovného jazyka. Nadřazení funkčního kritéria nad systémovostí je vedeno tím, že primární je potřeba celospolečenského dorozumivacího nástroje v jistých, společensky nejdůležitějších komunikačních funkčních oblastech. (Daneš 1979: 89) Je přitom zjevné, že součinnost kritérií v kodifikační praxi se neřídí vždy pouze popsanou hierarchií.

Tento příklad hierarchizace kritérií sleduje za základní cíl společenskou prospěšnost z jazykové kultivace. Nijak však nezdůvodňuje, proč je podmínkou úspěšného fungování spisovného jazyka jeho institucionalizace. Otázkou je, zda to není spíš přání lingvistů než realita (skutečnost, že existují jazyky nemající preskriptivní kodifikaci, podporuje spíše to první). Při současném sepětí normy s kodifikací v případě této hierarchie dochází k upřednostňování jevů v kodifikaci již obsažených, což vždy znamená jistou stagnaci (slovy PLK stabilitu). Daneš rovněž předpokládá, že z funkčního

¹⁸⁶Srov. s výrokem G. Thomase o systémovosti a postoji lingvistů (ale i mluvčích) k ní: *“The anomalies in classificatory systems may be treated by humans in a number of ways: (1) they can go unnoticed, (2) they can be ignored, (3) they can be condemned, or (4) they can be confronted and be made part of a new pattern of reality. The first two treatments may be called apuristic and correspond to the viewpoints of the neogrammarians and the descriptivists respectively; the third is puristic; and the fourth anti-puristic.”* (Thomas 1991: 34)

¹⁸⁷O nechuti k tomu svědčí mj. B. Havránek: *„O této normě, o tomto pravidelném souboru jazykového celku lidového stačí říci, že do něho náleží to, co kolektiv tím jazykem (nářečím) mluvící přijme, co najde přijetí v jazykové jednotě . . . nebo úplně prostě, že o něm rozhoduje úzus. . . “* (Havránek 1932) *„Pro normu spisovného jazyka však úzus není postačujícím kritériem, protože spisovný jazyk jednak má rozmanitější funkce, jednak je útvarem regulovaným, je záměrně kultivován. . . “* (Nebeská 1996: 15)

kritéria lze získat informaci o tom, které funkce jsou „dobré“, a tedy záhodné, a které nikoli. Z toho samozřejmě plyne i restrikce funkcí.

Danešova hierarchie tak preferuje stabilitu jazykového systému před variabilitou, funkční neúplnost před funkční univerzalitou a pravidelnost před anomáliemi. Opodstatněnost těchto preferencí je však z lingvistického hlediska minimálně sporná. Stabilita (na rozdíl od termínu stagnace) se zdá být žádoucí pro komunikaci. Nicméně nebyl podán relevantní argument, že by stabilita byla jinou hierarchizací nebo uplatněním jiných kritérií narušena či ohrožena. Z hlediska dorozumivacích potřeb lze jako oprávněnou námitku uvést fakt, že mluvčí potřebují pružně reagovat na nové skutečnosti, což předpokládá variabilitu, která je navíc předpokladem jakéhokoli jazykového vývoje. Ani hierarchizace kritérií podle TJK tedy nesplňuje požadavky KMI, protože nerespektuje měnící se potřeby jazykového společenství, je vytvářena s vědomím apriorního (a tedy nedokazatelného) prospěchu, který jejím uplatněním jazyku a mluvčím vznikne.

Proti vyzdvihování variability stojí názor, že kodifikace je jakási ochrana čtenářů (resp. posluchačů) před nezodpovědným mluvčím/pisatelem. Kodifikace by proto měla preferovat posluchače, snižováním přirozené variability zvyšovat percepční prediktabilitu prostředků¹⁸⁸, a sloužit tak jako objektivní korektiv snadné srozumitelnosti.¹⁸⁹

Tento pohled je veden tím, že při diskomunikaci je většinou chyba na straně mluvčího, následky ovšem nesou oba komunikanti (zhruba stejně). Argument tedy podporuje kodifikaci z toho důvodu, že její dodržování je výhodné pro úspěšnou komunikaci. Pokud tuto premisu přijmeme, je třeba zodpovědět otázku, jak interpretovat fakt, že je kodifikace tak často v běžném hovoru porušována. 1) Mluvčí o dorozumění nestojí (chápu výhodnost kodifikačních pravidel, ale necítí potřebu je naplňovat, protože jejich cíl není totožný s cílem kodifikačních pravidel, tzn. dorozumět se) nebo 2) nabízená výhodnost není pro mluvčí zjevná, nepocítují ji; pak je otázka, jestli dodržování spisovného standardu opravdu vede k výhodnému komunikačnímu prostředí a mluvčí to jen necítí nebo zda je to pouze sebeklam tvůrců kodifikace, kteří ve svém díle vidí něco, co nesplňuje.

Argument podporující elaborované standardy z důvodu vyšší srozumitelnosti je jen jinou variací na otázku funkčnosti (adekvátnosti). Budeme-li předpokládat, že většina komunikátů je vytvořena s cílem sdělovat, tedy předávat informaci, dorozumět se (na rozdíl např. od šifrování), pak jsou mluvčí a jejich promluvy ve svém průměru maximou srozumitelnosti. Tento závěr podporuje i pozorování komunikace za stížených podmínek (hluk, komunikace s nedoslýchavým apod.). V takových situacích dochází k přizpůsobení mluvčího (volba prostředků, způsoby artikulace a segmentace apod.). Srozumitelnost však není jediným cílem při komunikaci (snad každé sdělení má i jiné funkce). V průměru je tedy (zanedbáme-li individuální odchylky) srozumitelnost na úrovni maxima možného vzhledem k naplnění i ostatních funkcí.

Kodifikace by se měla pozorováním běžného úzu učit, co je a co není z tohoto hlediska při komunikaci podstatné (např. výzkumem soukromých spontánních telefonických hovorů). Představa, že na základě teoretických poznatků netestovaných na reálném úzu dojdeme k vyšší míře srozumitelnosti, resp. že omezíme přirozenou variabilitu tak, abychom maxima srozumitelnosti dosáhli bez výraznějšího ztížení při vyjadřování jiných funkcí, je noeticky značně optimistická.

¹⁸⁸Viz „*Dodržování relativně pevného standardu usnadňuje percepci mluveného projevu, protože se zvyšuje jeho prediktabilita...*“ (Palková 1995: 77)

¹⁸⁹Toho ovšem kodifikace zaměřením na oblasti, v nichž je variabilita nejnižší (jazyková forma, pravopis, morfologie), nemůže účelně dosáhnout.

Vrátíme-li se zpět ke KMI, musíme při formulování způsobů hodnocení vycházet z jejich premis. Z nich vyplývá, že hodnocení, které má být použito při vytváření popisu určeného veřejnosti, musí být jednoznačně odvoditelné ze zkoumaného jazykového materiálu a nesmí do něj vnášet žádné apriorní soudy. V této souvislosti je třeba zmínit rozdíl mezi kodifikací, tedy lingvistickým popisem jazyka určeným veřejnosti, a ostatními výstupy lingvistického bádání („vědecký popis“). Kromě nestejných intervenční síly (která je ovšem v obou případech nenulová) jde především o intenci, s jakou je popis vytvářen. Podle KMI by jakýkoli lingvistický popis určený veřejnosti měl hodnotit jazykové jevy pouze na základě objektivních a z dat vyvoditelných kritérií, u vědeckého popisu je možné inkorporovat i kritéria spekulativnější (pokud to předmět popisu vyžaduje).

Výčet použitelných kritérií v rámci kodifikační činnosti není v KMI úplný (ani být nemůže). Bod 3.5.1 vytváří otevřenou řadu, kterou je možné na základě obecné specifikace v bodě 3.5 doplňovat. V současném stádiu vývoje jazykovědné teorie, se jako použitelná jeví kritéria frekvence, příslušnosti k mluvené nebo psané formě a celonárodnosti (resp. regionální příznakovosti, geografické omezenosti jevu).

Kritérium frekvence zažívá rozmach v jazykovědě s příchodem korpusové lingvistiky, která umožňuje precizněji odhalovat jevy centrální a periferní. Rozdělují tak prostředky na ty, které jsou v dané stylové oblasti běžné/frekventované (a tedy v podstatě územ vnucované), a na ty, které jsou v daných oblastech marginální. Z toho vyplývá, že samotná frekvence napříč všemi žánry a styly může být údajem značně zavádějícím, a je třeba proto hodnocení založené na frekvenci k těmto charakteristikám textů vztahovat.¹⁹⁰

S rozvojem korpusů mluveného jazyka (vedle dnes už běžných korpusů psaného jazyka) je možné poměrně exaktně posuzovat, zda se daná forma vyskytuje spíše v řeči nebo v písmu. V souvislosti s touto dichotomií, která se ukazuje být pro českou jazykovou realitu základní, je možné uvažovat o standardech mluveného projevu a psaného textu.¹⁹¹

Kritérium celonárodnosti jazykových prostředků bývá používáno i v rámci TJK k podpoře současné kodifikační praxe zahrnující pouze spisovné prostředky. Tuto vlastnost je možno vidět minimálně z dvojí perspektivy: produkce a percepce. Pokud se jedná o produkci jazyka, spisovná čeština je na celém území užívaným kódem. Z hlediska percepce však existuje v ČR několik celonárodních jazyků, mezi nimi je kromě spisovné češtiny i čeština obecná, většina interdialektů a dialektů je rovněž na celém území bez větších problémů srozumitelná a stává se běžně prostředkem komunikace. O vnímání těchto celonárodně srozumitelných variet svědčí i způsoby dabování cizojazyčných textů, písňová produkce autorů populární hudby nebo třeba jazyka zpravodajství, který při překladech autentických promluv nepoužívá spisovný jazyk. Ve všech těchto případech se nejčastěji objevuje obecná čeština a to navzdory konstatování některých (zejména moravských) lingvistů, že tento kód je na Moravě percepčně obtížně přijatelný. Jelikož jsou nespisovné útvary mateřským jazykem téměř všech mluvčích, odpadá nutnost školské průpravy před jejich používáním.

Kritérium celonárodnosti spisovného jazyka je navíc oslabováno přijímáním regionálních variant do spisovného jazyka. Jedlička konstatuje, že jsou případy naprostého vplynutí varianty do normy, ale na druhé straně zase případy, kdy „*se určitá varianta součástí spisovné normy na základě přijetí jazykovým společenstvím stala,*

¹⁹⁰Tento závěr rezonuje s posledními trendy korpusové lingvistiky, které se zaměřují na menší a specializované korpusy, namísto velkých a všeobecných korpusů.

¹⁹¹Možným statistickým nástrojem pro zjišťování charakteristických rysů mluveného a psaného jazyka v korpusech je Bayesův teorém (viz Cvrček připravuje se 1).

ale její původní regionální vázanost je dosud živě pociťována;...“ (Jedlička 1978: 75). Tento rozpor se „řeší“ konstatováním, že existují české a moravské variantní prostředky spisovného jazyka, nejde však o varianty spisovné normy.¹⁹²

Jako kritérium je tedy celonárodnost zjevně porušována, pokud se jedná o tzv. moravské varianty, k zablokování obecně českých prvků pronikajících do spisovného úzu (ať už je vymezen jakkoli) je však často toto kritérium používáno. Uznání celonárodně rozšířených prvků obecné češtiny ve spisovném standardu brání tlak zejména moravských lingvistů, kteří se bojí zvýhodnění většiny mluvčích obecné češtiny proti menšině mluvčích interdialekty moravskými.¹⁹³ Samo o sobě je to jistě požadavek chvályhodný, utlačování menšin je v našem kulturním okruhu považováno za nepřijatelné. Jakákoli změna kodifikace, která je založena na objektivním poznání změn v normě, by ovšem měla vycházet z většinovosti úzu, a tím pádem existuje menšina, která daný prostředek nepoužívá a jejím kodifikováním se dostává do nevýhody. Jinými slovy, výběr kritérií při kodifikaci vždy některé funkce aproximuje jiné nikoli (nebo méně), tudíž vždycky existuje menšina, která je nějak poškozována.

Navzdory těmto námitkám ke kritériu celonárodnosti, je třeba uvést, že je to kritérium i v rámci KMI legitimní, pokud je používáno konzistentně. V rámci TJK se však toto kritérium uplatňuje implicitně pro přijetí, resp. nepřijetí, varianty do kodifikace, zatímco v prostředí KMI je způsobem explicitního hodnocení jazykových jevů. Regionální omezenost prostředků je totiž exaktně poznatelná a může pomoci mluvčím při výběru adekvátních prostředků. Jakkoli se tento způsob hodnocení jeví jako intuitivní a metodologicky neproblematický, je z hlediska dnešního stavu poznání nejméně použitelný, jelikož současné dialektologické příručky zachycují jazyk z diachronní perspektivy a pouze ve vybraných dialektologických oblastech. Český jazykový atlas (Balhar et al. 2002), který představuje souborné dílo české dialektologie, tak zachycuje jazyk generace, která dnes už nežije, způsobem, o kterém je možné mít mnoho pochyb (dotazníková metoda) a s přihlédnutím k základním dialektologickým oblastem (mluvu menších a středních měst systematicky nepopisuje). Jakkoli ovšem tento způsob hodnocení může v současnosti narážet na praktické obtíže, není možné ho vyloučit ze seznamu objektivních kritérií, která mají být při tvorbě kodifikace uplatňována.

3.5.2 Naopak nepřijatelná jsou obecně taková hodnocení, která nejsou jednoznačně vyvoditelná z jazykových dat nebo předpokládají nějaké apriorní znalosti. Jedná se např. o postoje uživatelů jazyka, které se dokonce mohou rozcházet s jejich reálným řečovým chováním (tyto postoje jsou získané ve škole a tudíž ve shodě s převládající intervenční praxí), spisovnost-nespisovnost prostředku (viz 2.5.2) či formálnost-neformálnost situace, v níž je prostředek používán apod.

Není možné v úplnosti vyjmenovat všechna kritéria, která v konceptu snažícím se o minimálně intervenční prostředí být nesmějí, je však pravděpodobné, že každé kritérium, které není založeno na studiu reálných jazykových dat a které není z něj odvozeno,

¹⁹²Srov. „Kodifikace výslovnostních dublet (zhruba české s artikulací sch- a zhruba moravské a slezské se zh-) nenarušuje kulturu spisovné češtiny, nýbrž jen bere v úvahu geografické rozdíly.“ (Jelínek 1995: 34)

¹⁹³O zvýhodnění by se ovšem dalo mluvit pouze v případě, pokud by se jednalo o uznání výhradní spisovnosti obecně českých tvarů (tedy o zákaz používání dosavadních variant ve prospěch těch obecně českých). Takový návrh však nebyl nikdy předložen a úsilí, které reprezentuje P. Sgall et al., si vždy kladlo za cíl obohacení spisovné normy o prvky obecné češtiny ve funkci dublet.

může přispívat k vytváření intervenčního tlaku (viz s. 26). Patrné je to zejména u kritérií, jejichž hodnoty mají axiologické rysy. Nezaújatý, objektivní popis je tím devalvován na úroveň desiderát a zbožných přání, která na jazykovou realitu nakládáme a která mluvčí mohou použít pro vzájemné sankcionování.

Nejproblematictější se v této souvislosti jeví otázka normy a postojů mluvčích k jazykovým prostředkům, které se budu věnovat níže. Dalším takovým nepřijatelným kritériem je spisovnost prostředku (viz s. 73 a 115), což je hodnocení, které se neobejde bez apriorní znalosti toho, co je spisovné. Abychom mohli k prostředku přiřadit takové hodnocení, museli bychom mít k dispozici neselhávající definici spisovnosti, kterou TJK za 70 let působení nedokázala podat.

Formálnost a neformálnost situace, v níž se prostředky používají, může být kritériem, které trpí stejnou nedefinovaností jako kritérium spisovnosti. Z používání tohoto kritéria totiž není zřejmé, zda o formálnosti či neformálnosti situace rozhoduje výběr prostředků nebo zda je dána neязыkovými okolnostmi promluvy (např. oblečením, tématem hovoru, prostředím apod.). Tvrdíme-li, že ve formálních situacích se objevují nekodifikované prostředky, můžeme si být opravdu jisti, že dané situace jsou stále formální? Předpokládáme tedy formálnost jako vlastnost situace, která je více méně nezávislá na použitých prostředcích, což není zcela jednoznačné. Situace totiž může být chápána oběma směry: jako objekt, který je ovlivňován jazykem, nebo jako činitel, který ovlivňuje jazyk. Bez precizního vymezení vzájemného vztahu, není možné kritéria tohoto druhu používat.

Hodnotící (omezující) slohové klasifikace prostředků jsou v současné kodifikační praxi používány jako kritéria jazykových prostředků v situacích, kdy otevřeně preskriptivní hodnocení není přijatelné. A. Stich v recenzi na *Výslovnost spisovné češtiny II*. píše, že od kritiky puristické činnosti NŘ v 30. letech se stalo společensky neúnosným užívat kodifikačního označení jevu jako „nesprávného“; „*proto se tam, kde kodifikátoři chtěli regulovat jazykovou praxi proti stavu normy, volil v podstatě zastírací manévr využívající omezující slohové kvalifikace. . .*“ (Stich 1982: 90) Kritéria jako *zast.*, *kniž.*, *hovor.* apod. musejí být nejprve přesně definována na základě pozorování úzu, než mohou být inkorporována do kodifikační činnosti. Většina z nich je navíc založena na diachronním vnímání, což je v synchronním popisu nekonzistentní jev.

Jazyková norma

Jedním z nejpoužívanějších způsobů hodnocení je noremnost, resp. nenoremnost jazykového prostředku, kterému se budu dále v této části věnovat. Problematické na tomto způsobu hodnocení je zejména inkorporování postojů mluvčích k jazykovým prostředkům.

Můžeme vidět jistou dynamiku vývoje diskuzí o kodifikaci češtiny v tom, jak se v nich používají argumenty založené na pozorování úzu v opozici k argumentům založeným na postojích mluvčích. Ve 30. letech je úzus hlavním argumentem PLK proti puristům (i v Tezích se objevuje zmínka o tom, že je třeba současnou kodifikaci přiblížit stavu kultivovaného úzu (PLK 1932), spor se vedl jen o to, jaký úzus se bude brát za základ).

V 60. letech se proti návrhům P. Sgalla (1960, 1961), které jsou vedeny z pozic úzu, objevují protiargumenty obsahující především stylistické ohodnocení překládaných jevů („falešná obecná čeština“¹⁹⁴), nepochybuje se však, že v úzu existují a že se jedná o relevantní argument. Poukážem na styl se hledá způsob, jak Sgallovu oprávněnou

¹⁹⁴ „*Náš rozbor Sgallových ukázek byl právě zaměřen proti falešné, vyumělkované lidovosti některých intelektuálů.*“ (Bělič-Havránek-Jedlička 1962: 115)

kritiku eliminovat. Stylová platnost těchto prostředků pak lingvistům neumožňuje s nimi nakládat jako s jevy, které bychom mohli zařadit do kodifikace. Postoje (stylistická charakteristika) se zde tedy odvozují od úzu (otázkou je, jak přesně).

Postupem času sílí akcent na postoje uživatelů, a tak v dnešní době jsou argumenty založené na postojích uživatelů naprosto běžné. „*Snahy uplatňovat postupy kontinuálního lingvistického inženýrství, které nebere v úvahu hodnotovou orientaci mluvčích, nemají v demokratické společnosti naději na úspěch.*“ (Uličný 1995: 70) Postoje mluvčích k jazyku se vymaňují ze závislosti na jazyce a tvoří samostatný typ „argumentu“ s domněle vyšší váhou, než je zkoumání úzu. A to bez ohledu na to, že rozsáhlejší průzkum postojů mluvčích nebyl nikdy proveden a vždy se jedná pouze o dohady nebo nereprezentativní měření na malém vzorku respondentů. Zastánci deskriptivního přístupu tedy stále argumentují reálné používanými prostředky, jejich odpůrci postupně z těchto pozic ustupují (nemajíce dostatečnou podporu v datech) a argumentují něčím, co lze za současného stavu poznání postojů mluvčích jen těžko potvrdit nebo vyvrátit.

Je přitom více než sporné, proč se za reálné postoje mluvčích bere spíše to, co mluvčí veřejně (např. v anketě/dotazníku) projevují, než to, jak skutečně mluví (tedy jakým prostředkům v řečové praxi dávají přednost). Fakt, že postoje jsou dány do velké míry školskou výchovou, a ta je dána zase kodifikační praxí, ukazuje na nebezpečí pohybu v kruhu; lingvista, který pozoruje a zkoumá postoje mluvčích, které pak vtělí do kodifikace, která následně formuje postoje mluvčích, jednoznačně ovlivňuje svým bádáním zkoumaný předmět (což je z metodologického hlediska nepřijatelné).¹⁹⁵

V obecnější rovině, je problematika postojů mluvčích k jazykovým prostředkům, jiným zobrazením problému toho, co je jazyková norma, resp. má-li být norma (spíše) odvozena od postojů nebo od reálného úzu. Pojem norma je v české jazykovědě tradiční, ačkoli je poměrně nejasně vymezen. Přestože se jedná o jeden ze základních pojmů TJK, dodnes neexistuje konsenzus v tom, jak normu teoreticky vymezit a jakým způsobem ji můžeme zjišťovat. Přitom nejde ani tak o problém poznání spisovné normy, se kterou se operuje zejména v pracích Pražské školy a jejích pokračovatelů v rámci TJK, ale o normu obecně jazykovou. Spisovná norma – jakožto speciální případ normy obecně jazykové – je podmíněna definicí spisovnosti, což je pojem krajně diskutabilní a nepřesný (viz Cvrček 2006a a zde s. 70), proto se jím budu zabývat v této části spíše okrajově. Nadřazeným pojmem k normám jazykovým (ať už spisovné nebo obecné) bude norma chování, jednání.

V následujícím textu se pokusím osvětlit některé sporné momenty týkající se pojmu norma a naznačit, proč se domnívám, že normu je třeba odvozovat z úzu a nikoli z deklarativních postojů mluvčích. Jedná se v podstatě o variantu důkazu sporem, v němž proti sobě stojí na jedné straně to, co od normy očekáváme (tedy funkce normy podle její definice), a na druhé straně to, co získáme, když ji vymezíme na základě a) deklarativních postojů nebo b) úzu, tj. reálných postojů.

Dosavadní definice normy

Zásadní význam pro pochopení pojmu noremnosti v české jazykově regulační tradici má práce I. Nebeské (1996). Autorka v ní popisuje vývoj přemýšlení o normě od 30. let, odkdy byl tento pojem v české jazykovědě významněji užíván. Norma chování byla tehdy definována jako „*měřítka či pravidla, které má určovat individuální či*

¹⁹⁵Viz Schrödingerův myšlenkový experiment s kočkou (s. 51).

sociální chování...“ (Nebeská 1996: 14) Nebeská vidí rozdíl mezi normou chování a jazykovou normou v míře závaznosti. „Ačkoli i jazyková norma je samozřejmě normou společenskou, ve srovnání s těmito formulacemi [s definicí normy chování - VC] je vymezena podstatně mírněji. Jednak je normou především implicitní, založenou na konvenci, konsensu osob daného společenství, jednak reflektuje variabilitu a nepředvídatelnost komunikačních situací...“ (Nebeská 1996: 14)

Předmětem jazykové normy v teorii PLK je podle Nebeské „inventář jazykových prostředků, a to jednak inventář jazyka jako celku, jednak jeho útvarů vymezených na základě různých kritérií... Jde tedy v zásadě o normu languovou.“ (Nebeská 1996: 15) Opírá se přitom o stanovisko B. Havránka, který už ve sborníku Spisovná čeština a jazyková kultura z roku 1932 uvádí, že obecně je norma definována jako „soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturálních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných...“ (Havránek 1932) Obecně jazykovou normu (tj. normu lidového jazyka) Havránek explicitně ztotožňuje s územ: „O této normě, o tomto pravidelném souboru jazykového celku lidového stačí říci, že do něho náleží to, co kolektiv tím jazykem (nářečím) mluvící přijme, co najde přijetí v jazykové jednotě... nebo úplně prostě, že o něm rozhoduje úzus...“ (Havránek 1932). Na rozdíl od ní pro „normu spisovného jazyka však úzus není postačujícím kritériem, protože spisovný jazyk jednak má rozmanitější funkce, jednak je útvarům regulovaným, je záměrně kultivován...“ (Nebeská 1996: 15)

Pojetí normy, které na studii I. Nebeské navazuje, rozpracoval J. Homoláč, který uvádí, že základním rysem normy je záhodnost: je žádoucí, aby soustava spisovných prostředků byla jazykovým společenstvím přijímána jako konvencionalizovaná norma, aby její užívání bylo spontánní a bezpříznakové (Homoláč 1998: 139). Obohacuje celý koncept o moment reflexe: „úzus je to, co děláme, norma to, jak jazykové (a samozřejmě i jiné) prostředky v cizím i vlastním projevu vnímáme, co si o nich myslíme. Teprve na momentu reflexe stojí charakteristiky typu „vhodné“, „správné“...“ (Homoláč 1998: 140). Norma proto není pro Homoláče inventář prostředků (jak tomu bylo v klasické teorii PLK), ale inventář jejich charakteristik, které jsou dány zkušeností s jejich aktivním/pasivním užíváním a poznatky o těchto prostředcích. Zdrojem těchto poznatků je údajně kodifikace. Praktický důsledek tohoto postoje je v tom, že o „normnosti daného prostředku totiž nerozhoduje četnost výskytu, ale nulová reakce příjemce...“ (Homoláč 1998: 141).

Tento postoj rezonuje se starším návrhem E. Beneše (1961), který doporučoval obohatit dichotomii norma – kodifikace termínem standard, který by označoval soubor jazykových prostředků pravidelně užívaných, normál, obraz průměrného většinového úzu;¹⁹⁶ nářečí by měla jen standard, v opozici k termínu norma pro soubor jazykových prostředků závazně požadovaných a jako správné pocíťovaných, vzorový jazykový kánon. V koncepci níže popsané se jeví toto rozdělení jako pouze teoretické bez dopadu na reálnou situaci, jelikož standard a norma jsou totéž.

Komplexní definici normy nabízí V. Dovalil: „Jazyková norma je historicky proměnlivá a na základě reflexe sociálních jevů intersubjektivně existující složka lidského vědomí, která funguje jako regulativ jazykových očekávání a jednání, která se vztahuje na případy stejného druhu a neurčeného počtu a jejíž porušení přivodí uživateli jazyka nějaké negativní důsledky.“ (Dovalil 2001: 177n)

¹⁹⁶Tento návrh byl poněkud pozapomenut jednak proto, že byl předložen v době diskuze o obecné češtině, a jednak z toho důvodu, že se vůči němu ještě v témže čísle Slova a slovesnosti poměrně ostře ohradil B. Havránek. Benešův článek je však nepřímým důkazem toho, že snahy reprezentované dnes článkem Čermák-Sgall-Vybíral (2005) nejsou nikterak nové a potřeba širšího vymezení standardu zde existuje už dlouho.

Z předložených definic normy vyplývá, že norma je založená na reflexi jevů, tedy na postojích mluvčích k jazykovým prostředkům. Postoje mohou být ovšem dvojí: 1) deklarativní a 2) reálné. Deklarativními postoji rozumíme ty, které jsou předmětem dotazníkového šetření na přímou evaluaci konkrétních jazykových prostředků, tedy to, jak by se podle vyjádření mluvčích mělo mluvit; zatímco reálnými postoji označujeme to, jak se skutečně mluví, tedy odraz postojů tak, jak se projevuje v řečové praxi, v úzu.¹⁹⁷

Dělení norem

Než se pokusím osvětlit, proč pojem norma souvisí s reálnými postoji spíše než s postoji deklarativními, je nutné připojit několik obecnějších poznámek týkajících se probíraného tématu a dalších způsobů nahlížení na normy.

Potřeba vymezit normu vyvstává v situaci, kdy je třeba odlišit chování běžné nebo možné od chování záhodného, vyžadovaného. Právě moment záhodnosti je kritériem, který – v oblasti lingvistiky – odlišuje řečový úzus od normy. Něco se v určité situaci „neříká“, některé prostředky se v daných situacích očekávají, jiné hodnotíme jako nezvyklé, nevhodné, nebo dokonce nepřijatelné. Je přitom zjevné, že ze zkoumání samotných izolovaných jazykových jednotek ne-/noremnost prostředků nelze extrahovat (noremnost je vzhledem k formě jazykového prostředku i k situaci arbitrární).

Kritériem záhodnosti, které je základem pojmu norma, předpokládá mimojazykovou proměnnou, k níž budeme jazykové prostředky vztahovat a na základě které je budeme hodnotit (např. situace, funkce). Budeme-li u normy akcentovat její konvenční povahu, můžeme normu chápat i širěji jako jev, který úzce souvisí s arbitrárností jazykových znaků. Noremní je tedy i přiřazení konkrétního významu ke konkrétní formě; význam prostředku je určován konvencí, která má k normě blízko.

Normu je možné nahlížet staticky nebo dynamicky. Statický pohled prezentuje normu v dané situaci, bez diachronního aspektu. Jedná se tedy o pohled uživateli jazyka nebo lingvistů z hlediska toho, které prostředky jsou aktuálně noremní a které jsou nenoremní, jak je jejich noremnost vnímána a na základě čeho je poznávána. Naopak dynamický pohled zdůrazňuje proces, jakým se nenoremní prostředky stávají noremními a naopak. Jak se pokusím ukázat, v obou aspektech je základním formativním kritériem normy frekvence (většinou vztažená k nějaké situaci).¹⁹⁸

Další dělení norem by mohlo sledovat fakt, zda jsou petrifikované nějakou kodifikací, či zda je jejich vývoj ponechán čistě na úzu (nekodifikované normy). Oblasti, v nichž ke kodifikaci norem dochází, trpí „schizmatem“ norem, kdy vedle kodifikované normy většinou existuje i nekodifikovaná spontánně ustavená norma; zatímco oblasti, v nichž kodifikované normy nejsou, jsou regulovány pouze jedním (i když ne explicitním a petrifikovaným) normativem.

Statický pohled

Z hlediska statiky je jazyková norma soubor prostředků, které se pravidelně vyskytují (jsou uzuální) a jejichž užití je v určité situaci nebo k vyjádření určité funkce považováno jako záhodné. Problematické a matoucí je v této souvislosti to, že existuje (vlivem různých faktorů) rozpor mezi prostředky užívanými a prostředky, které jsou mluvčími deklarované jako záhodné (viz už Daneš 1979).

¹⁹⁷Za terminologickou dvojici reálné vs. deklarativní postoje vděčím J. Táborskému.

¹⁹⁸Srov. s klasifikací chyb, s. 92.

Konstituování norem (i těch nejazykových) je z větší části formováno zažitým, pravidelným chováním. Většina norem je nekodifikovaných, tudíž jejich osvojení a následné vnímání je na základě shody nebo neshody s reálným územím („tohle se ne/dělá“). Výchova v tomto smyslu hraje roli jakéhosi katalyzátoru, který urychluje poznávání norem a jejich osvojování. Zároveň noremní chování má sebeupevňující aspekt. Zachovávání normy je jedním z předpokladů pro její fungování a další reprodukování.

Z hlediska pozorovatele, který stojí vně daného systému, se jeví jako noremní prostředek, který je v dané situaci frekventovaný. Z hlediska mluvčích se však situace může jevit úplně jinak: za noremní považuje ty prostředky, které **pocituje** jako záhodné (bez ohledu na to, zda se reálně v úzu vyskytují nebo ne). Je přitom z výzkumů zřejmé, že okruh prostředků vymezený oběma metodami nebude shodný (viz níže cit. Adam 2007b). Jak se pokusím ukázat na základě definice normy, vymezení s pomocí deklarativních postojů, které nemají oporu v úzu, nemůže být platnou normou, protože takto vymezený repertoár prostředků neplní funkce, které jsou na normu kladeny. Jedná se pouze o deklaraci, která je naučená a na jazykové chování nemá vliv.

Z předchozího rovněž vyplývá, že norma je vždy vztažena k nějaké situaci, k určitému typu akce nebo funkci. Tato vztaženost ji odlišuje od úzu, který je prostým souhrnem reálně se vyskytujících jevů. Pokud se v určité situaci něco pravidelně říká (např. ustálená vyjádření soustrasti na pohřbech), je tím stanovena norma v dané situaci. Je pravděpodobné, že použitím neustáleného prostředku v této situaci se dostaneme mimo normu (přitom hodnocení tohoto prostředku jako vhodného nebo nevhodného se děje na základě jiných kritérií; shoda ovšem bude v tom, že je to cosi neočekávaného, nepředvídaného, „nenormálního“). To v podstatě kopíruje rozdíl mezi aktualizací a nenoremností. Výskyt nefrekventovaného jevu v určité situaci nemůže ohrozit existenci normy založené frekvenčně (nefrekventovaný prostředek se ukáže být např. vhodný, tj. v dané situaci možný, stále ovšem zůstává nenoremní).

Podřizovat se frekvenčně ustavené normě je pro mluvčí pohodlné z toho důvodu, že tak mohou napodobovat vyzkoušené a osvědčené modely.¹⁹⁹ Pokud je něco frekventované v užívání, je pravděpodobné, že je to frekventované z toho důvodu, že je to funkční (musíme si odmyslet krátkodobé vlivy jako je móda apod.). Zároveň takto ustavená norma funguje jako spolehlivý regulátor expektací, zvyšuje prediktabilitu projevu, což je jedna ze základních funkcí norem.

Dynamický pohled

Z dynamického pohledu je nejdůležitější proces přeměny nenoremního prvku v prostředek noremní (a opačně). Předpokládejme, že tuto cestu si musely projít všechny prostředky v určitém stádiu svého vývoje.

Je oprávněné se domnívat, že to byla právě frekvence vztažená k dané situaci, která formovala u mluvčích základní povědomí o tom, co je a co není noremní. Pokud dochází ke změnám nekodifikovaných norem (např. normy slušného chování) nejedná se o jednorázový skok, vyhlášení změny, která ze dne na den nabude účinnosti. Je to

¹⁹⁹Raison d'être norem je zabraňovat nežádoucímu chování, proto je noremní chování většinové (resp. nejednalo by se o uznávanou normu, pokud by chování, které ji porušuje, bylo většinové). Dokládá to fakt evoluce: společenství dodržující normy je úspěšnější než společenství, které normy nemá nebo na jejich dodržování nedbá. Z toho vyplývá i axiom funkčnosti většinového chování – pokud je nějaké chování většinové (dlouhodobě) a stává se normou, pak musí být funkční, protože norma je přirozený regulátor nevhodného chování. Je-li chování většinové (i když zatím není noremní), pak je nejspíš výhodné, a naopak pouze výhodné chování se stává většinovým a posléze noremním, protože norma, aby byla normou, musí být přijata většinou (jak by mohla být přijata, kdyby byla pro většinu nevýhodná, nefunkční).

pozvolný proces, při kterém se noremní, a tedy frekventované chování, stává řídkým až úplně vymizí (jiné chování se naopak z řídkého stává většinovým). Jakmile určitý typ chování v úzu chybí, stává se takové chování nenoremní (ačkoli vůči němu nemusí být žádné výhrady, viz např. staré způsoby zdravení smeknutím klobouku).

V situaci, kdy je za normu vydáván souhrn deklarativních postojů, si člověk zprvu osvojuje toto „veřejné jazykové mínění“ jako normu. Dostává se však do situací, kdy jeho chování řízené touto „normou“ je deficitní, norma neplní funkce, které se od ní očekávají, a v tu chvíli začíná mluvit vytvářet vlastní paralelní normu. Může se přitom řídit vlastními preferencemi a vlivy přicházejícími z okolí, však vzhledem k tomu, že tímto procesem procházejí všichni čeští mluvčí a osvojí si stejnou nebo velmi podobnou normu, je pravděpodobné, že za základ takto nově ustavené normy berou to, co je k dispozici a je pro všechny stejné, tedy frekvenční údaje v daných situacích (ať už vědomě nebo podvědomě).²⁰⁰

Kodifikované a nekodifikované normy

Normy obecně je možné rozdělit i do dalších kategorií: na jedné straně stojí normy, které jsou zaznamenány, aby byla petrifikována jejich kanonická podoba, a až se změnou kodifikace těchto norem dochází k jejich změně, a na druhé straně jsou normy spontánně ustavené, které se svobodně vyvíjejí, jsou měněny pozvolna pluralitou intervencí nositelů normy.²⁰¹ V podstatě se jedná o rozdíl mezi pojmy taxis a kosmos, tedy umělý (stvořený) řád a spontánně ustavený řád.

V terminologii vypracované F. A. Hayekem představuje jazyk spontánně ustavený řád, tedy **kosmos**. Jazyk podléhající institucionalizované intervenci (např. preskriptivní kodifikaci) by v této dichotomii byl příkladem řádu ustaveného působením člověka, fungujícím díky regulaci, tj. v Hayekově terminologii **taxis**.²⁰²

Na stejnou distinkci (kosmos vs. taxis) se ovšem můžeme dívat i z hlediska používání jazyka, z hlediska jazykové reality jako intervenčního prostředí. I z tohoto úhlu pohledu se jazyková praxe individuálních intervencí jeví jako kosmos, protože jednotliví mluvčí intervenují do jazyka na základě (osobně pociťované) záhodnosti. **Pluralita** individuálních intervencí ukazuje na **spontánnost**, **záhodnost** těchto intervencí zase na **řád**. Nestává se například, že by působením individuálních intervencí byl jazyk připraven o některou ze svých vyjadřovacích funkcí. Jinými slovy, co je používáno, je používáno z toho důvodu, že je to účelné (v širokém smyslu slova). Individuální intervence zejména kvůli jejich početnosti se tedy buď vzájemně vyruší nebo jejich pluralita zaručuje, že nebudou některé vyjadřovací funkce preferovány nadměru (tedy na úkor jiných vyjadřovacích potřeb daného společenství). Aktualizují se tedy pouze ty potřeby, které jsou skutečně vycitřovány.

Jiný případ je ovšem varieta konstituovaná intervencí (v našem případě nejčastěji kodifikační). Její systém není spontánní, jedná se o taxis, tedy umělý řád. Takový systém může dobře fungovat, pokud je aplikován na stabilní prostředí; v neustále se měnící situaci, jakou je jazyková komunikace, je nutně omezen ve své pružnosti a může aproximovat pouze ty skutečnosti, které jsou v době jeho vytváření nebo

²⁰⁰Je zde třeba odlišit obecný jev od individuálních případů, kde se osobní norma může záměrně lišit od celkového průměru.

²⁰¹Je pravděpodobné, že většina norem je nekodifikovaných. Normy, které jsou kodifikovány, můžeme uvést poměrně krátkým výčtem: právní normy (trestní, obchodní právo, pravidla silničního provozu), parciální normy v rámci uzavřených komunit (interní směrnice v podnicích, vědecké a technické normy) a v některých případech jazyk. Veškeré ostatní oblasti lidského chování – pokud jsou normovány – nejsou kodifikovány.

²⁰²V tomto rozdělení navazují na článek J. Krause (1996).

regulace známy. Intervence do jazyka je řízená, vždy tedy zohledňuje pouze část individuálních intervencí a jejich účinek zvyšuje. Nepružnost pak pramení z toho, že regulátor (jazykovědci) nemá dostatečné nástroje na to, aby zjistil, které funkce jsou skutečně naplňovány²⁰³, které jsou záhodné. Oproti **pružnosti kosmu** tedy vždy stojí **strnulost taxisu**, proti **pluralitě intervencí spontánního řádu** stojí vždy **totalita institucionalizované (kodifikační) intervence**.²⁰⁴

Kodifikované normy mají z hlediska svého vývoje stejný základ jako normy nekodifikované. Před právem existuje morálka, před pravidly silničního provozu panovaly na silnicích určité nepsané zvyklosti. V momentě kodifikace, která intervenuje do přirozeně se měnící situace, se norma přestává spontánně vyvíjet, kodifikace se stává normotvornou a korekce kodifikované normy jsou na zákonodárci, který může nebo nemusí naslouchat úzu a podle toho normu měnit. Právě snaha zachovat normy v kanonické podobě – podle KMI nezdůvodněná – vede k jejich kodifikování. Raison d'être kodifikace tedy dokazuje, že vnímání kodifikovaných norem je z větší části nepřirozené a ovlivněno jejich učením. Jelikož se situace ale stále mění a vyvíjí, začínají se vedle zastarávajících kodifikovaných norem, které se projevují deklarativními postoji, vyvíjet i normy spontánní, které jsou odvozeny z úzu a jsou proto aktuální. Dochází tak ke „schizmatu“ norem, což celou situaci ještě více znepráhledňuje.

Kodifikované normy si osvojujeme učením, zatímco nekodifikované normy si osvojujeme nápodobou (empirií, frekvencí). Proto nelze ztotožnit právní normy s normami chování, jazykovou kodifikaci s jazykovou normou (ačkoli se to v současnosti často děje).

Shrnutí

Z hlediska toho, co jsem nastínil, můžeme nahlížet problematiku normy z dynamického a ze statického hlediska. Každý pohled se přitom musí vypořádat jak s normami kodifikovanými, tak s normami nekodifikovanými. Můžeme proto problematiku rozdělit do čtyř oblastí (viz tabulka 3).

Deklarativní nebo reálné postoje

Jak už bylo řečeno výše, z předložených definic normy vyplývá, že norma je vázaná na nelingvistické proměnné, které se zrcadlí v postojích mluvčích. Postoje pak jsou dvojí: deklarativní a reálné. Tyto postoje se vzájemně liší.²⁰⁵ Kromě vlastních příkladů

²⁰³Viz i Starý (1995: 22).

²⁰⁴Viz Teorie intervencí, metafora Brownova pohybu, s. 19.

²⁰⁵Příkladem odlišnosti deklarativních a reálných postojů může být následující historická analogie. Normy chování jsou velmi podobné normám jazykovým. Představme si, jak by vypadal průzkum norem chování za komunistického režimu s ohledem na rozdíl mezi reálnými a deklarovanými postoji. Předpokládám, že při zjišťování deklarativních postojů k výroku „je správné/záhodné podporovat KSČ/komunistickou ideologii“ by většina obyvatel ve veřejném průzkumu před rokem 1989 odpověděla kladně. Výsledek takového průzkumu by tedy zněl: noremní v současné společnosti je podporovat cíle strany a komunistické ideje. Ačkoli zpětný průzkum postojů v daném období nemůžeme zorganizovat, je pravděpodobné, že norma byla v této době jiná. Empiricky na to ukazuje fakt masové podpory Sametové revoluce v roce 1989. V průzkumu vedeném podle frekvence, tedy podle úzu nebo reálného chování, by ovšem výsledek byl zcela opačný. Většina lidí, pokud měla možnost volby (a jedině v tomto případě má smysl hovořit o rozdílu deklarativních a reálných postojů), do strany dobrovolně nevstupovala a komunistickou ideologii nepodporovala. Veřejně (tj. třeba ve volbách nebo v průzkumu) by stranu sice podpořili, ale v soukromí by se projevovali jinak (projevovali by tak skutečné postoje, skutečnou normu chování). Který z výsledků těch dvou šetření je třeba považovat za reálnou normu chování? V dnešní jazykové situaci jsme na tom podobně. Jakákoli anketa či zjišťování postojů je vždy výrazně ovlivněna školní výchovou (v podstatě preskriptivní kodifikací), tudíž

Tabulka 3: Normy z hlediska statického a dynamického pohledu

	Dynamický pohled	Statický pohled
Kodifikovaná norma	Normativ není odvozen pouze z úzu, je dán více nebo méně arbitrárním rozhodnutím normotvůrce – úzus utváří normu na základě frekvence a tato norma je posléze kodifikována; jelikož však kodifikace nikdy není vyčerpávající, vždycky má tendenci mít ostré hranice (na rozdíl od „neostré“ normy) a dříve či později se stává normotvornou, vzniká nová norma utvářená kodifikací, která už nemusí mít společné rysy s územ (resp. norma vlivem kodifikace zůstává stejná, zatímco úzus se mění). V této fázi dochází ke „schizmatu“ mezi normou odvozenou z kodifikace a normou založenou na reálných postojích.	V této situaci se předpokládá, že co je kodifikováno, je noremní. Mohou nastat v podstatě čtyři možnosti: 1) Úzus je shodný s normou a ta je shodná s kodifikací, což odpovídá ideální, v praxi se téměř nevyskytující situaci. 2) Úzus se liší od normy, která je určována kodifikací. Tato situace je značně nepravděpodobná u systémů, jako je jazyk, které nelze cele regulovat. Kodifikace vynucená silnou sankcí může mít po přechodnou dobu výrazný normotvorný vliv, posléze ale dojde k vytvoření nové normy, která se bude odchýlovat od kodifikace, protože bude plynule sledovat jazykový vývoj. 3) Úzus je shodný s normou, ta se ovšem odlišuje od kodifikace, což je situace běžná, např. v současné češtině. 4) Úzus, norma i kodifikace reprezentují odlišné skupiny prostředků – v běžných situacích nepravděpodobné, protože norma se nemá z čeho ustavit.
Nekodifikovaná norma	Normativ je odvozen z úzu – vývoj nekodifikované normy je z počátku stejný jako u normy kodifikované; úzus vytváří normu na základě frekvence, mezi normou a územ nastává vztah vzájemného ovlivňování a korigování.	Za noremní je považováno zhruba to, co je frekventované (jedná se samozřejmě o frekvenci vztahenou k určitým situacím). Co je málo frekventované je buď pouze neobvyklé (aktualizace) nebo pro danou situaci nevhodné.

(níže) můžu uvést i práce F. Daneše²⁰⁶ a L. Bayerové-Nerlichové²⁰⁷ (2004), které se tímto fenoménem zabývají.

Příklad odlišností reálných a deklarativních postojů

Jedním z příkladů odlišnosti reálných a deklarativních postojů může být srovnání příspěvku R. Adama (2007b) o postojích studentů k jednotlivým jevům z rozhlasového vysílání a úzu těchto jevů v korpusech ČNK. Autor ve svém příspěvku podrobně ukazoval, jaké jsou postoje studentů bohemistiky k některým jevům mluveného jazyka

se v takovém průzkumu neprojevují reálné postoje a reálné normy, ale normy naučené. Jakkoli je nesrovnatelný tlak komunistické ideologie a tlak současné kodifikace na mluvčí, který se projevuje spíš jako záhodnost, je zjevné, že v obou případech jsou výsledky ovlivněny nějakým vnějším činitelem. Důvody rozdílů mezi reálnou a deklarovanou normou jsou v obou případech výrazně odlišné, ale pro ilustrativní příklad je to dostatečné.

²⁰⁶Daneš (1999b) v roce 1968 upozorňuje v této souvislosti na dva rozpory: 1) rozpor mezi skutečným jazykovým chováním členů jazykového společenství a jejich názory a přesvědčení o jazyce (uvědomované i neuvědomované, ty jsou častější) a 2) rozpor mezi proklamovanými motivy chování členů jazykového společenství a jejich přesvědčením na jedné straně a skutečnými podněty a motivy jejich chování, v čemž se projevuje snaha po racionalizaci vlastních (většinou iracionálních) motivů.

²⁰⁷L. Bayerová-Nerlichová poukázala ve svém výzkumu na to že Češi nevědí, jak mluví, a jejich připravenost k používání spisovné češtiny jak v neformálních, tak z velké části i ve formálních kontextech spočívá pouze v rovině odhodlanosti mluvit spisovně.

masmédií. Mezi nimi poukazoval na „nevhodné“ užití varianty *taky* oproti respondenty preferované podobě *také* (Adam 2007b: 111). Letmý pohled do korpusů ÚČNK ukazuje následující stav úzu:

korpus	také	taky	poměr
PMK	65	2426	37,3× častější <i>taky</i>
BMK	55	1697	30,9× častější <i>taky</i>
Oral2006	8	5092	636,5× častější <i>taky</i>
SYN2005	139 037	36 420	3,8× častější <i>také</i>

Jelikož se v příspěvku R. Adama jednalo o stav mluvené češtiny, údaje z korpusu SYN2005, který obsahuje převážně psané texty, nejsou pro nás tak důležité a mají význam pouze orientační; výsledky z obou dalších korpusů, v nichž je soustředěn pouze mluvený jazyk z Prahy a Brna (navíc z poloviny formální), jednoznačně ukazují na výraznou převahu varianty *taky* v mluvené češtině.

Jaký výsledek z toho plyne pro kodifikační praxi? Budeme-li se držet pouze úzu, zanedbáme tím deklarativní postoje mluvčích (je samozřejmě otázkou, do jaké míry je průzkum R. Adama reprezentativní), přikloníme-li se k deklarativním postojům mluvčích, riskujeme kodifikaci tvarů, které jsou ve výrazné menšině, a tedy v rozporu s reálnými postoji, a jejich následné vnucování celému společenství. Zjevně nám pouhý průzkum postojů nemůže poskytnout návod, jak projektovat jeho výsledky do jazykové regulační praxe (zvláště jsou-li v rozporu s reálnými postoji mluvčích).

Vliv pozorovatele na pozorovaný předmět

Výtku vůči normě založené na deklarativních postojích můžeme vidět i v metodologii. V zájmu přesného popisu reality je vhodné mít na vědomí, že pozorování samo (a výsledky z něho vzešlé) mohou mít přímý vliv na pozorovaný objekt (viz s. 51). Lingvistický výzkum promítnutý do kodifikace intervenující do jazykového vývoje je tak jedním z činitelů, který toto nebezpečí umocňuje.

V případě, že chceme pozorovat to, co se má říkat, bereme v potaz hodnocení prostředků z hlediska jejich záhodnosti. Jelikož při popisu takového jevu nemáme přímý přístup k autoritě, která by byla schopna generovat seznam adekvátních prostředků a priori, volíme většinou za arbitra mluvčí. Když už nemůžeme vliv pozorujícího (tj. lingvistů, alespoň potencionálních kodifikátorů) na pozorovaný předmět vyloučit, měli bychom se snažit (v zájmu co nejpřesnějších výsledků) alespoň o minimalizaci takového vlivu. Uznáváme-li tedy za nejvyššího arbitra noremnosti mluvčí, je ve smyslu předchozí úvahy logické vzít za základ takového výzkumu spíše úzus mluvčích než jejich postoje, protože ty jsou vždy víc spojeny se školou a potažmo s kodifikací, která je vytvářena lingvisty (tedy i dnešními pozorovateli normy).

Reálné a deklarativní postoje a definice normy

Není možné zpochybňovat, že v případě normy jde o moment reflexe. Otázkou však je, zda je reflexe budována na základě z jazyka nepoznatelných kvalit, nebo na základě frekvence jevů v určitých situacích. Následnou otázkou pak musí být to, jak reálné postoje mluvčích k jazykovým jevům zjišťovat; je možné, že tyto postoje se reálně a nezkrusleně v úzu projevují, zatímco deklarativní postoje jsou projevem jiných činitelů, které s normou nemají nic společného.²⁰⁸

²⁰⁸Což ovšem nemusí být důvod, proč k nim proto nemá být přihlíženo. KMI tyto faktory z vědecky pojaté jazykové regulační praxe však striktně vylučuje (pro jejich subjektivnost).

Takto načrtnutý půdorys problému můžeme z různých stran rozebírat a pokusit se najít optimální řešení z hlediska lingvistické teorie a jazykové regulační praxe. Vystává tedy před námi několik otázek. Co budeme nazývat normou (jedná se tedy především o terminologickou otázku)? To, co skutečně děláme (norma založená na reálných postojích), nebo to, co si myslíme, že je v dané situaci správné dělat (norma založená na deklarativních postojích).

Shoda bude pravděpodobně panovat v tom, že norma není ideál. Jednak je velmi obtížné v jazyce hovořit o *ideálním* řešení konkrétní jazykové situace a jednak je patrné (z tvrzení uvedených výše), že norma je vytvářena společenským konsenzem, který předpokládá kompromis a se zvyšujícím se počtem participantů prakticky vylučuje ideální řešení; otázka je, zda se jedná o konsenzus na úrovni deklarativních postojů nebo na úrovni činů (a v nich se odrážejících reálných postojů). Přičemž moment reflexe, který zdůrazňuje např. J. Homoláč a další, zůstává definičním rysem normy v obou pojetích. Je pouze otázka, zda potřebné informace o jazykových prostředcích, tedy to, jak jsou mluvčími reflektovány, můžeme zjistit spíš z úzu nebo přímým zjišťováním deklarativních postojů.

Druhý typ otázek bude sledovat praktické cíle takového vymezení a důsledky z toho plynoucí pro kodifikační praxi. Co má smysl kodifikovat? V případě normy založené na reálných postojích jde při kodifikaci o selekci z úzu, která má své opodstatnění pro pochopení, jak jazyk v komunikaci funguje a jak skutečně vypadá. Kodifikace takové normy může být pro mluvčí zdrojem poznání a má tedy smysl. V případě normy založené na deklarativních postojích jsou kodifikovány názory a charakteristiky prostředků; je pak otázka, co mluvčí od kodifikace očekávají, zda informace o tom, co si jejich „spoluhlavčí“ myslí o různých prostředcích, nebo to, jak se skutečně mluví (což není často ve shodě).

Připomeneme-li si definici normy, je možné sledovat, že je tvořena třemi okruhy témat: norma je A) regulátor jazykového jednání, B) regulátor expektací a C) podkladem pro sankcionování projevů, které se s normou neshodují. Máme tedy proti sobě dvě sady vlastností normy: jedna nám říká, jak norma funguje a co provádí (písmena) a druhá (číslice) popisuje normu z hlediska toho, jak ji zjišťovat: 1) deklarativní a 2) reálné postoje. Pokoušíme se najít kompatibilitu jednotlivých prvků napříč sadami, a tím dospět k povaze normy jako takové.

ad A1) Norma jako regulátor jazykového jednání založená na deklarativních postojích

Pokud by norma byla to, co vymežíme zkoumáním deklarativních postojů, pak by se úzus od takto zjištěné normy neodlišoval (což je argument, který můžeme použít i v případě A2). V případě, že by norma založená na deklarativních postojích byla kodifikována a vyžadována, vedl by tento stav k „schizmatu“ norem (vedle kodifikované normy odvozené od deklarativních postojů by existovala i norma založená na reálných postojích). Vzhledem k ostatním funkcím normy (regulativ expektací, podklad pro sankcionování) by norma založená na reálných postojích měla výhodnější startovní pozici a pravděpodobně by normu kodifikovanou vytlačila pouze do sfér, kde je vynutitelná (jako je např. škola, masmédiá apod.).

ad A2) Norma jako regulátor jazykového jednání založená na reálných postojích

Regulativem jazykového jednání není to, co o prostředcích (např. v dotazníku) říkáme, ale to, co si o nich (podvědomě) myslíme, jinak by náš úzus nemohl být v rozporu s našimi deklarativními postoji. Je-li běžný úzus odlišný od postojů mluvčích (což je), pak deklarativní postoje jako regulativ nefungují. Nic na tom nemění ani fakt,

že deklarativní postoje jsou kodifikovány. Pokud by došlo ke kodifikaci normy založené na reálných postojích, bylo by otázkou času, než taková kodifikace zestárne a dojde ke „schizmatu“ norem.

ad B1) Norma jako regulátor jazykového očekávání založená na deklarativních postojích Pokud by norma byla založena pouze na deklarativních postojích (odlišných od úzu), nemohla by věrně anticipovat jazykové jednání našeho komunikačního partnera, nebyla by účinná a byla by rychle opuštěna ve prospěch účinnějšího nástroje (frekvenčně založené normy).

ad B2) Norma jako regulátor jazykového očekávání založená na reálných postojích Má-li norma pomáhat regulovat naše expektace, pak musí být založena frekvenčně, tedy na postojích reálných. Frekvenční distribuce vzájemně si konkurujících variant je totiž odrazem našich reálných postojů.

ad C1) Norma jako podklad pro sankcionování při jejím nedodržení založená na deklarativních postojích Norma založená na deklarativních postojích by sankcionovala chování, které by mohlo být z hlediska reálných postojů noremní. Praxe sankcionování by se tak dostávala do sporu s praxí produkční (A) a expektační (B) (mluvčí by byli sankcionováni za něco, co nejenže podle reálné normy není nevhodné, ale je navíc i reálně produkováno i očekáváno). Což by vedlo (a dnes vede) k otázkám po smyslu takového sankcionování. V oblasti kodifikovaných norem však právě k takovémuto sankcionování dochází a sankce jsou tak založeny vlivem preskriptivní kodifikace právě na deklarativních postojích (získaných ve škole).

ad C2) Norma jako podklad pro sankcionování při jejím nedodržení založená na reálných postojích Negativní důsledky (=sankce) přivodí člověku v nepreskriptivním prostředí pouze chování, které je nefrekventované (není součástí reálných postojů). V oblasti nekodifikovaných norem, je sankce založená právě na nevětšinovosti nenoremního chování v protikladu k většinovosti chování noremního.

Obecně je možné říct, že kodifikace norem založených na deklarativních postojích zvýší jejich záhodnost, praktická uplatnitelnost v situaci, kdy existuje konkurenční norma založená na reálných postojích, je vždy menší. Z hlediska výhodnosti je proto častěji uplatňována v běžné komunikaci norma založená na reálných postojích, zatímco kodifikovaná norma založená na deklarativních postojích je (už kvůli své kodifikaci) jednodušeji vymáhána a její porušení snadněji sankcionováno.

Kodifikace norem založených na reálných postojích umožňuje vytvořit krátkodobý stav, v kterém se reálné a deklarativní postoje shodují, jelikož deklarativní postoje jsou odvozeny od kodifikace (přímo a/nebo zprostředkovaně přes školní výchovu) a kodifikace je odvozena od reálných postojů. Zatímco kodifikace zůstává statická, reálné postoje a od nich odvozená norma jsou však vždy dynamické. Je tedy otázkou času, než se kodifikovaná norma stane podkladem pro deklarativní postoje, které se budou lišit od postojů reálných.

Z hlediska statického pohledu se jeví jazyková norma odvozená od deklarativních postojů jako „veřejné jazykové mínění“, zatímco norma založená na reálných postojích jako skutečné preference mluvčích. Dynamický pohled na normu nám ukazuje, že jediným a základním hybatelem vývoje norem jsou reálné postoje, ke kterým se kodifikace čas od času svojí reformou přibližuje. Deklarativní postoje jsou prostředkem retardace vývoje, protože jsou odvozeny od statického normativu.

Postojová norma a preskripce

Zajímavá je v této souvislosti i otázka, jaký vztah má rozdílné vymezení normy k míře preskriptivismu, která se v daném společenství uplatňuje.

Živná půda preskripce je především tam, kde existuje normativ (etalon) odlišný od úzu (viz s. 61). Pouze v případě, že současný úzus můžeme kritizovat s odvoláním na něco odlišného, co má určitou váhu při vytváření povědomí o jazykových jevech, může dojít k hodnocení prostředků na škále správný – špatný (nebo jiným způsobem vytvářet preskriptivní tlak na jazyk a na mluvčí, např. pomocí pojmu spisovný – nespisovný, viz s. 70). Je přitom dobré si uvědomit, že tento normativ nemusí být psaný (uzákoněný), ale musí být odlišný od úzu, aby preskripce nastala.

Jazykový vývoj přitom v této otázce hraje zásadní roli. Individuální normy, které si mluvčí v dětství osvojují, postupně s vývojem jednotlivce zastarávají, mluvčí není schopen v určité fázi vývoje sledovat změny a jím osvojená norma se stává deficitní. Jeho postoje k jazykovým jevům proto nutně zůstávají ve stavu, v kterém ještě deficitní nebyly. Postoje v kolektivu mluvčích projevované proto vždy s určitým odstupem sledují jazykový vývoj.

Je-li jazykový vývoj nevyhnutelný (o čemž panuje shoda) a je-li kodifikace normy založená na deklarativních postojích prostředkem retardace jazykového vývoje (což vyplývá z opožděné pozice těchto postojů odvozených z kodifikace vůči jazykovému vývoji), pak postojově založená norma přispívá preskripci. Úzus, jenž podléhá vývoji v dynamice, která není shodná s dynamikou vývoje kodifikace, se dostává do sporu s normou založenou na deklarativních postojích, a ta je tak jedním z činitelů, který preskripci (významně) spoluutváří.

Závěry

Z výše uvedeného vyplývá, že spojovat deklarativní postoje mluvčích s normou má několik úskalí. Dobře je to vidět na příkladu chování, které má obecně k jazyku blízko a je rovněž určováno normami. Pokud je v dané situaci pocíťováno jako záhodné určité chování, ale většinou se takové chování nedodrží, je nasnadě otázka, zda je takové chování skutečně noremní.²⁰⁹ Taková norma, ustavená na základě postojů mluvčích, tak neplní funkce, které by norma plnit měla. Člověk očekávající noremní chování je ve svých expektacích touto normou maten a stává se v chování deficitní; schopnost předvídat jednání druhých je rovněž oslabena, protože při svých úvahách vychází z jiných myšlenkových pozic než ostatní.²¹⁰

Je-li tedy norma ta složka lidského vědomí, která reguluje naše jazykové jednání, očekávání a na jejímž základě sankcionujeme chování, které ji překračuje, pak musí být založena na reálných postojích, tedy na tom, jaké jsou reálné preference mluvčích, když vytvářejí své promluvy. Jinými slovy, norma z hlediska rozdělení na deklarativní

²⁰⁹Srov. s vulgarizovaným příkladem: Pokud je noremní nekrást, pak heslo „kdo nekrade, okrádá rodinu“ nemůže být noremní. A naopak: pokud se většina chová podle tohoto hesla, nastává otázka, zda je „nekrást“ opravdu noremní, zda se nejedná pouze o vynucený (byť veřejně projevovaný) názor nebo o přetvářku. Tento způsob uvažování o normách přitom není výrazem cynického pragmatismu, ale deskriptivním přístupem k realitě.

²¹⁰Je třeba upravit definici J. Homoláče citovanou ze začátku této části: „úzus je to, co děláme, norma to, jak jazykové (a samozřejmě i jiné) prostředky v cizím i vlastním projevu vnímáme, co si o nich myslíme. Teprve na momentu reflexe stojí charakteristiky typu „vhodné“, „správné“...“ (Homoláč 1998: 140). Uvedenou myšlenku je možné přeformulovat takto: úzus je to, co děláme, a v tom se odráží i to, jak prostředky reflektujeme. Neexistují reálné postoje mimo úzus mluvčích. Rozdíl mezi územ a normou je tedy především v tom, že v úzu se vyskytují i jevy řídké, periferní, zatímco norma představuje především frekventované centrum.

a reálné postoje musí být to, co se dělá, nikoli to, o čem se pouze soudí, že by bylo záhodné dělat, tedy co je většinové, je zároveň noremní, a co je menšinové, noremní být nemůže.²¹¹

Teoreticky mohou nastat čtyři situace:

1. Něco se má nějak dělat a dělá se to. Tato situace odpovídá vzorcí: *deklarativní postoj = reálný postoj* \equiv *akce*. Jedná se o noremní chování, které je jako noremní pociťováno.
2. Něco se má nějak dělat a nedělá se to. Toto je možné vyjádřit pomocí vzorce: *deklarativní postoj* \neq (*reálný postoj* \equiv *akce*). Odpovídá situaci, v níž mluvčí za noremní deklaruje něco, co reálně noremní není.
3. Něco se nemá nějak dělat a dělá se to. Což je možné schématicky vyjádřit takto: *deklarativní postoj* \neq (*reálný postoj* \equiv *akce*). Noremní chování je v této situaci hodnoceno deklarativním postojem jako nenoremní.
4. Něco se nemá nějak dělat a nedělá se to. Tato možnost je vyjádřitelná vzorcem: *deklarativní postoj = reálný postoj* \equiv *akce*. Deklarace i dané chování se shodují na nenoremnosti daného jevu.

Deklarativní postoj neshodující se s postojem reálným (případy 2 a 3) je pouze naučenou deklarácí, která neplní (nemůže plnit) funkce, které jsou na normu z její definice nakládány, nebylo by to ani smysluplné ani funkční. Norma je tedy založena frekvenčně, je odvoditelná z úzu (dané situace), a nemůže být proto předmětem rozhodování lingvistů. Ať už je to tak, že z většinového chování se stává norma, nebo norma si vynucuje většinovost chování, které je s ní v souladu, vždycky je to frekvence, která hraje rozhodující roli při jejím stanovování. Poukaz na postoje mluvčích, které jsou někdy považovány za základní definiční rys normy, je jen prvním krokem, za nímž se skrývá frekvence (vztažená k situaci/funkci).

Při ztotožňování normy s deklarativními postoji dochází ke zmatení z toho důvodu, že se zaměřuje způsob pozorování předmětu (normy) s účinkem, funkcí předmětu. Z faktu, že norma je regulátorem chování, pro některé badatele vyplývá, že normou nemůže být to, jak se skutečně chováme (úzus), ačkoli právě reálné chování musí být z definice jediným nezakresleným odrazem normy. Shodneme-li se na tom, že norma je něco, čím se uživatelé jazyka při své mluvnické činnosti řídí²¹², musí to být na jejích úzích poznatelné. Jelikož formulování promluv je povětšinou aktivita podvědomá, je pravděpodobné, že úzus odráží reálné postoje k prostředkům věrněji, než vědomá evaluace jevů v dotazníku, která je ovlivněna kodifikační autoritou.

Zjišťování postojů mluvčích k jazykovým prostředkům je legitimní metodou zkoumání sociolingvistických údajů a obohacuje poznání jazyka o další důležitý rozměr. V souvislosti s kodifikační praxí jsou však postoje mluvčích jako kritérium nepoužitelné, a nemělo by proto k nim být přihlíženo. Důvodem je především nejednoznačná aplikovatelnost výsledků výzkumu postojů. Problematika hodnocení jazykových prostředků pomocí postojů mluvčích se však týká pouze kodifikace určené veřejnosti.

²¹¹Z toho také plyne, že neexistuje chování, které by bylo většinově považováno za správné (noremní) a zároveň by nebylo většinově dodržováno. O tom je samozřejmě možné uvažovat pouze v případě, že normy lze dosáhnout (např. „normální“ výška člověka a trpaslík).

²¹²Srov. „Bude-li však jazyková kodifikace vycházet jen z úzu, a nikoli z normy, kterou se uživatelé jazyka řídí, pak se změní z činnosti celospolečenského a kulturního významu v činnost popisnou s konečným účelem pouze poznávacím.“ (Adam 2007: 187) Nutno poznamenat, že poznání normy založené na úzu bude mít pro běžného uživatele větší užitek, než norma odvozená od deklarativních postojů, kterými se většina populace neřídí.

Legitimním prostředkem vědeckého popisu jazyka je tak zjišťovat „veřejné jazykové mínění“ a popisovat jeho proměny.

Další otázkou je to, zda nazývat normou to, co se neodráží v úzu, ale je mluvčími pocíťováno jako vhodné, nebo zda omezit normu na uzuální jevy. Norma, pokud je opravdu normou, plní určité funkce, jednou z nich je fakt, že se jí mluvčí většinou řídí; pokud se normou mluvčí neřídí, pak se nejedná o normu (byť by byla jako norma pocíťována).

Reálné postoje a z nich odvozená norma jsou tedy redukovatelné na úzus. Celý myšlenkový koncept jazykové normy se tak stává pro KMI zbytečným, resp. ne nutným (ačkoli konstruovatelným), jelikož přechod z úzu do kodifikace se nemusí dít přes mezistupň normy (s drobnou teoretickou obměnou, kdy se zanedbává langúová povaha normy a potažmo kodifikace v opozici k parolové povaze úzu, viz klasifikace chyb, s. 92).

3.5.3 Lingvistické zkoumání by se nemělo omezovat na kodifikovaný (spisovný) jazyk, protože kodifikace pak přestává být popisem a stává se kontrastivní (což je inherentní rys současného preskriptivismu, viz 2.5.5.). Jakýkoli lingvistický koncept či popis, který platí pouze v rámci kodifikovaného jazyka, je třeba odmítnout jako neúplný.

Fakt, že se současná kodifikace (morfológická a výslovnostní, méně pak lexikální) zaměřuje téměř výlučně na spisovný (tedy kodifikovaný) jazyk, je zakotven v samotné TJK. Předmětem kultivace je podle představitelů PLK pouze spisovný jazyk (ne např. jazyk lidový) (PLK 1932: 248n). Tento postup, jakkoli z mnoha hledisek sporný, se ovšem projevuje i u prací, které nejsou určeny veřejnosti. Nejúplnější mluvnice češtiny (tzv. akademická) se jen v náznamech dotýká prostředků, které nejsou považovány za spisovné. O problematice, zda pravopisná kodifikace má pomáhat mluvčím při záznamu pouze spisovných projevů, nebo zda se jedná o systém pro celý jazyk, jsou vedeny spory (viz Adam 2004).

Jelikož badatelé vědomě omezují platnost svých teorií jen na jednu výseč národního jazyka, je zřejmé, že tyto popisy nejsou úplné. V této souvislosti je třeba si však navíc uvědomit, že spisovná čeština, jejíž vymezení je vágní, odpovídá nejlépe jazyku popsanému v kodifikaci (viz s. 73). Každý další popis spisovné češtiny je tak popisem regulační činnosti (i když třeba popisem v detailech zpřesňujícím, nikdy ji ovšem nepřesahujícím).

To je problematické jednak z vědeckého hlediska, jednak to není z hlediska popisů účelné. Srov. „*Vědecké studium bude za svůj předmět mít každý případ variace lidské řeči: nebude si vybírat jen to či ono období pro jeho větší či menší literární skvělost či protože je více či méně slavné kvůli jeho lidem. Bude věnovat pozornost každému konkrétnímu jazyku, obskurnímu či slavnému, a stejně tak každému období, aniž by upřednostňovalo například to, čemu se říká klasické období, bude se věnovat stejnou měrou období úpadku či období archaickým. Podobně si v žádném období nebude moct dovolit, aby se věnovalo jen tomu nejkultivovanějšímu jazyku, a bude se zároveň zabývat i populárními formami, které jsou více či méně v protikladu k takzvanému jazyku kultivovanému či spisovnému i formám tohoto kultivovaného a spisovného jazyka.*“ (Saussure připravuje se) TJK se tak dlouhodobě podílí na tom, že popisy češtiny nejsou úplné. Ani z praktického pohledu však není vhodné zanedbávat všechny nespisovné široce rozšířené jevy: tam, kde mluvčí žádá od kodifikace radu, mu zastírání jazykové reality spíše uškodí než prospěje.

Pokusím se problém demonstrovat na příkladu metafory vodního toku. Ten se může vyskytovat buď v podobě přirozené, neregulované, nebo je lidmi regulován, jeho koryto je např. zpevněno betonem a kameny. Přistupuje-li k tomuto vodnímu toku hydrolog se snahou ho popsat, bude jeho popis různý podle míry regulace. Popis neregulovaného potoka bude zprávou o konkrétním předmětu a jeho přirozeném vývoji. Popis regulovaného potoka pak ukazuje, jak se předmět chová, jsou-li mu do cesty postaveny regulační mechanismy. Jedná se tedy stále o popis relativně přirozeného jevu v situaci, kdy je nějak regulován. Pokud by ovšem hydrolog zkoumal pouze onu regulaci a nikoli vodní tok regulací svázaný, jeho popis by nepředstavoval velký informační přínos. Regulace byla někým naplánována a pravděpodobně dobře zdokumentována, takový popis je pouze duplikací regulačních plánů, případně jejich zpřesněním.

Spojíme-li analogii vodního toku s jazykem, vysvitne neúplnost popisů, které jsou založeny pouze na zkoumání spisovného jazyka. Jelikož se popis zaměřuje pouze na spisovný jazyk, jehož podoba je dána kodifikací, nepřináší tento popis mnoho nového. Nemůže kodifikaci překročit v tom, že by do svých úvah inkorporoval jevy nekodifikované (a tedy nespisovné), protože pak už by nebyl popisem spisovné češtiny. Pokud se udrží pouze v mezích kodifikace, jeho inovativní přínos bude minimální, protože kodifikace už do velké míry stanovuje, co ve spisovném jazyce je a co není. Popis jazykové skutečnosti je omezen mantinely regulace a ty jsou popsány kodifikací dostatečně. Nejedná se tedy o popis jazyka svázaného regulací, ale o popis regulace jako takové.

Dalším nežádoucím důsledkem omezení popisů pouze na spisovný, resp. kodifikovaný jazyk je kontrastivnost popisů (viz s. 83). Popis normy tak, jak ho podává současná kodifikace, se jeví jako kontrastivní, pokud se kodifikace zaměřuje především na ty jevy, v nichž uživatel potencionálně chybje. Nezaznamenává tedy celý jazykový systém, ale soustředí se na jeho problémové pasáže.

Kromě toho, že hodnocení na škále správný – chybný, které je v základu kontrastivnosti kodifikace, je v rámci lingvistického uvažování krajně problematické, je kontrastivnost kodifikace prostředkem retardujícím vývoj. Je obtížně odlišitelné, zda prostředek, který se v porovnání s konkurenčním vyjádřením příliš často nepoužívá, je už zastaralý a má tedy být z kodifikace vypuštěn, nebo zda je „pouze chybně používán“ a jeho úzus by se měl kodifikací posílit. Kontrastivnost oběma těmito svými aspekty podporuje preskriptivismus současné kodifikace, neblahý vliv pak má i na ostatní („neverejné, vědecké“) popisy jazyka.

Je zřejmé, že takový přístup by při analýze na základě korpusu nebyl možný. Nejen, že spisovnost jevu není atribut, který bylo možné prostředkům na základě jejich formy jednoznačně přiřadit, a v korpusové analýze s ní nelze proto počítat, ale korpusová data podávají badateli obraz reprezentativního vzorku celého úzu. Není možné některé vyhledané jevy tak snadno pominout ve prospěch zachování spisovnosti popisu jako v případě mentalistického přístupu, který se v předkorpusové éře tradičně uplatňoval. Jinými slovy, kdyby byla TJK alespoň *corpus-based* přístupem k jazykově regulační praxi (KMI je *corpus-driven* přístupem²¹³), nemohla by vytvářet kontrastivní kodifikace s nedefinovanými způsoby hodnocení.

Kořeny kontrastivnosti a neúplnosti popisů češtiny pramení z představy superiority spisovného jazyka. Pravděpodobně nejsmutnějším projevem proklamované nadřazenosti spisovného jazyka nad jiné útvary je nechuť české lingvistiky zkoumat běžně mluvený jazyk. Bohemistika od dob PLK považovala zkoumání spisovného jazyka za téměř jediný plnoprávný předmět studia. Někteří lingvisté proto občas připomínají

²¹³Viz Biber et al. 2006: 11.

Havránkův výrok o dluhu české jazykovědy ve výzkumu obecné češtiny (naposledy Sgall 2004). U mluvčích je představa superiority – jakkoli neopodstatněná – přeci jen pochopitelná (už vzhledem k tomu, jak se o češtině ve škole učí). Lingvisté jako odborníci by však podobným hodnocením podléhat neměli.

3.5.4 Spolehlivá lingvistická data jsou badateli přístupná v dostatečném množství pouze v rozsáhlých a reprezentativních korpusech. Zkoumání založené na nedostatečném sběru dat by nemělo být považováno za relevantní. (Je třeba řádně zjistit, v jakých ohledech může lingvista být sám sobě informantem a v jakých otázkách nikoli.).

Každé vědecké paradigma v lingvistice, které si klade nárok na obecnější platnost, se vypořádává s problematikou jazykové regulace. Historicko-srovnávací jazykověda pěstovaná zejména na začátku 19. století byla až na pozdější výjimky²¹⁴ neintervenci, protože vůbec neprojevovala zájem o současný jazyk. Pozdější mentalismus mladogramatické školy přináší mj. důkladnější promyšlení otázek „duchu jazyka“ a jeho čistoty, které v konečném důsledku vedly k puristickému třibení. S příchodem strukturalismu, který probíjí své pozice v rámci obecně lingvistických teorií, přichází i strukturálně-funkční TJK jako jeho koncept jazykové regulační praxe. Představa opozice, kterou strukturalismus měl vůči předcházejícímu období představovat, byla v posledních letech korigována (zejména Starý 1995) a v současnosti se ukazuje, že existovaly mnohé shodné rysy mezi jazykově regulační praxí TJK a puristů.²¹⁵

Historie jazykové regulačních konceptů ukazuje, že tyto koncepty jsou myšlenkovým derivátem převládajícího metodologického paradigmatu v lingvistice. Z druhé strany je možné říct, že obecná platnost metodologického paradigmatu je neslučitelná s neexistencí vlastní varianty konceptu jazykové regulační činnosti. Ačkoli se změna vědeckého paradigmatu odehrává na poli teorií, které s jazykovou regulací nemají příliš společného, právě oblast jazykové regulační praxe slouží jako emblém nastupujícího paradigmatu. Právě v této oblasti se prokazuje životnost nastupujícího paradigmatu tím, že je schopno se vypořádat s praktickými otázkami jazykové regulace. Z toho důvodu je oblast konceptů oblastí v rámci mezigeneračních sporů v lingvistice prestižní.

S příchodem korpusové lingvistiky se obnovuje důraz na empirické zkoumání jazyka a dochází k postupnému prosazování *corpus-based* přístupů k jazykové regulaci na úkor přístupů tradičních. Argumenty volající po zahrnutí běžně užívaných prostředků do kodifikace mají s příchodem korpusové lingvistiky nové a mocnější argumenty pocházející z pozorování úzu pomocí korpusů (zejména mluvené češtiny). Shrnutím těchto snah je KMI, který považuje korpusový přístup za základní metodologický rámec, do něhož je zasazena jazyková regulace.

²¹⁴Srov. „... this preoccupation with questions of etymology and origins could lead to the exclusion of so-called Jewish words in Nazi Germany without reference to their synchronic function. (...) The whole linguistic purism is based on the methodological mistake of confusing diachrony and synchrony.” (Thomas 1991: 3n)

²¹⁵Doznívající pozitivistická tradice (patrná např. v myšlení ekonomů První republiky) kromě notetického optimismu (viz Mathesius 1932: 25 cit. výše) přinášela i nechuť k apologetičnosti. Odraz tohoto postoje můžeme vidět v hodnocení předcházejících konceptů. TJK si proto kromě „vědeckého“ charakteru svého konceptu jazykové regulační praxe jakoby bere to „lepší“ ze všech předkládaných směrů (vyhrocený funkcionalismus zdůrazňující teleologii přirozeného ustavení normy na základě většinového úzu a puristické sjednocující opatrovnictví nad jazykem zdůrazňující „racionální“ systémovost a iracionalismus antigermanismu či antineologismu v jazykové regulaci). Ve výsledku to však nemůže vést k ničemu jinému než k nedůslednosti v jazykové regulační praxi a k jejímu rychlému myšlenkovému vyčerpání.

KMI je však „corpus-driven“ programem jazykově regulační praxe. Dosavadní přístupy ke standardu a spisovnosti byly (pokud se vůbec opíraly o korpus) pouze „corpus based“. Na základě korpusových dat se konstatovalo, že určitý jev je/není standardní. KMI je prvním pokusem tento způsob uvažování překlenout a vycházet přímo z korpusových dat a (podobně jako v gramatice) na jejich základě vytvářet kategorie, kterými bychom jazyk popisovali. Nepokouší se tak do jazykové reality vnášet kritéria, která nejsou z dat odvoditelná, ve prospěch ohodnocení prostředků jako záhodných nebo nezáhodných, po čemž je v každé době u běžných mluvčích poptávka vyvolaná tradičními způsoby jazykové regulace. KMI tak staví čistě na jazykovědné teorii s výhodami, které to přináší v podobě nerozpornosti tvrzení a věrnosti popisu podloženého fakty, i nevýhodami, které se projevují nemožností hodnotit jevy pomocí intuitivních, ale na konkrétní data neaplikovatelných kritérií či neúplnosti popisu tam, kde pro celkový pohled lingvistika dosud nemá nástroje pro zjišťování nebo dostatek dat.

Úzus hrál ve všech dosavadních způsobech jazykové regulace v lepším případě úlohu korektivu, v horším případě „nebyla jeho úloha přeceňována“. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že pozorování úzu nikdy nesloužila k vytváření hodnocení jazykových prostředků. V KMI je hlavní autoritou nezkreslený úzus (frekvence, mluvenost/psanost atd.) a hodnocení by z něj proto měla vyplývat (viz s. 115). Zatímco v současnosti jsou kritéria pro hodnocení dána axiologicky, v KMI lingvista hodnocení vytváří na základě pozorování úzu.

Obecnost paradigmatu korpusové lingvistiky navíc prohlubuje fakt, že většina předcházejících metod je stále platná (strukturalistický, generativistický ad. pohledy na jazyk), i když pole jejich působení bylo třeba zúženo. Pouze k nim přibyly další způsoby zkoumání a přesnější metody ověřování na reálném jazykovém materiálu. K těm několika málo neplatným metodám patří právě TJK, která se ve světle 70 let svého působení nejeví jako úspěšný nástroj k prosazení cílů, které si stanovila.

Jedna z vážných námitek, která proti kodifikační praxi ve stylu TJK vyvstane po rozboru základních pojmů, u nichž nám schází exaktní definice, stojí na otázce, jak je tedy vytvářena kodifikace, když pro její tvorbu nejsou v TJK jednoznačná vodítka. Námítka vzbuzuje především fakt, že kodifikace se může jevit jako platforma, do níž jsou projektovány osobní preference jejich tvůrců. Je třeba připomenout, že jejich intuice není nezkreslená, je zasažena jejich erudicí (nemluvě o tlaku tradice předcházejících kodifikací). „*Pro potřeby jazykové analýzy je co do intuice (...) lingvista jakožto informant nespolehlivý, protože má v důsledku své průpravy svou přirozenou intuici naivního mluvčího zničenou.*“ (Čermák 1997: 38) Korpus i v této oblasti může hrát zásadní roli, a to nejen ve funkci korektivu, ale i pomocníka při zjišťování způsobů, jak objektivně hodnotit jazykově prostředky.²¹⁶

²¹⁶Jednou z takových metod může být zjišťování příslušnosti jevu k mluvené nebo psané formě na základě korpusu (viz Cvrček připravuje se 1).

4 Jak postupovat při přechodu ze současného stavu k minimální intervenci?

4.1 V první řadě je nutné, aby byla co nejvíc oslabena intenzita, s jakou současná monopolní kodifikační intervence na jazyk a mluvčí působí.

Celý třetí oddíl KMI je věnován ideálnímu stavu, který by po uplatnění KMI měl nastat.²¹⁷ Současná jazyková situace však neintervenci není (viz oddíl 2). Je tedy třeba popsat cestu, jak se ze situace, v které vládne preskripce můžeme dostat do stavu, ve kterém lingvistika intervencí do jazyka pouze minimálně, tedy pouze tím, že zveřejňuje výsledky svého bádání, které se potenciálně mohou stát zdrojem další intervence.

Při formulování cesty od situace intervenční k situaci méně intervenční je třeba znát zdroje intervence. Většina z nich byla popsána v oddílu 2. Veškerá prohlášení lingvistů vytvářejících kodifikaci o doporučujícím charakteru kodifikace informují mluvčí pouze o jejich intenci²¹⁸, s jakou ke tvorbě kodifikace přistupují (viz s. 22 a s. 61). Receptce uživatelů se ovšem s touto intencí diametrálně rozcházejí a kodifikace je tak stále vnímána jako závazná. To je způsobeno mj. výběrem autority a způsobu hodnocení jazykových prostředků při vytváření kodifikace. Receptce uživatelů není natolik erudovaná, aby si takovýchto nuancí byla schopna všimnout. Jako zásadní se proto zde jeví otázka monopolnosti kodifikace.

Každé doporučení předpokládá možnost výběru, pokud možnost vybrat si nemáme, nebudeme považovat doporučení za doporučení ale za příkaz nebo nutnost. V situaci, kdy v české jazykové realitě existuje jedna kodifikace (tím nemyslím jednu příručku, ale jednu sadu „schválených“ jevů²¹⁹), se proto doporučení jeví spíše jako preskripce. Má-li mít uživatel skutečný pocit doporučení, je nutné ho systematicky seznamovat s pokud možno všemi ostatními možnostmi.

Prostředky mimo tzv. spisovnou varietu nejsou systematicky zachycovány, v kodifikačních příručkách se o nich běžný mluvčí často ani nedozví. To silně kontrastuje s jeho jazykovým povědomím, které frekventované nespisovné prostředky často registruje, a vytváří se tak představa jediného správného jazyka, který je popsán v příručkách. Monopolní kodifikace je tak základem každého intervencionalismu.

Cestou z tohoto stavu je tak podle KMI rozvolnění situace v kodifikacích a přistoupení na jejich pluralitu. Tím se uživatelům jazyka předestře celé spektrum jazykových možností, které lépe odpovídá jejich jazykovému povědomí. Z plurality navíc nevyplývá prioritizace jedné kodifikace nad ostatními; základní předpoklad doporučujícího charakteru, tedy možnost výběru, je splněn už v momentě, kdy si mluvčí uvědomuje pluralitu na úrovni kodifikací. Pluralita prostředků a možnost výběru na úrovni jednotlivých prvků je pak logickým závěrem, který z plurality kodifikací vyplývá.²²⁰

²¹⁷KMI se tak dostává od nejobecnějšího, prvního oddílu ke konkrétním způsobům, jak se stavu minimální intervence přiblížit, je-li výchozí bod v prostředí současné preskriptivní kodifikace.

²¹⁸Např. „Ve skutečnosti mají kodifikační příručky charakter doporučující, bývá to v nich výslovně napsáno a institucionální lingvisté to soustavně připomínají. . .“ (Adam 2007: 184)

²¹⁹Je lhostejno, kolik dublet kolika jevů kodifikace zaznamenává, podstatný pro naši úvahu je fakt, že kodifikace nabízejí vždy pouze prostředky spisovné (viz už Teze PLK 1932) a vzájemně si repertoárem prostředků nekonkurují; u mluvčího se tak vytváří dojem, že pouze spisovné prostředky jsou vhodné, že jejich vymezení je bezproblémové a že není radno se spoléhat na vlastní jazykové povědomí.

²²⁰Jedná se o následující myšlenkové schéma: Je-li víc kodifikací, které se navzájem liší a přitom věrně popisují podobnou oblast jazyka, pak musí být i víc alternativních způsobů, jak dosáhnout podobných komunikačních cílů.

Paradoxem KMI je fakt, že k minimálně intervenčnímu prostředí nelze dospět neintervenční cestou. Poslední intervencí, kterou KMI vyvíjí, je tak intervence do intervenční činnosti. Je zde zřejmá analogie se společenskými jevy. Je snadné zavést (např. zákonem) regulaci nějakého chování. Vyvstane-li požadavek po liberálnějším zacházení s daným společenským jevem, je nutné regulaci odstranit. Není v této souvislosti možné deregulovat jinak než regulací regulační činnosti, což je činnost vždy obtížná a ve společnosti špatně přijímaná.

Z toho důvodu se zdají být liché námitky lingvistů, kteří poukazují na sociální inženýrství všech podobných deregulačních snah v rámci kodifikační praxe (Uličný 1995, Oliva 2005). V této souvislosti totiž není možné argumentovat tradicí (kam až bychom do minulosti šli?) ani nezamýšlenými důsledky. Příklon k minimální intervencí znamená totiž v konečném důsledku menší míru regulace, tedy menší riziko „nezamýšlených důsledků“. Z pohledu liberálních myslitelů by se dalo říct, že KMI staví na menším noetickém optimismu než jakýkoli jiný regulační princip, jelikož nechává jazykový vývoj na mase mluvčích a vývoj kodifikací na jejich zájmu. Naproti tomu současný stav preferuje „vědeckou“ péči o jazyk s vytyčenou kultivovaností, jako základním organizačním principem všech kodifikací (viz Garvin 1993).

To ovšem neznamená, že by celý přerod v neintervenční prostředí neměl svá úskalí a možné varianty. Je třeba zvážit, zda je možné při zachování základních myšlenek KMI deregulovat skokově či naopak nějakou postupnou variantou.

4.1.1 Jelikož není pravděpodobné, že by intervenční tlak polevil pouze s konstatováním lingvistů, že kodifikace přestává být preskriptivní, je třeba tohoto cíle dosáhnout pomocí plurality vzájemně si konkurujících deskriptivních kodifikací, které by měly stejnou prestiž jako ta stávající (založenou např. na vysoké odborné úrovni zpracování) a které by byly podloženy studiem objektivních dat (zejména na mluvené formě jazyka). Tyto konkurenční kodifikace by měly předestřeným existujícím variantám rozvolnit přesvědčení mluvčích o jedné správné variantě (a ostatních špatných).

Jak už bylo uvedeno výše (4.1), kodifikační monopol podporuje přesvědčení o jedné správné a ostatních špatných variantách. Děje se tak navzdory občasným proklamacím lingvistů o doporučujícím charakteru kodifikace (viz s. 61). Je tedy zřejmé, že samotná intence kodifikátorů vytvořit nepreskriptivní kodifikaci (pokud by taková jejich intence opravdu byla) by nevedla k žádoucímu cíli, tedy ke zmenšení intervenčního tlaku na jazyk a mluvčí.

KMI proto navrhuje rozvolnit současnou představu uživatelů jazyka o jedné správné a ostatních špatných variantách popisem pokud možno všech variant. To předpokládá samozřejmě studium objektivních dat (zejména s pomocí rozsáhlých a reprezentativních korpusů, viz s. 137). Samotná pluralita kodifikací, podpořena pluralitou vzájemně si konkurujících prostředků v rámci jedné kodifikace, by pak měla vést k nutnosti orientovat se v jazykových normách tak, jak si je uživatelé osvojili. Částečná nepřehlednost situace (oproti dnešní situaci, která stav jazyka neúspěšně zjednodušuje jednou monopolní kodifikací) je tak vykoupena spontánností, s níž se mluvčí orientují mezi jazykovými variantami na základě svého povědomí. Cítí-li potřebu konzultovat svoje povědomí s autoritou, obrátí se na kodifikaci, která jejich záměru, gustu apod. nejlépe vyhovuje. Stále však v uživatelích zůstává povědomí o tom, že existují jiné kodifikace, které preferují jiné způsoby vyjádření (stejně jako jiní mluvčí, kteří mají jiné povědomí o daných prostředcích).

Zvláštní důležitost má v tomto směru důraz na studium a popis mluveného jazyka, což je rys, který byl v rámci TJK upozaděn: „... u většiny autorů Pražské školy byla zřejmým rysem spisovné normy psaná podoba, grafický obraz jazyka. Podoba mluvená je pro spisovnou normu sekundární...“ (Nebeská 1996: 28). Mluvená forma je primární (viz už Saussure 1996), velká část inovací se projevuje nejdříve v rámci mluvených projevů. Psaná forma je zatížena větší tradicí, způsob zápisu (pravopis) často znemožňuje úplné vplynutí některých variant z mluvené češtiny do normy psaných projevů.²²¹ Má-li tedy kodifikace podávat nezkrácený obraz jazykové reality, musí se primárně zaměřovat na mluvenou češtinu v její prototypické podobě (o tom viz Čermák 2007).

Otázka objektivních jazykových dat, která by měla být podkladem každé kodifikace, je v rámci KMI přímo zásadní. Pluralita kodifikací, které doporučují nestejně prostředky, se nemůže zvrhnout v chaos právě proto, že všechna doporučení musejí vycházet z úzu. Nedochází tedy k většímu rozkolísání jazyka oproti stavu, v jakém se reálně nachází. Spíše naopak je možné se ptát, co rozkolísává současný stav víc: používání proskribovaných variant nebo informování o používaných (i když nepreferovaných) variantách? V situaci, kdy vládne preskripce, znamená každé použití proskribovaného jevu trhlinu v uplatňování konceptu jazykové kultury a zvětšující se odstup normativu od běžného úzu (tedy zvětšující se míru preskripce). Naopak informování o prostředcích reálně používaných není z hlediska lingvistické teorie vůbec problematické a z hlediska jazyka závadné.²²² Používání (a příp. rozšíření) takového prostředku totiž znamená v důsledku menší intervenci do jazyka než jeho zakazování.

Praktickým protiargumentem k těmto vývodům může být představa, že česká společnost je příliš malá, aby byla schopna dlouhodobě udržet na trhu více kodifikačních příruček. Problém má tak dvě části: zaprvé je to otázka ekonomická, zadruhé je to otázka personální.

Uvědomíme-li si, kolik financí je vynakládáno na nákup nejprodávavější kodifikační příručky Pravidla českého pravopisu, jeví se první problém jako méně závažný. Obliba příruček tohoto typu je v Česku taková, že kromě oficiálních „akademických“ nakladatelství, se podobným aktivitám věnují i nakladatelství komerční (např. FIN Olomouc, viz Hartmannová-Hartmannová 1994), což je dostatečnou zárukou ekonomického potenciálu, který v této oblasti existuje. Pro inspiraci může sloužit i pohled do okolních zemí západní Evropy, kde je lexikální kodifikace velmi oblíbená a podle některých autorů je v každé domácnosti jeden dobrý slovník.²²³ Tomu je přizpůsoben i marketing těchto publikací, které se „chlubí“ každým dalším „tisícem nových slov“.

Otázku personální, tedy kdo bude ony konkurující si kodifikace vytvářet, můžeme ponechat na nakladatelích. Ti, pokud budou mít o takovýto druh publikací zájem, si odborníky jistě najdou a potřebný výzkum zaplatí. Další možností je korektorská a pedagogická praxe (viz s. 145 a s. 147), které jsou zdrojem dalších potenciálních kodifikací. Jak korektoři, tak pedagogové si pro svoji potřebu vytvářejí interní „pra-

²²¹ „S jistotou dávkou emocionální (nikoliv věcné) nadsázky bychom mohli říkat, že český pravopis segreguje mezi různotvary češtiny, které koexistují vedle sebe v popředí české kulturní scény a mohli bychom mluvit o jeho segregáčnosti, resp. o pravopisném „apartheidu“.“ (Starý 1992: 101) „Český pravopis je tedy ušit příliš těsně na míru češtiny spisovné, než aby byl spolehlivým a bezkonfliktním nástrojem zápisu i „češtiny vůbec“.“ (Starý 1992: 103)

²²² Srov. „Až se bude lingvistika takto pojímat, tj. jakožto zabývající se řečí ve všech jejích projevech a bude předmětem co nejširšího rozsahu, dokážeme hned takřkajíc pochopit, co vždy jasně nebývalo: užitečnost lingvistiky.“ (Saussure připravuje se)

²²³ „Skutečnost, že u národů a komunit jiných má své místo vedle bible a kuchařky v rodině i dobrý slovník, ve kterém je ten problematický pravopis samozřejmě také, a ovšem mnoho jiných a důležitých informací, se v takovém názoru jaksí neuvažuje.“ (Čermák 1995: 208)

vidla“, na jejichž základě pak hodnotí texty, s nimiž mají po odborné stránce co do činění. Zároveň tyto jejich „soukromé kodifikace“ disponují potřebou autoritou a prestiží vyplývající z prestiže povolání nebo spíše instituce, pro kterou daný odborník pracuje.

4.1.2 K oslabení autority současné preskriptivní kodifikace je nutné přestat vydávat stávající nejvlivnější kodifikační příručky (zejména Pravidla českého pravopisu, která by mohla být považována za logo současné intervence a preskriptivismu); důležité je veřejné vyhlášení toho, že v současné podobě už tato kodifikace nebude nikdy vycházet.

Praktickým důsledkem deregulace regulační činnosti, kterou jazykovědci vydáváním preskriptivní kodifikace vykonávají, je i omezení ikon současného preskriptivismu. Takový zásah není zásadní intervencí do regulovaného předmětu (jazyka), ale pouze do regulační činnosti samé (vydávání kodifikace). Nejsou proto oprávněné námitky upozorňující na možnou destabilizaci jazyka (pokud by navíc pluralitní kodifikace byly popisem jazyka na základě studia reálného úzu, toto nebezpečí se výrazně minimalizuje).

Ikonou současného preskriptivismu se vlivem různých historických událostí stala právě Pravidla českého pravopisu. Svou roli v procesu upevňování jejich postavení sehrál fakt, že se jedná o oficiální tzv. *academy-governed* kodifikaci, která byla zejména v dobách komunistické totality závazná pro všechna nakladatelství a školy. Uvedení nových pravidel podléhalo schválení nejvyšších stranických orgánů.²²⁴ Z jazykového hlediska se jejich „úspěch“ dá přičíst na vrub faktu, že kromě pravopisných zásad kodifikují i morfologii a z části i lexikon. Často sledovaly i jiné cíle, než normování ortografie.²²⁵

Cestou k odstranění preskriptivní síly, kterou Pravidla českého pravopisu mají, není ani konstatování o jejich doporučujícím charakteru. V průběhu 70 let uplatňování TJK se jazykovědci několikrát pokoušeli popsat, jakou míru závaznosti současná kodifikace má (viz cit. výše Daneš 1999b: 258 a Daneš 1979: 80). Z těchto (a dalších podobných) výroků je cítit snaha posunout vnímání kodifikace směrem od příkazu k doporučení, což je v podstatě trend započatý ve 30. letech zakladateli TJK.

Dnes se o doporučujícím charakteru kodifikace dočteme pouze v tzv. akademickém vydání Pravidel: „*Proto chápeme pravopisná pravidla jako soubor doporučení pro vytržbené písemné vyjádření. . .*“ (PČP 1993: 5). V ostatních příručkách, které by mohly aspirovat na kodifikační platnost, se jejich status nedefnuje. Je však zřejmé, že pro část lingvistů je status zřejmý: např. podle O. Uličného v oblasti pravopisu, který je hodnotou pro většinu „kulturně orientovaných“ mluvčích, „*zůstává preskriptivnost (. . .) nejvyšší hodnotou a kodifikace by tu měla být dána pravidlem, nikoli jen doporučením.*“ (Uličný 1995: 67)

²²⁴O bouřlivém projednávání pravopisné reformy v padesátých letech na předsednictvu vlády svědčí i údajný výrok Václava Kopeckého: „*Doly se musí psát s velkým písmenem, tam se těží naše černé zlato.*“ viz V. Kocourek *Furor orthographicus*, Literární noviny (příloha Lidových novin), č. 16, 8. 4. 1991, s. 16 (citováno podle Sedláček 1993)

²²⁵V případě slov *komunismus* a *president* se při přípravě Pravidel z roku 1957 „nejvyšším místům“ nezdálo dost důstojné, aby se tato slova psala jakýmsi plebejským pravopisem, tj. s písmenem z. Aby tato dvě slova nebyla sama, muselo se k nim několik dalších, ovšem nevšedních, přidat. Tak vznikly nesyntémové podoby *filosofie*, *president*, *gymnasium* a *univerzita*, psaní se z bylo kodifikováno až v 70. letech. Sedláček (1993) soudí, že cílem dřívější kodifikace bylo přiblížit pravopis výslovnosti, kdežto v Pravidlech z roku 1957 „*šlo o to, ovlivnit a sjednotit spisovnou výslovnost přejetých slov pomocí kodifikace pravopisu.*“ (Sedláček 1993: 136)

Pokud tedy TJK měla ve svých počátcích reprezentovat snahu po deregulaci jazykové situace, splnila tento úkol jen částečně. V současné jazykovědě je až na výjimky běžné uvažovat o kodifikaci jako o doporučení²²⁶, pro skutečnou recepci tohoto faktu mezi širokou veřejností se však nic nedělá. Je proto myslím oprávněný názor, že pečlivým vysvětlováním zásad TJK, které bylo mnohokrát navrhováno²²⁷, se situace nezmění.

Jsou-li tedy nejzřetelnějším představitelem současného preskriptivismu Pravidla českého pravopisu, jejichž reforma není možná bez toho, aby si ve vědomí mluvčích zachovaly ráz směrnice s nejvyšší autoritou v otázkách jazykové správnosti, je třeba je přestat v této podobě vydávat. Pokud takovou autoritou v současnosti nejsou, pak jejich zastavené vydávání nebude společensky špatně vnímáno (Pravidla nebudou mluvčími tolik postrádaná). I tak soudím (ve shodě s některými lingvisty), že se koncept Pravidel, tak jak jsou u nás vydávány (normující pravopisné zásady, morfologii, výslovnost atd.), přežil a lépe by je nahradil dobrý slovník současné češtiny.

4.1.3 Stávající monopolní kodifikace by se měla „rozpadnout“ na menší příručky, které by popisovaly jednotlivé oblasti a funkce jazyka. Tyto pluralitní deskriptice věnované jednotlivým funkcím či stylovým žánrům by si v pomezích oblastech významně konkurovaly.

V rámci přechodu od monopolní kodifikace ke kodifikaci pluralitní se stávající kodifikace, která představuje „doporučení“ jakoby pro všechny situace a všechny mluvčí, musí omezit jen na určité spektrum situací a mluvčích, o jejichž úzu bude podávat opravdu relevantní obraz. Je-li tedy současná kodifikace popisem určité komunikační sféry, je v rámci KMI jednou z legitimních kodifikací na celém spektru (odhlédneme-li od intervenčních způsobů hodnocení jazykových prostředků). Je ovšem třeba řádně zjistit, v jakých oblastech (pokud vůbec v nějakých) představuje popis skutečného úzu a jaký je cílový uživatel takovéto kodifikace.

V této souvislosti si je ovšem třeba uvědomit jaké problémy přináší přechod z intervenčního prostředí do situace ovládané KMI. Mluvčí si vytvářejí svoje povědomí o normě s tím, jak si osvojují mateřský jazyk. Se školní docházkou přichází i revize těchto norem na základě současné preskriptivní kodifikace. V situaci přechodu od tohoto stavu ke stavu podle KMI je proto obtížně určitelné, v kterých komunikačních sférách je současná kodifikace opravdu „doma“ a které sféry jsou pouze zasaženy současnou kodifikační praxí, zatímco jejich skutečná norma by v minimálně intervenčním prostředí byla jiná (tedy odlišuje se územ a vyžadovala by si svoji kodifikaci).

²²⁶Tento fakt souvisí především s uvědomováním si toho, že úplné regulace není jazykověda schopna dosáhnout a nebylo by to ani výhodné. S delším uplatňováním TJK se totiž ukazuje, v kolika ohledech si jazykový úzus nakonec prosadil prostředek, vůči němuž byla lingvistická intervence původně namířena (viz s. 161).

²²⁷Např. „...i hlasy učitelů svědčí o tom, že pojetí jazyka vypracované pražskou lingvistickou školou již před více než třiceti lety a stále propracovávané a rozvíjené vzhledem k vývoji metodologie i se zřetelem k měnící se společensky jazykové situaci neproniklo dosud v dostatečné míře k širší veřejnosti, a že zde naopak často přežívají mnohé zastaralé názory z dob purismu.“ (Tejnor 1965: 184) „Bylo by tedy jistě vhodné, kdyby se i ze strany veřejných institucí propagace našich jazykovědných časopisů všestranně podporovala, např. doporučením ve Věstníku ministerstva školství, pravidelným referováním v kulturních časopisech a jistě i organizačními opatřeními v oblasti distribuce.“ (Tejnor 1965: 186)

Ostatní žánry a situace, které dnes pokrývá monopolní situace, budou předmětem popisu dalších kodifikací.²²⁸ Je nejen pravděpodobné, ale vzhledem ke konkurenčnímu prostředí i žádoucí, že tyto kodifikace budou vymezovat situace, jejichž jazyk popisují, tak, aby docházelo k překryvům. Právě v těchto oblastech si kodifikace musejí vzájemně konkurovat, aby byla zajištěna pluralita výběru jazykových prostředků.

Další oblastí, v které si všechny kodifikace musejí konkurovat, je jádro jazykového systému, které je všem komunikačním situacím společné. Je pravděpodobné, že v této oblasti se kodifikace od sebe nebudou příliš lišit, protože toto jádro je velmi stabilní. Podstatné však je, že s příchodem nového prostředku se s pluralitou kodifikací zvyšuje pravděpodobnost doporučení takovéto inovace alespoň jednou z kodifikací (jinými slovy, snižuje se pravděpodobnost opomenutí inovace). Progresivnější naladěný mluvčí má tak možnost radit se s příručkou, která bude takovéto jevy zaznamenávat (konzervativní mluvčí nemají s výběrem příslušné kodifikace většinou problém, protože kodifikace ze své podstaty za jazykovým vývojem vždy zaostává).

Vymezení komunikační sféry, kterou kodifikace popisuje, je záležitostí poměrně obtížnou. Příliš úzké vymezení (uvedeme-li absurdní příklad: projevy na pohřbech) s sebou nese problém nedostatku dat, na kterých by se takový popis mohl ověřit, a poměrně malý okruh uživatelů. Naopak příliš obecné vymezení (např. všechny mluvené projevy) svádí k zanedbávání podstatných odlišností v používání prostředků, které varíují v závislosti na attributech situace, regionu apod.

Samotný fakt existence různých kodifikací pro různé situace v mluvčích vytváří představu variability jazyka a destruuje iluzi o jednom správném prostředku pro všechny situace. Fakt, že svoje jazykové chování musíme přizpůsobit dané situaci, je intuitivně zřejmý (Cvrček 2007b) a pluralita kodifikací jen tomuto pocitu dodává na jistotě.

4.2 Při vytváření konkurenčních kodifikací je třeba zvlášť pečlivě zdůrazňovat, že se jedná o deskripci a že konečné rozhodnutí o volbě jazykových prostředků je vždy na autorovi daného textu.

KMI je podle svých premis rámcován (viz s. 38) snahou o minimální intervenci, což je možné chápat ve sféře celého jazyka (tedy jazykověda by se neměla snažit usměrňovat jazykový vývoj) nebo ve smyslu individuálním (tedy jazyková činnost mluvčích). Při individuální stylizaci konkrétního textu – kde je dnešní situace výrazně méně preskriptivní – se na výběru prostředků podílejí různá kritéria, jejichž hierarchie je odvozena od preferencí a schopností mluvčího a od situačního kontextu. KMI předpokládá, že mluvčí si vybírá prostředky na základě znalosti variant.

Každý dospělý uživatel jazyka je tak schopen se kvalifikovaně rozhodnout o výběru jazykových prostředků, které ve svém textu použije, má-li k tomu dostatek srozumitelných a relevantních informací. Úkolem lingvistů je v této situaci běžným uživatelům jazyka poskytnout dostatečné množství srozumitelných informací k takto kvalifikovanému výběru.

Současná kodifikační praxe, která nehledí na množství (často vzájemně si odporujících) komunikačních potřeb, které jsou v kolektivu uživatelů jazyka reálně vyčíňovány, preferuje určitou skupinu prostředků, kterou mluvčím „doporučuje“. Pokud

²²⁸Pluralita neznamená nutně, že počet popisovaných jazykových oblastí se rovná počtu kodifikačních příruček. Je z ryze praktického hlediska možné několik kodifikací vměstnat do jedné příručky, která bude zahrnovat dvě i víc oblastí jazyka, které jsou svými prostředky, mluvčími či funkcemi podobné. Důležité je sledovat, aby ve společensky „nejzajímavějších“ oblastech (veřejná oficiální komunikace) byla mezi kodifikacemi konkurence, která je uživateli jazyka vnímána.

je nejvyšším kritériem uživatele jazyka při výběru varianty správnost (=kodifikovanost) jazykového prostředku (viz s. 73), pak současná kodifikace uživateli jazyka vyhovuje. K tomu je ovšem třeba podotknout, že nepřirozené a nepatřičné ohodnocení jazykových prostředků na ose správný – špatný, je způsobeno současnou jazykově regulační praxí. Současná monopolní kodifikace tak vytváří představu o správných a špatných prostředcích a zároveň nabízí řešení při jejich výběru. Tím se potvrzuje toto rozdělení a zvětšuje se poptávka po něm.

Předpokládáme ovšem, že se výběru účastní i jiné faktory (osobní preference, situační kontext apod.). V takovýchto případech současná monopolní kodifikace není odpovědí na přirozené požadavky mluvčích. Pokud pluralita kodifikací rozvolní představu o správných a špatných prostředcích, pak se ostatní, dnes upozaděné, faktory stanou těmi řídicími. Kodifikační praxe na to může reagovat pouze tím, že pluralitu komunikačních potřeb vyjádří pluralitou kodifikací. Tato pluralita zajistí nejen možnost výběru, ale také vysokou míru pokrytí jazykových prostředků alespoň jedním z popisů. Mluvčí si na základě svých preferencí vybírá z možných kodifikací a v rámci kodifikace pak z předestřených variant. Zdůraznění této zodpovědnosti ve výběru jazykových prostředků je minimálně v době přechodu mezi jednotlivými koncepty jazykově regulační praxe zásadní.

4.3 Jazyková výchova ve školách by se měla zaměřovat především na komunikační schopnosti žáků v celé škále komunikačních funkcí. V nižších ročnících se jedná o nácvik jednoduchých komunikačních situací, ve vyšších pak o řešení složitějších slohových zadání. Školská výchova by měla na základě plurality deskriptivních předestřít studentům celé spektrum komunikačních a vyjadřovacích možností jazyka, nepodřývat jejich orientaci ve spontánně ustavených jazykových normách, kterou získávají v rámci osvojování mateřského jazyka, a informovat o územním a sociálním rozrůznění jazyka (rozvíjení jazykové tolerance).

Problematickostí školní výchovy v rámci jazykově regulační praxe si uvědomovali i teoretikové jazykové kultury. „Od počátku jazykové výuky a výchovy na škole národní převažuje, bohužel, přístup, který bychom mohli označit jako metodu předpisů (příkazů) a zákazů (na úkor přístupu jazykově tvořivého, aktivního).“ (Daneš 1969: 98). Ačkoli TJK sama předpokládá jazykový vývoj a v porovnání s purismem představuje posun od preskriptivního pojetí k pojetí spíše deskriptivnímu, nedokázala tento mechanismus uvést do praxe. Je to způsobeno mj. i konzervativním výběrem metod užívaných ve výuce mateřského jazyka; výrazně tomuto stavu ovšem přispívá monopolní kodifikace, která představu správných a špatných prostředků implikuje.

Otázka školní výchovy je tak v každém konceptu jazykově regulační činnosti zásadní. Škola totiž (spolu)utváří jazykové povědomí mluvčích, které si nesou celý život. Podporuje-li tedy škola v mluvčích přesvědčení o správnosti některých jazykových prostředků vštěpováním zásad platné kodifikace, je pravděpodobné, že tito mluvčí budou v průběhu svého aktivního života vyžadovat dodržování kodifikace i u ostatních mluvčích a zachovávat způsoby vnímání jazykových prostředků (na ose správný – špatný). Tato situace tak vytváří začarovaný kruh, kdy není poptávka po výrazné revizi kodifikace, natož pak po změně kodifikační praxe; lingvisti nemají potřebu na neexistující poptávku po změně přístupu reagovat a ve školách tak pedagogové nemají alternativu k současné preskriptivní kodifikaci. Další generace mluvčích jsou tak vychovávány k podporování stávající situace.

Pokud je škola ze své podstaty institucí, která není schopna upustit od puristického „musíš! – nesmíš!“, ať je převládající koncept jakýkoli, je třeba na jazykovou variabilitu a nepreskriptivní přístup k těmto otázkám poukázat právě nedostatkem referenční příručky, od níž je preskriptivní správnost odvozena. Vzhledem k tomu, že pouhé zrušení stávající kodifikace by bylo řešením krátkodobým (dokud by její místo nezaujala kodifikace jiná)²²⁹, je třeba už ve školách studentům předestírat variabilitu jazyka a pluralitu kodifikací, která stabilní konkurencí jazykových prostředků a kodifikačních příruček zaručuje neintervenci postoj k jazyku.

Jazyková výchova tak ztrácí jeden ze základních svých úkolů, tedy naučit studenty zásadám platné jazykové a zejména pravopisné kodifikace²³⁰, a získává tak prostor pro úkoly, které jsou z hlediska komunikačních a vzdělávacích potřeb důležitější. Pluralita kodifikací s sebou nutně totiž nese potřebu rozlišovat, orientovat se a umět si vhodně vybrat (jazykový prostředek i kodifikaci). Škola by měla předestřením různých možností v žácích posilovat tuto schopnost, která je pro vhodnou (slovy TJK kultivovanou) stylizaci nejdůležitější.

Tím, že je oslabeno hodnocení jazykových prostředků na škále správný – špatný, není znemožněno hodnocení jazykových projevů, jak se domnívá např. Oliva (2005).²³¹ Jinými slovy, s oslabením preskripce nezaniká hodnocení na ose pečlivější (kultivovanější) a míň pečlivé vyjadřování. „*Obavy z toho, že „by byl setřen rozdíl mezi vyjadřováním všedním a „svátečním“ a jazyková situace by byla zbavena . . . signálu pro odlišení pečlivého dorozumívání . . . od dorozumívání běžného“ (b. 15.), jsou zcela liché. Vždyť o takové setření rozdílu usilovali právě brusiči, když požadovali výhradně užívání spisovných prostředků ve všech druzích řečových situacích.*“ (Sgall 1994²³²: 44)

Je přitom zřejmé, že školní výuka svým individuálním dosahem je odvozena od jazykové regulace, která má dosah nadindividuální. Jazykovědci a školní výchova můžou „kultivovat“ pouze parole, nikoli langue. Rozdíl mezi vědeckým studiem jazyka a vědeckým studiem stylu popsal V. Mathesius v roce 1927 takto: „*Při studiu jazyka se ovšem individuální promluvy studují jako ukázky jazykových možností celého společenství, kdežto při studiu stylu se snažíme zjistit, jak se jazykových možností platných v celém společenství použilo v speciálním případě k individuálnímu účelu.*“ (Mathesius 1972: 11). Tento rozdíl je analogický k funkci legislativní a poradenské: poradenství je činnost, při které na základě znalosti systému doporučujeme konkrétní prostředky pro konkrétní účely, zatímco funkce legislativní předpokládá, že na základě znalosti konkrétních prostředků doporučujeme soubory prostředků pro komunikaci, regulujeme jazykový systém.

²²⁹Samotný akt „zrušení“ je obtížně představitelný.

²³⁰Tento přístup měl svoje známé negativní důsledky: „*. . . výuka a přístup učitelů [češtiny – VC] by neměly vzbuzovat pocit nejistoty, strachu, a tedy odporu proti vnucenému, ale měly by (a můžou) daleko víc než dnes vyvolávat aktivní zaujetí.*“ (Sgall et al. 2001-2002: 243)

²³¹„*To, kam by vedla realizace přístupu, v němž bude v co největší míře (tj. zcela) ponecháno na žácích, jak budou získané znalosti o jazykovém standardu češtiny využívat, autoři [tj. Čermák-Sgall-Vybíral 2005 – VC] bohužel nepopisují, můžeme se však snad dosti oprávněně domnívat, že k velmi rychlému a hlavně naprostému rozkolísání i velmi liberálně definovaného (a v článku neustále doporučovaného) standardu, k nemožnosti klasifikovat znalosti žáků minimálně v oblasti pravopisu, morfologie a syntaxe (ty by se v jednotlivé podobě velmi pravděpodobně vůbec vytratily) atd. V neposlední řadě by to v historicky krátké době (za čas, v němž by vyrostla ze škol do praxe takto vychovaná generace) zřejmě vedlo k dorozumívacím potížím nejen mezi obyvateli „Čech a ostatních částí Česka“ (. . .), ale velmi pravděpodobně i mezi obyvateli Čech navzájem, jakož i obyvateli „ostatních částí Česka“ navzájem (např. Slezané zpravidla neovládají do detailů 'hantec').“ (Oliva 2005: 286)*

²³²V reakci na článek O. Hausenblase (1993).

Právě s variabilitou roste množství možných vyjádření, z nichž některá jsou adekvátní a jiná ne. Je třeba ovšem rozlišovat takové hodnocení na úrovni *parole* a na úrovni *langue*. Zatímco v konkrétním projevu, který je zasazen do konkrétní situace, může být daný prostředek vhodný / méně vhodný / nevhodný, v rámci jazyka takové vyjádření postrádá smysl. Neexistuje prostředek, který by nebyl vhodný alespoň v jedné z komunikačních situací. Jazyková výchova tak slouží k osvojování modelových komunikačních strategií a způsobu přemýšlení o nich.

4.4 Pro korektorskou praxi a jazykové poradenství by měla být závazná znalost celého spektra konkurujících si kodifikací. Korektorovo doporučení jedné z deskriptcí (či modifikace jedné z nich) klientovi by se mělo opírat o detailní znalost individuálních komunikačních záměrů daného projevu. Potenciálně je korektorská činnost zárodkem další deskriptivní kodifikace (ve stylu „jak píšeme v naší redakci“).

Korektorská praxe představuje mezistupeň mezi individuálními a institucionalizovanými intervencemi (viz s. 18). Týká se totiž vždy konkrétního textu, v tom spočívá její individuálnost, ale recepce korektorského zásahu může být poměrně široká (např. v případě korektorových zásahů do novinových článků). Zároveň z osobního kontaktu mezi autorem textu a korektorem vyplývá možnost kompromisů, který v případě klasické institucionalizované intervence možný není.

Jazyková praxe médií, která je určována korektorskými zásahy a vnitřními jazykovými směrnicemi, je proto výrazným hráčem na poli jazykového vývoje, významně spoluutváří povědomí o jazykových prostředcích a je do velké míry tvůrcem normy. Zároveň je však pod tlakem zákazníků, kteří svoje jazykové preference mohou promítnout i do preferencí zákaznických, což se může projevit v názoru, který by se dal shrnout takto: „chci, aby na mě moje televize mluvila, jak se mi to líbí“.

Této situace se snaží KMI využít; jazyková praxe, kterou vytvářejí korektoři, může být totiž odpovědí na poptávku, kterou nejsou schopni uspokojovat lingvisti, a proto se interní jazykové směrnice nakladatelských domů mohou stát zárodkem další z řady pluralitních kodifikací. V této souvislosti je třeba podotknout, že KMI se staví proti jazykové regulaci na obecné rovině, interní předpisy a jednotná jazyková kultura v rámci jedné společnosti, nakladatelství, redakce apod. není v rozporu s principy minimální intervence (je pouze dalším z hráčů v intervenčním poli). Pouze v případě, že by takováto „firemní jazyková politika“ měla ambice stát se obecně závaznou, dostala by se tato snaha do kolize s KMI. V takovém případě by měli zasáhnout odborníci ve prospěch znovuustavení plurality a přirozené konkurence jazykových prostředků a kodifikací.

Z profesních standardů korektorské praxe pak vyplývá nutnost znát různé možnosti vyjádření (které jsou popsány v různých kodifikacích) a kvalifikovaně na jejich podkladě doporučovat prostředky podle konkrétní funkce daného textu.

Shrnutí

Z hlediska dobrého uplatnění KMI se podle 4. oddílu jeví jako základní tři složky jazykového společenství, které mohou výrazně ovlivnit jeho recepci: lingvisti, média (korektoři) a škola. V zásadě pak negativní recepce nového stavu v jazykově regulační praxi může být několikerá:

A) Uživatelé jazyka mohou nesouhlasit s tím, co jim jednotlivé kodifikace nabízejí. Uživatelé se mohou proti deskripčním bouřit asi stejně, jako se bouří běžný mluvčí, když je konfrontován s přepisem vlastního spontánního hovoru. Zjištění, že mluvíme/píšeme opravdu tak, jak to popisují kodifikace založené na úzu, bude pro některé bolestivé a možnou reakcí může být protestování proti takovému stavu jazyka. To se pravděpodobně obrátí proti lingvistům, neboť „ti by s tím měli něco dělat“. Navíc je asi vlivem školy hluboce zakotvená potřeba regulace jazyka, potřeba diktátu, který prostředek je správný.

Pokud se lingvisté budou důsledně držet KMI (především bodu 3.5.2, s. 121), pak nemůžou svůj popis jazykové reality změnit. Popisují jazyk, který je skutečně používán. Pokud bude odpor angažovaných mluvčích tak velký, že to vyvolá změny v úzu, pak to budou muset respektovat i deskripce. Dojde tak vlastně k ještě jedné velké intervenci ze strany jazykovědy, bude to intervence vyvolaná zrušením intervence. Vzhledem k tomu, že mluvčí svoje deklarativní postoje k jazyku zřídka promítají do řečového chování, je ovšem pravděpodobné, že se to nestane.

Pokud ovšem lingvisté tlaku veřejnosti ustoupí a budou v kodifikacích používat i hodnocení podle bodu 3.5.2 nepřijatelná (viz s. 121), pak KMI přestává být aplikován věrně. Jednou z takových možných cest je vytváření kodifikace na základě deklarativních postojů mluvčích, které jsou obvykle rezistentní vůči změnám a vyžadují neměnný stav jazyka; to nutně povede k další intervenci. Opět bude lingvistika s mluvčími hrát hru, při níž se mluvčí tváří, že mluví tak, jak jim to lingvisté přikazují/doporučují, a lingvisté budou tvrdit, že jazyk, který popisují, je jazyk, kterým se skutečně mluví.

B) Konkurence kodifikací je oslabena ve prospěch jedné z kodifikací, která si získá velký vliv. V podstatě se monopolní situace vrátí přirozenou soutěží kodifikací. Jedná se tedy o situaci, kdy jedna z kodifikací si získá velkou prestiž mezi veřejností, ať už z důvodu vysoké úrovně zpracování, či dobré použitelnosti (jen neregulovaný výběr určuje, co je nejlepší a zaslouží si vyhrát).²³³

Žádný monopol ovšem netrvá věčně. Pokud se jednou zakoření představa, že nejsou „špatné“ jazykové prostředky, potom vítězná monopolní kodifikace bude tak dlouho ovládat „jazykový trh“, dokud bude odpovídat stavu v jazyce a potřebám uživatelů. Jakmile se vynoří nové prostředky, nové komunikační funkce a potřeby (a nové způsoby popisu), které tato kodifikace nebude s to saturovat, v ten moment existuje podhoubí pro vznik nové konkurenční kodifikace.

Pokud v podstatě preskriptivní představa nutného rozdělení jazykových prostředků na „správné“ a „špatné“ zůstane zakořeněná, pak KMI neuspěl. Je otázka, do jaké míry je preskriptivní vidění jazyka přirozené běžnému uživateli jazyka a do jaké míry je získané školní výchovou. Dříve či později se vytvoří monopolní kodifikace, která bude hrát stejnou úlohu jako ta stávající.

²³³ Přesná kritéria úspěšné kodifikace není možné určit, protože nejsme schopni dopředu odhadnout, jaké kvality budou mluvčími na jednotlivých kodifikacích oceňovány. Je to podobný případ, jako s různými typy rozložení klávesnice na psacích strojích. Intuitivně bychom očekávali, že zvítězí to rozložení, které umožňuje nejrychlejší způsob zápisu, zatímco dnes nejpoužívanější rozložení (tzv. qwerty/qwertz), je z možných rozložení spíše pomalejší. Důvodem je fakt, že s tímto rozložením nedocházelo při rychlém psaní na psacích strojích tak často k zaseknutí kláves nad válce, na němž je upevněn papír. Jako největší komparativní výhoda se tak ukázala „pomalost“ rozložení oproti očekávané rychlosti.

C) Škola odmítne KMI a bude učit podle jedné z kodifikací. V této situaci škola výrazně „pomůže“ preskriptivismu zpátky do sociolingvistické situace češtiny. V podstatě tak ustaví další monopol kodifikačních příruček.

Je možné tomu zabránit jenom tím, že se média a odborníci jasně postaví proti takovému vývoji s výtkou, že to, co se děti ve škole učí, by neměl být jakýsi skleníkový extrakt skutečného jazyka. Taková situace je dlouhodobě neudržitelná a škola bude muset přizpůsobit své výklady o jazyce tomu, s čím se studenti běžně ve svém životě setkávají. Takovému vývoji nahrává i posun od znalostí k dovednostem, ke kterému v současném školství dochází.

Pokud ovšem škola bude ovládat jazykové povědomí natolik, že ani média nebudou ochotna jít proti této „školní oficiální kodifikaci“, pak KMI selže. Škola opět prosadí preskriptivismus do české jazykové situace. Tato varianta může nastat pouze za podmínky, že lingvisté budou dávat škole stále argumenty pro preskriptivní jazykové chování.

D) Mluvcí budou vnímat konkurující si deskripce jakožto další příkazy, jako preskripci. Může se stát, že mluvčí budou tolik trvat na jednoznačných regulích a nařízeních, že budou každou kodifikaci, byť by byla sebevíc deskriptivní a neintervenční, brát jako preskripci.

Pokud bude existovat pluralita a konkurence, měla by se síla preskripce v závislosti na míře konkurence snižovat. Příkazy, které neplatí obecně, se obtížněji považují za monopolní pravdy. Pak bude tento stav pouze dočasným jevem, „porodní bolestí“ KMI.

Pokud platí tvrzení, že co mluvčí to purista, pak pluralita deskriptivních kodifikací nic nevyřeší; KMI předpokládá, že i v nazírání na jazykovou politiku (na vztah jazyka a jeho regulátorů) hraje současná kodifikace svoji negativní úlohu (lingvisté nedostatečně zdůrazňují roli kodifikací a její deskriptivní charakter).

4.5 KMI by mohl být stejně jako podobné předešlé lingvistické snahy, které byly vždy mylně a hystericky interpretovány jako pokus o zrušení spisovné češtiny, v tomto smyslu chápán. Pravda je ovšem taková, že pokud se lingvisté rozhodnou pro minimální intervenci, vliv na spisovnou češtinu (resp. její existenci) bude rovněž minimální. Pokud spisovná čeština, resp. šire chápáná čeština standardní, reálně existuje (tedy není to jen jazyk popsáný v kodifikaci), její inventář, způsoby použití i společenská prestiž jejích prvků bude minimálně změněna oproti stavu v jakém se reálně (tedy nezávisle na tom, jak je dnes popsána v kodifikačních příručkách a jak o ní soudí současní lingvisté) dnes nachází.

V českém prostředí neexistuje kritika TJK, která by byla většinou vnímána bez podvědomého podezření z radikálních úmyslů jejích autorů (viz s. 56). Je cosi nezdravého na tom, když koncept jazykově regulační činnosti není kriticky přehodnocován a oponenti jsou vnímáni jako extrémisti (Adam 2007). Toto hodnocení vyplývá v podstatě z bytostně intervenčního chápání jazykové regulace.

V rámci TJK se každá změna konceptu ovlivňující jazykovou regulaci automaticky promítá do kodifikace, a tudíž i do jazyka. Pro teoretiky jazykové kultury proto není myslitelné, aby byl koncept nahrazen a přitom nebyl změněn jazyk, resp. že bychom intervenovali do intervenční činnosti ale nikoli do předmětu intervenování, tedy do jazyka.

V tomto smyslu představuje KMI určitou jistotu pro ty, kteří se strachují o podobu a status konkrétních jazykových prostředků. Pokud ke změnám v těchto jazykových prostředcích skutečně dochází, pak to kodifikace vytvářené podle KMI musejí respektovat a dříve či později by se takovéto změny promítly i do kodifikace stávající.²³⁴ Pokud v daných prostředcích k vývoji nedochází, kodifikace vytvořené podle KMI tento fakt musejí rovněž respektovat. Bez ohledu na konkrétní způsoby hodnocení jazykových prostředků, budou tyto prostředky mít status, který jim podle reálného pozorovatelného úzu náleží.

Na rozdíl tedy od TJK, která se ve 30. letech v diskuzi s puristy snažila prosadit konkrétní v úzu používané prostředky do kodifikace, KMI žádné takové změny nepřináší; změna kodifikačního paradigmatu má následky jenom v těch oblastech, kde opravdu dochází ke změnám, nebo kde současný popis neodpovídá realitě.

Všeobecný problém jakéhokoli rušení regulace, která původně vznikla jako „vymožnost“, je interpretace takového aktu jako „návratu zpět“. Jazykově regulační činnost je lingvistickou odpovědí na požadavky mluvčích a jejich komunikační „problémy“. TJK, jako jedna z možných odpovědí na tyto požadavky, je ovšem odpovědí neadekvátní a problémy neřešící. Návrat zpět, jakkoli KMI metodologický návrat nepředstavuje, je v tomto smyslu předpokladem pro lepší odpovědi na požadavky mluvčích. KMI se naopak předregulační období snaží lingvisticky a zejména metodologicky popsat a formalizovat v účelný způsob koexistence všech zúčastněných aktantů, tedy mluvčích, jazyka a jazykovědců.

²³⁴Srov.: „cesta českého purismu za posledních 80 let je vroubena hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla.“ (Mathesius 1932: 20).

5 Shrnutí KMI; možnosti, které se nabízejí²³⁵

Situace v kodifikační praxi u nás se může vyvíjet v podstatě pouze několika způsoby, z nichž pouze jedna z cest představuje směřování podle KMI. Místo shrnutí celého KMI tak podávám přehled možností, kam se česká jazyková situace v tomto směru může vyvinout.

1. Situace může zůstat nezměněná (kodifikační proces, nikoli kodifikace samotná)
2. Situaci můžeme nějak změnit
 - (a) směrem k silnější preskripci
 - (b) směrem k liberalizaci
 - i. v rámci kodifikace (dublety)
 - ii. v rámci kodifikačního procesu (pluralitní kodifikace)

Ad 1. Pokud **situace zůstane nezměněná**, bude to mít několik důsledků. Pro běžného uživatele jazyka je to pravděpodobně varianta nejvíce přijatelná. Soudí se, že mluvčí nemají rádi změny, a proto zachování statu quo bude jistě zdrojem stability jejich povědomí o jazykové správnosti. To, že současná preskripce omezuje možnosti výběru (pokud se chtějí vyjadřovat kodifikovanou češtinou), jim může působit problémy, je však pravděpodobné, že se s tím smíří.

Z hlediska lingvistické teorie však změna nutná je. Lingvistika (a tvorba kodifikace jako její aplikovaná podoba) se budou dříve či později muset vyrovnat s nedefinovaností pojmu spisovnost, s vnitřní sporností celého konceptu jazykové kultury a s otázkou práva jazykové regulace. Zároveň se Teorie jazykové kultury bude muset vypořádat s faktem neustálé jazykové změny, která koliduje s praxí, v níž kodifikace normu výrazně utváří. Z toho důvodu je současný stav z teoretického hlediska neudržitelný.

Ad 2a Současná situace tak může vyústit v **prostředí více preskriptivní**. Lingvistická teorie rezignuje na „vědeckost“ Teorie jazykové kultury (a deskriptivnost kodifikace), připustí její metodologickou vadnost a přestane předstírat, že kodifikace je záznamem přirozeného jazykového vývoje, že spisovnost je objektivně zjištělná z úzu apod. Výstupy lingvistického bádání budou závazné (více než dnes), ale budou otevřeně prohlašovány za arbitrární rozhodnutí skupiny jazykovědců. Tím se zruší teoretické rozpory TJK ve prospěch zachování současného preskriptivismu (návrat k purismu).

Pro mluvčí bude tato situace znamenat změnu, pokud se znatelně zvýší preskriptivismus kodifikace. V tu chvíli budou jistě nespokojeni progresivnější uživatelé jazyka, archaičtější naladění a změny odmítající mluvčí asi nebudou proti. Pokud se ve společnosti neobjeví myšlenkový proud, který by výrazně oceňoval individuální svobodu rozhodnutí, nenajde se kritik tohoto směřování.

Ad 2b Lingvistika může přispět k **liberalizaci celé situace**. Impulsem bude opět fakt teoretické neslučitelnosti přirozeného jazykového vývoje a Teorie jazykové kultury. Možnosti jsou minimálně dvě: liberalizovat v rámci kodifikačního procesu, nebo liberalizovat pouze kodifikaci (např. přijetím dublet).

²³⁵Tato část, jejíž název je inspirován Mathesiovou knihou, byla otištěna spolu s KMI (Cvrček připravuje se 3).

Ad 2bi Pokud se rozhodneme připustit, že existuje poměrně široké přechodné pásmo mezi kodifikovanou češtinou a češtinou neoficiální a neformální, bude kodifikace nucena připustit celou řadu dubletních tvarů (přijetí těchto tvarů jako jediných možných by neznamenal liberalizaci). To je metodologicky přijatelné (ačkoli systémové chyby zůstávají), protože se kodifikace přibližuje skutečnému stavu jazyka (otázkou zůstává na jak dlouho).

Pro uživatele jazyka je tento trend obtížně přijatelný. Nutno přiznat, že jakékoli reformy mluvčí nesou těžce (viz reforma Pravidel z roku 1993 a následný dodatek z roku 1994). Mediálně je obtížně vysvětlitelné, že se nejedná o reformu, o změnu jazyka, ale pouze o nápravu stavu (přiblížení kodifikace skutečnému úzu). Je možné, že by se mluvčí obrátili proti takové politice kodifikačního orgánu a požadovali by návrat do současného stavu.

Ad 2bii Jedinou adekvátní odpovědí na variantnost živého jazyka je variantnost jeho popisů. Pokud se rozhodneme jít cestou liberalizace (pro což není vědecké odůvodnění – stejně jako u všech předešlých cest –, je to volní rozhodnutí na základě osobních preferencí) je třeba počítat s rezistencí mluvčích. Jednou z možných cest je pluralita deskripcí, které mezi sebou soupeří o uživatele a o prestiž. V tomto boji vyhrává ta deskripce, která odpovídá jazykovému vkusu mluvčích stejně jako ta, která má společenskou prestiž. Jakmile tyto atributy začíná naplňovat příručka jiná, dochází k přesunu zákazníků od původní kodifikace k této nové. Pro mluvčí se z hlediska jejich jazykové praxe nic nemění (archaičtější naladění uživatelé jazyka podporují archaičtější kodifikaci, progresivní se radí s progresivnějšími kodifikacemi).

Z hlediska lingvistické teorie je tato cesta svojí neintervenční povahou jediná „bez problémů“, odpadá i otázka práva k intervenci (pokud se vědomě lingvistika snaží do jazyka neintervenovat, nemusí se o otázku práva starat).

Pokus o vyjádření míry preskriptivismu na základě korpusových dat

Pokud vyjdeme z hypotézy, že průvodním jevem preskriptivismu je odlišnost normativu od běžného úzu v situacích, ke kterým se normativ vztahuje (viz s. 61), pak pro empirické zjištění míry preskriptivismu je třeba zkoumat dvě veličiny – normativ a běžný úzus.

Současná kodifikace, která funguje jako takový normativ, reguluje několik oblastí, zejména však pravopis, morfologii a výslovnost. V oblasti lexika, syntaxe, sémantiky a dalších jazykových rovin žádný explicitní normativ neexistuje nebo jeho regulující síla je řádově menší než v rovinách nižších. Z uvedených oblastí je pro náš pokus použitelná pouze pravopisná a morfologická rovina, jelikož ortoepickou kodifikaci není s čím poměřovat (korpusey mluveného jazyka zatím nepostihují fonetickou realizaci projevů) a navíc tato kodifikace je velmi vágní v určování preferovaných a nepreferovaných variant (viz např. nepřesné doporučení o otevřenosti vokálů apod.). (Hála et al. 1967: 18)

V oblasti pravopisu a morfologie jsou základní normativní příručkou Pravidla českého pravopisu. Pro účely automatického porovnávání s územ (korpusem) však nejsou dobrým východiskem, jelikož obsahují pouze lemmata, příp. některé problematické tvary spadající pod dané lemma. Až uživatelova znalost jazykového systému rozvede naznačená pravidla na konkrétní tvary, které jinak explicitně kodifikace obsahovat nemusí. Pravidla jsou ovšem projektována do technologie automatické kontroly pravopisu, která zohledňuje různé tvary lemmat uvedených v pravidlech apod. a která má tu výhodu, že je přímo připravena pro automatické použití. Z tohoto důvodu jsem pro vyjádření míry preskriptivismu použil program *ispell* na kontrolu pravopisu, šířený v Unixových systémech pod licencí GPL, který je vytvářen s ohledem na aktuální vydání Pravidel.

Druhou veličinou, kterou musíme zjistit, je běžný úzus situace, ke které se normativ vztahuje. Zde se dostáváme do metodologických problémů zejména z toho důvodu, že nemáme k dispozici větší korpus psaných textů, které by neprošly korektorskou úpravou.²³⁶ Vezmeme-li za základ běžného úzu mluvený jazyk, zbavíme se zčásti této námítky (prototypický mluvený jazyk je méně ovlivněn kodifikační intervencí), ale vyvstane druhá, stejně závažná, která bude upozorňovat na fakt nestejnosti situací,

²³⁶I kdybychom takové texty měli, nebudou vytvořeny bez výrazného vlivu kodifikace (snad s výjimkou psaných textů dětí na nejnižších stupních základních škol).

v nichž promluva vznikla, a situací, jimž je určen normativ (tedy především psaný oficiální jazyk).

Při porovnávání množiny slov, kterou kontrola pravopisu povoluje, s množinou, která Pravidlům obsaženým ve spellcheckeru odporuje, si musíme být vědomi několika faktorů, které celkovou přesnost pokusu snižují. Tyto faktory – známé též jako *precision* a *recall* – jsou dvojího druhu: jedny zlepšují výsledek ve prospěch skupiny slov shodující se s kodifikací, druhé, které mylně zařazují jevy do skupiny „nesprávných“.

Mezi faktory, které umožňují mylné zařazení nekodifikovaného jevu mezi jevy kodifikované patří homonymie (*žádný ženský* vs. *žádný problém*). Nektextový spellchecker nemůže poznat, o jaký tvar se jedná, proto ho považuje za správný. S tím souvisí i další faktor, který není zahrnut do našeho pokusu, a tím je syntagmatická povaha některých kodifikačních pravidel (např. shoda). Oba dva tyto faktory tedy snižují počet jevů, které se v tomto pokusu jeví jako nekodifikované.

Faktorem, který působí opačně než předcházející dva, je fakt reálné omezenosti každé automatické kontroly pravopisu. Může se tak stát, že spellchecker nezná slovo, které by bylo kodifikací bez problémů přijato (např. slovo *preskriptivismus*). Tento faktor částečně oslabuje kritérium minimální frekvence použité v pokusu (viz níže).

Exaktně vyjádřit poměr odchylek obou skupin zlepšujících faktorů je velmi časově náročné (kvůli nutnosti ruční kontroly výsledků). Kvalifikovaný odhad předpokládá, že faktory prvního typu zlepšují konečný výsledek více než faktory typu druhého, tedy v celkovém výsledku se každý text jeví víc v souladu s kodifikací, než jak tomu reálně je.

V případě obou veličin tak operujeme s nepřesnými a přibližnými výsledky, jejichž zpřesnění bude úkolem dalšího výzkumu.

Způsoby měření

První měření se týká slovních tvarů z korpusu psaného jazyka SYN2005, jejichž frekvence je vyšší než 99 výskytů. To představuje 74 335 různých slovních tvarů (typů), což zahrnuje asi 9 % všech typů v korpusu, a 111 163 461 tokenů (tedy téměř 91 % textu celého korpusu). Hranice 100 výskytů zaručuje, že ve výběru nebudou překlapy, hapaxy a nahodilosti, které by celkový výsledek zkreslovaly. Druhý vzorek je z korpusu mluveného jazyka Oral2006, v němž jsou obsaženy především neformální dialogické texty z Čech, a jsou do něj zařazeny všechny slovní tvary s frekvencí 2 a vyšší. Takových slovních tvarů je 28 837 (45 % všech typů v Oral2006) a představují 1 276 124 výskytů, které pokrývají 97 % korpusu Oral2006. V tomto případě není třeba stavět hranici tak vysoko jako v případě korpusu psaného jazyka, protože v korpusu Oral2006 by se neměly vyskytovat překlapy a slova neobvyklá (např. terminologie), jelikož je to korpus řádově menší, a pravděpodobnost stejného přechnutí je tak mnohem nižší než pravděpodobnost stejného překlapy. Výsledek porovnání těchto vzorků se seznamem kodifikovaných tvarů, jak ho podává *ispell*, je shrnutý v následující tabulce:

Korpus	Velikost vzorku		Nekodifikované jevy			
	typy	tokeny	typy	v %	tokeny	v %
Syn2005 ($f_q > 99$)	74 335	111 163 461	361	0,486	109 596	0,099
Oral2006 ($f_q > 1$)	28 837	1 276 124	6 015	20,859	108 284	8,485

Jak je z tabulky zřejmé, v psaném textu, který prošel přes korektorskou úpravu, je procento nekodifikovaných typů velmi nízké²³⁷ (méně než 0,5 %), převedeno na tokeny

²³⁷Výsledky odchylek, které ukázal spellchecker, byly očištěny od vlastních jmen a zkratk.

představují odchylky od kodifikace téměř 0,1 % celého textu. V případě spontánního mluveného jazyka je procento nekodifikovaných tvarů vyšší (téměř 21 %) a představuje téměř 8,5 % celého textu.

Interpretovat tyto výsledky není jednoduché, uvědomíme-li si problematičnost dat (psaný text je opraven korektorem, spontánní mluvený zas není doménou kodifikace). Zároveň je třeba brát v potaz, že možnost odchýlit se od kodifikace (a neodchýlit se přitom od úzu a systému jazyka, viz klasifikace chyb, s. 91) je poměrně malá. Mnoho velmi frekventovaných slov nemá totiž žádnou variantu, v níž by se mluvčí/pisatel mohl odchýlit od kodifikace (většina předložek, spojek, částic, mnoho slovesných i jmenných tvarů). Přesnější výsledky bychom tak získali, pokud bychom dokázali ze vzorku vypustit všechna slova, v nichž neexistuje jiná než kodifikovaná podoba (viz níže). Z tohoto hlediska je výsledek, který uvádí, že každé 12. slovo se v mluveném projevu odchyluje od kodifikace, poměrně silným potvrzením rozporu mezi normativem a běžným územ (tedy potvrzením preskriptivismu u nás).

Fakt, že přesnější míru preskriptivismu bychom obdrželi porovnáním počtu kodifikovaných a nekodifikovaných podob v rámci seznamu slov, které mají variantní prostředky, se můžeme pokusit zohlednit dvojným způsobem: buď vzorek zúžíme na slova, v nichž je větší variabilita (která se projevuje selektivním přijetím jen některých jejich podob do kodifikace) nebo se pokusíme celý pokus zopakovat s tím rozdílem, že odchylky od kodifikace budeme sdružovat do skupin slovních tvarů, např. lemmat.

Oblastí, kde se nejvíc projevuje odchylka od kodifikace, jsou tvrdá adjektiva. Větší část jejich paradigmatu má i tvary odchýlné od kodifikovaných (*mladý – mladej, mladého – mladýho* apod.). Zopakujeme-li pokus s tím, že se budeme snažit najít pomocí spellcheckeru odchylky u tvarů tvrdých adjektiv s frekvencí 20 a vyšší, musíme spoléhat na automatické morfologické označování, které je chybové a které je k dispozici pouze u korpusů psaného jazyka (v našem případě se jedná o údaje z korpusu SYN2005).

Korpus	Velikost vzorku		Nekodifikované jevy			
	typy	tokeny	typy	v %	tokeny	v %
Tvrdá Adj ($f_q > 19$)	43 219	7 511 617	551	1,275	30 234	0,4

Výsledek zdánlivě nepoukazuje na velkou míru preskriptivismu, pouze 1,3 % typů se odlišuje od kodifikace a pokrývá tak 0,4 % textu. Vzhledem k ostatním výsledkům z jiných měření je možné tento fakt interpretovat tak, že málokterý nekodifikovaný jev u tvrdých adjektiv projde přes korektorskou kontrolu, spíše než jako jev svědčící o nízké míře preskriptivismu u nás (nemluvě o velké míře homonymie u tvrdých adjektiv, která v pokusu, jenž nezohledňuje kontext, je zanedbána). Analogické výsledky u mluveného jazyka – kdybychom je měli k dispozici – by podle mého soudu ukázaly na mnohem větší rozestup běžného úzu a normativu.

Další možností je seskupit slova do lemmat a zjistit, jaká je odchylka od kodifikace počítáno procentem lemmat, jejichž alespoň jeden tvar se od kodifikace v korpusu odlišuje. Vytvoříme proto vzorek tvarů lemmat, které se v korpusu vyskytují alespoň stokrát a častěji. Tím, že tvary seskupíme do lemmat a měříme odchylku těchto skupin od normativu, blížíme se představě, kdy v textu je pouze u některých lemmat možné vytvořit nekodifikovaný tvar. Lemmata, jejichž slovní tvary jsou všechny kodifikované (např. lemma předložky *v*, které má „tvary“ *v* a *ve*), jsou tímto postupem potlačeny ve prospěch lemmat, u nichž možnost odlišit se od kodifikace existuje. Narážíme zde ovšem stejně jako u adjektiv na problém absence lemmatizace u korpusů mluveného jazyka, který by byl mnohem průkaznější pro měření preskriptivismu.

Korpus	Velikost vzorku		Nekodifikované jevy			
	typy	tokeny	typy	v %	tokeny	v %
Syn2005 (lem-fq > 99)	40 225	118 184 632	11 254	27,98	66 929 139	56,63

Lemmat, která jsou v korpusu zastoupena alespoň stovkou slovních tvarů, je v korpusu SYN2005 celkem 40 225 (což vzhledem k počtu hapaxů představuje necelých 5 % lemmat) a pokrývají většinu textů, přes 96 % celého korpusu. U téměř 28 % lemmat existuje alespoň jeden nekodifikovaný tvar (po vyloučení vlastních jmen) a takováto lemmata tvoří téměř 57 % všech textu.

Toto měření tak spíše než na míru preskriptivismu ukazuje na míru variability (ve smyslu možných odchylek od kodifikace), která se reálně v textech vyskytuje. Výsledky je proto možné interpretovat tak, že u více než 56 % prostředků existuje variantní vyjádření, které není kodifikováno.

Problematické zde je především to, že lemmatizace (stejně jako morfologická analýza) není bezchybná a v rámci tvarů příslušejících k jednomu lemmatu, může být v rozporu s kodifikací ten, který se vyskytuje v celém korpusu pouze párkrát nicméně je součástí poměrně frekventovaného lemmatu. Na druhou stranu automatický lemmatizátor není schopen přiřadit k lemmatu tvar, který je chybně zapsán (překlep, pravopisná chyba atp.).

Můžeme se ovšem pokusit v korpusech psaného jazyka vyhledat jevy, které mají variantní vyjádření (dubletu). Jsou to takové jevy, které porušují rovnici: *lemma + tag = jeden konkrétní tvar*. Pokud jednomu lemmatu v dané gramatické kategorii odpovídá více slovních tvarů, má zde mluvčí alespoň potenciálně možnost volby. Jeden z prostředků je přitom kodifikací většinou preferován, druhý proskribován (např. lemma *být* a tag *Vc-P---1----...B* odpovídá jednak slovnímu tvaru *bychom* a jednak tvaru *bysme*). Pozice 13 až 15 v rámci tagu nebyly brány v potaz (pozice 13 a 14 nejsou obsazeny, 15. pozice je rezervována pro stylový příznak).²³⁸

Pro zjednodušení byly do porovnání zahrnuty pouze některé slovní druhy: substantiva, adjektiva, pronomina, numeralia, verba a adverbia; součástí pokusu byla lemmata, která neobsahují velká písmena (*propria*) a číslice. Jelikož do seznamu nejsou zahrnuta lemmata s tagem X, ale pouze rozpoznané slovní druhy, je nepravděpodobné, že by se do zkoumaného seznamu dostaly překlepy, ačkoli nebyla stanovena žádná minimální frekvence.²³⁹

Po vyčlenění těchto variantních prostředků, byl znovu prozkoumán korpus, aby chom mohli zjistit, kolik tokenů tyto variantní prostředky reprezentují. Celkem se jedná o 15 951 668 tokenů v korpusu SYN2005, což odpovídá 63 681 typům. Spellchecker označil jako nesprávné 20 316 typů (31,90 %), což odpovídá 181 604 tokenům (1,138 %).

Korpus	Velikost vzorku		Nekodifikované jevy			
	typy	tokeny	typy	v %	tokeny	v %
Syn2005 (varianty)	63 681	15 951 668	20 316	31,90	181 604	1,138

²³⁸Popis morfologických značek viz Koček et al. (2000) nebo také na adrese www.korpus.cz v sekci manuál pro korpusový manažer Bonito.

²³⁹To, že byl daný slovní tvar při automatické analýze rozpoznán a bylo mu přiděleno lemma a tag značící konkrétní slovní druh, ukazuje na fakt, že tento slovní tvar je dostatečně etablovaný v jazykovém systému češtiny, aby byl zahrnutý v morfologickém slovníku, na jehož základě se automatická analýza textu provádí.

Srovnáním seznamu slovních tvarů, u nichž existují v úzu alespoň dvě varianty se stejnou gramatickou platností, s kodifikačními pravidly obsaženými ve spellcheckeru, získáváme přesnější obraz o tom, v kolika procentech případů má uživatel jazyka možnost odchýlit se od kodifikace a jak často k tomu skutečně dochází. Ani tento pokus však není možné zopakovat na korpusu mluveného jazyka, u něhož není k dispozici lemmatizace a morfologická informace, což by výrazně ulehčilo interpretaci výsledků. Relativně velký počet typů, které spellchecker označil za nekodifikované, a nízký počet tokenů, které těmto typům odpovídají, svědčí o tom, že jazyková potence umožňuje mluvčím odchýlit se od kodifikace v mnoha případech, které jsou ovšem zřídka v psaném textu realizované. Je pravděpodobné, že velkou část těchto nerealizovaných odchylek má na svědomí kodifikační intervence způsobená autocenzurou nebo korektorskou praxí.

Závěr

Výsledky uvedených měření poukazují na určitou míru preskriptivismu, která ovšem není dosud přesně kvantifikovatelná. Zejména v porovnání s mluveným jazykem a při zjištění variability, kterou jazykový systém psaného jazyka projevuje, se ukazuje, že kodifikace restringuje vyjadřovací možnosti uživatelů do značné míry. Zároveň se podařilo ukázat, že definice preskriptivismu, jak je podána v rámci TI a KMI, je falzifikovatelná a fenomén preskripce exaktně popsatelný. Přesnější výsledky bychom získali pomocí dat, která by byla sesbírána na materiálu, který neprošel korekturou a který by byl přesněji morfologicky označován a lemmatizován.

Seznam 100 nejfrekventovanějších slov, která byla spellcheckerem označena za nekodifikovaná, v korpusech psaného jazyka (SYN2005) a mluveného jazyka (Oral2006). Seznam slov z korpusu psaného jazyka byl ručně upraven (byla vyloučena všechna propria a některé zkratky).

Slovo	FQ (SYN2005)	Slovo	FQ (Oral2006)
teda	4137	sme	4109
bejt	2513	teda	3812
tý	2377	nevím	3491
Tim	2195	vona	3478
vo	1704	eště	2680
míň	1503	voni	2534
di	1407	eee	2086
moh	1357	NJ (anonymiz. značka)	2055
takovej	1353	vo	1998
kterej	1255	tý	1791
svý	1244	tim	1733
kafe	1238	vono	1637
ing	1158	řikala	1580
každej	1145	teďka	1472
celej	1133	né	1453
eště	1102	dyť	1435
potřebuju	1063	myslim	1395
sme	1051	takle	1388
Děkuju	1041	takovej	1313

nějakej	1008	neni	1309
jinýho	997	maj	1267
nima	984	ňáký	1231
bysme	960	dyž	1189
kli (novinářská zkratka)	951	bejt	1148
prej	925	uplně	1037
seš	923	řikal	1008
budem	874	ňák	909
děkuju	845	vim	870
miluju	791	ste	816
náma	774	todle	794
pamatuju	760	řikám	703
žádnej	756	ňákej	701
ste	697	prej	688
posledně	676	dycky	561
statisíce	668	musim	524
támhle	661	prosim	515
svýho	634	žejo	510
takovýho	619	ňákou	499
vem	619	vopravdu	464
žiju	618	řikam	434
Potřebuju	610	každej	433
dobrej	606	nějakej	413
jseš	568	seš	407
Dyt'	556	příde	388
hrajú	525	řiká	383
Koreji	520	tejden	372
mý	520	zejtra	346
abysme	481	bysme	337
maj	481	celej	332
nemoh	481	ňáká	328
preju	460	takovýho	323
přec	459	dobrej	316
holt	458	ježiš	304
malej	454	teďkon	289
velkej	452	ktorej	287
teďka	451	jesli	271
sa	447	jinýho	261
uá	441	nonono	255
jinej	431	menuje	251
Pamatuju	421	nima	251
váma	418	druhej	241
mýho	406	pani	234
druhej	405	todleto	226
najemno	396	dělej	211
toť	396	sedum	209
vona	396	řikali	203

nepamatuju	395	vem	190
mladej	391	moh	187
zejtra	389	předtim	180
dyž	385	jesi	176
Koreje	383	vidiš	175
voni	383	osum	171
jedný	378	vidim	170
Miluju	367	pamatuju	168
nějakýho	367	nemaj	166
neni	350	děkuju	165
týhle	350	tajdle	161
tejden	346	budem	160
ňákej	334	mit	159
ňáký	334	štyry	154
zabiju	332	velkej	153
neřek	328	tydle	151
Támhle	324	jakej	150
nepotřebuju	321	támhle	149
jakej	317	jinej	147
dyť	310	musej	145
pani	305	kafe	144
Prej	305	míň	141
stary	299	ňákym	140
tvý	299	tohleto	139
tohleto	297	tudle	136
blbej	287	ňákýho	135
hodnej	284	tydlety	135
půjdem	279	teďko	133
nanic	277	jojoho	132
čtyřma	275	takovejch	132
porád	275	dyby	131
Ále	270	takovýdle	128
klukama	270	zatim	128
obrlajtnant	269	náma	126

Měření dopadu intervencí

Z pohledu korpusové lingvistiky se jakákoli institucionalizovaná intervence musí projevit na skladě a frekvenci jednotek v korpusu. V následujícím oddíle se pokusím popsat některé změny, které souvisejí se změnou kodifikace a zjistit, jak tato intervence na několika případech působila.

Pro zkoumání intervencí můžeme použít dva způsoby, které se liší výchozím bodem. Jednak je možné vycházet od kodifikačních intervencí (např. jejich excerpce z kodifikačních příruček), přičemž nás bude zajímat především období reformy kodifikace, nebo diachronním pozorováním období, které se rozprostírá v čase okolo kodifikační reformy, a z vývojových trendů usuzovat na vlivy kodifikace (viz též s. 16).

Poslední změnu kodifikace představuje nové vydání Pravidel českého pravopisu (Kraus et al. 1993) a následný dodatek z roku 1994; jsou specifická v několika ohledech: Jejich vznik spadá do doby před rokem 1989, kdy tehdejší ředitel ÚJČ, která tradičně tuto kodifikační příručku připravuje, zavázal všechny členy kodifikační komise mlčenlivostí. V této atmosféře utajování byla připravena nová Pravidla. Ačkoli bylo některými lingvisty po roce 1990 upozorňováno na to, že jazyk je po společenských změnách v pohybu (Čermák 1995) a nebylo by dobré ho svazovat novou kodifikací, byla tato už hotová Pravidla vydána. Vyvolala ovšem vlnu nevole, která se projevila zejména v publicistice, kde se hojně diskutovalo o některých novinkách v kodifikaci (zejména Český deník). To byla situace poměrně nová, protože všechny dřívější reformy kodifikace podléhaly schválení vrcholným orgánům KSČ a i jejich zavedení bylo pod patronací strany, což znemožňovalo jakoukoli kritiku.²⁴⁰ V reakci na veřejné mínění byl vydán na popud MŠMT Dodatek k pravidlům (1994), který některá původní striktní nařízení změkčuje uznáním starších dublet.

Zkoumání vlivu intervencí jsem prováděl na korpusu publicistických textů o velikosti téměř 480 milionů slov (jedná se o části publicistiky z korpusů SYN2000, SYN2005 a SYN2006PUB, které prošly shodnou tokenizací, lemmatizací a morfologickým značkováním).²⁴¹ Z těchto textů jsem vybíral pouze texty po roce 1990 (resp. v některých případech po roce 1991, protože rok 1990 vykazuje v mnoha směrech statistické odchylky od zbylých let). Pro každý slovní tvar jsem zjistil jeho absolutní frekvenci v rámci jednoho roku a jeho relativní frekvenci v rámci jednoho roku (= absolutní frekvence / počet slov v daném roce). Ke každému slovnímu tvaru jsem tak získal údaj o jeho relativní frekvenci v jednotlivých letech 1990 – 2004. Z těchto údajů jsem vypočítal variační koeficient relativních frekvencí, který mi pomohl určit, které z jevů se v průběhu zkoumaného období nejvíce frekvenčně proměňovaly.

²⁴⁰Viz recenze Pravidel z roku 1957 (Kuchař-Váhala 1960).

²⁴¹Publicistika nebyla pro pokus zvolena pouze pro její dostupnost v korpusech. Jedná se totiž o textový typ, který je homogenní a který podléhá korektorské kontrole. Z toho důvodu je doménou kodifikovaného jazyka. Zároveň je svým zaměřením nucen pružně reagovat na inovace, které se v jazyce objevují.

V rámci prvního přístupu (tedy zkoumáním vlivu kodifikačních intervencí na vývoj úzu) jsem zkoušel porovnat pravopisné jevy *-ismus/-izmus*, *-zofie/-sofie*, morfologické jevy jsou v analýze zastoupeny zkoumáním slovesných koncovek 3. os. pl. *-ejí/-í* u sloves 4. přítomné třídy a variant v gen. číslovky *tři* (*tří/třech*).

1 Případ -ismus/-izmus

Pravidla českého pravopisu (Kraus et al. 1993) preferují variantu *-izmus*. Relativní frekvence v rámci jednotlivých let v publicistických textech jsou uvedeny v tabulce. Je zřejmé, že preferování varianty *-izmus*, neodpovídá reálnému úzu a její používání je dlouhodobě marginální.

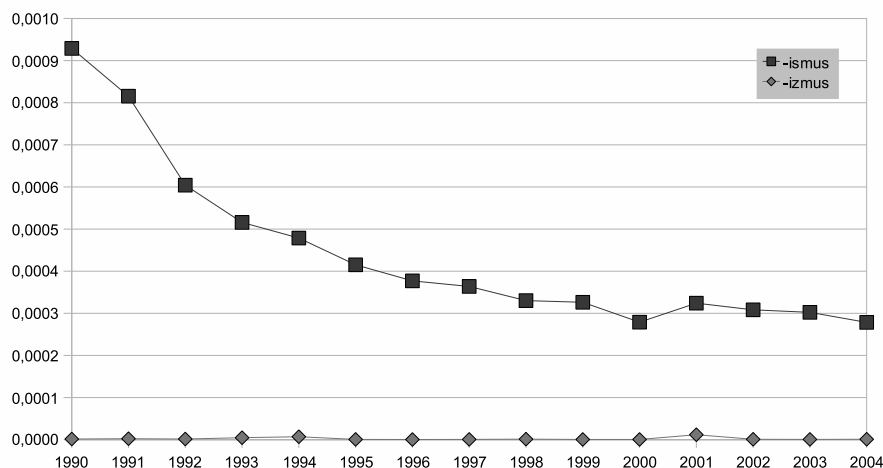
Rok	-ismus	-izmus
1990	9,29E-4	1,58E-6
1991	8,16E-4	2,35E-6
1992	6,04E-4	1,67E-6
1993	5,16E-4	4,70E-6
1994	4,79E-4	7,06E-6
1995	4,15E-4	7,77E-7
1996	3,77E-4	3,93E-7
1997	3,64E-4	7,75E-7
1998	3,30E-4	1,40E-6
1999	3,26E-4	5,70E-7
2000	2,79E-4	6,20E-7
2001	3,24E-4	1,19E-5
2002	3,08E-4	9,80E-7
2003	3,02E-4	7,04E-7
2004	2,79E-4	1,06E-6

Jak vyplývá z grafu (obrázek 4), varianta *-ismus* má dlouhodobě klesavou tendenci, zatímco podporovaná varianta *-izmus* zaznamenává pouze krátkodobý drobný vzestup v roce 1994 a 2001. I přes strmý pád relativních frekvencí většinové varianty *-ismus* (která pravděpodobně vyjadřuje dlouhodobou nechuť českých publicistů používat odborné termíny) vykazuje tato varianta menší variační koeficient (VK = 45 %) než varianta *-izmus* (VK = 131 %).

Celkově je tedy možné konstatovat, že kodifikační intervence v tomto případě nereaguje na „poptávku“ jazykového vývoje, podařilo se jí pouze vyvolat krátkodobé pohyby v postavení marginální varianty *-izmus*.²⁴² Obě varianty ve zkoumaném období vykazují klesavou tendenci (vyjádřeno pomocí lineární regrese má varianta *-ismus* koeficienty $a = -3,82E-5$; $b = 7,49E-4$; varianta *-izmus* $a = -2,42E-8$; $b = 2,63E-6$). Je tedy možné konstatovat, že obě varianty ztrácejí svůj podíl ve prospěch jiného alternativního vyjádření, varianta *-izmus* však klesá pozvolněji (což je způsobeno především tím, že její absolutní frekvence je tak nízká, že stejně strmý pokles jako u konkurenční varianty by znamenal v podstatě její zánik).

²⁴²Jinak je ovšem třeba poznamenat, že přijetím dublety *-izmus* do kodifikace se rozšířil prostor pro volbu varianty na základě vlastních preferencí a jazykového povědomí pisatelů.

Obrázek 4: Vývoj variant -ismus/-izmus

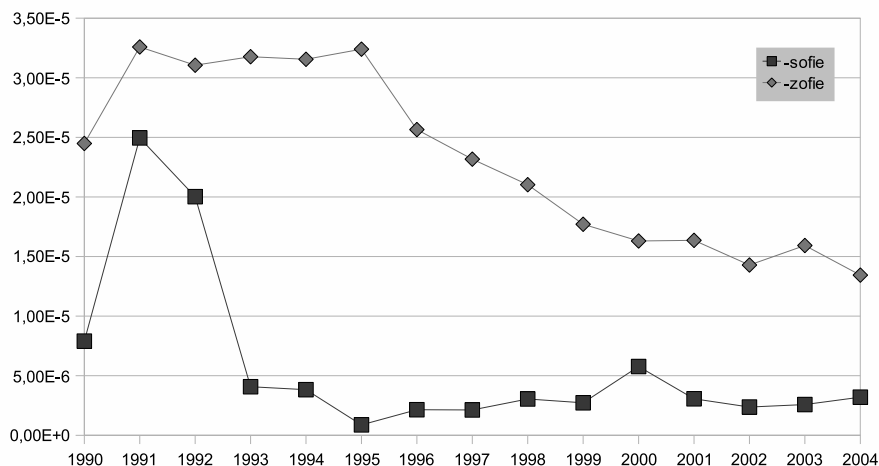
2 Případ -sofie/-zofie

Poprvé se objevují obě varianty jako dublety v kodifikaci z roku 1958, Pravidla z roku 1993 kodifikují na prvním místě variantu *-zofie*, což by mělo ukazovat na většinové postavení této podoby (kodifikace má být záznamem normy).

Rok	-sofie	-zofie
1990	7,90E-6	2,45E-5
1991	2,50E-5	3,26E-5
1992	2,00E-5	3,11E-5
1993	4,08E-6	3,18E-5
1994	3,83E-6	3,16E-5
1995	8,74E-7	3,24E-5
1996	2,15E-6	2,57E-5
1997	2,13E-6	2,32E-5
1998	3,05E-6	2,10E-5
1999	2,73E-6	1,77E-5
2000	5,77E-6	1,63E-5
2001	3,06E-6	1,64E-5
2002	2,37E-6	1,43E-5
2003	2,58E-6	1,59E-5
2004	3,20E-6	1,34E-5

Kodifikační intervenci ve smyslu preferování podoby *-zofie* by tedy mělo předcházet jednoznačně prioritní postavení této varianty v úzu, protože TJK – alespoň podle proklamací – podřizuje tvorbu kodifikace zkoumání úzu. Jak je vidět z grafu (obrázek 5), o jednoznačném postavení jedné varianty před rokem 1993 není možné s určitostí mluvit. Zároveň by kodifikační změna měla být (ve shodě s intencním intervencionalismem TJK) následována posilováním preferované varianty na úkor varianty nepreferované.

Obrázek 5: Vývoj variant -sofie/-zofie

S příchodem kodifikace 1993/1994 se varianta *-zofie* stává na nějakou dobu větší novou, což je doprovázeno poklesem nepreferované varianty *-sofie* (lokální minimum v roce 1995 se kryje s lokálním maximem varianty *-zofie* v témže roce). Nepreferovaná, starší varianta *-sofie*, si však i nadále drží své postavení. Od roku 1996, kdy už by kodifikace z roku 1994 měla být v úzu zcela etablovaná, se objevuje opačný trend, který kodifikační intervenci do značné míry popírá. Zatímco nepreferovaná varianta *-sofie* značně roste ($a = 7,59E-8$), preferovaná podoba *-zofie* stále klesá ($a = -1,42E-6$).

Kodifikační intervence v tomto případě předjímala jazykový vývoj, který se ovšem nepotvrdil a poslední tendence ukazují na směr, který kodifikační intervenci odporuje.

3 Případ slovesných koncovek -ejí/-í

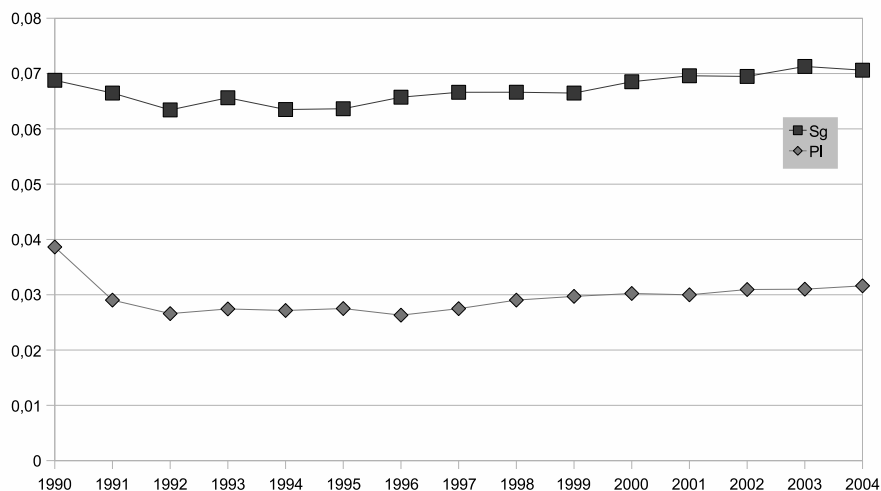
Poněkud složitější je pozorování dopadu změny kodifikace v přístupu ke koncovkám *-ejí* a *-í* ve 3. os. pl. sloves 4. přítomné třídy. Zatímco před reformou v roce 1993/1994 bylo kodifikací požadováno psaní koncovky *-ejí* zhruba u těch sloves, která mají imperativ zakončený na *-ej* (*sázej* proto *sázejí*), nová Pravidla českého pravopisu „povolují“ psaní *-í* u všech sloves tohoto typu, ačkoli to odporuje morfologii obecné češtiny (jejíž úloha v běžné komunikaci stále posiluje), v níž hraje významnou roli koncovka *-ej* (oni *sázej*).²⁴³

V tomto případě je korpusová analýza složitější o to, že plurálová koncovka *-í* je homonymní s koncovkou singulárovou. Vycházíme proto z předpokladu, že poměr singuláru a plurálu byl ve sledovaném období u sloves konstantní. To dokládá i graf relativních frekvencí singulárových a plurálových forem v rámci sloves (viz obrázek 6).

Potvrzuje to i korelační koeficient absolutních (0,643) i relativních frekvencí (dokonce 0,997) singuláru a plurálu. Můžeme mít tedy pro naše účely za potvrzené,

²⁴³Srov. „Závažným problémem je kodifikace 3. os. pl. prez. sloves IV. třídy. (...) Přitom se kodifikace opírá především o fakta historická, nikoli synchronní (...) Je pravda, že diferenciacie sg. a pl. u typu *sázej* má svou hodnotu; uživatelé jazyka ji však nepociťují, a proto ne vždy využívají.“ (Kraus-Kuchař-Stich-Štícha 1981: 231)

Obrázek 6: Vývoj relativních frekvencí tvarů sg. a pl. u sloves

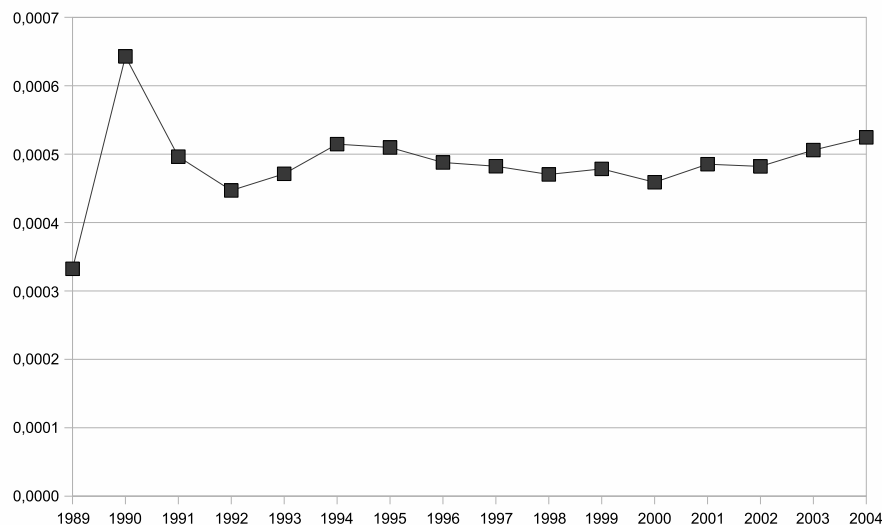

že ve zkoumaném období se poměr singuláru a plurálu u sloves významně neměnil. To nám dává možnost pozorovat pouze vývoj frekvencí jedné z dublet, konkrétně *-ejí*, která je formálně dobře vymežitelná a není homonymní s jinou koncovkou, a zastoupení druhé z variant odečítat od vývoje podoby *-ejí*. Nezměnil-li se poměr singuláru a plurálu u sloves, můžeme předpokládat, že se nezměnil ani poměr singulárového a plurálového významu koncovky *-í*.

Pro pozorování této kodifikační intervence jsem vybral 95 sloves ovlivněných probíranou kodifikační změnou, které se vyskytují v publicistice v každém z let 1990 až 2004 alespoň dvakrát. Celkové hodnoty pro všechna slovesa tohoto typu jsou uvedeny v tabulce.

Rok	Abs Fq	Rel Fq
1989	52	0,0003324
1990	814	0,0006429
1991	3382	0,0004964
1992	8304	0,0004469
1993	8323	0,0004713
1994	11158	0,0005147
1995	10495	0,0005097
1996	18619	0,0004878
1997	26750	0,0004823
1998	25164	0,0004703
1999	26855	0,0004785
2000	16295	0,0004589
2001	19819	0,0004853
2002	18694	0,0004821
2003	17252	0,0005059
2004	21309	0,0005246

Přistoupíme-li na předpoklad, že poměr singuláru a plurálu se nezměnil (viz obrázek 6), podává výskyt slovesných forem zakončených na *-ejí* i obraz o variantě *-í* v plurálu. Čím víc klesá varianta *-ejí*, tím stoupá konkurenční varianta *-í*.²⁴⁴ Z grafu relativních frekvencí podoby *-ejí* u všech sloves tohoto typu (obrázek 7) je možné vyčíst, že kodifikační intervence směrem k prosazení varianty *-í*, neměla na úzus v této oblasti valný vliv. Ponecháme-li stranou roky 1989 a 1990, které jsou zkruseny menším množstvím dat, je celková tendence převážně stoupavá.

Obrázek 7: Vývoj relativních frekvencí podoby *-ejí* v pl. sloves

Lineární regrese těchto dat (bez let 1989 a 1990) vypovídá jednoznačně o rostoucí tendenci (koeficient $a = 1,35E-6$).

Celkové výsledky, do nichž jsou zahrnuta všechna slovesa tohoto typu, mohou ovšem zkruslovat. Každé jednotlivé sloveso se může vyvíjet vlastním způsobem. Jak je možné vyčíst z tabulky, celkem 60 sloves má klesavou tendenci (podle koeficientu a) a zbylých 35 sloves (typů) má tendenci stoupavou (v tabulce počíná je slovesy *odjíždějí* a *stavějí*).

slovo	Lineární regrese		Frekvence		Délka slova	
	a	b	Abs	Rel ($\times 10^6$)	písmena	slabiky
přicházejí	-1,058	37,382	12639	471,18	10	4
obracejí	-0,935	14,418	2307	118,47	8	4
docházejí	-0,764	10,702	1336	79,51	9	4
vytvářejí	-0,512	17,614	6019	202,79	9	4
smějí	-0,414	8,922	2162	93,03	5	2
nesmějí	-0,408	18,968	7068	254,56	7	3
podílejí	-0,383	15,392	5690	200,3	8	4
pokoušejí	-0,367	10,499	3298	123,97	9	4

²⁴⁴Variantu *-ej* (*oni sázej*) ve výkladu záměrně opomím, protože v psaných textech (zvl. publicistického typu) není nijak významná.

provádějí	-0,353	10,261	3163	121,81	9	4
vycházejí	-0,338	18,522	7387	255,78	9	4
odcházejí	-0,330	12,722	4418	151,19	9	4
uvádějí	-0,324	17,983	7427	248,81	7	4
rozcházejí	-0,253	5,521	1422	52,48	10	4
ztrácejí	-0,227	12,673	4947	175,57	8	3
opouštějí	-0,216	6,555	2103	72,4	9	4
přinášejí	-0,193	11,525	4572	161,21	9	4
přecházejí	-0,189	5,596	1732	61,27	10	4
scházejí	-0,188	9,938	3747	126,47	8	3
rozumějí	-0,162	4,861	1507	53,5	8	4
střílejí	-0,162	3,441	838	32,2	8	3
odvádějí	-0,136	4,357	1380	49,08	8	4
narážejí	-0,120	3,256	971	34,45	8	4
nerozumějí	-0,117	3,170	900	33,51	10	5
souvisejí	-0,088	5,877	2467	77,55	9	4
vracejí	-0,087	15,148	6718	231,9	7	3
sdílejí	-0,087	2,817	936	31,84	7	3
vyvíjejí	-0,086	4,627	1846	59,14	8	4
vypouštějí	-0,084	2,367	715	25,41	10	4
zacházejí	-0,083	1,964	510	19,47	9	4
převádějí	-0,082	1,597	367	14,08	9	4
válejí	-0,080	1,468	283	12,47	6	3
opomíjejí	-0,079	1,370	279	11,08	9	5
nálezejí	-0,076	1,318	259	10,62	8	4
přihlízejí	-0,075	1,804	474	18,01	10	4
propouštějí	-0,074	1,819	490	18,4	11	4
zamýšlejí	-0,074	1,585	405	14,91	9	4
vyvázejí	-0,066	2,500	877	29,59	8	4
utvářejí	-0,064	1,146	237	9,48	8	4
nepřicházejí	-0,063	1,972	645	21,98	12	5
ohánějí	-0,059	1,397	377	13,89	7	4
přivázejí	-0,055	1,520	447	16,26	9	4
nenacházejí	-0,054	1,223	339	11,91	11	5
nepřipouštějí	-0,053	2,057	755	24,49	13	5
házejí	-0,052	2,190	765	26,59	6	3
vybíjejí	-0,052	0,801	124	5,81	8	4
pronášejí	-0,051	0,818	143	6,2	9	4
nesdílejí	-0,046	1,333	426	14,43	9	4
svádějí	-0,045	2,133	831	26,61	7	3
kácejí	-0,044	0,833	165	7,26	6	3
pomíjejí	-0,043	0,723	142	5,65	8	4
nevracejí	-0,042	0,993	281	9,91	9	4
odrážejí	-0,041	3,521	1531	47,95	8	4
zabíjejí	-0,038	2,176	835	28,07	8	4
překázejí	-0,033	1,025	320	11,46	9	4
svázejí	-0,032	0,726	184	7,02	7	3
roznášejí	-0,032	0,749	208	7,44	9	4
rozvíjejí	-0,029	2,079	864	27,72	9	4
míjejí	-0,026	1,565	605	20,37	6	3
vznášejí	-0,024	1,292	519	16,45	8	3

nepřinášejí	-0,022	1,264	510	16,3	11	5
nesouvisejí	-0,006	1,217	553	17,52	11	5
odjíždějí	0,000	2,747	1290	41,23	9	4
stavějí	0,002	5,742	2832	86,31	7	3
odvíjejí	0,002	1,206	598	18,38	8	4
otáčejí	0,005	0,721	349	11,38	7	4
doplácejí	0,007	2,347	1152	36,07	9	4
pouštějí	0,012	1,694	860	26,89	8	3
vyprávějí	0,018	2,989	1445	46,97	9	4
sklízějí	0,019	0,770	476	13,79	8	3
odnášejí	0,021	1,147	623	19,75	8	4
procházejí	0,029	5,910	2894	92,15	10	4
předhánějí	0,033	1,435	830	25,51	10	4
natáčejí	0,036	0,668	464	14,32	8	4
vyrábějí	0,039	8,437	4221	131,2	8	4
nenabízejí	0,041	0,971	658	19,47	10	5
prohlížejí	0,049	1,093	672	22,23	10	4
snášejí	0,062	1,498	1010	29,9	7	3
chybějí	0,077	17,339	8893	269,33	7	3
doprovázejí	0,081	2,834	1771	52,27	11	5
připouštějí	0,102	4,680	2927	82,44	11	4
neumějí	0,103	4,982	2851	87,13	7	4
dojíždějí	0,110	1,148	1026	30,42	9	4
sázejí	0,113	1,425	1202	34,96	6	3
nacházejí	0,115	11,467	5959	197,26	9	4
předvádějí	0,116	2,636	1809	53,44	10	4
přijíždějí	0,133	5,285	3077	95,22	10	4
projíždějí	0,141	1,513	1311	39,62	10	4
vyjíždějí	0,156	0,702	1007	29,24	9	4
zkoušejí	0,194	2,093	1860	54,71	8	3
umějí	0,223	7,584	4562	140,46	5	3
vyrázejí	0,233	0,026	1035	28,4	8	4
provázejí	0,243	3,331	2777	79,15	9	4
pocházejí	0,384	11,947	7528	225,31	9	4
nemusejí	0,565	5,521	5137	150,62	8	4
musejí	0,788	36,287	20446	675,21	6	3
nabízejí	1,795	20,388	18283	541,64	8	4
Průměr	-0,04	5,48	2388,54	79,7	8,53	3,84
SD	0,31	6,89	3401,37	111,35	1,46	0,59
VK	695,33	125,79	142,4	139,71	17,09	15,25
Korelace s a	1	-0,12	0,3	0,21	-0,08	-0,01

Hodnoty korelačních koeficientů uvedené v tabulce jsou vypočítány z relativních frekvencí násobených 1 milionem (z důvodu větší přehlednosti). Korelace s koeficientem lineární regrese a , uvedená v posledním řádku tabulky, ukazuje, že na stoupavý, resp. klesavý trend koncovek *-ejí* nemá vliv jejich frekvence (absolutní ani relativní) ani délka slov měřená počtem písmen nebo počtem slabik. Na základě jakých kritérií si některá slovesa vybírají v pl. spíš koncovku *-ejí* a jiná *-í* bude předmětem dalšího výzkumu.

Obě varianty *-ejí* i *-í* jsou dlouhodobě vyrovnané; pokud se výrazně nezměnil počet slov daného typu (*sází*) a nebo poměr singuláru a plurálu, pak tato intervence nebyla potřeba a jazyk ji nepřijal.

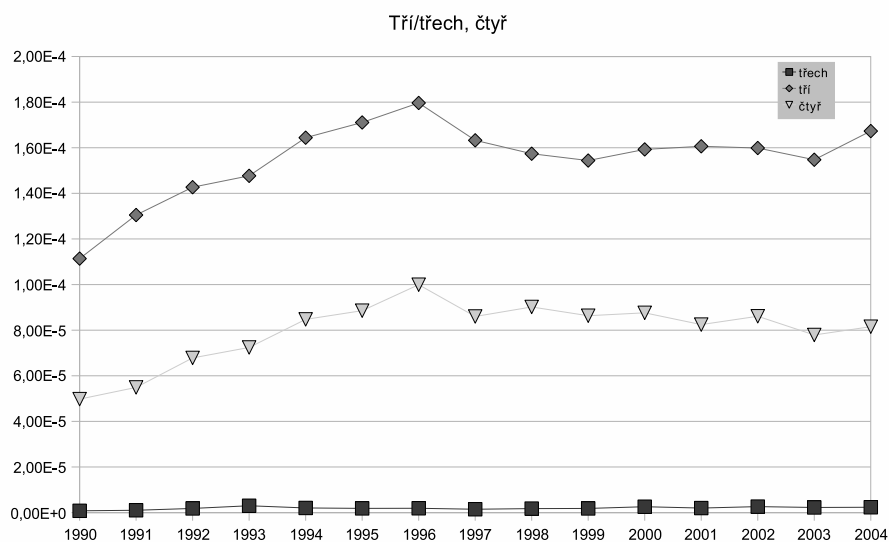
4 Případ gen. tří/třech

V genitivu nabízejí číslovky *tři* a *čtyři* dvě možnosti vyjádření: *tří/třech* a *čtyř/čtyřech*. „Na tvarech *tří*, *čtyř* jako na jediné spisovných tvarech genitivu se do r. 1993 shodovaly všechny normativní příručky z 2. pol. 20. století“ (Chalupová-Šimandl 2007: 117). Nenormativní Mluvnice češtiny II. díl uvádí i tvary na *-ech*, ovšem s příznakem hovorový (Komárek et al. 1986: 405). V Pravidlech 1993 a ve Slovníku spisovné češtiny (Filipec-Daneš 1994) se obě varianty popisují jako rovnocenné, tedy spisovné (Chalupová-Šimandl 2007: 118).

Rok	třech	tří	čtyř
1990	7,90E-7	1,11E-4	4,98E-5
1991	1,03E-6	1,30E-4	5,49E-5
1992	1,83E-6	1,43E-4	6,78E-5
1993	3,00E-6	1,48E-4	7,24E-5
1994	2,03E-6	1,64E-4	8,47E-5
1995	1,85E-6	1,71E-4	8,86E-5
1996	1,89E-6	1,80E-4	9,99E-5
1997	1,48E-6	1,63E-4	8,60E-5
1998	1,76E-6	1,57E-4	9,02E-5
1999	1,82E-6	1,54E-4	8,63E-5
2000	2,59E-6	1,59E-4	8,76E-5
2001	1,98E-6	1,61E-4	8,25E-5
2002	2,63E-6	1,60E-4	8,61E-5
2003	2,26E-6	1,55E-4	7,79E-5
2004	2,34E-6	1,67E-4	8,15E-5

Přesnějšímu korpusovému zkoumání je možné podrobit pouze tvary *tří/třech*, pro něž je ve zkoumaném publicistickém korpusu dostatek dokladů. Varianta *čtyřech* je v korpusech zastoupena minimálně, její vývoj tak můžeme pouze odhadovat na základě vývoje frekvencí konkurenční varianty pro vyjádření genitivu, *čtyř*. Grafy relativních frekvencí ukazují (viz obrázek 8), že nedošlo k žádnému výraznějšímu posunu absolutních ani relativních frekvencí.

Obrázek 8: Vývoj tvarů *tří*, *třech* a *čtyř* v gen.

Kratší varianty *tří*, *čtyř* dokonce vykazují shodný vývoj relativních frekvencí (korelační koeficient je 0,49). Lineární regrese všech zkoumaných variant bez roku 1990 ukazuje na růst (koeficient a se pro variantu *tří* = 1,22E-6; *třech* = 4,81E-8; *čtyř* = 1,15E-6). Je však zřejmé, že kratší varianty rostou výrazně rychleji než jediná zkoumaná delší varianta *třech*.

Kodifikace v tomto případě předjímala vývoj, který se nenaplnil. Pokud by byla v souladu s TJK kodifikace záznamem spisovné normy, nemohlo by k takovému jevu dojít. Zařazení variant, které se v běžné komunikaci objevují, do kodifikace ve formě dublet je však třeba hodnotit z hlediska snížení míry preskriptivismu jako pozitivní krok. Tato nedůslednost kodifikační praxe ovšem ukazuje, že tyto varianty se do kodifikace dostaly bez ohledu na reálný úzus (pravděpodobně projekcí osobních přání tvůrců kodifikace), což dokládají i nízké absolutní frekvence dlouhých variant v psaných textech (*tří* se ve zkoumaném korpusu objevuje téměř 77 000×, zatímco *třech* „pouze“ 974×).

Druhý způsob zkoumání intervencí se zaměřuje na pozorování vývoje jazyka a z něj vyvozuje hypotézy o kodifikační intervenci. Tato cesta má potenciálně tu výhodu, že je možné pozorovat nezamýšlené důsledky kodifikačních intervencí. Pro demonstraci tohoto způsobu zkoumání intervencí uvedu dva případy: z lexikální oblasti (název *Česko*) a z morfologie (přechodníky). Dále následuje seznam největších změn, které se ve sledovaném období udály.

5 Případ Česko

Oproti předchozím případům, je tento příklad jiný v tom, že lexikální kodifikace podporuje tento název od roku 1978, kdy byl ve Slovníku spisovné češtiny uveden jako jednoslovný ekvivalent k oficiálnímu názvu Česká socialistická republika.²⁴⁵ Otázka kodifikace tohoto názvu je velmi společensky ožehavá, protože se jedná o název státu. O tom svědčí i několik diskuzí, které na toto téma proběhly. Lingvisté by proto k ní měli přistupovat se zvýšenou opatrností.

Kromě diskuze, která se vedla mezi publicisty a čtenáři novin, se do debat o tomto pojmenování zapojili i lingvisté (podrobně viz Hasil 1999). Z tabulky vyplývá, že celkový trend v používání tohoto pojmenování je stoupavý (dokonce i v absolutních frekvencích).²⁴⁶ Zajímavé jsou ovšem peripetie, které tomuto trendu předcházely.

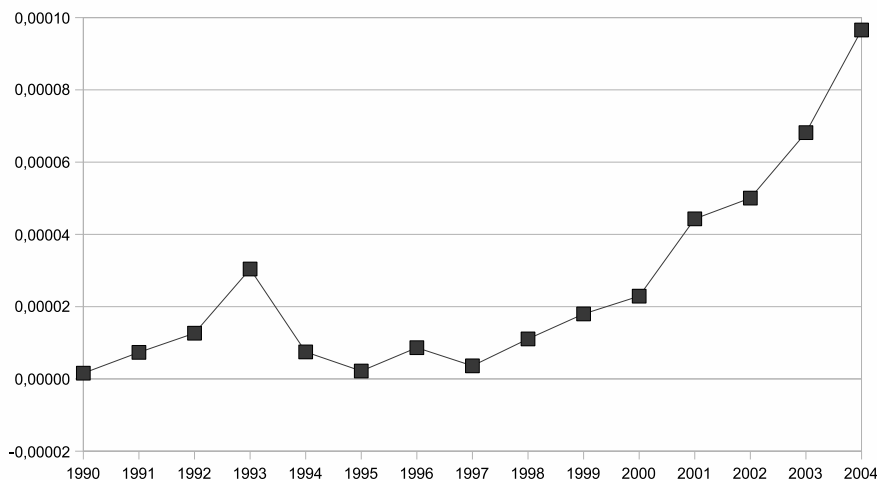
Rok	Abs. fq	Rel. fq
1990	2	1,58E-6
1991	50	7,34E-6
1992	235	1,26E-5
1993	537	3,04E-5
1994	162	7,47E-6
1995	45	2,19E-6
1996	330	8,65E-6
1997	200	3,61E-6
1998	592	1,11E-5
1999	1009	1,80E-5
2000	813	2,29E-5
2001	1809	4,43E-5
2002	1940	5,00E-5
2003	2324	6,82E-5
2004	3922	9,66E-5

²⁴⁵Nejstarší doložené použití tvaru *česko* v korpusu starší češtiny DIAKORP je z roku 1552 v díle Jana Vočehovského Krátkéj spis o morové nemoci: „Jedno proto, že množství kusuo jest, zvláště zámořských, kteří na česko vyloženi býti nemohou a vuobec neznámí sou.“ Tvar ovšem neodkazuje k názvu státu, je zde použit ve významu „do češtiny“.

²⁴⁶Předmětem měření byl pouze nominativ-akuzativ názvu *Česko*, nikoli celé lemma. Jak tento slovní tvar, tak celé lemma vykazují stejnou tendenci, na případě nominativu jsou ovšem některé vyvojové vlivy lépe patrné.

Ve vývoji používání názvu *Česko* můžeme vidět do roku 2000 dva lokální vrcholy, jeden v roce 1993 a druhý v roce 1996. V roce 1993 je zvýšená frekvence tohoto názvu způsobena celospolečenskou diskuzí na téma jednoslovného pojmenování, která vypukla po rozpadu ČSFR (inicialoval ji historik O. Urban). Druhé lokální maximum, v roce 1996, se zhruba kryje s další diskuzí, kterou zahájil překladatel a tehdejší velvyslanec v USA M. Žantovský. Okolo těchto vrcholů je vždy období poklesu. Je tedy zřejmé, že diskuze neměly bezprostřední pozitivní vliv na používání tohoto názvu (spíše naopak), protože zvýšenou frekvenci v následujících letech nezpůsobily (viz obrázek 9).

Obrázek 9: Vývoj relativních frekvencí názvu *Česko*

Z údajů vyplývá, že kodifikace nerespektovala jazykový vývoj, když předčasně zahrnula název *Česko* do Slovníku spisovné češtiny (1978). Zřejmý nástup jednoslovného pojmenování můžeme sledovat až od roku 2000.²⁴⁷ Do té doby je výraz *Česko* užíván vzácně a s výjimkou diskuzních roků je marginální.

Výsledky rovněž potvrzují rozestup mezi deklarativními a reálnými postoji (viz s. 130). Zatímco v diskuzi většina běžných mluvčích (ale i osobností veřejného života) vystupovala proti tomuto výrazu (viz Hasil 1999), úzus se pomalu měnil až do pozice, kdy vykazuje desetinásobnou relativní frekvenci oproti stavu v roce 1995, což je lokální minimum po veřejné debatě o tomto názvu.

6 Případ přechodníky

Přechodníky představují v rámci konjugačního systému současné češtiny dlouhodobě marginální jev (přechodník přítomný představuje v korpusu SYN2005 0,1 % všech slovesných tvarů, přechodník minulý dokonce 0,02 %, a to po započítání mnoha ustrnulých tvarů: *chtě nechtě, konče, nemluvě* apod.). Ve sledovaném období můžeme pozorovat konstantní pokles relativní frekvence tohoto jevu, který je tak výrazný, že se objevuje i mezi nejujičnými jevy současné češtiny (viz níže).

²⁴⁷ Určitý vliv na rozšíření tohoto názvu měla jistě populární televizní soutěž *Česko hledá SuperStar*, která v celkovém objemu představuje 640 výskytů. Ty se ovšem soustředí téměř výlučně na rok 2004 (637 nálezů). Výsledný trend by tak byl stoupavý i po odečtení těchto výskytů.

Rok	přítomný	minulý
1990	1,20E-4	3,16E-6
1991	1,40E-4	1,01E-5
1992	1,05E-4	6,40E-6
1993	8,94E-5	4,08E-6
1994	7,42E-5	2,72E-6
1995	7,33E-5	3,25E-6
1996	7,96E-5	4,56E-6
1997	6,62E-5	2,94E-6
1998	5,28E-5	2,76E-6
1999	5,35E-5	3,60E-6
2000	4,90E-5	2,56E-6
2001	5,02E-5	2,37E-6
2002	4,99E-5	1,99E-6
2003	4,98E-5	1,99E-6
2004	4,06E-5	2,02E-6

Na tento trend ovšem kodifikace nereaguje. Přechodník stále zůstává jediným odlišujícím rysem pro třídění do morfologických paradigmat (např. vzory *bere a maže* je možné formálně odlišit pouze na základě tohoto nefrekventovaného tvaru, viz Cvrček připravuje se 2).

V rámci mluvnice se s přechodníky zachází jako se stálou součástí morfologického paradigmatu současné češtiny, ačkoli by z hlediska TJK bylo na místě podle úzu konstatovat jeho zastarávání. Pro tento případ navíc platí, že v prostředí monopolní preskriptivní kodifikace, je nereagování rovněž určitým typem reakce. To, co je v kodifikaci přítomné, může sloužit jako podklad pro sankcionování, bez ohledu na to, jaký je současný úzus. A obráceně, co v kodifikaci schází, může být navzdory úzu mylně mluvčími považováno za nízké a nehodící se.

7 Jevy s nejbouřlivějším vývojem

Pro úplnost uvádím seznam jevů, které se ve zkoumaném období projevují zvýšenou variabilitou napříč lety. Jedná se o seznam slovních tvarů, jejichž variační koeficient je větší než 200 %. Pokud by TJK skutečně reagovala pružně na změny, které se v jazyce odehrávají, měla by reagovat právě na seznam těchto jevů.

V seznamu nejsou uvedena propria (lemmata s počínajícím velkým písmenem). Kromě koeficientů lineární regrese a , b , variačního koeficientu (vk) se v tabulce uvádí i relativní a absolutní frekvence slova napříč zkoumaným obdobím v oblasti publicistiky. Lineární regrese přítom byla počítána bez počátečního roku 1990, který vykazuje vysoký stupeň anomálosti. Ani jeden z uváděných jevů nebyl předmětem kodifikace a vývoj v této oblasti je dán pouze imanentním vývojem jazyka a příp. společenskými změnami po roce 1990, které se odrazily na lexikálním složení publicistických textů.²⁴⁸

slovo	vk	a	b	Abs. FQ	Rel. FQ
realizovatelná	372,78	-1,28E-7	1,59E-6	116	1,01E-5
východoevropskou	367,14	-3,41E-8	6,41E-7	144	5,55E-6
stávkový	363,53	-1,87E-7	2,48E-6	264	1,72E-5
rubrika	361,50	-4,22E-7	6,53E-6	994	4,78E-5
vyzvědačství	355,97	-2,01E-7	2,26E-6	112	1,28E-5
stávkového	352,40	-1,51E-7	2,44E-6	440	2,10E-5
provolání	347,36	-2,54E-7	3,50E-6	428	2,54E-5

²⁴⁸V publicistických textech se tak objevuje hodnocení období před rokem 1989 spolu s příslušným lexikonem (*kádrových, budovatel* apod.), které je ovšem z hlediska celku publicistiky v letech 1990–2004 marginální.

ustaveno	344,39	-3,43E-8	6,17E-7	138	5,18E-6
vyzýváme	342,71	-3,48E-7	4,83E-6	568	3,55E-5
pořádkových	342,25	-9,18E-8	1,69E-6	349	1,61E-5
děkuje	338,39	-7,46E-8	2,72E-6	980	3,46E-5
přidalo	336,41	-1,62E-8	2,23E-6	943	3,37E-5
kádrových	335,96	-1,48E-7	1,97E-6	211	1,37E-5
pendreky	335,82	-1,01E-8	4,43E-7	155	5,45E-6
větám	329,95	-3,90E-9	2,36E-7	92	3,08E-6
pokorná	328,38	1,61E-7	8,36E-7	1128	3,18E-5
koordinačního	327,42	-3,11E-7	4,25E-6	512	3,08E-5
podvracení	324,36	-9,95E-8	1,53E-6	198	1,17E-5
statečným	323,18	-5,54E-9	4,34E-7	180	5,85E-6
stávce	320,91	-2,29E-7	9,56E-6	3589	1,25E-4
voj (zkratka)	320,86	-1,43E-7	1,75E-6	119	1,08E-5
sloučením	320,78	-1,52E-7	3,90E-6	1120	4,40E-5
občanskému	320,31	-3,41E-7	5,29E-6	749	4,38E-5
adresováno	320,31	-5,43E-8	7,81E-7	107	5,99E-6
odsuzujeme	317,97	-5,47E-8	9,89E-7	205	9,25E-6
budovatel	315,60	-1,29E-7	1,65E-6	113	9,81E-6
stávkujících	314,74	-7,51E-8	2,37E-6	799	2,89E-5
manifestační	311,65	-6,83E-8	1,14E-6	215	1,01E-5
přesětření	307,40	-1,18E-7	1,89E-6	337	1,61E-5
junák	307,35	2,52E-8	4,11E-7	304	9,17E-6
stávkové	305,44	-1,09E-7	3,22E-6	1018	3,84E-5
vznesen	305,07	-3,16E-8	5,68E-7	126	4,76E-6
žádáme	304,43	-8,74E-7	1,35E-5	1921	1,11E-4
rozmnožovací	304,39	-4,11E-8	7,76E-7	164	7,49E-6
rumunským	304,30	-1,44E-7	2,14E-6	317	1,70E-5
požadujeme	303,72	-1,67E-7	4,31E-6	1265	4,88E-5
topol	303,44	-4,35E-7	7,67E-6	1438	7,05E-5
koordinační	302,98	-8,62E-7	1,21E-5	1696	9,08E-5
stíhaných	302,66	-2,59E-7	4,38E-6	760	3,90E-5
pakty	302,38	-2,86E-8	5,58E-7	144	4,96E-6
připojuje	300,94	-3,98E-8	2,97E-6	1222	4,27E-5
zneužíváno	299,71	-1,12E-8	4,32E-7	155	5,15E-6
zdůrazňujeme	299,29	-1,20E-8	5,54E-7	219	6,89E-6
nesouhlasíme	298,78	1,31E-8	1,64E-6	843	2,79E-5
manifestačně	298,47	-2,80E-8	5,72E-7	150	5,25E-6
prohlašujeme	297,52	-9,36E-8	1,15E-6	94	7,30E-6
stávkujícími	296,95	-8,56E-9	4,25E-7	175	5,36E-6
venkovu	296,62	4,87E-9	3,20E-7	169	5,38E-6
protestujeme	295,49	-9,75E-8	1,51E-6	206	1,13E-5
vykonstruovaných	294,97	-4,14E-8	7,01E-7	115	5,63E-6
vyjmenovat	294,93	9,57E-9	1,15E-6	613	1,83E-5
svolán	293,18	-8,71E-8	1,33E-6	218	1,09E-5
revolver	292,43	-4,43E-7	7,96E-6	1613	7,42E-5
pohotovostních	290,37	-5,90E-9	7,01E-7	279	9,82E-6
manifestace	290,31	-6,15E-7	8,86E-6	1246	6,79E-5
havířů	290,18	-4,56E-8	1,60E-6	494	2,02E-5
špionáž	288,96	-1,59E-7	3,75E-6	1029	4,09E-5
obklíčeno	287,62	-5,61E-8	8,56E-7	146	6,16E-6

brutálním	286,74	-5,09E-8	2,42E-6	899	3,26E-5
obracíme	286,30	-2,31E-7	3,38E-6	468	2,64E-5
jednotlivém	285,92	-3,28E-8	6,77E-7	172	6,25E-6
pobuřování	284,98	-1,61E-7	2,11E-6	171	1,33E-5
obušky	284,29	-2,04E-7	3,49E-6	684	3,13E-5
dementi	283,78	-1,42E-7	2,43E-6	456	2,18E-5
uniformování	281,63	4,23E-9	4,04E-7	209	6,57E-6
iniciativách	278,76	-5,87E-8	9,34E-7	145	7,90E-6
vyjadřujeme	278,60	-1,44E-8	5,74E-7	198	6,89E-6
barety	278,36	-1,60E-7	2,19E-6	248	1,58E-5
skandování	277,82	2,36E-9	1,27E-6	594	2,06E-5
podpisová	275,78	-6,07E-8	1,13E-6	226	1,08E-5
prokuraturou	275,66	-1,02E-7	1,46E-6	206	9,66E-6
svolané	275,17	-3,93E-8	1,10E-6	367	1,19E-5
studentech	275,08	-1,26E-8	7,62E-7	286	1,07E-5
vysokoškoláků	274,94	4,68E-8	2,80E-6	1547	5,04E-5
informujte	274,49	-9,98E-10	6,51E-7	279	9,64E-6
represím	274,19	-5,25E-8	9,05E-7	175	8,18E-6
pohotovostního	274,17	-6,42E-8	1,35E-6	287	1,39E-5
dobrovolných	273,42	2,74E-7	3,03E-6	2509	8,14E-5
mluvčích	273,22	-3,35E-7	5,15E-6	818	4,23E-5
studentstva	272,73	-3,55E-8	7,77E-7	206	7,44E-6
vyzradil	270,02	3,37E-8	2,37E-7	262	7,57E-6
ustavili	269,92	-9,92E-8	1,63E-6	310	1,43E-5
masakrech	267,50	-9,30E-9	5,96E-7	267	7,83E-6
bezbranní	267,36	-2,57E-8	7,26E-7	236	7,83E-6
připojilo	266,84	2,47E-8	1,72E-6	956	2,88E-5
mlátili	265,44	-1,18E-7	2,22E-6	441	2,14E-5
mocenským	264,91	-6,93E-8	1,46E-6	369	1,50E-5
dezinformace	264,84	-1,15E-7	2,18E-6	476	2,11E-5
občanského	264,29	-1,52E-6	3,77E-5	10366	4,20E-4
uranového	264,03	1,88E-8	5,74E-7	358	1,08E-5
přlétem	263,61	-7,35E-10	5,50E-7	273	8,16E-6
nekomunistických	263,09	-6,22E-8	1,05E-6	207	9,27E-6
projektového	263,05	-2,65E-8	7,61E-7	218	8,34E-6
studentským	261,81	-2,51E-8	7,71E-7	245	9,33E-6
koordinačním	261,60	-1,78E-7	2,12E-6	130	1,26E-5
řečníka	261,36	-3,17E-8	8,14E-7	237	8,44E-6
náma	261,14	-1,06E-7	1,98E-6	414	1,89E-5
studentskou	260,67	1,52E-8	1,01E-6	540	1,69E-5
vtírá	260,28	-3,08E-8	8,12E-7	257	8,51E-6
viníků	259,36	-3,04E-7	5,32E-6	1017	4,86E-5
zakladatelům	258,19	6,60E-9	5,26E-7	295	8,67E-6
zabráněno	257,37	-6,05E-8	1,07E-6	231	9,82E-6
devátému	256,98	-4,86E-8	9,78E-7	264	8,89E-6
uplatňované	256,57	-1,67E-8	7,25E-7	276	8,88E-6
převýchovy	255,88	-1,74E-8	4,34E-7	123	4,45E-6
magiky	255,31	-1,09E-8	8,88E-7	433	1,20E-5
letka	255,21	2,10E-8	6,72E-7	390	1,33E-5
vyhrožováno	254,87	-7,36E-8	1,40E-6	315	1,35E-5
barikádu	254,52	-1,83E-8	4,25E-7	109	4,19E-6

čet	252,27	-1,95E-8	7,75E-7	307	9,31E-6
demonstracím	251,91	-9,54E-8	1,80E-6	408	1,74E-5
lágrech	251,90	-3,15E-8	1,02E-6	343	1,15E-5
nerudově	251,76	9,33E-8	9,40E-8	466	1,25E-5
kombinát	251,37	-7,71E-8	1,25E-6	225	9,55E-6
zkracování	251,18	-7,09E-8	1,41E-6	308	1,28E-5
neinformovanost	250,70	-1,76E-7	2,29E-6	215	1,54E-5
zaslalo	250,29	-1,06E-7	2,35E-6	598	2,48E-5
lékařce	249,95	6,16E-9	5,95E-7	278	9,65E-6
správnost	249,74	-3,88E-7	6,54E-6	1229	5,80E-5
zrovnoprávnění	249,23	-1,98E-7	2,90E-6	402	2,27E-5
akademika	248,99	-4,40E-8	9,99E-7	251	1,07E-5
obrody	248,99	-3,11E-7	4,00E-6	373	2,66E-5
laterny	248,73	-2,24E-8	1,04E-6	452	1,29E-5
třídně	248,15	-1,91E-8	4,20E-7	113	4,03E-6
demonstrujících	248,14	1,71E-9	6,35E-7	322	9,73E-6
letáky	247,71	-7,08E-8	7,31E-6	2965	1,09E-4
vyzývájí	246,31	-1,57E-7	4,81E-6	1537	5,81E-5
východoněmečtí	245,89	-1,24E-8	3,45E-7	109	3,70E-6
signatář	245,80	-9,90E-8	1,69E-6	319	1,52E-5
přísahy	245,40	-1,27E-8	1,24E-6	538	1,83E-5
uzávěrka	245,09	8,67E-8	3,91E-6	2450	7,30E-5
mnohaletou	244,78	-2,92E-8	9,13E-7	300	1,11E-5
protifašistických	244,58	-2,25E-8	5,41E-7	159	5,44E-6
společenskému	243,73	-1,04E-7	2,18E-6	544	2,25E-5
vězeňského	243,67	1,07E-8	8,18E-7	431	1,35E-5
dobrovolnou	243,20	-3,99E-8	1,70E-6	612	2,24E-5
diskreditovat	242,65	-2,24E-8	8,66E-7	332	1,03E-5
stávky	242,64	-1,19E-6	2,57E-5	6962	2,69E-4
pekingského	242,43	-1,97E-8	6,13E-7	207	6,85E-6
brutalitě	242,25	-4,10E-8	1,03E-6	294	1,15E-5
zednáři	241,53	-4,69E-8	9,42E-7	193	8,54E-6
svoláno	239,99	-3,56E-8	9,95E-7	310	1,07E-5
polovodiče	239,28	-3,55E-7	4,04E-6	197	2,30E-5
kv (iniciálová zkratka)	238,52	-2,73E-7	4,54E-6	875	3,99E-5
spáchá	238,40	2,76E-8	7,38E-7	480	1,44E-5
držící	237,69	3,51E-8	6,86E-7	527	1,45E-5
akčního	237,57	3,37E-8	1,96E-6	1145	3,54E-5
prosíme	236,69	-2,71E-7	4,63E-6	868	4,16E-5
rudém	236,26	-4,58E-7	7,09E-6	1098	5,84E-5
stávková	235,71	-5,47E-8	1,43E-6	442	1,49E-5
pracovištích	234,76	-1,71E-7	4,91E-6	1445	5,80E-5
stávku	234,63	-4,40E-7	1,35E-5	4672	1,63E-4
stalinismu	234,03	-3,25E-7	4,39E-6	463	3,11E-5
pomozte	233,84	2,13E-8	1,64E-6	804	2,89E-5
čti	233,58	-1,68E-7	6,71E-6	3357	8,06E-5
mlátit	233,07	-2,64E-8	1,76E-6	655	2,50E-5
bachaři	232,42	-2,54E-7	3,05E-6	167	1,82E-5
divadelníků	232,21	1,04E-8	1,97E-6	993	3,07E-5
přednesli	232,01	-3,62E-8	1,06E-6	342	1,16E-5
chartě	231,94	-3,91E-7	5,48E-6	702	4,07E-5

nepřetržitým	231,62	-1,22E-8	8,81E-7	375	1,26E-5
veselejší	231,60	3,97E-8	9,68E-7	641	1,92E-5
nenásilí	231,51	-2,06E-7	2,57E-6	200	1,64E-5
náčelníky	230,71	-2,96E-8	5,29E-7	111	4,42E-6
napomáhání	229,53	3,64E-8	4,99E-7	402	1,18E-5
prověrkami	229,40	3,89E-8	2,16E-7	298	7,86E-6
předvoj	228,93	-2,80E-8	1,02E-6	349	1,19E-5
věžňové	228,93	-6,93E-7	8,72E-6	711	5,63E-5
ll (= 11 nebo will)	228,77	-3,89E-8	9,01E-7	254	8,89E-6
zájmová	228,22	-1,05E-7	1,93E-6	390	1,82E-5
načisto	227,76	-9,50E-10	2,71E-7	125	3,96E-6
chartou	227,05	-2,10E-7	2,81E-6	302	1,97E-5
urychlenému	226,92	-8,65E-8	1,49E-6	308	1,34E-5
odd (=oddělení)	226,88	-2,13E-7	2,94E-6	417	1,87E-5
charty	226,57	-1,66E-6	2,47E-5	3715	1,96E-4
vyslovuje	226,54	-2,87E-7	5,76E-6	1428	5,76E-5
nejasno	226,12	-6,74E-8	1,36E-6	340	1,24E-5
adresa	226,10	-1,48E-7	9,97E-6	4156	1,42E-4
straníků	226,04	-4,58E-8	1,24E-6	335	1,43E-5
vězněn	225,89	-3,11E-7	5,26E-6	946	4,68E-5
podloubí	225,83	1,20E-7	6,95E-7	974	2,47E-5
pokojných	225,42	-8,69E-9	2,74E-7	90	3,07E-6
pluralismus	225,41	-7,38E-8	1,08E-6	161	7,48E-6
státoprávního	225,17	-8,76E-7	1,03E-5	714	5,06E-5
hloučky	225,14	-5,13E-8	1,52E-6	441	1,81E-5
privilegované	224,83	-3,16E-8	1,08E-6	371	1,25E-5
složkách	223,82	-1,21E-7	2,36E-6	531	2,32E-5
celej	223,77	-2,43E-8	1,32E-6	463	1,83E-5
advokacie	223,66	-6,48E-8	1,36E-6	342	1,39E-5
podporujeme	223,39	-1,83E-8	2,70E-6	1160	4,10E-5
umučených	223,01	-1,51E-8	5,04E-7	170	5,77E-6
rumunských	222,88	-7,76E-7	1,03E-5	1105	7,21E-5
navrhujeme	222,60	-1,09E-7	3,40E-6	1112	4,13E-5
dezinformační	222,13	-4,54E-8	9,32E-7	231	8,57E-6
humanismu	221,34	-1,06E-7	1,97E-6	436	1,88E-5
pohraničníků	221,09	-4,56E-8	1,51E-6	521	1,73E-5
meliorace	220,70	3,34E-9	2,59E-7	138	4,28E-6
hoření	220,61	3,00E-8	6,35E-7	431	1,31E-5
brutálního	220,40	1,70E-8	1,35E-6	691	2,36E-5
gestapu	219,79	1,99E-9	3,41E-7	177	5,36E-6
bezpartijní	219,57	-8,47E-8	1,87E-6	471	1,98E-5
samizdatových	219,44	-2,11E-7	2,86E-6	327	2,04E-5
poctivých	219,19	-8,68E-8	1,86E-6	466	1,93E-5
vztahovala	218,64	1,17E-9	8,68E-7	433	1,32E-5
mongolská	218,52	-2,31E-8	4,93E-7	117	4,64E-6
adresované	218,11	-8,69E-8	1,86E-6	472	1,93E-5
opasky	217,87	1,44E-8	7,79E-7	487	1,34E-5
demagogické	217,78	-1,62E-7	2,21E-6	248	1,59E-5
východoněmecká	217,69	-1,85E-8	5,88E-7	202	6,61E-6
odboj	216,78	-1,28E-7	3,45E-6	1000	3,65E-5
stanné	216,68	-3,31E-8	7,18E-7	188	6,84E-6

plenární	216,64	-2,65E-7	3,60E-6	442	2,58E-5
prohlášením	215,67	-4,08E-7	1,25E-5	4298	1,52E-4
spoluobčanům	214,92	-1,85E-7	3,62E-6	863	3,57E-5
vyslychán	214,50	-8,01E-8	1,86E-6	505	2,02E-5
studentům	214,46	1,98E-7	9,31E-6	5225	1,73E-4
nezákonným	214,38	-1,92E-8	1,07E-6	431	1,38E-5
výzev	213,85	-4,42E-8	1,59E-6	553	2,01E-5
izolován	213,67	-7,59E-8	1,54E-6	360	1,56E-5
zneužívali	213,22	-6,16E-8	1,44E-6	367	1,57E-5
studentské	213,14	-3,65E-7	1,05E-5	3088	1,24E-4
rumunské	213,01	-1,04E-6	1,53E-5	2159	1,20E-4
volte	212,88	-2,84E-8	1,52E-6	554	1,94E-5
via	212,62	-8,42E-7	1,19E-5	1473	8,92E-5
milice	212,49	-5,90E-7	8,80E-6	1305	6,99E-5
odstoupení	212,09	-4,30E-7	1,78E-5	6909	2,33E-4
ilegalitě	211,88	-2,23E-7	2,92E-6	276	1,99E-5
dostavili	211,81	-1,12E-7	3,07E-6	955	3,57E-5
vyslovovat	211,69	-6,45E-8	1,76E-6	547	2,04E-5
dovídáme	211,51	-2,79E-7	3,88E-6	485	2,86E-5
odsuzuje	211,28	-2,03E-7	4,73E-6	1325	5,14E-5
složek	211,11	-6,98E-7	1,55E-5	3886	1,64E-4
dělníkům	211,05	-1,74E-7	3,30E-6	717	3,20E-5
iniciativně	210,99	-1,21E-7	1,93E-6	334	1,64E-5
moudří	209,51	-2,73E-8	1,18E-6	450	1,45E-5
svazových	208,98	-4,18E-7	5,34E-6	457	3,03E-5
upozorňujeme	208,75	-2,57E-8	2,15E-6	937	3,13E-5
sledujte	208,63	7,23E-8	4,03E-7	495	1,46E-5
přeprocovat	208,23	-6,66E-8	1,85E-6	551	2,16E-5
kriminálech	207,97	-2,49E-8	6,07E-7	169	6,14E-6
napomáhají	207,41	2,00E-8	8,23E-7	498	1,47E-5
letáčky	206,29	2,29E-8	8,11E-7	490	1,49E-5
souhlasíme	205,86	-1,37E-7	2,47E-6	488	2,30E-5
plenárním	205,62	-1,88E-7	2,45E-6	249	1,66E-5
iniciativ	205,62	-6,88E-7	1,06E-5	1661	8,78E-5
pálení	205,59	1,70E-7	1,76E-6	1567	4,86E-5
kádry	205,53	-1,20E-7	2,74E-6	722	2,68E-5
štátu	205,47	-1,95E-7	2,45E-6	208	1,35E-5
tiskovin	205,47	-2,07E-7	3,66E-6	743	3,38E-5
shromážděním	205,35	-3,59E-7	5,22E-6	752	4,04E-5
správách	205,15	-2,46E-8	5,36E-7	137	5,12E-6
brečel	204,96	4,31E-8	1,97E-7	290	8,09E-6
usadnil	204,44	4,68E-8	6,39E-7	533	1,52E-5
svazového	204,29	-3,31E-7	4,62E-6	564	3,00E-5
presidenta	203,98	-3,55E-7	4,34E-6	357	2,68E-5
velvyslanectvím	203,89	-6,89E-8	2,24E-6	775	2,76E-5
žádají	203,52	-3,95E-7	2,15E-5	8285	2,96E-4
západoněmecké	203,36	-9,25E-8	1,56E-6	309	1,24E-5
letenské	203,00	9,90E-8	1,68E-6	1350	3,88E-5
udavače	203,00	-1,58E-8	4,25E-7	127	4,49E-6
nějakej	202,91	2,52E-8	1,20E-6	624	2,22E-5
mluvčím	202,26	-1,79E-7	5,19E-6	1618	6,15E-5

řečník	202,25	-2,54E-7	4,15E-6	703	3,59E-5
písm	202,23	-5,54E-7	1,16E-5	2947	1,09E-4
tichého	201,87	3,07E-8	3,94E-6	2108	6,67E-5
laterna	201,70	-6,22E-8	1,90E-6	635	2,29E-5
milicionáři	201,66	-2,14E-7	2,92E-6	317	2,10E-5
vysleších	201,64	-7,52E-8	2,03E-6	565	2,35E-5
odcházíme	200,81	-5,16E-10	5,26E-7	233	7,83E-6
zkráceno	200,47	-3,60E-8	6,47E-7	142	5,42E-6
spoluobčany	200,27	-1,43E-7	4,63E-6	1576	5,69E-5
stanného	200,27	-2,50E-8	5,52E-7	149	5,31E-6
událostem	200,19	-2,26E-7	6,00E-6	1754	6,89E-5
zvůle	200,18	-2,89E-7	4,20E-6	587	3,25E-5
zrůdnost	200,06	-2,90E-9	3,30E-7	141	4,61E-6

Obdobný seznam, pro morfologické kategorie je mnohem kratší, protože gramatické kategorie vykazují řádově větší stabilitu. Následující tabulka tak reprezentuje ty morfologické kategorie, u kterých došlo v letech 1990 až 2004 k nejvýraznějším změnám (VK je větší než 50 %). Údaj v prvním sloupci reprezentuje morfologickou značku, která se používá v korpusech řady SYN.²⁴⁹ Oproti původním značkám jsou vypuštěny pozice 13 až 15. V dalším sloupci následuje variační koeficient (vk), koeficienty lineární regrese počítané stejně jako v předchozím případě bez roku 1990, absolutní a relativní frekvence napříč lety. V posledním sloupci je uveden zástupce dané morfologické kategorie. Tabulka je seřazena tak, aby pod sebou byly jevy vztahující se ke stejnému slovnímu druhu. Z posledního řádku „Korelace s koeficientem *a*“ je možné vyčíst, že nejvíc klesavou tendenci mají ty jevy, které jsou relativně i absolutně frekventované.

tag	vk	a	b	Abs FQ	Rel FQ	příklad
AAMP5----1	123,97	1,56E-7	2,55E-6	2011	5,96E-5	vážení, milí
AAMS5----1	80,63	-7,46E-7	1,26E-5	2391	1,12E-4	vážený, milý
AGIP3-----	53,31	1,25E-8	8,79E-6	4441	1,42E-4	rostoucím, předcházejícím
AGMP2-----	53,90	3,47E-7	1,24E-4	61445	2,03E-3	cestujících, žijících
AGMP3-----	63,53	-5,68E-8	2,03E-5	9602	3,18E-4	žijícím, začínajícím
AMFS1-----	50,61	-2,38E-8	1,06E-6	416	1,31E-5	odstoupivší, navrátilivší
AMMP2-----	146,13	2,57E-9	5,75E-7	305	8,93E-6	přeživších, odstoupivších
AUNS6M----	78,91	3,13E-7	3,87E-6	3395	9,94E-5	Masarykově, Karlově (deprop.)
CdYS2-----	62,23	-4,02E-8	1,05E-6	340	1,10E-5	dvojího, trojího
CrMP2-----	55,87	1,14E-7	7,80E-6	4296	1,39E-4	prvních, pátých
CrMS3-----	81,41	-2,17E-8	3,83E-6	1773	5,49E-5	prvnímu, třetímu
ChXP2-----	52,41	-7,22E-8	2,71E-6	972	3,21E-5	jedněch (gen. pl.)
ChXP3-----	58,04	2,92E-8	6,03E-7	414	1,25E-5	jedněm
ChXP6-----	52,10	6,58E-9	6,55E-7	339	1,06E-5	jedněch (lok. pl.)
J,-P---2--	60,41	2,41E-7	2,42E-5	12325	4,16E-4	abyste, kdybyste
J,-S---2--	54,33	-1,57E-7	5,14E-6	1646	5,84E-5	abys, kdybys, žes
NNFPX-----	71,72	-2,24E-7	4,09E-6	908	3,46E-5	LN, ČD (zkratky)
NNIXX-----	51,00	-3,79E-5	1,08E-3	357054	1,28E-2	km, USD (zkratky)

²⁴⁹Popis morfologických značek viz Koček et al. (2000) nebo manuál korpusového manažeru Bonito přístupný na adrese <http://www.korpus.cz>.

NNMP5-----	119,88	1,45E-7	2,79E-6	2071	6,21E-5	čtenáři, přátelé
NNMS5-----	51,18	-3,58E-6	9,28E-5	26581	1,06E-3	pane, bože, doktore
NNMXX-----	114,31	-1,36E-5	2,41E-4	50720	2,23E-3	iniciály a tituly
NNXXX-----	68,01	-2,32E-6	1,46E-4	60742	2,05E-3	city, image
P5ZS3--3--	63,87	1,17E-6	4,80E-5	28246	9,08E-4	němu (dat. sg.)
P7-S4--2--	60,58	-1,82E-7	5,09E-6	1485	5,47E-5	ses
PDFD7-----	91,28	-8,72E-9	1,08E-6	441	1,52E-5	těma, takovýma
PDNS7-----	78,66	-9,55E-9	1,05E-6	451	1,47E-5	tím (inst.)
PDXXX-----	259,59	-8,69E-7	1,16E-5	1394	8,16E-5	t (ve spoj. t. r.)
PH-S2--2--	87,01	-3,18E-8	8,18E-7	235	8,49E-6	tě (gen. sg.)
PH-S4--2--	57,38	-4,50E-7	2,45E-5	9134	3,37E-4	tě (ak. sg.)
PKM-4-----	53,83	-5,32E-7	4,14E-5	16516	5,98E-4	koho, kohopak
PKM-7-----	54,57	-5,36E-8	1,56E-5	7022	2,44E-4	kým, kýmpak
PLFS7-----	58,58	-1,68E-7	6,81E-6	2503	8,88E-5	vší, veškerou
PLXP3-----	96,33	-5,06E-7	8,69E-5	39376	1,33E-3	všem, samým
PLZS3-----	60,37	-9,03E-7	2,57E-5	7872	3,03E-4	všemu, samému
PP-P6--1--	68,27	-6,80E-7	2,23E-5	7214	2,75E-4	nás (lok. pl.)
PP-P7--1--	60,57	-7,54E-7	6,69E-5	27694	9,79E-4	námi, náma
PP-S1--2--	67,56	-4,22E-7	1,21E-5	3645	1,44E-4	ty (nom. sg.)
PP-S6--2--	54,97	-5,48E-8	1,88E-6	604	2,17E-5	tobě (lok. sg.)
PSFS2-P1--	79,96	-5,62E-6	1,49E-4	45305	1,71E-3	naší (gen. sg.)
PSFS4-P1--	51,39	-1,85E-6	6,35E-5	21746	7,94E-4	naši (ak. sg.)
PSFS6-P1--	63,65	-1,83E-6	6,41E-5	22296	8,06E-4	naší (lok. sg.)
PSFS7-P2--	84,56	-6,48E-8	4,08E-6	1585	5,76E-5	vaší (inst. sg.)
PSNS1-S2--	100,51	-3,34E-8	7,84E-7	229	7,80E-6	tvé (nom. sg.)
PSNS4-P2--	123,18	-6,73E-8	6,51E-6	2719	9,61E-5	vaše (ak. sg.)
PSXP3-P1--	68,88	-4,82E-7	2,55E-5	10096	3,50E-4	naším (dat. pl.)
PSXP7-P1--	52,86	-8,76E-7	2,24E-5	6564	2,53E-4	našimi (inst. pl.)
PSYS1-S2--	58,25	-1,50E-7	4,59E-6	1411	5,10E-5	tvůj (nom. sg.)
PSZS2-P1--	53,93	-4,52E-6	1,52E-4	53332	1,89E-3	našeho (gen. sg.)
PSZS6-S2--	114,73	-4,92E-8	1,01E-6	230	9,35E-6	tvém, tvým (lok. sg.)
PSZS7-P2--	94,81	-9,67E-9	6,38E-6	2882	1,01E-4	vaším (inst. sg.)
PWFS2-----	72,74	-2,85E-8	7,15E-6	3281	1,11E-4	žádné (gen. sg. fem.)
PWMP1-----	62,98	-5,17E-8	6,45E-6	2766	9,70E-5	žádní (nom. pl.)
Vc-S---2--	73,99	-2,28E-7	6,29E-6	1853	7,33E-5	bys
VeHS-----	58,47	-3,97E-7	8,78E-6	2353	8,45E-5	říkajíc, jsouc, netu- šíc
VeXP-----	101,29	-7,12E-7	1,16E-5	2159	1,00E-4	jsouce, majíce, netu- šíce
Vi-P---1--	58,47	-8,74E-6	2,04E-4	55621	2,21E-3	řekněme, připomeň- me
VsMP---XX-	63,46	-1,41E-5	5,49E-4	195423	7,10E-3	připraveni, přesvěd- čení
Korelace s a	0,08	1	-0,97	-0,94	-0,95	

8 Závěr

Největší dynamiku vývoje mají ty zkoumané lexikální/morfologické/pravopisné jevy, které nebyly ovlivněné změnou kodifikace v letech 1993/1994. Tento fakt je možné interpreto-

vat tak, že a) kodifikační intervence nezpůsobuje větší změny v jazyce a/nebo b) nereaguje na změny v jazyce probíhající. Interpretace možnosti a) odpovídá tomu, že kodifikační intervence často není imanencí vývoje přijata (vystává pak otázka po jejím smyslu). Možnost b) ukazuje na fakt, že kodifikace řízená TJK navzdory proklamacím nereaguje pružně na změny, které v jazyce probíhají (kodifikace není záznamem spisovné normy), ačkoli nabízení alternativních prostředků mluvčím je z hlediska KMI prostředkem ke snížení preskriptivního tlaku. Vybrané morfologické/pravopisné jevy, do jejichž statutu kodifikace v letech 1993/1994 intervenovala, často nevykazují trend, který by odpovídal kodifikačnímu zásahu.

Pro celkové zhodnocení toho, jak kodifikační intervence na současný jazyk skutečně působí, by bylo vhodné srovnat současný stav jazyka s jazykem, který kodifikační intervencí není zatížen. Takové srovnání nemáme přímo k dispozici. Nejbližší jazyku nezatíženému kodifikační intervencí bude zřejmě spontánní mluvený dialogický jazyk v neveřejných a neoficiálních situacích (což splňují sondy v korpusu Oral2006). Produkce těchto promluv nepodléhá takové sebekontrolě (neprochází ani korektorskou úpravou) jako u psaných publicistických textů, na kterých jsme kodifikační intervence zkoumali, je navíc spontánní a předem nepřipravená. Jednou z možností, jak celkově poznat podíl kodifikační intervence na podobě zkoumaných publicistických textů, je tak porovnat tyto texty s mluveným jazykem.

Odlišnost mluveného a psaného jazyka však může být dána dvěma faktory. Jednak zde může hrát roli inherentní odlišnost mluvené a psané formy (jinak mluvíme a jinak píšeme), která je vlastní všem jazykům, které mají písemnou formu, a jednak může být rozdíl způsoben mírou připravenosti, spontánnosti a uvědomovanosti produkce textů, tedy i mírou dodržování kodifikačních zásad při produkci. Jelikož se na mluvenostním charakteru textů z korpusu Oral2006 nepodílejí pouze prostředky nekodifikované češtiny (Cvrček připravuje se 1), je pravděpodobné, že rozdíl psaného a mluveného jazyka bude dán oběma faktory. Tedy jistou (nezanedbatelnou) měrou se kodifikace podílí (vedle jiných faktorů) na tom, že psaný jazyk je odlišný od mluveného, tedy jazyk zatížený kodifikační intervencí od jazyka takto nezatíženého.

Na srovnání mluveného a psaného jazyka je možné ukázat, že kodifikační intervence udržuje spisovnost psaných projevů, brání pronikání jevů, které jsou ve spontánním (tedy kodifikací tolik neovlivněném) jazyce běžné, do psané formy.

Kodifikační změny se tak dějí pouze v okrajových oblastech (co do frekvence upravovaných jevů), kde to z hlediska vývoje jazyka není potřeba.²⁵⁰ Tyto změny nejsou odpovědí na jazykový vývoj (ačkoli rozšíření kodifikace o další dublety je jistě pozitivní), který by si danou změnu vyžadoval, ale spíše iniciátorem jazykových změn, což nepůsobí pozitivně na stabilitu jazyka. V jiných případech kodifikační změna není imanencí vývoje přijata vůbec, zůstávají proto otázky po smyslu jazykové regulace.

²⁵⁰ Přijímání dublet i v případech, v kterých jazykový vývoj nevykazuje variantnost, je v naší situaci krokem pozitivním, který pomáhá zmenšovat rozdíl mezi kodifikačním normativem a běžným územ. Spolupodílí se tak na snižování míry preskriptivismu. Zároveň ovšem ukazuje, že kodifikační praxe se neřídí zásadami TJK, která kodifikaci chápe především jako záznam spisovné normy.

Příklad neintervenčního popisu jazyka – konjugace

Životnost každého konceptu jazykově regulační činnosti se prokazuje v praxi. Přesto, že KMI samotný se brání uvádění konkrétních příkladů, které mohou být alespoň potenciálně zavádějící, je možné v rámci rozboru možností KMI uvést ukázkou toho, jak s jazykovou materií v popisu podle KMI zacházet.

Tento ilustrativní příklad je rozdělen na dvě části. V první se stanovují obecné zásady pro tvorbu neintervenčního popisu (v našem případě mluvnice pro školu a veřejnost), který je určen autorům jako názorný manuál. Druhá část ukázky pak reprezentuje výsek z popisu české konjugace na základě korpusových metod.

Z obecných zásad

Cílem mluvnice je podat pokud možno nezkreslený popis současného psaného i mluveného jazyka.²⁵¹ Je vytvářena po stránce obsahové i intelektové se zaměřením na laickou veřejnost, příp. na použití na středních a vysokých školách. Vzhledem k rozsahu publikace je však nemožné zaznamenávat všechny (periferní) jevy a odchylky. V těchto případech okrajové teoretické problematiky se musí držet zásady, že je lepší o těchto věcech mlčet, než podávat zkrácený popis. Přijatou zásadou je držet se ve všech případech pokud možno stejné „hloubky popisu“, tj. uvádí-li mluvnice u jednoho jevu nějakou charakteristiku či vysvětlení, měla by analogicky postupovat i v ostatních případech.

Důležitá je otázka variantnosti jazyka, kterou je nutné pro účely omezené kodifikace redukovat. Přijatým stanoviskem je zaznamenávat pokud možno všechny varianty. Asi jen velmi obtížně stanovíme přesné hranice toho, co je ještě periferní a co už ne. V zásadě bychom se měli však snažit zaznamenat co nejvíc jevů/variant (samotná nepřítomnost nějakého prostředku v mluvnici, která má v našem prostředí preskriptivní sílu bez ohledu na záměr autorů, může působit silně intervenčně). Stranou se nechávají zajisté případy *hapax legomenon* a vůbec jevy, pro které není dostatek dokladů. Naopak zásadním důvodem pro zaznamenání varianty nechť je frekvence jejího výskytu v korpusu mluveného jazyka Oral2006, nebo pokud se daná problematika objevuje v jiných lingvistických textech jako „problém k řešení“ či je podrobně zpracována předcházejícím výzkumem.

Mluvnice by měla být přechodem od gramatik intervenujících k neintervenčním. To především znamená, že se autoři musí vědomě soustředit na to, zda určitými formulacemi nevyvolávají v čtenářích pocit nevhodného jazykového chování (mluvnice by měla předestírat možnosti, mluvčí si pak na základě snesených informací vybírá) či nutnosti dodržovat „jazyková přání“ autorů. K tomu, aby se tak nedělo, přispěje jednak důsledné registrování všech alespoň trochu zkoumatelných (tj. v korpusu nebo v literatuře v dostatečné míře zastoupených) variant. Dále by k tomu měly přispět formulace, které by neměly a priori naznačovat

²⁵¹Za pomoc a cenné rady při vytváření obecných zásad bych rád poděkoval prof. P. Sgallovi, dr. M. Šulcovi, dr. M. Kopřivové, Mgr. M. Waclawičové, dr. P. Vybíralovi a Mgr. J. Tábořskému.

chybovost nějakého jazykového chování, nebo „výhradní“ či „nezastupitelnou“ úlohu jiného jazykového prostředku.

Praktickou otázkou, která musí být na teoretické úrovni vyřešena před započítáním samotné práce, je způsob hodnocení jednotlivých jazykových prostředků. Ve shodě s KMI se v popisu nebude užívat hodnocení prvku „spisovný – nespisovný“. V úvodu by mělo být uvedeno, že místo toho používáme pojem standard (příp. varianty standardu). Ten je založen převážně na frekvenci vztahované k určitému konkrétnímu typu textů. Nejde tedy o změnu pouze terminologickou, ale koncepční.

Pokud chce mluvnice termín standard používat, je tedy nutné ho precizně definovat (což by mělo jít i bez ohledu na to, že jde o jev, jehož povaha je škálovitá). Základní veličinou pro jeho definování je frekvence; různé varianty standardu pak od sebe odlišují jazyková forma (mluvená × psaná), příslušnost k textovému typu a formálnost nebo neformálnost textu (zvl. mluveného). Přičemž primární opozice psaný – mluvený jazyk odpovídá zhruba opozici připravený vs. nepřipravený projev (pro explicitní hodnocení prostředků jako patřících typicky do projevů připravených nebo nepřipravených však nemáme dostatečná data). U omezeného množství příkladů, kde to pro vysvětlení bude nutné, je možné použít i charakteristiku regionálně ne/příznakové (s pomocí Jazykového atlasu²⁵² a jiných zdrojů). Můžeme tak získat několik variant standardu. Pracovní definice standardního jazykového prostředku by tedy měla znít: **Jazykové prostředky jsou v určitém textovém typu a/nebo jazykové formě standardní, pokud v něm/v ní nejsou marginální (frekvenčně nebo distribučně), příp. jsou používány na většině českého jazykového území.** Současně tedy může být standardních více variant (mezi nimi může být škála).

Pokud to znalosti a doklady dovolí, je prospěšné uvádět funkční hodnocení, vysvětlovat původ a použití prostředků, příp. jejich (specifické) postavení v systému.

Existuje reálná hrozba, že uživatel mluvnice, nebude schopen nahlédnout, že přechod od spisovnosti ke standardu není jen terminologickou změnou. Je proto třeba používat termín standard pouze u variantních prostředků (nemá cenu mluvit o standardu u prvků, které nemají žádnou konkurenci, např. u některých předložek), vždy s doplněním vymezení, kde je daný prvek standardní (forma, textový typ). To přiměje uživatele k zamýšlení nad rozdílem mezi „plošnou“ spisovností a „specifícností“ standardu.

Nejpřesnější (a nejméně intervenční) způsob popisu je podle frekvencí v korpusu. Tím se zachová škálovitá povaha variant standardu (centrum a periférie) a zároveň se podává nezkrácený obraz o jazykové realitě (jak je vyjádřena v reprezentativním korpusu). Absolutní čísla jsou přitom nepřehledná a předpokládají orientaci ve frekvenčním rozložení jevů (znalosti týkající se velikosti korpusu, počtu typů, počtu hapaxů apod.). Procentní vyjádření (resp. poměr či násobek) jsou na druhé straně pro většinu mluvčích dobře představitelné kritérium (např. „v mluvených projevech se objevuje tvar *bysme* devětkrát častěji než tvar *bychom*“). Takto exaktní vyjádření má smysl pouze v situacích, kde existují variantní prostředky.

Jelikož mluvčí nejsou zvyklí na striktní oddělování funkčních jazyků (všechny gramatiky jsou psány „o jazyku obecně“, často bez rozlišení textového typu a formy mluvené × psané), je třeba dávat pozor i na jiné varianty standardu a upozorňovat na ně. Příklad: v psaném textu SYN2000 je poměr *bysme* : *bychom* 2,19 % : 97,8 %, zatímco v PMK 83 % : 17 %. Z toho důvodu, by v mluvnici měl být zmíněn tvar *bysme* s příslušnými čísly v jednotlivých jazykových formách a příp. s územním rozšířením.

Mluvnice má být deskriptivní, což především znamená, že neupravuje realitu (to je jeden ze základních rysů intervenčních gramatik, od kterých se chce odlišit). Referenčním zdrojem dat je korpus – ačkoli je možné se radit i s výsledky bádání jiných lingvistů. Na jejich argumenty a návrhy ovšem není možné přistoupit bez zajištění dat pro jejich tvrzení; nejsme-li schopni jejich tvrzení ověřit na korpusu, musíme mít jiný věrohodný zdroj informací (Jazykový atlas, články, monografie apod.) vypovídající o tom, že se nejedná pouze o jejich jazykové povědomí.

²⁵²Dialektologické charakteristiky uváděné u některých jevů pocházejí zejména ze 4. dílu českého jazykového atlasu (Balhar et al. 2002).

Při tvorbě takto inovativní kodifikace je třeba si uvědomit, že jazyk, který zkoumáme a který je obsažen v korpusech, je výrazně ovlivněn téměř stoletým působením intervenčních kodifikací, které různé tvary proskribovaly a jiné vyzdvihovaly. „Narovnání“ této situace se nemůže dít pomocí další intervence (tentokrát opačným směrem), ale poukazováním na jiné, v jazyce se vyskytující, třeba i největšinové varianty (zejména z korpusů mluveného jazyka, do kterého preskripcí tolik nezasáhla).

Pokud se na základě předem stanovených kritérií zjistí, že v určitých jevech dochází ke kolísání (existuje více standardních prostředků), je třeba to zaznamenat. To jsou totiž otázky, s jakými se mluvčí na mluvnici nejčastěji obracejí. Je třeba je v tomto ohledu uklidnit, že se jedná o vývoj, jehož výsledky nelze předpovídat, příp. jaká varianta je v jakých typech textů v současnosti frekventovanější, či zda dochází k jejich rozrůznění (významovému apod.). Rozhodně je nepřipustné takováto kolísání opomenout nebo dokonce vědomě zamlčet.

Časování (konjugace)

Ohýbání sloves,²⁵³ tj. změny, při nichž se mění jejich tvar a gramatický význam, říkáme časování. Slovesa můžeme podle jejich časování rozdělit na nepravidelná (skupina těch nejfrekventovanějších sloves – *být, jíst, chtít, vědět, jít, vidět*) a slovesa, jejichž časování je pravidelné (ostatní). Pro rozčlenění pravidelných sloves na jednotlivé časovací typy používáme dělení na třídy a vzory podle tzv. přítomného kmene. Přítomný kmen je část slovesa, která vznikne odtrhne-li ve 3. osobě jednotného čísla oznamovacího způsobu přítomného času zakončení (*ber-e, děl-á*).

Toto zakončení se v mnoha případech dá ztotožnit s koncovkou (*pros-í*), existuje však řada sloves, u nichž zakončení tvoří přípona a koncovka (*tisk-n-e, kup-uj-e*).

Slovesa se podle podoby přítomného kmene a zakončení rozpadnou na několik skupin (tříd). Zařazením slovesa ke konkrétní třídě a vzoru říkáme, jak se dané sloveso časuje (pomocí jaké sady přípon a koncovek).

Podle podoby přítomného kmene a zakončení ve 3. os. sg. se slovesa dělí do pěti tříd (každá se dále dělí na několik vzorů):

1. -e (vzory: *nes-e, ber-e, peč-e, umř-e*)
2. -ne (vzory: *tisk-ne, mi-ne, zač-ne*)
3. -je (vzory: *kry-je, kupu-je*)
4. -í (vzory: *trp-í, pros-í, sáz-í*)
5. -á (vzor: *děl-á*)

Vedle těchto vzorů, ke kterým se řadí většina pravidelných sloves, máme ještě slovesa nepravidelná, která mají speciální časování (*být, jíst, chtít, vědět, jít, vidět* + slovesa od nich odvozená).

Jiným způsobem, jak rozčlenit slovesa, může být dělení podle tzv. infinitivního kmene.

²⁵³V následujícím popisu vynecháme obecné pasáže týkající se funkční morfologie sloves a následuje popis formální morfologie. Text je rozdělen podle slovesných tříd a obsahuje popis, jak by podle KMI měl vypadat v mluvnici tohoto typu a zaměření (viz obecné zásady výše). Poznámky týkající se zpracování dat a metodologie, které do samotného textu mluvnice nepatří, budou formátovány jako poznámky pod čarou. Všechny uvedené příklady pocházejí u psaného jazyka z korpusu SYN2005, u jazyka mluveného primárně z korpusu Oral2006, spíše pro doplnění jsou používány korpusy PMK a BMK.

Postup při určování vzorů

třída	3. os. sg. prez.	infinitiv	2. os. sg. rozk. zp.	vzor
1.	-e	-s/zt	-0, -i	nese
		-ct	-0	peče
		-ít	-i	umře
		-á/at	-0, -i	maže (měkký vzor) bere (tvrdý vzor)
2.	-ne (-me)	-out	-i	tiskne
		-ít	-0	mine
3.	-je	-í/ýt (-out, -át)	—	kryje
		-ovat	—	kupuje
4.	-í	-e/ět	-0, -i	trpí
		-it	-ej	sází
5.	-á	—	-0, -i	prosí
		—	—	dělá

Ke zjištění vzoru nám u některých pravidelných sloves stačí znát tvar 3. os. sg. přítomného času (*ber-e*, *maž-e*), tvar infinitivu (*br-át*, *maz-at*) a 2. os. rozkazovacího způsobu (*ber-0*, *maž-0*). U některých vzorů vystačíme s třídou, tedy s tvarem 3. os. sg. přítomného času (vzor *děl-á*) a zbylé tvary k určení vzoru nepotřebujeme (jsou označeny pomlčkou), u jiných vzorů potřebujeme znát i tvar infinitivu (rozdíl mezi *kr-ýt* a *kup-ovat*). Vzory *maže* a *bere* odlišuje až fakt, zda při časování dochází nebo nedochází ke změkčování souhlásek v kmeni (*mazat* – *maže*, *brát* – *bere*), proto je budeme považovat za jeden vzor.²⁵⁴

První třída (-e)

Do této skupiny sloves patří slovesa, která mají ve 3. osobě jednotného čísla zakončení na samohlásku *-e*. Slovesa končící na *-ne* (2. tř.) a *-je* (3. tř.) tvoří zvláštní třídy, takže se u 1. třídy jedná o slovesa, jimž ve 3. os. před koncovým *-e* předchází jiná hláska než *-n-* nebo *-j-* (výjimkou jsou slovesa s *-m-* jako *zajmout*, *vyjmout*, která patří do 2. třídy). Dělí se na čtyři vzory: *nese*, *bere* (*peče*), *maže*, *umře*.

Vzor nese (čte)

Ke vzoru *nese* patří slovesa, která mají ve 3. osobě jednotného čísla zakončení na *-e* (*kvet-e*, *před-e*) a zároveň mají v infinitivu před koncovým *-t* souhlásky *s* nebo *z* (*vézt* – *veze*, *lézt* – *leze*). Slovesa tohoto typu – pokud nemají předpony – bývají často jednoslabičná.

²⁵⁴Tento přístup ke konjugaci vychází z příspěvku Morfologická paradigmatica a korpus (viz Cvrček připravuje se 2), v němž byl prezentován program Paradigma, který umožňuje zjišťovat stav morfologické paradigmaticky přímo z úzu (nikoli pomocí introspekce). Program Paradigma umožňuje prohledávat korpus na základě několika paralelních dotazů (instrukcí) a z výsledků vytvoří průnik. Uživatel může specifikovat vlastnosti slovního tvaru, lemmatu a tagu (pomocí regulárních výrazů), které dohromady tvoří jednu instrukci. Každá instrukce tak reprezentuje jeden dotaz v běžném korpusovém manažeru a odpovídá jí množina lemmat (příp. slovních tvarů). Program Paradigma tyto instrukce zpracuje, vyhledá je a zjisti průnik lemmat. Výstupem je pak seznam lemmat, který odpovídá všem zadaným instrukcím.

Nejfrekventovanější slovesa²⁵⁵ patří ke vzoru *nese*: číst, nést/nýst, dovést, klást, odnést, odvézt, odvést, lézt, plést, krást, otrást, donést, kvést/kvíst, dočíst, dovézt, narůst, okrást, pást, nanést, mást, podvést, dojíst, odečíst, poklást, dorůst, hníst, navést, naklást, navézt, nakrást

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>nes-u</i>	<i>nes-eme / nes-em</i>
2.	<i>nes-eš</i>	<i>nes-ete</i>
3.	<i>nes-e</i>	<i>nes-ou</i>

Rozkazovací způsob:

Os.	Singulár	Plurál
1.	–	<i>nes-me / ved'-me / čt-ěme</i>
2.	<i>nes-0 / ved'-0 / čt-i</i>	<i>nes-te / ved'-te / čt-ěte</i>
3.	–	–

Rozkazovací způsob (2. os. sg.) u sloves vzoru *nese* se tvoří od přítomného kmene buď tzv. prázdným morfémem (*nes-0*) nebo prázdným morfémem, který je doprovázen měkčením koncové souhlásky (*ved'-0*), nebo pomocí morfému *-i* (*čt-i*). Poslední způsob se týká sloves, jejichž přítomní kmen tvoří dvě souhlásky. V 1. os. mn. č. sice píšeme znělou párovou souhlásku (*ved'me, vezme, pomožme*) stejně jako v 2. os., ale vyslovujeme tam odpovídající neznělou, [*veřme, vesme, pomošme*].

Příchestí minulé: *nes-l/nes-0 (ved-l/ved-0), nes-la, nes-lo, nes-li, nes-ly*

Příchestí trpné: *nes-en, nes-ena, nes-eno, nes-eni, nes-eny*

Poznámky k jednotlivým tvarům²⁵⁶:

(nes)-eme/(nes)-em Psaná čeština: 95 % (*nes)eme*, 5 % (*nes)em*
 Mluvená čeština: 30 % (*nes)eme*, 70 % (*nes)em*
(ved)-l/(ved)-0 Psaná čeština: téměř výhradně (*ved)l*
 Mluvená čeština: 15 % (*ved)l*, 85 % (*ved)-0*

Ke krácení příchestí činného o koncové *-l* a vynechávání koncového *-e* u 1. os. pl. dochází zde a u analogických případů sloves jiných vzorů zřejmě z důvodů jazykové ekonomie, kdy odpadá koncová slabika, a tvar je tak kratší.

Poznámky k jednotlivým slovesům²⁵⁷ patřícím ke vzoru *nese*:

kvést/kvíst Psaná čeština: téměř výlučně varianta *kvést*
 Mluvená čeština: 70 % *kvést*, 30 % *kvíst*

Tvary infinitivu by do tohoto časovacího typu spadala i slovesa *nalézt/naleznout, ukrást/u-kradnout* atd., která kolísají mezi vzorem *nese* a *tiskne*; většina jejich tvarů (*nalezne, ukradne*) však náleží ke vzoru *tiskne*.

Nepravidelná slovesa *jet a jít se* svými tvary oznamovacího způsobu přítomného času (*jdu, jdeš; jede, jedeme* ap.) podobají vzoru *nese*, tvary odvozené od infinitivního kmene mají však odlišné (viz níže o nepravidelných slovesech, s. 197).

²⁵⁵Pokud není uvedeno jinak, jsou příklady řazeny podle frekvence. Výjimku z tohoto pravidla může představovat např. konjugační typ, jehož jádro tvoří omezená skupina nepředponových sloves, k nimž se připojují slova odvozená.

²⁵⁶Pokud není uvedeno jinak, jde v poznámkách k jednotlivým tvarům o celý typ, nikoli pouze o jednu lexikální jednotku uvedenou jako příklad (zde *nést* a *vést*). Poměr jednotlivých variant v rámci celého typu je prováděn odhadem z frekvencí tvarů pěti až šesti nejfrekventovanějších zástupců daného typu.

²⁵⁷Poznámky k jednotlivým slovesům prezentují variantnost, která se týká konkrétních lexémů. Výběr sloves v této sekci je dán povědomím badatele, poznatky z předcházejících popisů i zkoumáním sloves, která na základě korpusové analýzy k danému typu patří.

Vzor bere (maže)

Podle vzoru *bere* se časují ta slovesa první slovesné třídy (končí ve 3. os. sg. *-e*), která mají infinitivní kmen zakončený na samohlásku (*brá-t*); ta se často krátí u sloves odvozených předponou (*dobrat*) i v záporu (*nebrat*). Slovesa patřící k tomuto časovacímu typu se často vyznačují alternací samohlásek i souhlásek mezi přítomným a infinitivním kmenem (*brát-bere*, *hnát-žene*). Bez těchto změn v základu jsou pak slovesa jako *cpát*, *rvát* apod. K tomuto vzoru patří i slovesa, u nich dochází při časování ke změkčení souhlásek (*psát – piš*, *lhát – lži*; *poslat – pošli*). Můžeme zde mluvit i o podvzoru *maže*, ačkoli slovesa patřící k tomuto nemají žádnou formální odlišnost od sloves vzoru *bere*.²⁵⁸

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *bere*: brát, drát, zvát, řvát, prát, rvát, cpát, žrát, štvát, srát, stlát (+ od nich odvozená: ozvat, obrat, vybrat, sebrat, pozvat, vyzvat, nazvat, zabrat, probrat, odebrat, zařvat, nabrat, sežrat, nacpat, rozebrat, naštvat, vyrvat, přibrat, přizvat, prodrat, přebrat, oprat), sypat, hrabat, klamat, klepat

Nejčastější slovesa patřící k podvzoru *maže*: psát, dokázat, ukázat, napsat, lhát, poslat, podepsat, prokázat, popsat, plakat, zakázat, zapsat, navázat, vyslat, zavázat, připsat, zaslat, sepsat, vykázat, otázat, selhat, odeslat, poukázat, odkázat, vypsát, rozplakat, svázat, vymazat, kázat, vzkázat, přivázat, smazat, uvázat, předepsat, opsat, dopsat, rozeslat, kašlat, vykašlat, odkašlat

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>ber-u</i>	<i>ber-eme / ber-em</i>
2.	<i>ber-eš</i>	<i>ber-ete</i>
3.	<i>ber-e</i>	<i>ber-ou</i>

Rozkazovací způsob: *ber-0* (*pozv-i*), *ber-me* (*pozv-ěme*), *ber-te* (*pozv-ěte*)

Přítomný minulý: *bra-l*, *bra-la*, *bra-lo*...

Přítomný trpný: *brá-n*, *brá-na*, *brá-no*...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

<i>(ber)-eme / (ber)-em</i>	Psaná čeština: 97% (<i>ber</i>) <i>eme</i> , 3% (<i>ber</i>) <i>em</i> Mluvená čeština: 57% (<i>ber</i>) <i>eme</i> , 43% (<i>ber</i>) <i>em</i>
<i>(dokáž)-u / (dokáž)-i</i>	Psaná čeština: 91% (<i>dokáž</i>) <i>u</i> , 9% (<i>dokáž</i>) <i>i</i> Mluvená čeština: 100% (<i>dokáž</i>) <i>u</i>
<i>(dokáž)-ou / (dokáž)-í</i>	Psaná čeština: 47% (<i>dokáž</i>) <i>ou</i> , 53% (<i>dokáž</i>) <i>í</i> Mluvená čeština: téměř výhradně (<i>dokáž</i>) <i>ou</i>
<i>(maž)-eme / (maž)-em</i>	Psaná čeština: 97% (<i>maž</i>) <i>eme</i> , 3% (<i>maž</i>) <i>em</i> Mluvená čeština: 63% (<i>maž</i>) <i>eme</i> , 37% (<i>maž</i>) <i>em</i>

U frekventovaného slovesa *psát* je poměr těchto variant trochu jiný než v rámci celého vzoru:

<i>píš-u / píš-i</i>	Psaná čeština: 78% <i>píšu</i> , 22% <i>píši</i> Mluvená čeština: téměř výhradně <i>píšu</i>
<i>píš-ou / píš-í</i>	Psaná čeština: 31% <i>píšou</i> , 69% <i>píší</i> Mluvená čeština: téměř výhradně <i>píšou</i>

Obecně se tato variantnost (*-u/-i*, *-ou/-í*) týká pouze sloves, jejichž přítomný kmen končí na *ž*, *š* nebo *č* (*dokážu/i*, *napišu/i*, *skáču/i*). Zejména v jednotném čísle (v mluveném jazyce v obou číslech) je použití starší koncovky *-i* (resp. *-í*) nestandardní.

²⁵⁸Teoreticky by bylo možné uvažovat o tom, že oba vzory odlišuje možnost v první osobě sg. použít koncovku *-i* u vzorů typu *maže*. To je ovšem pohled linguový, navíc doklady z korpusu ukazují, že až na sloveso *psát*, je tato koncovka menšinová, oproti většinové koncovce *-u*, kterou mají oba typy společnou. Tradičně zdůrazňovaná odlišnost ve způsobu tvoření přechodníků není z hlediska současného úzu realizovaná u většiny sloves tohoto typu, proto nemůže být brána jako distinktivní rys.

Poznámky k jednotlivým slovesům patřícím ke vzoru *bere* (maže):

K tomuto časovacímu typu patří i skupina sloves, která vytvářejí paralelní řady tvarů podle vzoru *bere* i *dělá*: **kope/kopá** (zejména ve spojení *kdo jinému jámu kopá*), *dříme/dřímá*, **hýbe/hýbá**, **koupe se/koupá se**. Většina těchto sloves kolísá mezi oběma časovacími typy (pokud je možné sledovat převahu jednoho z typů, označujeme ho zvýrazněním).

Slovesa *sypat*, *hrabat*, *klamat*, *klepat* mají některé dubletní tvary podle vzoru *dělá*. Např. v rozk. zp. tak existují dvě paralelní řady tvarů: *syp/sypej*, *hrab/hrabej*, *klam/klamej*, *klep/klepej*, *plakej/plač*. Částečně se rozkolísanost těchto sloves projevuje i v přítomném čase: *sypu/sypám*, *klepu/klepám*, *ořu/orám*. Dubletní tvary podle vzoru *dělá* nemají slovesa *napsat*, *mazat*, *vázat*, *poslat* apod.

Slovesa, která mají přítomný kmen zakončený skupinou souhlásek (*rv-e*, *řv-e*, *zv-e*), tvoří rozkazovací způsob pomocí koncovky *-i* (*rví*, *řví*, *zví*, *pošli*, *vyšli*, *kašli* apod.).

Vzor peče (může)

Typické pro slovesa vzoru *peče* je zakončení infinitivu na *-ct* (v knižním stylu na *-ci*). Podobná slovesa *říct* a *svléct/obléct* apod. částečně přešla ke 2. slovesné třídě, vzor *tiskne* (*řek-ne*, *oblék-ne*). Infinitivní kmen končí na souhlásku a dochází zde často k alternacím v minulém čase (*pomocť – pomohl* ap.).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *peče*: *mocť*, *pomocť*, *utěct*, *těct*, *pěct*, *vléct*, *tlouct*, *zmocť*, *opěct*, *přemocť*, *upěct*, *napomocť*, *odvléct*, *vymocť*, *zapěct*, *vytěct*, *dopomocť*, *dovléct*, *vypomocť*, *utlouct*, *zatlouct*, *převléct*, *vyvléct*, *ztlouct*, *přetěct*, *vytlouct*, *dopěct*, *vzmocť*, *protěct*, *stěct*, *natěct*, *odtěct*, *natlouct*, *napěct*, *roztlouct*, *roztěct*, *potlouct*, *přítěct*, *protlouct*, *vtlouct*, *otlouct*, *roznemocť*, *vypěct*, *stlouct*, *přítlouct*, *namocť*, *odpomocť*, *ztěct*, *provléct*, *dotěct*, *dotlouct*, *zatěct*, *rozpěct*

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>peč-u muž-u / moh-u</i>	<i>peč-eme / peč-em</i>
2.	<i>peč-eš</i>	<i>peč-ete</i>
3.	<i>peč-e</i>	<i>peč-ou muž-ou / moh-ou</i>

Pozn.: Tvary *peku*, *tluku* (=peču, tluču) jsou zastaralé a v psané i mluvené češtině nestandardní (do přehledu nejsou zahrnuty).²⁵⁹

Infinitiv: *peč-t / peč-i*

Rozkazovací způsob: *peč-0, pomoz-0/pomoz-0*

Přičestí minulé: *pek-l, pek-la, pek-lo... / upek, pomoh*

Přičestí trpné: *peč-en, peč-ena, peč-eno*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(pom)ůž-u / (pom)oh-u Psaná čeština: 44 % *(pom)ůžu*, 56 % *(pom)ohu*
Mluvená čeština téměř 100 % *(pom)ůžu*
(pom)ůž-ou / (pom)oh-ou Psaná čeština: 5 % *(pom)ůžou*, 95 % *(pom)ohou*
Mluvená čeština: 94 % *(pom)ůžou*, 6 % *(pom)ohou*

Rozdíl mezi *můžu/mohu* a *můžou/mohou* se obdobně projevuje i u variant s předponami (*pomůžu*, *přemůžu* apod.). Zatímco v jednotném čísle je posun od *mohu* k *můžu* velmi silný, v množném čísle není obdobný posun tak rozšířený. Na Moravě se vyskytuje i varianta *možu*.

(pé)-ct / (pé)-ci Psaná čeština: 64 % *pěct*, 36 % *pěci*
Mluvená čeština: téměř 100 % *pěct/píct*

²⁵⁹Varianta *peku* se v korpusu SYN2005 objevuje dvakrát (v obou případech v metažazykovém použití), varianta *tluku se* nevyskytuje vůbec.

Tento poměr variant infinitivu se týká sloves vzoru *peče* bez slovesa *moc* a od sloves od něj odvozených, kde je poměr následující:

<i>moc-t / moc-i</i>	Psaná čeština: 17 % <i>moc</i> 83 % <i>moci</i> Mluvená čeština: 92 % <i>moc</i> 8 % <i>moci</i>
<i>(peč)-eme / (peč)-em</i>	Psaná čeština: 98 % <i>(peč)eme</i> , 2 % <i>(peč)em</i> Mluvená čeština: 36 % <i>(peč)eme</i> , 64 % <i>(peč)em</i>
<i>pomož-0 / pomoz-0</i>	Psaná čeština: 4 % <i>pomož</i> , 96 % <i>pomoz</i> ; 4 % <i>pomožte</i> , 96 % <i>pomozte</i>
(+2. os. pl.)	Mluvená čeština preferuje variantu <i>pomož</i> , přesné údaje však nejsou k dispozici
<i>(pomoh)-0 / (pomoh)-l</i>	Psaná čeština: 3 % <i>(pomoh)-0</i> , 97 % <i>(pomoh)l</i> Mluvená čeština: 82 % <i>(pomoh)-0</i> , 18 % <i>(pomoh)l</i> (zejména na Moravě)

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Slovesa, která mají v kořenu infinitivu *-é-* mají varianty s *í/ý*: *utěct/utýct*, *péct/píct*, *vléct/vlíct*, *vytěct/vytýct*, *převléct/převlíct*.

Vzor umře

K tomuto vzoru patří slovesa 1. třídy, která mají v přítomném kmenu zakončení na souhlásku *-ř* (např. *umř-e*, *opř-e*) a/nebo mají infinitivní kmen zakončený na dlouhou samohlásku (*mlí-t*). Charakteristický je pro tento typ také rozkazovací způsob, který ve 2. os. sg. končí na *-i* (*umř-i*). Alternativně se pro tento časovací typ používá rovněž vzor *tře – tříít*.

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *umře*: vzít, otevřít, zemřít, uzavřít, zavřít, převzít, umřít, opřít, sevřít, popřít, potřít, mlít, upřít, otřít, utřít, přít, třít, rozevřít, dřít, zapřít, odepřít, vzepřít, pootevřít, natřít, setřít, rozprostřít, podepřít, vřít, rozetřít, přivřít, zastřít, vymřít, umlít, pozřít, prostřít, předsevřít, vetřít, vytřít, semlít, odumřít, zanevřít, nadřít, obestřít, odřít, vydřít, předestřít, přetřít, rozemlít, rozestřít

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>umř-u</i>	<i>umř-eme / umř-em</i>
2.	<i>umř-eš</i>	<i>umř-ete</i>
3.	<i>umř-e</i>	<i>umř-ou</i>

Rozkazovací způsob: *umř-i*, *umř-eme*, *umř-ete*

Příčestí minulé: *umř-el*, *umř-ela*, *umř-elo* . . .

Příčestí trpné: *tř-en*, *tř-ena*, *tř-eno*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

<i>(umř)-eme / (umř)-em</i>	Psaná čeština: 95 % <i>(umř)eme</i> , 5 % <i>(umř)em</i> Mluvená čeština: zhruba rovnoměrně rozděleno mezi obě varianty
-----------------------------	--

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Sloveso *mlít*, které patří ke vzoru *umře*, má některé odlišnosti od ostatních sloves tohoto typu: rozkazovací způsob tvoří pomocí nulové koncovky (*mel-0*) a příčestí trpné je tvořeno pomocí morfému *-t* (*semlet*).

Druhá třída (-ne)

Do 2. prezntní slovesné třídy patří slovesa, která mají ve 3. osobě jednotného čísla zakončení na *-ne*. Tato třída se dělí na tři vzory: *tiskne*, *mine*, *začne*.

Vzor *tiskne*

K tomuto časovacímu typu patří slovesa 2. třídy, která mají ve 3. osobě sg. před příponou *-ne* souhlásku a mají infinitivní kmen zakončený na *-ou* (*tisknou-t*); zároveň mají v přičestí minulém jako jednu z variant kmen bez přípony (*tisk-l* vedle možného *tisk-nu-l*, což ukazuje na vyrovnávání tohoto typu se vzorem *mine*). Typické je i zakončení rozkazovacího způsobu na *-i* (*tiskn-i*). Vedle těchto prototypických sloves sem náleží i několik sloves, která v infinitivu nemají zakončení kmene na *-ou* (*ukrást*, *nalézt* apod.); patřila původně do 1. třídy k vzoru *nést*.

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *tiskne*: rozhodnout, napadnout, všimnout, odmítnout, nabídnout, vytáhnout, poskytnout, zvednout, padnout, dopadnout, navrhnout, dotknout, táhnout, zasáhnout, pohlédnout, spadnout, sednout, dohodnout, vrhnout, proběhnout, stáhnout, vyhnout, vládnout, vykřiknout, prohlédnout, klesnout, sáhnout, pohnout, uniknout, usnout, stihnout, proniknout, natáhnout, naleznout, vypadnout, postihnout, zvyknout, upadnout, zatknout, stoupnout, podlehnout, lehout, odhadnout, tisknout, ovládnout, popadnout, stisknout, strhnout, propadnout, vyslechnout, rozhlédnout, rozběhnout, poslechnout, usednout, podniknout, vyběhnout, protáhnout, shodnout, hnout, přitáhnout, přitisknout, vytrhnout, ohlédnout, přepadnout, chytnout, nahlédnout, poklesnout, vypnout, obsáhnout, zdvihnout

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>tiskn-u</i>	<i>tiskn-eme / tiskn-em</i>
2.	<i>tiskn-eš</i>	<i>tiskn-ete</i>
3.	<i>tiskn-e</i>	<i>tiskn-ou</i>

Rozkazovací způsob: *tiskn-i*, *tiskn-ěme*, *tiskn-ěte*

Přičestí minulé: *tiskl / tisk-nu-l*, *tisk-la / tisk-nu-la*...

Přičestí trpné: *tisk-nut / tišt-ěn*, (*obsáhnout – obsažen*)

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(tiskn)-eme / (tiskn)-em Psaná čeština: 92 % (*tiskn*)eme, 8 % (*tiskn*)em

Mluvená čeština: 30 % (*tiskn*)eme, 70 % (*tiskn*)em

(tisk)-nu-l / (tisk)-l Psaná čeština: téměř 100 % (*tisk*)l

Mluvená čeština: 63 % (*tisk*)nul, 37 % (*tisk*)l

U některých sloves tohoto vzoru dochází v přičestí trpném ke změně souhlásek v kmene. Jedná se zejména o tvary sloves, která v infinitivu končí na *-knout* nebo *-hnout*. Tvary přičestí trpného pak kolísají mezi podobami (*tis*)knut a (*tiš*)těn (příp. (*zat*)knut a (*zat*)čen) a (*obsá*)hnut a (*obsa*)žen.

(tisk)-nut / (tišt)-ěn Psaná čeština: 21 % (*tisk*)nut, 79 % (*tišt*)ěn

Mluvená čeština: údaje nejsou k dispozici, protože přičestí trpné se v mluvené češtině vyskytuje zřídka (kromě např. *Budeš bit!* běžnější ovšem jsou jejich tvary s koncovkou *-ý*).

Mezi variantami *tisknul / tiskl* a *tisk-nut / tišt-ěn* se může objevovat i významový rozdíl (varianta *tištěn se* používá spíše u textů, zatímco *tisknut* ve významu přitlačen např. ke zdi). U jiných sloves varianty významově odlišeny nejsou, podoby s *-nu-* (*usnula*) nebo bez přípony i bez *-l* (*usch*) jsou pak častější v Čechách, podoby bez *-nu-* (*usla*) spíše na Moravě, zčásti ve Slezsku.

Poznámky k jednotlivým slovesům:

U sloves, která mají kořen zakončený na *-h* (*obsáhnout, stihnout, zasáhnout* ap.), dochází v přičestí trpném k hláskovým změnám: *obsažen, stižen, zasažen* ap. (běžné jsou i tvary jako *obsáhnutý, zastižený*).

Slovesa *vyhnout, (po)hnout, usnout* tvoří přičestí minulé bez kmenové přípony *-nu-* (*vyhnul, pohnul, usnul*). Tím se přibližují ke slovesům vzoru *mine*. Rozkazovací způsob (končící na *-i*) a přítomný čas však mají shodný s vzorem *tiskne*.

Některá slovesa patřící svými tvary ke vzoru *tiskne*, mají i infinitiv bez přípony *-nou-*: *nalézt/naleznout, ukrást/ukradnout* ad.; svými infinitivy tedy patří jak ke vzoru *tiskne*, tak ke vzoru *nese*. Většina jejich tvarů (*nalezne, ukradnou; ukradni*) však náleží ke vzoru *tiskne*.

Slovesa *říct a svléct/obléct se* podobají tvary infinitivů slovesům 1. třídy vzoru *péct*. Všechny ostatní tvary však jsou odvozeny od vzoru *tiskne* (*řekne, oblékne/oblíkně, řekni, oblékni/oblíkní, řekl, oblékl/obléknul/oblíknul* atd.).

Vzor mine

K tomuto časovacímu typu patří slovesa 2. třídy, která mají před příponou *-n* ve 3. os. sg. samohlásku nebo *l, r* (*zapome-n-e*). Infinitivní kmen je zakončen na *-ou* (*minout*) a zároveň mají vždy kmen přičestí činného zakončen příponou *-nu-* (*minul*). Charakteristická pro tento typ je i nulová koncovka s měkčením v rozkazovacím způsobu (*miň-0*).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *mine*: *zapomenout, vzpomenout, připomenout, zahynout, prominout, plynout, posunout, přesunout, minout, zahrnout, shrnout, odpočinout, hrnout, odsunout, opomenout, rozplynout, zasunout, splynout, vsunout, vinout, sunout, spočinout, vyhnout, rozpomenout, vysunout, napomenout, odhrnout, ustrnout, přisunout, ovinout, rozhrnout, ohnout, přivinout, svinout, opominout, kanout, zhynout, tanout, skanout, odvanout, navinout, vplynout, rozklenout, vodpočinout, přivanout*

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>min-u</i>	<i>min-eme/ min-em</i>
2.	<i>min-eš</i>	<i>min-ete</i>
3.	<i>min-e</i>	<i>min-ou</i>

Rozkazovací způsob: *miň-0, miň-me, miň-te*

Přičestí minulé: *minu-l, minu-la, minu-lo...*

Přičestí trpné: *mi-nut...*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(min)-eme / (min)-em Psaná čeština: 97 % (*min*)eme, 3 % (*min*)em

Mluvená čeština: téměř výhradně (*min*)em

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Sloveso *stát se* (*stane se, stalo se* + odvozené *nastane, přistane* apod.) má v přítomném čase tvary podle vzoru *mine*.

Slovesa utvořená předponami od základu *-pomenout se* v minulém čase (s výjimkou sloves *(po)napomenul, roz(vz)pomenul*) vyskytují ve dvou variantách:

(za)pomenul / (za)pomněl Psaná čeština: 5 % (*za*)pomenul, 95 % (*za*)pomněl

Mluvená čeština: 3 % (*za*)pomenul, 97 % (*za*)pomněl

Sloveso *odpočinout* (řídč. *odpočnout*) má v minulém čase v psané češtině variantní tvary podle vzoru *začne* (*odpočal*):

odpočinul / odpočal Psaná čeština: 86 % *odpočinul*, 14 % *odpočal*
Mluvená čeština: výhradně *odpočinul*

Vzor začne (zajme)

Podle vzoru *začne* se časují slovesa 2. třídy, která mají v infinitivu zakončení kmene na *-í-* (*začí-t*) nebo *-ou-* (*zajmou-t*). Specifické je i zakončení kmene v přičestí činném (*zača-l*). K tomu typu se jako podvzor řadí i slovesa zakončená ve 3. os. sg. na *-me* (*zajmout, zajme*)

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *začne*: načít, počít, začít, započít, zajmout, odejmout, obejmout, přijmout, vzít

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>začn-u</i>	<i>začn-eme / začn-em</i>
2.	<i>začn-eš</i>	<i>začn-ete</i>
3.	<i>začn-e</i>	<i>začn-ou</i>

Rozkazovací způsob: *začn-i* (*vezmi/vem-0*), *začn-ěme*, *začn-ěte*

Přičestí minulé: *zač-al*, *zaj-al / zaj-mul* ...

Přičestí trpné: *poč-at*, *zaj-at* ...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(začn)-eme / (začn)-em Psaná čeština: 97 % (*začn*)*eme*, 3 % (*začn*)*em*
Mluvená čeština téměř výhradně převažuje tvar (*začn*)*em*
(zaj)-al / (zaj)-mul Psaná čeština: 97 % (*zaj*)*al*, 3 % (*zaj*)*mul*
Mluvená čeština: 76 % (*zaj*)*al*, 24 % (*zaj*)*mul*

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Sloveso *zajme* (a slovesa odvozená od stejného základu *jmout*) je na rozhraní mezi 1. a 2. slovesnou třídou: podle 1. třídy vzoru *brát* je přítomný kmen zakončený na *-me* a minulý kmen *zajal*; ten odpovídá i tvaru *začal*, tedy 2. slovesné třídě; taky infinitivní kmen (*zajmout*) se podobá vzorům *tisknout* a *minout* a k 2. třídě patří i tvar rozkazovacího způsobu (*zajmí*); proto můžeme tento typ sloves zařadit k 2. třídě, vzor *začít*.

Sloveso *vzít* má v oznamovacím způsobu přítomného času a v rozkazovacím způsobu variantní tvary *vezmu/vemu*, *vezmeš/veješ*; *vezmi/vem* ap.:

vezm-u/vem-u Psaná čeština: 94 % *vezmu*, 6 % *vemu*
(+ ostatní osoby) Mluvená čeština: oba typy jsou zastoupeny zhruba stejně
vezm-i / vem-0 Psaná čeština: obě varianty zastoupeny rovnoměrně
Mluvená čeština: 5 % *vezmi*, 95 % *vem*
vezm-ěte / vem-te Psaná čeština: 69 % *vezměte*, 31 % *vemte*
Mluvená čeština: téměř výhradně *vemte*

Třetí třída (-je)

Do 3. slovesné přítomné třídy patří slovesa, která mají ve 3. os. sg. zakončení na *-je*. Řadí se sem dva vzory: *kryje* a *kupuje*. Pro slovesa této třídy jsou typické dvojí tvary v 1. os. sg. a 3. os. pl. (*kryju/kryjí*, *kupuju/kupují*; *kryjou/kryjí*, *kupujou/kupují*).

Vzor kryje

Jako sloveso *kryje* se časují slovesa 3. přítomné třídy, která v minulém přičestí nepřipojují příponu (*kry-l*, *my-l* atd.) a před koncovým *-l* je krátká samohláska (s výjimkou *á - smál*).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *kryje*: žít (žije), použít, využít, zabít, pít, hrát, přežít, přispět, zažít, prožít, uspět, užít, přimět, vypít, zalít, smát se, nalít, rozbít, napít, bít, pokrýt, zakrýt, plout, krýt, lít, rozvinout, skrýt, umýt, ukřít, omýt, přikřít, ožít, zneužít, polít, šít, mýt, opít, přelít, odkrýt, dopít, přilít, zbít, vylít, rozlít, ušít, spět, slít, rýt, přišít, připlout, sít, překrýt, vžít, zaklít, odplout, vlít, nabít, obout, pobít, vyrýt, zout, výt, sešít, zašít, zasít, smýt, hnít, proklít, dolít, připít, vrýt, klít, vylejt

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>kryj-u / kryj-i</i>	<i>kryj-eme / kryj-em</i>
2.	<i>kryj-eš</i>	<i>kryj-ete</i>
3.	<i>kryj-e</i>	<i>kryj-ou / kryj-í</i>

Rozkazovací způsob: *kryj-0*, *kryj-me*, *kryj-te*

Přičestí minulé: *kry-l (smá-l)*, *kry-la*, *kry-lo*...

Přičestí trpné: *kry-t (hrá-n)*, *kry-ta (hrá-na)*, *kry-to (hrá-no)*...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

<i>(kryj)-u / (kryj)-i</i>	Psaná čeština: 70 % (<i>kryj</i>)u, 30 % (<i>kryj</i>)i Mluvená čeština výhradně varianta (<i>kryj</i>)u
<i>(kryj)-ou / (kryj)-í</i>	Psaná čeština: 4 % (<i>kryj</i>)ou, 96 % (<i>kryj</i>)í Mluvená čeština: 97 % (<i>kryj</i>)ou, 3 % (<i>kryj</i>)í
<i>(kryj)-eme / (kryj)-em</i>	Psaná čeština: 94 % (<i>kryj</i>)eme, 6 % (<i>kryj</i>)em Mluvená čeština: 26 % (<i>kryj</i>)eme, 74 % (<i>kryj</i>)em

Poznámky k jednotlivým slovesům:

U některých sloves tohoto vzoru, která mají v kořenu dlouhou samohlásku [i:], dochází zejména v mluvené češtině k její změně na [ej], např.: *lít/lejt*, *krýt/krejt*, *mýt/mejt*, *rýt/rejt*, *klít/klejt*. Tato změna se projevuje i v jiných tvarech, než je infinitiv, a vznikají tak paralelní řady *kreju*, *kreješ*, *kreje*; *krej*, *krejte*; *leju*, *leješ*, *leje* ap. Varianty s *-ej-* (*kreje*) jsou častější v Čechách, podoby s *y/i* (*kryje*) jsou užívanější na Moravě.

<i>hraj-0 / hrej-0</i>	Psaná čeština: 78 % <i>hraj</i> , 22 % <i>hrej</i> Mluvená čeština: téměř výlučně <i>hraj</i>
------------------------	--

Vzor kupuje

Ke vzoru *kupuje* náleží slovesa 3. třídy (jejichž přítomný kmen končí na *-je*) a v přičestí minulém je mezi kořen a koncové *-l* vložena přípona *-ova-* (*kup-ova-l*). Slovesa tohoto typu často tvoří nedokonavé protějšky k původně dokonavým slovesům: *ukázat – ukazovat*, *umožnit – umožňovat*, *vysvětlit – vysvětlovat* ap.

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *kupuje*: pracovat, potřebovat, existovat, považovat, pokračovat, představovat, sledovat, věnovat, jmenovat, milovat, ukazovat, obsahovat, umožňovat, pohybovat, vysvětlovat, pozorovat, uvažovat, pamatovat, opakovat, vyžadovat, následovat, připravovat, poskytovat, fungovat, informovat, objeovat, reagovat, bojovat, podporovat, studovat, rozhodovat, uvědomovat, vystupovat, projevovat, zvyšovat, děkovat, požadovat, udržovat, vyjadřovat, doporučovat, spojovat, označovat, postupovat, spolupracovat, varovat, slibovat, popisovat, stěžovat, plánovat, realizovat, kontrolovat, pochybovat, vybudovat, směřovat, usilovat, snižovat, litovat, kupovat, upozorňovat, investovat, určovat, naznačovat, vstupovat, vypracovat, respektovat, odhadovat, vztahovat, prosazovat, komentovat, cestovat, provozovat, způsobovat, kritizovat

Jedná se o velmi produktivní typ – náleží sem většina nedokonavých protějšků dokonavých sloves (*objevit – objevovat*) – a svědčí o tom i slovesa jako: *rozmixovat, orestovat, vmasírovat, zálohovat, zkomprimovat*.²⁶⁰

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>kupuj-u / kupuj-i</i>	<i>kupuj-eme / kupuj-em</i>
2.	<i>kupuj-eš</i>	<i>kupuj-ete</i>
3.	<i>kupuj-e</i>	<i>kupuj-ou / kupuj-í</i>

Rozkazovací způsob: *kupuj-0, kupuj-me, kupuj-te*

Příčestí minulé: *kup-oval, kup-ovala, kup-ovalo. . .*

Příčestí trpné: *kup-ován, kup-ována, kup-ováno. . .*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

<i>(kupuj)-u / (kupuj)-i</i>	Psaná čeština: 33 % (<i>kupuj</i>)u, 66 % (<i>kupuj</i>)i Mluvená čeština: téměř výhradně (<i>kupuj</i>)u
<i>(kupuj)-ou / (kupuj)-í</i>	Psaná čeština: téměř výhradně (<i>kupuj</i>)í Mluvená čeština: 94 % (<i>kupuj</i>)ou, 6 % (<i>kupuj</i>)í
<i>(kupuj)-eme / (kupuj)-em</i>	Psaná čeština: téměř výlučně (<i>kupuj</i>)eme Mluvená čeština: 35 % (<i>kupuj</i>)eme, 65 % (<i>kupuj</i>)em

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Při odvozování nedokonavých sloves, dochází k hláskovým změnám: *opozdit – opožďovat, ohrozit – ohrožovat; shromáždit – shromážďovat* atd. V některých případech je úzus rozklopený: *očistit – očisťovat / očišťovat; brzdit – přibrzďovat / zbrzďovat*.

Zvláštností některých sloves tohoto typu (odvozených od substantiv často cizího původu) je sousedství dvou samohlásek na švu mezi morfémy: *distribu-uje, konstru-ovat rekre-ovat*.

Čtvrtá třída (-í)

Slovesa, která se časují podle vzorů 4. třídy, mají ve 3. os. sg. zakončení na *-í*. Charakteristická je pro tuto třídu i koncovka v 1. os. jedn. čísla koncovka *-ím*, která původně pochází od sloves bez kmenotvorné přípony (atematických sloves) a která znemožňuje, aby v této osobě existoval dubletní tvar *-m* (jako v případě *neseme/nesem*). Rozlišujeme zde tři vzory: *trpí, prosí a sází*.

Vzor trpí (myslí)

Jako vzor *trpí se* časují slovesa, která mají ve 3. os. sg. přítomného času zakončení na *-í* a v infinitivním kmeni zakončení na *-e/ě-* (*trp-ě-t, huč-e-t*). Na rozdíl od vzoru *sází* má tento typ rozkazovací způsob zakončený nulou (*trp-0*) nebo *-i* (*mysl-i*).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *trpí*: *myslet, slyšet, sedět, smět, hledět, běžet, držet, náležet, bručet, trpět, mlčet, stydět, bolet, vydržet, bydlet, udržet, vonět, hořet, zdržet, vyhovět, klečet, podržet, klanět, smrdět, brečet, trčet, vrčet, zastydět, potrpět, hučet, ležet, viset, mizet, ječet*

Slovesa *vědět* (a slovesa od něj odvozená: *odpovědět, dozvědět, povědět, dovědět, vypovědět, zodpovědět, předpovědět, napovědět* ad.) a *vidět* (a od něj odvozená: *widět, nenávidět, závidět* ad.), která do tohoto typu zčásti svými tvary patří, mají zvláštní časování (viz s. 200).

²⁶⁰Např. lemma *zkomprimovat se* objevuje v publicistice poprvé až od roku 1997 se zvyšující se frekvencí.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>trp-ím</i>	<i>trp-íme</i>
2.	<i>trp-íš</i>	<i>trp-íte</i>
3.	<i>trp-í</i>	<i>trp-í / trp-ěj / trp-ějí</i>

Rozkazovací způsob: *trp-0 (mysl-i)*, *trp-me (mysl-eme)*, *trp-te (mysl-ete)*

Příčestí minulé: *trp-ěl*, *trp-ěla*, *trp-ělo*...

Příčestí trpné: *trp-ěn*, *trp-ěna*...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(trp)-í / (trp)-ěj / (trp)-ějí Psaná čeština: 97 % (*trp*)í, 2 % (*trp*)ěj, 1 % (*trp*)ějí
Mluvená čeština: 16 % (*trp*)í, 84 % (*trp*)ěj, 0 % (*trp*)ějí

Pro porovnání těchto variant nejsou k dispozici přesné údaje, v psané češtině převažuje varianta *trpí*, podoba *trpěj* je hojně zastoupena v mluvené češtině, varianta *trpějí se* vyskytuje vzácně (ve středních Čechách existuje zkrácené *nehled-ějí*). Varianta *trpěj* je běžná ve vých. (a sev.) Čechách.

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Sloveso *myslet* má starší (a méně frekventovanou) variantu *myslit*, která by se podle tvaru infinitivu řadila ke vzoru *prosí*. Všechny ostatní tvary jsou však shodné se slovesem *myslet*, proto ho řadíme spolu se slovesy, která jsou od něj odvozená, ke vzoru *trpí*. Analogická k tomuto kolísání jsou i slovesa: *bydlet/bydlit*, *muset/musit* ap.

Slovesa *stát*, *bát se*, *spát* mají přítomné tvary podle vzoru *trpět (stojím, bojím se, spím; stůj, neboj se, spi)*. Tvary odvozené od infinitivního kmene jsou podle vzoru *dělá (stál, bál se, spal)*.

Vzor prosí

Ke vzoru *prosí* patří slovesa 4. přítomné třídy, která mají infinitivní kmen zakončen na samohlásku -i (*pros-i-t*). V rozkazovacím způsobu se uplatňuje nulová koncovka (*pros-0*) nebo -i (*ovlivn-i*).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *prosí*: mluvit, vrátit, patřit, objevit, cítit, platit, chodit, tvrdit, zjistit, skončit, změnit, připravit, postavit, působit, zastavit, představit, prohlásit, ztratit, prosit, koupit, vysvětlit, líbit, pochopit, měnit, přesvědčit, sloužit, zaplatit, pustit, obrátit, uvědomit, potvrdit, způsobit, zajistit, pokusit, vstoupit, založit, opustit, jezdit, hodit, souhlasit, určit, řídit, bránit, zvýšit, činit, hrozit, oznámit, nosit, spojit, stanovit, končit, učinit, vyjádřit, spatřit, umožnit, narodit, bavit, pravit, vystoupit, navštívit, zahájit, snížit, vadit, zbavit, vyrazit, tušit, projevit, promluvit, označit, posadit, překvapit, nastoupit, nahradit, ovlivnit

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>pros-ím / prosím</i>	<i>pros-íme</i>
2.	<i>pros-íš</i>	<i>pros-íte</i>
3.	<i>pros-í</i>	<i>pros-í / pros-ej</i>

Rozkazovací způsob: (*po*)*pros-0 (ovlivn-i)*, (*po*)*pros-me (ovlivn-ěme)*...

Příčestí minulé: *pros-il*, *pros-ila*, *pros-ilo*...

Příčestí trpné: *proš-en / pros-en*, *proš-ena / pros-ena*...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(pros)-í / (pros)-ej Psaná čeština: převažuje varianta (*pros*)í
Mluvená čeština: 16 % (*pros*)í, 84 % (*pros*)ej

Pro přesné porovnání těchto dublet nejsou k dispozici spolehlivé údaje. Varianta *prosí* je obvyklejší v záp. Čechách. Na Moravě se vyskytuje i varianta *prosijou* či *prosijó*.²⁶¹

Poznámky k jednotlivým slovesům:

V přičestí trpném dochází k hláskovým změnám v kořeni slov (*prosit* – *prošen*, *chodit* – *chozen*); vedle těchto tvarů se vyskytují i tvary, v nichž ke změnám nedochází (*prosen*, *choděn*).

proš-en / *pros-en* Psaná čeština: převažuje varianta *prošen*

Mluvená čeština: přesné údaje nejsou k dispozici, protože se v mluvené komunikaci participium pasiva běžně nepoužívá; varianty se změnou souhlásky v kořeni jsou běžné zejména v jižních Čechách (viz příd. jm. *vyprošenej*, *vochozenej*).

V přičestí trpném dochází u mnoha sloves tohoto typu k hláskovým změnám: *platit* – *placen*, *chodit* – *chozen*, *nosit* – *nošen*, *vyrazit* – *vyražen*, *čistit* – *čištěn*, *rozjezdít* – *rozježděn*.

Vzor sází

Slovesa časovaná podle vzoru *sází* se od ostatních vzorů 4. slovesné třídy liší tvarem rozkazovacího způsobu, který je zakončen na *-ej* (*sáz-ej*). Infinitivní kmen je zakončen na *-e* (*sáz-e-t*).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *sází*: muset, nabízet, vycházet, přicházet, vracet, vytvářet, docházet, pokoušet, přemýšlet, pocházet, přinášet, ztrácet, procházet, odcházet, snášet, zkoušet, prohlížet, nakrátet, scházet, kráčet, vyvíjet, doprovázet, přecházet, obracet, provázet, rozvíjet, odrážet, střílet, vyzkoušet, házet, přenášet, zacházet, sdílet, otáčet, zabíjet, předcházet, vznášet, míjet, vymýšlet, rozhlížet, sázet, probouzet, válet, vyrážet, vyhlížet, ucházet, dohlížet, obcházet, přednášet, pohlízet, popíjet, odvážet, vcházet, nahlížet, sklízet, odvíjet, uklízet, odnášet, ohlízet, vynášet, překážet, utrácet, urážet, dovážet, přehlížet, unášet, poroučet, pomýšlet, zvracet, pronášet, vláčet, krájet, potáčet, šedivět, osamět

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>sáz-ím</i>	<i>sáz-íme</i>
2.	<i>sáz-íš</i>	<i>sáz-íte</i>
3.	<i>sáz-í</i>	<i>sáz-í / sáz-ej(í)</i>

Rozkazovací způsob: *sáz-ej*, *sáz-ejme*, *sáz-ejte*

Přičestí minulé: *sáz-el*, *sáz-ela*, *sáz-elo*...

Přičestí trpné: *sáz-en*, *sáz-ena*, *sáz-eno*...

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(*sáz*)-í / (*sáz*)-ejí / (*sáz*)-ej Psaná čeština: 7 % (*sáz*)í, 92 % (*sáz*)ejí, pod 1 % (*sáz*)ej

Mluvená čeština: 6 % (*sáz*)í, 10 % (*sáz*)ejí, 84 % (*sáz*)ej

Přesné údaje pro psanou češtinu nejsou k dispozici.²⁶² Varianta (*sáz*)ej je však v psané češtině marginální. Varianta (*sáz*)ej se vyskytuje zejména ve vých. a sev. Čechách. Podoba *sází* se používá hlavně v záp. Čechách. Na Moravě se vyskytuje i varianta (*sáz*)ijou (*Já si myslím že na všechno musijou být dva*).

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Většina sloves patřících k vzoru *sází* má dubletní tvary ve 3. os. pl. (*oni sázejí* – *sází*):

²⁶¹Varianta *prosejí se* vyskytuje v korpusu SYN2005 jednou, v mluvených korpusech se nevyskytuje vůbec.

²⁶²Je to způsobeno zejména vysokou mírou tvarové homonymie. Kvalifikovaným odhadem můžeme ovšem dospět k určitým výsledkům (viz oddíl o měření intervence, s. 161).

muset, nabízet, vycházet, přicházet, vracet, vytvářet, docházet, nacházet, pokoušet, přemýšlet, pocházet, přinášet, podílet, ztrácet, procházet, odcházet, souviset, snášet, zkoušet, prohlížet, nakrájet, scházet, kráčet, vyvíjet, doprovázet, přecházet, obracet, provázet, rozvíjet, odrážet. Projevuje se tak vyrovnávání mezi vzory *sází* a *trpí*.

Sloveso *házet* má v přítomném čase a v rozkazovacím způsobu jednak tvary podle vzoru *sázet* (*házím, házíš, hází; házej. . .*) a vedle toho paralelní řadu podle vzoru *mazat* 1. třídy (*hážu, hážeš, háže; haž. . .*). V ostatních tvarech se řídí vzorem *sázet*.

ház-ím / háž-u Psaná čeština: 86 % *házím*, 14 % *hážu*
Mluvená čeština: téměř výhradně *házím*

Pátá třída (-á)

Do 5. slovesné přítomné třídy, která je charakteristická zakončením přítomného kmene na *-á*, spadá pouze jeden vzor (*dělá*).

Vzor *dělá*

Ke vzoru *dělá* patří všechna slovesa 5. třídy. Postupně se rozšiřují o některá slovesa, která původně patřila k 1. třídě vzoru *maže* (*kope – kopá, kouše – kousá* apod.).

Nejčastější slovesa patřící ke vzoru *dělá*: říkat, dělat, udělat, nechat, čekat, získat, znamenat, vypadat, zeptat, podívat, dávat, začínat, dodat, jednat, hledat, dívat, používat, trvat, vydat, bývat, poznat, přidat, připadat, odpovídat, zůstat, počítat, zajímat, očekávat, stávat, předpokládat, týkat, doufat, využívat, podat, vzpomínat, chovat, dostávat, připomínat, pomáhat, zabývat, volat, požádat, zavolat, přiznat, povídat, vznikat, poslouchat, chystat, zpívat, setkat, domnívat, žádat, konat, probíhat, dodávat, prodat, poznamenat, podávat, počkat, prodávat, odmítat, vyvolat, zbývat, zachovat, hodlat, vnímat, spočívat, potkat, užívat, starat, vydávat, nazývat, zaznamenat, přijímat, pokládat, padat, předat

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>děl-ám</i>	<i>děl-áme</i>
2.	<i>děl-áš</i>	<i>děl-áte</i>
3.	<i>děl-á</i>	<i>děl-ají / děl-aj</i>

Rozkazovací způsob: *děl-ěj (nech-0), děl-ějme, děl-ějte*

Příčestí minulé: *děl-al, děl-ala, děl-alo. . .*

Příčestí trpné: *děl-án, děl-ána, děl-áno. . .*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(děl)-ají / (děl)-aj Psaná čeština: 97 % *(děl)ají*, 3 % *(děl)aj*
Mluvená čeština: 2 % *(děl)ají*, 98 % *(děl)aj*

Poznámky k jednotlivým slovesům:

Jako sloveso *dělá* se časují i některé tvary sloves jiných vzorů: kolísání mezi vzory *bere – dělá: kope/kopá, dříme/dřímá, hýbe/hýbá, koupe se/koupá se* (tvary končící na *-á* jsou častější v Čechách než na Moravě).

Kolísání mezi vzory *maže – dělá* se týká sloves jako *plakej/plač, posypej/posyp, vyhra-bej/vyhrab, ořu/orám, oklamu/oklamám, klepu/klepám*.

Kolísání mezi vzory *trpí – dělá* se projevuje u sloves jako *stojí – stál, bojí se – bál se, spí – spal*.

<i>nech-0 / nech-ej</i>	Psaná čeština: 95 % <i>nech</i> , 5 % <i>nechej</i> Mluvená čeština: téměř výlučně <i>nech</i>
<i>týk-á / týč-e</i>	Psaná čeština: 66 % <i>týká</i> , 34 % <i>týče</i> Mluvená čeština: 41 % <i>týká</i> (v Čechách i <i>tejká</i>), 59 % <i>týče</i>

Varianta *týče* se používá pouze ve spojení *co/pokud se týče*.

Nepravidelná (atematická) slovesa (být, chtít, jíst, jít, mít, vědět, vidět)

Nepravidelné časování má skupina sloves, která neobsahují tzv. kmenotvornou příponu, téma (odtud atematická slovesa). Jedná se o slova, která jsou velmi frekventovaná, a proto není s podivem, že jejich časování se odlišuje od časování sloves pravidelných. Jedná se o slovesa: *být, chtít, jíst, jít, mít, vědět, vidět*.

Sloveso být

Sloveso *být* tvoří svoje tvary od několika kořenů (tzv. supletivismus): *js-em, by-l, bud-eš*. Funguje jednak jako plnovýznamové sloveso s významem 'existovat' nebo 'být někde', častěji se však vyskytuje jako pomocné sloveso složených slovesných tvarů (*ležel jsem, dostal bych* apod.) a jako sponové sloveso, které spojuje jmennou část přísudku s podmínkem (*Pátý den byl poslední den mé dovolené.*).

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>(j)s-em / s-u</i>	<i>(j)s-me</i>
2.	<i>(j)s-i / s-eš / -s</i>	<i>(j)s-te</i>
3.	<i>je</i>	<i>(j)s-ou</i>

Tvary oznamovacího způsobu v přítomném čase se s výjimkou 3. os. sg. v mluvených projevech vyskytují běžně bez počátečního *j* (*sem, sme, ste, sou*).

Ve 2. os. sg. existuje jako variantní vyjádření i afix *-s*, který se připojuje k prvnímu přízvučnému slovu ve větě (nejčastěji ke slovesu) a chová se tak stejně jako příklonka *jsi*: *Ale nepovídej, mělš ho rád* ale také ke spojovacím výrazům: *žes, abys, jaks* atp.

Z hlediska současného jazyka je nepravidelné i tvoření záporu ve 3. os. sg.: *není* (příp. *neni/nejní*). Ostatní osoby mají zápor pravidelně tvořený: *nejsem, nejsou* ap.

Ve 3. os. sg. existuje variantní zastaralý tvar *jest*, který se používá pouze v několika ustálených spojeních: *to jest* (=tj.), *tak jest*.

Oznamovací způsob minulý:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>byl -la -lo (j)sem</i>	<i>byli -ly -la (j)sme</i>
2.	<i>byl -la -lo (j)si / byls/bylas/bylos</i>	<i>byli -ly -la (j)ste</i>
3.	<i>byl -la -lo</i>	<i>byli -ly -la</i>

Oznamovací způsob budoucí:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>bud-u</i>	<i>bud-eme / bud-em</i>
2.	<i>bud-eš</i>	<i>bud-ete</i>
3.	<i>bud-e</i>	<i>bud-ou</i>

Koncovky v budoucím čase odpovídají časování 1. slovesné třídy, slovesa *brát* (viz s. 186).

Předponově odvozená slovesa mají v budoucím čase variantu s *-y-*: *zbude/zbyde*, *zbudeš/zbydeš* apod.

Rozkazovací způsob:

Os.	Singulár	Plurál
1.	–	<i>bud' -me</i>
2.	<i>bud' -0</i>	<i>bud' -te</i>
3.	–	–

Podmiňovací způsob přítomný (kondicionál):

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>byl -a -o by -ch</i>	<i>byli -y -a by -chom / by -sme</i>
2.	<i>byl -a -o bys</i>	<i>byli -y -a by -ste</i>
3.	<i>byl -a -o by</i>	<i>byli -y -a by</i>

Tvar kondicionálu se často vyskytuje v rámci spojovacích výrazů: *aby*, *kdyby*.

Ve 2. os. jedn. čísla se v Čechách vyskytuje marginální varianta *by (j)si* či *bysi*.

Analogicky k variantám *bychom/bysme* se v 1. os. sg. objevuje i poměrně nefrekventovaná varianta *bysem*, která je omezená na mluvený jazyk nebo na beletrii.

Poznámky k jednotlivým tvarům:

(j)s-em / s-u Psaná čeština: přesné údaje nejsou k dispozici, varianta *su* je však okrajová

Mluvená čeština (Č): pouze varianta *(j)sem* (většinou bez počátečního *j-*)

Mluvená čeština (M): přesné údaje nejsou k dispozici, varianta *su* se zde vyskytuje často

(j)s-i / s-eš Přesné údaje vzhledem k velké tvarové podobnosti není možné zjistit. Varianta *seš* je omezená na plnovýznamové použití slovesa *být* (příp. jako součást přísudku jmenného se sponou: *Vidíš, jak seš chytřej.*) a výrazně převažuje v mluvených textech (*tak ty tam seš vždycky v neděli a v sobotu*) zejména ve východních Čechách. Varianta *(j)si* je častější ve funkci pomocné (*ležel jsi*) a v psaných textech.

byl-s / byl (j)si Psaná čeština: 12 % *byls*, 88 % *byl jsi*

Mluvená čeština: 9 % *byls*, 91 % *byl si* (vždy bez počátečního *j-*)

bud-eme / bud-em Psaná čeština: 94 % *budeme*, 6 % *budem* (převažuje v beletrii)

Mluvená čeština: 45 % *budeme*, 55 % *budem*

(z)bud-e / (z)byd-e Psaná čeština: téměř výhradně *(z)bude*

(+ ostatní osoby) Mluvená čeština: 97 % *(z)bude*, 3 % *(z)byde*

Mluvená čeština rozlišuje mezi tvary *bude* a *(z)byde* v tom, že podoby s *-u-* se nevyskytují v rámci tvarů s předponou (s výjimkou *nebudu*), zatímco tvary s *-y-* jsou pouze s předponou (*zbyde*, *přibyde*, *ubyde* apod.)

by-chom / by-sme Psaná čeština: 96 % *bychom*, 4 % *bysme* (převažuje v beletrii)

Mluvená čeština: 10 % *bychom*, 90 % *bysme* (v Čechách a na velké části Moravy)

Z hlediska stavby slova, je varianta *bysme* (týká se to ale i tvaru *byste*) tvořena pravidelně, analogií k tvarům 1. os. pl. minulého času (*by-sme* jako *psali (j)sme*). Je pouze věcí pravopisného úzu, že se tento tvar píše jako jedno slovo (srov. doklady z mluveného jazyka, kdy je mezi kořen a koncovku vloženo jiné slovo, např.: *aby my sme tam přijeli*, nebo celá jmenná fráze *... se nám snad alespoň částečně podařilo přispět k tomu, aby vy, naši čtenáři, jste měli šanci tyto podstatné tendence rozpoznat.*).

Sloveso *chtít*

Kořen slovesa *chtít* má dvě podoby *chc-i*, který se vyskytuje v oznamovacím způsobu v přítomném čase, a kořen *cht-ěl*, který je typický pro minulý čas (s výjimkou 3. os. pl. přítomného času). Na Moravě a ve vých. Čechách se vyskytuje i varianta infinitivu *chtět*.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>chc-i</i>	<i>chc-eme / chc-em</i>
2.	<i>chc-eš</i>	<i>chc-ete</i>
3.	<i>chc-e</i>	<i>cht-ějí / cht-ěj / chcou</i>

Budoucí čas: *budu chtít, budeš chtít...*

Rozkazovací způsob: *chtěj, chtějme, chtějte* (vzhledem k významu není příliš frekventovaný)

Přičestí minulé: *chtěl jsem, chtěl jsi, chtěl...*

Přičestí trpné: *chtěn, chtěna, chtěno* (vzhledem k významu není příliš frekventované)

Poznámky k jednotlivým tvarům:

chc-eme / chc-em

Psaná čeština: téměř výhradně *chceme*

Mluvená čeština: 72 % *chceme*, 28 % *chcem*

cht-ějí / cht-ěj / chcou

Psaná čeština: 98 % *chtějí*, 2 % *chtěj* 0 % *chcou*

Mluvená čeština (Č): 6 % *chtějí/i*, 91 % *chtěj*, 3 % *chcou*

Mluvená čeština (M): 47 % *chtějí*, 4 % *chtěj*, 49 % *chcou*

V mluvené češtině se varianta *chtějí* objevuje stejně často také v podobě se zkrácenou koncovkou *chtěji*. Varianta *chcou* je omezena pouze na území Moravy a jižních Čech.

Sloveso *jíst*

Slovesa odvozená předponou od slovesa *jíst* mají pozměněný kořen (*sníst, snědl, sním*).

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>jí-m</i>	<i>jí-me</i>
2.	<i>jí-š</i>	<i>jí-te</i>
3.	<i>jí-0</i>	<i>jí-0 / je-dí / jeděj</i>

Budoucí čas: *budu jíst, budeš jíst...*

Rozkazovací způsob: *jez-0, jez-me, jez-te*

Přičestí minulé: *jedl / jed (j)sem, jedls / jedl (j)si / jed (j)si*

Přičestí trpné: *jeden (sněden)*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

jí-0 / je-dí / jed-ěj

Přesné údaje nejsou vzhledem k tvarové homonymii k dispozici.

Varianta *jedl* je v mluveném jazyce spíše okrajová. Podoba *jeděj* se v psaném jazyce nevyskytuje vůbec a i v mluveném jazyce je řidší.

jed-l / jed-0

Psaná čeština: převažuje varianta *jedl*

Mluvená čeština: 21 % *jedl*, 79 % *jed*

Sloveso jít

Při časování slovesa *jít* alternují tři kořeny: přítomný *jd-eš*, minulý *še-l* a infinitivní *jí-t*.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>jd-u</i>	<i>jd-eme / jd-em</i>
2.	<i>jd-eš</i>	<i>jd-ete</i>
3.	<i>jd-e</i>	<i>jd-ou</i>

Budoucí čas: *půjd-u*, *půjd-eš*, *půjd-e*, v mluvené řeči i *pud-u* atd.

Rozkazovací způsob: *(j)d-i*, *(j)d-ěme*, *(j)d-ěte*

Přičestí minulé: *šel jsem*, *šel jsi*, *šel...*

Přičestí trpné: netvoří

Poznámky k jednotlivým tvarům:

jd-eme / jd-em Psaná čeština: 84 % *jdeme*, 16 % *jdem*

Mluvená čeština: obě varianty jsou zhruba stejně zastoupeny

Sloveso mít

V časování slovesa *mít* alternují 3 podoby kořenu: *má-š*, *mě-l*, *mí-t*. Na Moravě se vyskytuje i varianta infinitivu *mět*.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>má-m</i>	<i>má-me</i>
2.	<i>má-š</i>	<i>má-te</i>
3.	<i>má-0</i>	<i>ma-jí / ma-j</i>

Tvary přítomného času odpovídá sloveso *mít* vzoru *dělá*.

Budoucí čas: *budu mít*, *budeš mít...*

Rozkazovací způsob: *(ne)měj-0*

Přičestí minulé: *měl (j)sem*, *měls / měl (j)si*, *měl...*

Přičestí trpné: netvoří

Poznámky k jednotlivým tvarům:

ma-jí / ma-j Psaná čeština: téměř výhradně *mají*

Mluvená čeština: 5 % *mají*, 95 % *maj*

Sloveso vědět

Sloveso *vědět* má tvary podobné nepravidelnému slovesu *jíst*. V rámci časování se kořen slovesa mění a má tři podoby: *věd-ět*, *ví-m* a *věz-0*. Spíše výjimečně se objevuje i varianta infinitivu *vědít*.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>ví-m</i>	<i>ví-me</i>
2.	<i>ví-š</i>	<i>ví-te</i>
3.	<i>ví-0</i>	<i>věd-í / věd-ěj / ví-0</i>

Budoucí čas: *budu vědět, budeš vědět...*

Rozkazovací způsob: *věz-0, věz-me, věz-te*

Přičestí minulé: *věděl jsem, věděl (j)si / věděls, věděl...*

Přičestí trpné: *věděn* (vzhledem k významu není příliš frekventované)

Poznámky k jednotlivým tvarům:

věd-í / věd-ěj / ví-0 Psaná čeština: Přesné údaje nejsou z důvodu velké tvarové homonymie k dispozici.

Mluvená čeština (Č): Varianta *vědí* je frekventovaná na území Čech s výjimkou západní části, kde se používá podoba *ví*.

Mluvená čeština (M): Na Moravě se používá i varianta *viyou, vijó*.

Sloveso vidět

Sloveso *vidět* má tvary podobné slovesům 4. třídy, vzoru *trpí*. Odlišnosti jsou pouze v tvaru rozkazovacího způsobu a v nepřítomnosti varianty *-ejí* ve 3. osobě mn. č.

Oznamovací způsob přítomný:

Os.	Singulár	Plurál
1.	<i>vid-ím</i>	<i>vid-íme</i>
2.	<i>vid-íš</i>	<i>vid-íte</i>
3.	<i>vid-í</i>	<i>vid-í / vid-ěj</i>

Budoucí čas: *budu vidět / uvidím*

Rozkazovací způsob: *viz-0, viz-me, viz-te* (tvar *vid'* se od slovesa oddělil, je to částice)

Přičestí minulé: *viděl jsem, viděl (j)si / viděls, viděl...*

Přičestí trpné: *viděn, viděna, viděno...*

Poznámky k jednotlivým tvarům:

vid-í / vid-ěj Přesné údaje nejsou z důvodu velké tvarové homonymie k dispozici. Varianta *viděj* však není v mluvené češtině marginální.

Závěr

Tato práce si kladla tři základní cíle: zaprvé pokusit se načrtnout obecnou „metateorii“ ke konceptům jazykově regulační činnosti, na jejím základě sestrojít koncept jazykové regulace, který by nebyl v rozporu s poznatky lingvistiky a této teorie, a následně ověřit některé předpoklady a závěry pomocí korpusových metod.

Teorie intervencí (s. 15), která je pokusem naplnit první z cílů, je snahou o popis možností, které mají jazykovědci k dispozici, při vytváření konceptů. Při konstrukci vztahu lingvistů, jazyka a jeho uživatelů existuje celá škála možností, z nichž některé se v podaném náčrtu Teorie intervencí podařilo klasifikovat (na základě míry intervenčnosti, viz s. 21). Jiné možnosti klasifikace a tím popisu prostoru, který mohou koncepty jazykově regulační činnosti zaujímat, čekají na další rozpracování.

Na základě poznatků Teorie intervencí je možné formulovat dvě sady požadavků – obsahové a formální –, jejichž plnění je z hlediska metodologie a lingvistické teorie oprávněně po konceptech jazykově regulační činnosti vyžadováno. Na základě těchto požadavků je pak možné koncepty hodnotit.

Odpovědi na tyto požadavky by měl být Koncept minimální intervence, rozpracovaný ve druhé části (s. 36). KMI se snaží přesně specifikovat výchozí body (premisy), z nichž celá konstrukce založená na minimálním vlivu jazykovědců na jazykovou situaci vyrůstá. Po kritice předcházejícího konceptu jazykové kultury (s. 47) následuje samotný popis jazykové situace, v níž zavládla minimální intervence (s. 106). Poslední část KMI se týká popisu přechodu od současné preskriptivní situace ke stavu minimální intervence (s. 139).

Celkově KMI staví na korpusovém pohledu na jazyk a jeho úzus, který se vyvíjí bez asistence lingvistů v účelný nástroj komunikace. **Kolektivní** úzus uživatelů jazyka je v **průměru** ideálním ukazatelem reálných postojů mluvčích k jazyku (viz s. 128) a měřítkem maxima možného z hlediska naplnění potřeb, které jsou podle těchto postojů od jazyka vyžadovány.

Třetí cíl této práce je spojen korpusovými metodami měření míry preskriptivismu současné situace (s. 153) a dopadu kodifikačních intervencí (s. 161). V obojím případě dávají tyto sondy do praktického použití Teorie intervencí na základě korpusových metod za pravdu KMI v jeho hodnocení současné situace.

Obě sondy ovšem narážejí na nemalé metodologické obtíže a trpí nedostatkem materiálu pro zkoumání. Měření preskriptivismu je ovlivněno zejména tím, že neexistuje zdroj jazykových dat, který by byl zcela (nebo alespoň z velké části) ušetřen kodifikační intervencí (která se projevuje i korektorskou praxí), s nimiž by bylo možné srovnávat texty touto intervencí ovlivněné. Popis dopadu kodifikačních intervencí je zase výrazně omezen krátkým časovým horizontem, v němž jsou dostupné texty jednoho žánru. Diachronní korpusový výzkum zatím navíc nedisponuje vhodným statistickým aparátem, který by byl schopen posoudit míru vývojových tendencí u jednotlivých jevů (lemmat) na vývoj celého typu (např. paradigmatu apod.).

Proti námitkám, že KMI je pouze teoretický konstrukt, který není možné jednoznačně aplikovat na jazykovou materii, je v poslední části uveden příklad neintervenčního popisu části české gramatiky, konkrétně se jedná o popis konjugace (s. 181). Použitý *corpus-based* přístup předpokládá, že všechna jazyková data i způsoby hodnocení jazykových prostředků budou odpovídat faktům, které z úzu můžeme excerpovat.

KMI – stejně jako všechny předešlé koncepty – je podkladem pro diskuzi a návrhem ucházejícím se o konsenzus lingvistů. V tomto smyslu může být vždy vnímán jako ne zcela vědecký počín, jelikož jeho potenciální uplatnění závisí na shodě mnoha jednotlivců. Z druhé strany je ovšem třeba říct, že požadavky, které se pokouší skloubit vyplývající mj. z lingvistická teorie, metodologie a Teorie intervencí, o jejichž vědeckosti nemůže být pochyb, jsou dostatečnou zárukou toho, aby byl KMI posuzován jako vědecký koncept konstruující na základě poznatků současné jazykovědy nerozporný vztah mezi lingvistickou teorií a lingvistickou praxí.

Résumé

Disertační práce *Teorie intervencí a Koncept minimální intervence* je koncipována jako korpusově založená sociolingvistická studie. Je rozdělena do pěti částí.

Teorie intervencí

V první je popsán nástin *Teorie intervencí*, která byla zkonstruována jako lingvistická disciplína zkoumající možné vztahy jazyka, mluvčích a jazykově regulačních autorit. Kromě nezbytného metodologického rámce, který Teorie intervencí vytváří pro popis konceptů jazykově regulační činnosti, přichází i s klasifikací intervencí a intervenčních prostředí.

Jazyk je v rámci Teorie intervencí nahlížen pomocí metafory Brownova pohybu jako objekt, který je zasahován intervencemi. Pohyb tohoto objektu představuje imanentní jazykový vývoj, který je narušován intervencemi. Ty se dají rozdělit podle intenzity na dva typy: institucionalizované a individuální. Zatímco individuální intervence jsou přirozeně pluralitní a vytvářejí spontánně ustavený řád, který má za následek, že se tyto individuální intervence vzájemně vyruší, intervence institucionalizované jsou monopolní a mají větší dosah; proto mohou jazyk z nastolené trajektorie vývoje dočasně vychýlit.

Teorie intervencí přichází s klasifikací jazykových prostředí na základě míry intervenčnosti. Tato klasifikace je postavena na pěti binárních opozicích:

1. Způsob, jakým mluvčí vnímají intervence jazykovědy: jako *imperativní* (+) vs. *indikativní* (-)
2. Záměr, s jakým kodifikační autority (jazykoví odborníci, lingvisti) do jazyka interveňují (s jakým účelem je vytvářena kodifikace): *preskriptivní* či *proskriptivní* (+) vs. *deskriptivní* (-)
3. „Lingvistický status daného jazyka“; zda existuje lingvistický popis daného jazyka, který je mluvčím znám (může tedy být potencionálním zdrojem intervence): *popis existuje* (+) vs. *popis neexistuje* (-)
4. Zda existuje více vzájemně si konkurujících kodifikací daného jazyka (jde o míru vlivu jedné institucionalizované intervence, která je nepřímou závislou na celkovém množství institucionalizovaných intervencí v daném jazykovém společenství): *monopolní* (+) vs. *konkurující si* (-)
5. Z čeho vyplývá autorita intervence (buď se přibližuje zákonné podobě – jazykový zákon se sankcemi nebo bez nich – nebo je autorita dána spíše tradicí): *zákon* (+) vs. *tradice* (-)

Přičemž platí přímá úměra mezi počtem kladných bodů (+) a mírou intervenčnosti daného prostředí. Teorie jazykové kultury, která je převládajícím konceptem jazykově regulační činnosti u nás dosahuje podle této klasifikace střední nebo vyšší míry intervenčnosti.

Vzhledem k tomu, že Teorie intervencí byla budována jako zastřešující rámec pro koncepty jazykově regulační činnosti, klade na tyto koncepty dvě sady požadavků: formální a obsahové.

Základní formální požadavky na koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi se shodují s obecnými požadavky na vědecké teorie a jejich společným jmenovatelem by byl Popperův požadavek nekondiktornosti:

1. Požadavek srozumitelnosti
2. Požadavek jednoznačnosti
3. Požadavek nezávislosti pojmů
4. Požadavek otevřenosti

Formální požadavky tak sledují u každého konceptu to, zda je aplikovatelný (ve smyslu uveditelnosti do praxe, nikoli pravděpodobnosti uvedení do praxe). Na rozdíl od obsahových požadavků vycházejí formální požadavky striktně z metodologie lingvistiky, a proto je legitimní kritizovat jejich nedodržení u starších konceptů.

Požadavek **srozumitelnosti** konceptu klade důraz na to, aby všechny stěžejní pojmy konceptu byly definované (nebo alespoň dohledatelné či jednoznačně odvoditelné). Operuje-li např. koncept jazykové kultury (TJK) s termínem „spisovný“, mělo by být jednoznačně dohledatelné, co se tím termínem myslí, jak se spisovný prostředek pozná od nespisovného.

Pro použitelnost konceptu je velmi důležitý druhý požadavek **jednoznačnosti**, který z konceptu vylučuje všechna tvrzení, která nemají jednoznačné důsledky a mohou způsobit např. to, že z jedné příčiny vzejdou dva důsledky. Není proto kupř. možné obhajovat zařazení málo frekventované varianty prvku do kodifikace upevněním žádoucího úzu („aby se posílila správná varianta“) a zároveň jiné málo frekventované varianty z kodifikace vypouštět jako zastaralé či nepoužívané. V tom případě totiž ze stejné příčiny vzejdou pro kodifikační platnost daného jevu protikladné důsledky – v prvním případě je jev do kodifikace zařazen, „protože se v tom často chybuje“, v druhém případě je jev z kodifikace vyloučen, „protože to tak už nikdo neříká“.

Požadavek **nezávislosti pojmů** má bránit metodologickým lapsům, kterým se říká *circulus vitiosus*, tedy bludný kruh nebo také definice kruhem. Příkladem nedodržení tohoto požadavku mohou být pojmy uživatel spisovného jazyka a nositel spisovné normy v rámci TJK (zejména Jedlička 1978). Pokud totiž mají mít „funkci kritéria spisovnosti, skrývají i nemalé nebezpečí pohybu v kruhu: spisovné jsou ty prostředky, které užívají nositelé spisovné normy, nositelé spisovné normy jsou ti mluvčí, kteří mluví a píšou spisovně.“ (Nebeská 1996: 96)

Poslední požadavek 4) **otevřenosti** je spíše než striktní podmínkou vyplývající z charakteru jazykové regulační činnosti otázkou vědecké etiky. Koncept, kterým se intervenční činnost má řídit, by měl otevřeně deklarovat míru intervenčnosti, s jakou k jazykové praxi přistupuje či jakou předpokládá, příp. sankce, kterými budou mluvčí za jazykové chování, které odporuje regulaci, postihováni.

Z hlediska obsahu požaduje Teorie intervencí po konceptech splnění tří požadavků. Jedná se v podstatě o obsahové okruhy (momenty regulace), které by koncepty řídicí intervenční praxi měly vysvětlovat a popisovat:

- A) Autorita
- B) Hodnocení
- C) Zavádění regulace

Pokud se jazykově regulační činnost sestává z rozdělování prostředků na skupiny lišící se možností užití (např. jedny prostředky jsou záhodné, tj. smějí se v dané situaci užívat, druhé jsou špatné, tj. nesmějí se užívat), zjevně potřebuje **autoritu**, která je schopna prostředky do skupin třídit. V případě KMI by takovou autoritou byl úzus, v případě hypotetického konceptu, který by dovoľoval mluvčím používat pouze prostředky, které používá král, by právě král (a jeho úzus) byl onou autoritou.

S autoritou a rozdělováním prvků úzce souvisí otázka **hodnocení** prvků. Jedná se v podstatě o odvození od předcházejícího požadavku (abychom mohli hodnotit, potřebujeme autoritu, autorita rozděluje prvky a těm dáváme „nálepky“, hodnotíme je). Problém hodnocení je v každém konceptu zásadní a měl by být úzce svázán s autoritou (pokud možno definicí).

Praktickou stránkou regulace je její **zavedení**. Koncept si musí zvolit typ intervence, její rozsah apod. Podle formálního požadavku otevřenosti by opět měl být tento bod důkladně osvětlen.

V souvislosti s obsahovými parametry konceptů je třeba zdůraznit, že pouze premisy konceptů mohou být axiologické. Pokud by byly axiologické povahy i autorita nebo hodnocení, nebyl by koncept jednoznačně aplikovatelný. Neodpovídal by totiž požadavkům srozumitelnosti a jednoznačnosti (axiologicky založené hodnocení nelze definovat a nelze se podle něj jednoznačně řídit). Takový je případ puristického konceptu jazykové regulace, který vybírá pouze „správné“ varianty z úzu. Takový koncept je v praxi nepoužitelný, protože nástroje regulace musí zůstat v oblasti vědy, chce-li být považován za vědecký koncept (za nějž se vždy vydával). V opačném případě by bylo etické nevydávat regulaci za vědecké stanovisko a bylo by možné ji přenechat nelingvistům.

Koncept minimální intervence

V druhé části je představen *Koncept minimální intervence*, který by měl být odpovědí na požadavky Teorie intervencí. Snaží se nerozporně řešit vztah lingvistů, jazyka a jeho uživatelů tak, aby neodporoval jak požadavkům Teorie intervencí, tak metodologii lingvistiky a obecným poznatkům o fungování jazyka.

1. Co je Koncept minimální intervence (KMI)?

- 1.1 KMI je „metodologickým kodexem“ přístupu lingvistů k jazyku a mluvčím.
- 1.2 KMI reprezentuje v rámci *Teorie intervencí* jeden z možných přístupů k jazyku, je tedy zaujetím konkrétního postoje, z čehož vyplývá jeho programatický charakter.
- 1.3 Předpoklady KMI:
 - 1.3.1 Není důvod, proč by lingvistika měla zasahovat do vývoje jazyka svými intervencemi, a diskvalifikovat tak uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování (či poskytovat argumenty pro jejich diskvalifikaci).
 - 1.3.2 Jazyk se vyvíjí (prostřednictvím variant a oscilace mezi nimi) v účelný nástroj komunikace spontánně a samostatně, bez asistence lingvistů.
 - 1.3.3 Konvenční povaha jazykových prostředků vyplývající z úzu se týká způsobů používání jednotek (mj. tedy i jejich stylových charakteristik a úvarové příslušnosti); není proto prospěšné pro uživatele jazyka ani pro přirozený jazykový vývoj, když lingvistika fakt této většinové volby svými (institucionalizovanými) intervencemi narušuje.

2. Proč je potřeba nahradit stávající tzv. Teorii jazykové kultury (TJK) jiným konceptem?

- 2.1 TJK nedokázala odstínit vliv purismu na jazykovou situaci; to se projevuje intervenční povahou TJK (zejm. preskriptivní kodifikací, viz 2.5.1) a nezměněným přístupem k hodnocení jazykových prostředků (rozdělování prvků na spisovné a nespisovné, viz 2.5.2).
- 2.2 Současná lingvistika nedisponuje objektivním pozorováním toho, jak současné intervence působí, neměla by se proto snažit těmito intervencemi zasahovat do jazykového vývoje. K intervenci není zřejmý důvod (nebyl podán neochvějný důkaz, že ji jazyk či společenství mluvčích potřebuje, viz 1.3.2). Přitom důkazní břemeno je na jejich zastáncích (ti by nejdříve měli dokázat potřebu jakékoli intervence, než ji začnou provádět).
- 2.3 TJK obhájuje „teoretické zásahy“ do jazyka především jeho kultivováním. Předpokládá se tak (aniž by byla k dispozici pozorování, která to potvrzují či vyvrací), že současný úzus je nedostatečně kultivovaný. Lingvistika však nedisponuje objektivními kritérii pro hodnocení toho, co je v jazyce správné (žádoucí, spisovné

či kultivované apod.), nemůže proto v tomto směru do jazyka smysluplně intervenovat. V současné situaci navíc proti intervencím, které navrhuje TJK, mluví především nesrovnalosti v samotném konceptu jazykové kultury (jeho vnitřní rozpornost a neúplnost) a problémy s jeho uplatněním (viz 2.5).

- 2.4 TJK se neosvědčila jako platforma pro vývoj názorů na problematiku intervencí, v některých obdobích byla TJK dokonce dogmaticky budována. Všechny snahy o systémovou kritiku konceptu jazykové kultury byly většinou vnímány s podezřením z „radikálních“ úmyslů jejích autorů.
- 2.5 Současná intervenční praxe se nezdá být úspěšná zejména z těchto důvodů:
 - 2.5.1 Vlivem preskriptivního charakteru současné kodifikační intervence dochází k diskvalifikaci projevů uživatelů jazyka pouze na základě toho, že se odchyľují od kodifikace. Preskriptivismus tedy vytváří pocit oprávněnosti sankcí i za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo (např. je v souladu s územ a není z hlediska zvolených komunikačních cílů neopodstatněné či nefunkční).
 - 2.5.2 Z prací o TJK není zřejmá podstata spisovného jazyka ani spisovnosti; nesehávající definice spisovnosti, která by zaručovala její objektivní rozpoznatelnost u daného prvku, nebyla v rámci TJK nikdy podána. Není proto jasné, zda (či do jaké míry) je spisovný jazyk předmětem kultivačního procesu (kodifikace ho pouze zachycuje), nebo výsledkem kultivačního působení (spisovný jazyk je kodifikací utvářen). Tato nedůslednost TJK se projevuje i v jejím nejasném vztahu k většinovému úzu. Původní puristické subjektivní hodnocení jazykových prostředků pomocí dichotomie správný-nesprávný tak bylo pouze nahrazeno jinou subjektivně založenou terminologickou dvojicí spisovný-nespisovný bez rozsáhlejší revize přístupu k hodnocení prostředků.
 - 2.5.3 TJK nikdy přesně nespécifikovala cílový stav kultivační činnosti (i kdyby to byl pouze nedosažitelný ideál) ani způsoby zjišťování, zda se intervenční praxe tomuto cíli přibližuje či vzdaluje. Nedefinování cílového stavu podtrhuje spornost preskriptivního přístupu.
 - 2.5.4 Z prací o TJK vyplývá, že spisovnost není podmínkou nutnou ani postačující pro vytváření kultivovaných projevů. Současný způsob intervenování směrem k odlišení spisovných a nespisovných prostředků tak není adekvátní odpovědí na požadavky, které si TJK předsevzala řešit, tj. péče o kultivované jazykové chování.
 - 2.5.5 Cíle se s prostředky intervenování rozcházejí i v rozsahu kodifikace, která se soustředí především na problematické jevy (tzv. kontrastivnost současné kodifikace – popis se děje výběrově a se zaměřením na to, v čem se často chybuje) a jen na některé roviny (morfologie, pravopis, výslovnost, méně preskriptivně pak slovník).
 - 2.5.6 Ve vzájemném rozporu je i stále podporování východisek a nástrojů TJK s častým nářkem (lingvistů i laiků) nad „úpadkem“ jazyka i projevů, tj. nad tím, že TJK svého cíle v praktickém uplatnění zdaleka nedosahuje. V které jiné oblasti lidského zkoumání bychom tolerovali dlouhodobé používání nástrojů, které se podle samotných jejich uživatelů soustavně mýjí účinkem?
 - 2.5.7 Preskribovaný spisovný jazyk s sebou nese nutnost učit se ho ve školách (diskutabilní je především přínos takového tréninku pro praktické komunikační schopnosti studentů).
 - 2.5.8 Současná intervenční praxe svojí periodickou změnou kodifikačních předpisů způsobuje diskontinuitu v jazyce. Uživatelé jazyka jsou zasahováni těmito změnami (často ke své nelibosti) i několikrát za život. V případě „neintervenčního“ vývoje jazyka se změny dějí tempem, které odpovídá poločasů změny norem obecně.

3. Jak vypadá přístup k jazyku podle KMI?

- 3.1 KMI je rámcován snahou o minimalizaci intervenčního tlaku lingvistů na jazyk a na mluvčí; cílem KMI je přiblížit jazykovou situaci (v současnosti zejména v tvarosloví) co nejvíc stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí, který si mluvčí osvojují se získáváním mateřského jazyka a který je lingvisty „pouze“ pasivně zaznamenáván.
- 3.2 Jelikož je nulová intervence neslučitelná s existencí lingvistiky jako vědy o jazyce, která předkládá veřejnosti výsledky svého bádání, je třeba potencionální intervence ze strany jazykovědy vědomě oslabovat pluralitou deskripcí (deskriptivních kodifikací), které by měly jednoznačně deklarovat, s jakým cílem jsou vytvořeny, jaké (komunikační) funkce upřednostňují; lingvistická obec by se měla snažit aktivně vytvářet podmínky pro dosažení tohoto cíle (zapojení komerčních nakladatelství do kodifikačního procesu, podpora soukromých vědeckých institucí či vzájemně nezávislých výzkumných týmů zabývajících se výzkumem současného jazyka v rámci stávajících bohemistických pracovišť, popisem celého spektra různých sfér použití jazyka, zejména mluveného apod.).
- 3.3 Pokud platí, že funkce, v kterých se jazyk užívá, mají formativní vliv na strukturu jazyka, pak pouze pluralita deskripcí, které jsou propracovávány s ohledem na různorodé komunikační funkce uplatňované v daném společenství, může úspěšně odpovídat na změny potřeb uživatelů jazyka.
- 3.4 KMI jako konstrukce vztahu lingvistiky, mluvčích a jazyka necílí na konkrétní vlastnosti jazyka ale lingvistickou činnost samu. Měřítkem úspěšnosti KMI proto nemůže být cílový stav jazyka. Dobré uplatňování minimální intervence se projevuje stabilní konkurencí jednotlivých funkčně odlišených kodifikací, které doporučují nestejně prostředky, mají různou periodu vydávání, různé příjemce a plynule sledují jazykový vývoj.
- 3.5 Lingvistické výstupy, výsledky empirického synchronního bádání (zejména ty, které jsou určeny veřejnosti) by se měly opírat o čistou deskripci, objektivní kritéria a reprezentativní množství relevantních lingvistických dat; tzn.:
 - 3.5.1 Hodnotit jazykové jevy podle objektivně zjistitelných a měřitelných kritérií, to jsou zejména: frekvence, mluvenost/psanost, regionální příznakovost (příp. celonárodnost).
 - 3.5.2 Naopak nepřipustná jsou obecně taková hodnocení, která nejsou jednoznačně vyvoditelná z jazykových dat nebo předpokládají nějaké apriorní znalosti. Jedná se např. o postoje uživatelů jazyka, které se dokonce mohou rozcházet s jejich reálným řečovým chováním (tyto postoje jsou získané ve škole a tudíž ve shodě s převládající intervenční praxí), spisovnost-nespisovnost prostředku (viz 2.5.2) či formálnost-neformálnost situace, v níž je prostředek používán apod.
 - 3.5.3 Lingvistické zkoumání by se nemělo omezovat na kodifikovaný (spisovný) jazyk, protože kodifikace pak přestává být popisem a stává se kontrastivní (což je inherentní rys současného preskriptivismu, viz 2.5.5). Jakýkoli lingvistický koncept či popis, který platí pouze v rámci kodifikovaného jazyka, je třeba odmítnout jako neúplný.
 - 3.5.4 Spolehlivá lingvistická data jsou badateli přístupná v dostatečném množství pouze v rozsáhlých a reprezentativních korpusech. Zkoumání založené na nedostatečném sběru dat by nemělo být považováno za relevantní. (Je třeba řádně zjistit, v jakých ohledech může lingvista být sám sobě informantem a v jakých otázkách nikoli.).

4. Jak postupovat při přechodu ze současného stavu k minimální intervenci?

- 4.1 V prvé řadě je nutné, aby byla co nejméně oslabena intenzita, s jakou současná monopolní kodifikační intervence na jazyk a mluvčí působí.
 - 4.1.1 Jelikož není pravděpodobné, že by intervenční tlak polevil pouze s konstatováním lingvistů, že kodifikace přestává být preskriptivní, je třeba tohoto cíle dosáhnout pomocí plurality vzájemně si konkurujících deskriptivních kodifikací, které by měly stejnou prestiž jako ta stávající (založenou např. na vysoké odborné úrovni zpracování) a které by byly podloženy studiem objektivních dat (zejména na mluvené formě jazyka). Tyto konkurenční kodifikace by měly předestřením existujících variant rozvolnit přesvědčení mluvčích o jedné správné variantě (a ostatních špatných).
 - 4.1.2 K oslabení autority současné preskriptivní kodifikace je nutné přestat vydávat stávající nejvlivnější kodifikační příručky (zejména Pravidla českého pravopisu, která by mohla být považována za logo současné intervence a preskriptivismu); důležité je veřejné vyhlášení toho, že v současné podobě už tato kodifikace nebude nikdy vycházet.
 - 4.1.3 Stávající monopolní kodifikace by se měla „rozpadnout“ na menší příručky, které by popisovaly jednotlivé oblasti a funkce jazyka. Tyto pluralitní deskripce věnované jednotlivým funkcím či stylovým žánrům by si v poměrných oblastech významně konkurovaly, a tím snižovaly celkovou míru lingvistické intervence do jazyka.
- 4.2 Při vytváření konkurenčních kodifikací je třeba zvláště pečlivě zdůrazňovat, že se jedná o deskripci a že konečné rozhodnutí o volbě jazykových prostředků je vždy na autorovi daného textu.
- 4.3 Jazyková výchova ve školách by se měla zaměřovat především na komunikační schopnosti žáků v celé škále komunikačních funkcí. V nižších ročnících se jedná o nácvik jednoduchých komunikačních situací, ve vyšších pak o řešení složitějších slohových zadání. Školská výchova by měla na základě plurality deskripcí předestřít studentům celé spektrum komunikačních a vyjadřovacích možností jazyka, nepodryvat jejich orientaci ve spontánně ustavených jazykových normách, kterou získávají v rámci osvojování mateřského jazyka, a informovat o územním a sociálním rozrůznění jazyka (rozvíjení jazykové tolerance).
- 4.4 Pro korektorskou praxi a jazykové poradenství by měla být závazná znalost celého spektra konkurujících si kodifikací. Korektorovo doporučení jedné z deskripcí (či modifikace jedné z nich) klientovi by se mělo opírat o detailní znalost individuálních komunikačních záměrů daného projevu. Potenciálně je korektorská činnost zárodkem další deskriptivní kodifikace (ve stylu „jak píšeme v naší redakci“).
- 4.5 KMI by mohl být stejně jako podobné předešlé lingvistické snahy, které byly vždy mylně a hystericky interpretovány jako pokus o zrušení spisovné češtiny, v tomto smyslu chápán. Pravda je ovšem taková, že pokud se lingvisté rozhodnou pro minimální intervenci, vliv na spisovnou češtinu (resp. její existenci) bude rovněž minimální. Pokud spisovná čeština, resp. širě chápaná čeština standardní, reálně existuje (tedy není to jen jazyk popsáný v kodifikaci), její inventář, způsoby použití i společenská prestiž jejích prvků bude minimálně změněna oproti stavu v jakém se reálně (tedy nezávisle na tom, jak je dnes popsána v kodifikačních příručkách a jak o ní soudí současní lingvisté) dnes nachází.

Každý z bodů je v druhé části této práce podrobně rozebrán s odkazy na prameny a příslušnou literaturu a s podrobným vysvětlením stěžejních pojmů. První část KMI se věnuje obecným předpokladům fungování KMI (podle Teorie intervencí má každý koncept jazykové regulační činnosti více či méně axiologická východiska). KMI proto specifikuje, jaké premisy a axiomy jsou v jeho rámci požívány. Druhý oddíl KMI se věnuje kritice v současnosti převládajícího konceptu jazykové kultury, jak byl definován zakladateli PLK ve 30. letech.

Intervencionalismus Teorie jazykové kultury a nedefinování stěžejních pojmů způsobují, že koncept není jednoznačně aplikovatelný (v těchto případech je možné v kodifikační praxi s jazykem svévolně zacházet), je nezdůvodněně preskriptivní a není schopen uspokojivě řešit otázku jazykového vývoje. Třetí část KMI se věnuje ideálnímu stavu jazykové a kodifikační praxe v podmínkách minimální intervence. Základním stavebním prvkem v celé konstrukci KMI je pluralita deskriptiv, které mluvčím předkládají variabilitu prostředků a minimalizují tak preskriptivní tlak. Poslední část KMI je věnována přechodu od současné intervenující situace k prostředí méně intervenčnímu.

Měření preskriptivismu

Další části jsou věnovány korpusovým rozborům problémů, které jsou naznačeny v Teorii intervencí nebo v Konceptu minimální intervence. Třetí část se tak věnuje *měření preskriptivismu*. Vychází z předpokladu KMI, že průvodním jevem preskriptivismu je odchylka normativu od běžného úzu.

Výsledky měření na korpusech SYN2005 a Oral2006 poukazují na určitou míru preskriptivismu, která ovšem není dosud přesně kvantifikovatelná. Zejména v porovnání s mluveným jazykem a při zjištění variability, kterou jazykový systém psaného jazyka projevuje, se ukazuje, že kodifikace restringuje vyjadřovací možnosti uživatelů do značné míry. Přesnější výsledky bychom získali pomocí dat, která by byla sesbírána na materiálu, který neprošel korekturou a který by byl přesněji morfologicky označován a lemmatizován.

Na závěr této části je uveden seznam 100 nejfrekventovanějších slov, která byla spell-checkerem označena za nekodifikovaná, v korpusech psaného jazyka (SYN2005) a mluveného jazyka (Oral2006).

Měření dopadu intervencí

Ve čtvrté části práce je popsán *dopad kodifikačních intervencí na jazykový vývoj*. Na téměř půlmiliardovém korpusu textů z publicistiky je ukazován vývoj některých jevů, do jejichž úzu kodifikace v roce 1993/1994 zasáhla. Výsledky ukazují, že největší dynamiku vývoje mají ty zkoumané lexikální/morfologické/pravopisné jevy, které nebyly ovlivněny změnou kodifikace v letech 1993/1994. Tento fakt je možné interpretovat tak, že a) kodifikační intervence nezpůsobuje větší změny v jazyce a/nebo b) nereaguje na změny v jazyce probíhající. Interpretace možnosti a) odpovídá tomu, že kodifikační intervence často není imanencí vývoje přijata (vyvstává pak otázka po jejím smyslu). Možnost b) ukazuje na fakt, že kodifikace řízená TJK navzdory proklamacím nereaguje pružně na změny, které v jazyce probíhají (kodifikace není záznamem spisovné normy), ačkoli nabízení alternativních prostředků mluvčím je z hlediska KMI prostředkem ke snížení preskriptivního tlaku. Vybrané morfologické/pravopisné jevy, do jejichž statutu kodifikace v letech 1993/1994 intervenovala, často nevykazují trend, který by odpovídal kodifikačnímu zásahu.

Pro celkové zhodnocení toho, jak kodifikační intervence na současný jazyk skutečně působí, by bylo vhodné srovnat současný stav jazyka s jazykem, který kodifikační intervencí není zatížen. Takové srovnání nemáme přímo k dispozici. Nejblíže jazyku nezatíženému kodifikační intervencí bude zřejmě spontánní mluvený dialogický jazyk v neveřejných a neficiálních situacích (což splňují sondy v korpusu Oral2006). Produkce těchto promluv nepodléhá takové sebekontrolě (neprochází ani korektorskou úpravou) jako u psaných publicistických textů, na kterých jsme kodifikační intervence zkoumali, je navíc spontánní a předem nepřipravená. Jednou z možností, jak celkově poznat podíl kodifikační intervence na podobě zkoumaných publicistických textů, je tak porovnat tyto texty s mluveným jazykem.

Odlíšnost mluveného a psaného jazyka však může být dána dvěma faktory. Jednak zde může hrát roli inherentní odlíšnost mluvené a psané formy (jinak mluvíme a jinak píšeme), která je vlastní všem jazykům, které mají písemnou formu, a jednak může být rozdíl způsoben mírou připravenosti, spontánnosti a uvědomovanosti produkce textů, tedy i mírou dodržování

kodifikačních zásad při produkci. Jelikož se na mluvenostním charakteru textů z korpusu Oral2006 nepodílejí pouze prostředky nekodifikované češtiny (Cvrček připravuje se 1), je pravděpodobné, že rozdíl psaného a mluveného jazyka bude dán oběma faktory. Tedy jistotou (nezanedbatelnou) měrou se kodifikace podílí (vedle jiných faktorů) na tom, že psaný jazyk je odlišný od mluveného, tedy jazyk zatížený kodifikační intervencí od jazyka takto nezatíženého.

Na srovnání mluveného a psaného jazyka je možné ukázat, že kodifikační intervence udržuje spisovnost psaných projevů, brání pronikání jevů, které jsou ve spontánním (tedy kodifikací tolik neovlivněném) jazyce běžné, do psané formy.

Kodifikační změny se tak dějí pouze v okrajových oblastech (co do frekvence upravených jevů), kde to z hlediska vývoje jazyka není potřeba. Tyto změny nejsou odpovědí na jazykový vývoj (ačkoli rozšíření kodifikace o další dublety je jistě pozitivní), který by si danou změnu vyžadoval, ale spíše iniciátorem jazykových změn, což nepůsobí pozitivně na stabilitu jazyka. V jiných případech kodifikační změna není imanencí vývoje přijata vůbec, zůstávají proto otázky po smyslu jazykové regulace.

Ukázka neintervenciálního popisu

Poslední část je *ukázkou neintervenciálního popisu*. Podává tak výsek z gramatického popisu české konjugace, který je zpracován na korpusu psaného a mluveného jazyka a který je určen pro střední školy a veřejnost. V této praktické části se projevuje aplikovatelnost celého Konceptu minimální intervence.

Theory of Interventions

Theory of Interventions was elaborated as a general methodological and sociolinguistic theory describing 1) influences which can change the language development (types of intervention, their effect and their classification) and 2) the possible ways how to design relationship between linguists, speakers and language.

According to this theory, language is an object which is exposed to interventions (metaphor of an Brownian motion from physics, p. 19). Among other possible divisions, interventions can be of two types: individual and institutionalized (p. 18).

Individual interventions include processes of (self-)censorship, proofreading or language management in media. These interventions create a spontaneous order, they are plural and variable. Therefore they mutually interfere and their impact is very small or none (they almost never influence the immanent evolution of language). On the other hand, institutionalized interventions include processes leading to standardization of language, language education or language politics. Impact of institutionalized interventions can influence development of language, because they are monopoly and because of their authority.

According to these findings we can think about possible ways how to construct the relationship between linguists, speakers and language. Theory of Interventions developed for this purpose a classificatory system, which is based on five binary oppositions (p. 21). This classification can be used to measure the “rate of interventionism” in the language community:

1. How speakers perceive interventions of linguists: as imperative (+) or indicative (-).
2. What is the intention of linguists when they intervene into the language development (e.g. by creating codification): proscriptive/prescriptive (+) or descriptive (-).
3. Is there a description of the language which is available to the speakers: description exists (+) or description does not exist (-).
4. Is there a plurality of codifications: monopoly codification (+) or pluralism of codifications (-).
5. From what kind of source the authority of intervention arises: given by law (+) or given by tradition (-).

By this classification we can divide the language situations according to their interventionism (the more +’s the situation gets, the more interventionist is).

Theory of Interventions, as a framework for concepts of linguistic regulatory activities, suggests also the system of demands on these concepts (p. 26). These requirements have to be met by the concepts in order to be applicable. Demands are of two types formal and content.

Formal demands on concepts of linguistic regulatory activities are in agreement with general demands on scientific theories (they arise from the Popper’s notion of non-contradictoriness):

- 1) Requirement of intelligibility
- 2) Requirement of explicitness
- 3) Requirement of independence of notions
- 4) Requirement of frankness

Requirement of intelligibility accentuates the principle by which all basic notions of the concept have to be properly defined. Requirement of explicitness demands that all processes involved in regulatory activities have to have unambiguous application. The third requirement of independence of notions demands that concept should avoid the methodological mistakes also known as *circulus vitiosus*. The last requirement of frankness is the matter of ethics: concepts of linguistic regulatory activities should frankly declare the rate of interventionism which they presuppose.

Content demands of Theory of Interventions on concepts of linguistic regulatory activities consist of three contentual areas, which constitute the basic points of regulation:

- A) Authority
- B) Evaluation
- C) Implementing of regulation

Linguistic regulatory activities consist of dividing language means into two groups: means which are according to a concept acceptable and which are not. Thus the concepts have to specify the authority which is possible to make this decision. The second contentual requirement of evaluation of language means is closely associated with authority. Each concept should specify (by definition) the method of deriving the evaluation from authority and the ways of evaluation used in the concept. The last requirement deals with the practical question of implementing the regulation. Specification of these points is necessary for application of the concept and therefore each concept should deal with them.

Definitions

Intervention

Intervention is, generally speaking, anything which is able to influence natural language development (this pressure on language is usually pursued by a member of the language community). Intervention, in the broadest sense, can be identified with any metalanguage activity. Interventions assume that there is a source of intervening and its target (target is usually a language mean which should be eradicated or somehow e.g. stylistically changed). Two types of intervention are important for the Theory of Interventions dividing them by the criterion of intensity: institutional interventions and individual interventions. The former ones are especially processes leading to standardization of language, language education or language politics, whereas the latter ones (individual interventions) include processes of (self-)censorship, proofreading or language management in media.

Linguistic regulatory activities

These are activities of codificational authorities in their institutional language management. These activities are mainly institutional interventions (as codification of language, language law etc.). At the same time it can be viewed as a practice of particular linguistic regulatory concept (i. e. translation of theoretical viewpoint to practice).

Codificational authorities

Authorities (usually linguists) who are able to produce institutional interventions (i.e. higher-order interventions than individual). These authorities can be represented by a set of possible authors of institutional interventions.

Sanction

Sanction is generally speaking (in case of communication) every negative behavior/answer of recipient (or community) to an utterance, eventually overt rejection of some linguistic means. This can grow up to discommunication or to disqualify speaker/writer from the discourse. Sanctions are widely used at schools, in case of language law, sanctions may be of juristic type.

Codification

Codification, in the broadest sense, is an output of linguistic research which is available for members of the language community. Codification is thus connected with existence of linguistics in the community and generates at least minimal interventional pressure on the language and speakers.

Prescriptive codification

Codification which dictates language means (intervenes in language, regulates language) is an output of linguistic research which is available for members of the language community and has intention to be imperative; this imperative nature is hardly compatible with plurality of codifications (it tends to be monopoly). Perception of this type of codification may be various (from indicative to imperative modality), but this doesn't change anything on fact of its prescriptiveness.

Descriptive codification

Codification which describes language means (advises or recommends) is an output of linguistic research which is available for members of the language community and has intention to be indicative. That is why this type of codification may exist in situation of various other codifications. As well as prescriptive codification this type of codification may be perceived as indicative or imperative (despite its intention).

Literary language

Although literary language was the central notion of the Prague Linguistic Circle's Theory of the Cultivation of language, it has never been defined. There are two possible approaches to this notion: 1) Literary language is language which is codified (literariness is an attribute of a mean which is codified); 2) Literary language is language standard, which is observable in the real usage and determinable by unambiguous criteria.

The Concept of Minimal Intervention

1. What is the Concept of Minimal Intervention (CMI)?

- 1.1 CMI is a “methodological bill” concerning linguists and their approach toward the language and its speakers.
- 1.2 Within the framework of Intervention Theory, CMI represents one possible approach to language, adopting a concrete approach, and implying programmatic character.
- 1.3 CMI prerequisites are:
 - 1.3.1 There is no reason why linguistics should by its interventions infringe the language development, and disqualify thus speakers for their (natural) linguistic behavior, or purvey arguments for their disqualification.
 - 1.3.2 The language has been evolving (by means of variations and oscillation between variations) into a sensible instrument of communication spontaneously and independently, needing no assistance from linguists.
 - 1.3.3 The arbitrary nature of language means draws on their usage, and involves the ways of using the constituents (including their style characteristics and variety affiliation); it is thus beneficial for neither language development, nor its speakers when linguistics violates by its (institutionalized) interventions the very fact of this choice taken by majority.

2. Why is it necessary to replace the existing “Theory of the Cultivation of Language” (TCL) with a different concept?

- 2.1 The TCL has not succeeded in shielding the influence of purism on the language situation; this is indicated by the interventionist nature of the TCL (especially the prescriptive codification, cf. 2.5.1) and by the unchanged attitude toward the assessment of language means (the “literary” and “non-literary” division of the language means, cf. 2.5.2).
- 2.2 The contemporary linguistics does not have at its disposal objective data judging the influence of contemporary interventions; it should thus not intervene into language development. There is no reason for these interventions (there has been so far no irrefutable proof that either language or speakers’ community are in need of them, cf. 1.3.2). The burden of proof, is however, on the advocates of intervention (interventionists should prove the need for intervention before they start exercising it).
- 2.3 The TCL defends “theoretical interventions” in language by the need of language cultivation. It assumes (with no observations available that would support or contradict this) that the contemporary language is not cultivated enough. Linguistics has no objective criteria for assessing what is right (desirable, literary, refined etc.), and has thus no meaningful backing for such interventions. Currently, moreover, there is an inconsistency in the very concept of language cultivation (its inner discrepancy and incompleteness), and its troublesome application. (cf. 2.5)
- 2.4 The TCL has failed as a platform where various opinions regarding interventions would develop. All endeavors of systemic criticism challenging the concept of language cultivation have been regarded with suspicion, and the intentions of their authors viewed as “too radical”.
- 2.5 Contemporary intervention practices seem to have failed because of the following:
 - 2.5.1 Due to the prescriptive nature of codification intervention, the speakers’ utterances are being disqualified merely because they diverge from the codification. Prescriptivism thus creates justification of the right to sanction language behavior which would evade sanctioning had reasons been objective

(when, for example, the utterance complies with usage and is – as far as the desired goals of communication are concerned – well-founded a functional).

- 2.5.2 No clear essence of literary language or literariness is to be derived from the TCL papers; no unfailing definition of “literariness” has been granted that would safeguard to distinguish objectively this feature in a single mean. It is thus not clear, whether (or to what extent) is the literary language the subject of the codification process (with codification just recording it) or the very result of codification activities (literary language as performed by codification). The original purist subjective evaluation of language means which employed the dichotomy correct-wrong has been simply replaced with another, subjectively grounded terminological pair, literary and non-literary, providing no larger revision in the attitude of assessing language means.
- 2.5.3 Neither has the TCL articulated the final goal of the cultivation practice (even if that represented unattainable ideal), nor the means of assessing whether the intervention practice is drawing near or receding from this goal.
- 2.5.4 The TCL papers are clear in stating that “literariness” is neither necessary nor sufficient condition for producing cultivated utterances. Current mode of interventions which pursues the distinction between the literary and non-literary constituents provides thus no adequate answer to the claims the TCL had resolved to solve, i.e. assisting cultivated conduct in language.
- 2.5.5 The interventional ends do not meet the means also in the scope of codification which stresses only problematic phenomena (cf. “contrastive” nature of current codification – the description is selective, attentive to areas where speakers err), and focuses merely on certain layers (morphology, spelling, pronunciation, less prescriptively in vocabulary).
- 2.5.6 There also is a discrepancy between the invariable support of the foundations and instruments of the TCL, and the common lament (shared by linguists and laymen) over the “decline” of language and individual utterances
- 2.5.7 Prescribed language must be taught at schools (disputable is, above all, whether such a training is beneficial for the students’ actual communication competence).
- 2.5.8 The current intervention practices involve periodical changes of codification regulations and cause thus discontinuity in language. Some speakers are affected by such changes several times in their lives.

3. What does the CMI approach to language represent?

- 3.1 CMI is delimited by the endeavor to minimize linguists’ interventional pressure on language and its speakers; the CMI’s goal is to bring language situation as close to the condition which is marked by the existence of spontaneously constituted order of lingual and communication norms speakers have appropriated when acquiring their mother tongue, and which is “only” passively recorded by linguists.
- 3.2 Since the zero intervention is irreconcilable with the existence of linguistics as the science investigating language and presenting to the public the fruit of research, it is necessary to deliberately weaken potential linguistic interventions by the pluralism of descriptions (descriptive codifications) which should expressly declare the goals they pursue, what (communication) functions they favor; linguistic community should strive to create favorable conditions in order to attain this goal.
- 3.3 If it holds true that function has formative influence on the structure of language, then only plurality of descriptions elaborated with respect to various communication functions exercised in the given society can successfully respond to speakers’ needs.

- 3.4 CMI as a construction of relation between linguistics, speakers and language does not address concrete properties of language, but the linguistic activity itself. CMI's measure of success is thus not the target condition of language. Sound application of minimal intervention is thus expressed by the stable competition of individual, functionally distinct codifications, which suggest dissimilar means, are published at various time periods, have various recipients, and continuously track language development.
 - 3.5 Linguistic outputs, results of empirical and synchronic research (especially those intended for general public) should be based solely on pure description, objective criteria, and representative quantum of relevant linguistic data, that is:
 - 3.5.1 Assess language phenomena by objectively traceable measurable criteria, i.e. especially: frequency, spoken / written form, regionally-tinted (or nationwide).
 - 3.5.2 On the other hand, unacceptable are those assessments which are not positively deducible from language data or assume a priori knowledge. Like, for example, attitudes of speakers that often diverge from their actual speech behavior (those attitudes were acquired at school, complying thus with the predominant interventional practice), literariness vs. non-literariness of the language mean (cf. 2.5.2), or formality vs. informality of the situation the constituent enters, etc.
 - 3.5.3 Linguistic research should not limit itself to the prescribed language: codification then ceases to be descriptive and becomes contrastive (which is the inherent feature of contemporary prescriptivism, cf. 2.5.5). Any linguistic concept or report valid only within the limits of the codified language should be dismissed as incomplete.
 - 3.5.4 Solely extensive and representative corpuses provide researchers with reliable linguistic data to satisfactory measure. Research based on insufficient collection of data should not be regarded as relevant. (It is important to find out clearly in what respect linguists can be their own informants, and in what respect they can not.)
- 4. How to proceed from present situation to minimal intervention?**
- 4.1 It is, first of all, necessary to weaken to lowest possible degree the intensity by which present monopoly codification intervention affects language and speakers.
 - 4.1.1 This task could be fulfilled by competing descriptive codifications which would enjoy the same prestige as the current one (i.e. works employing highly professional qualities) and which would be supported by study of objective data (especially of the spoken form of language). These competing codifications should by the very presentation of existing variations loosen the speakers' conviction about the one and only right variant (with other variants being wrong).
 - 4.1.2 In order to weaken the authority of the current prescriptive codification, it is necessary to stop publishing the most influential of existing codification handbooks. It is important to stress publicly that this codification will never again assume the same form.
 - 4.1.3 Present monopoly codification should "fall apart" with smaller handbooks appearing which would record various individual levels and functions of language. The border areas of such pluralist descriptions, dedicated to individual functions or stylistic genres, should compete significantly.
 - 4.2 When creating competing codifications it is necessary to stress that we are dealing with description, and that it is always the author of given text who takes final decision in selecting the language constituents.

- 4.3 School education should focus especially on communicative abilities of students, covering full scale of communication functions, with elementary communication functions practiced in the lower grades, and solving more complex stylistic tasks in the higher grades. School education should, based on the plurality of descriptions, expose to students the whole range of communication and expressive means of language, and not undermine their natural orientation in the spontaneously established language norms they have appropriated while acquiring their mother tongue, and inform about the territorial and social differentiation of language (develop language tolerance).
- 4.4 For the proofreading practice and language consulting, knowledge of the whole range of competing codifications should be binding. Proofreader's recommendation of one of the descriptions (or adjustment of such a description) to the client should be based on a detailed conversance with individual communication intentions of the given utterance. Potentially, the proofreading activities should plant a seed of another descriptive codification ("this is our stylistic line").
- 4.5 CMI could be, like similar preceding linguistic endeavors regarded as an attempt to cancel literary Czech, perceived in such strain. Truth is, however, that if linguists decide upon minimal intervention, the influence on literary Czech (its very existence, respectively) will also be minimal. If literary Czech tangibly exists (if it is not just language described in codification), its inventory, modes of usage and social prestige will change minimally as contrasted to the situation in which it really (that is, independent from its descriptions in codifications and attitudes of contemporary linguists) exists today.

Das Konzept der minimalen Intervention

1. **Was versteht man unter dem Konzept der minimalen Intervention (KMI)?**
 - 1.1 Das KMI ist „methodologischer Kodex“ der Einstellung der Linguisten zu Sprache und Sprechern.
 - 1.2 Das KMI repräsentiert im Rahmen der Theorie der Interventionen eine der möglichen Einstellungen zur Sprache, es stellt also eine konkrete Stellungnahme dar, die einen Programmcharakter impliziert.
 - 1.3 Voraussetzungen des KMI:
 - 1.3.1 Es gibt keinen Grund, warum Linguistik in die Entwicklung einer Sprache mit ihren Interventionen eingreifen, und so Sprecher für ihr (natürliches) Sprachverhalten disqualifizieren (oder Argumente für ihre Disqualifizierung bieten) sollte.
 - 1.3.2 Sprache entwickelt sich (mittels Varianten und der Oszillation zwischen ihnen) zu einem zweckmäßigen Kommunikationsmittel spontan und selbstständig, ohne Assistenz der Linguisten.
 - 1.3.3 Der aus dem Usus resultierende konventionelle Charakter der Sprachmittel betrifft die Anwendungsweise von Einheiten (u.a. also auch ihrer Stilcharakteristika und der Gebildezugehörigkeit); ein Eingriff der Linguistik in dieses Prinzip der Mehrheitswahl durch ihre eigenen (institutionalisierten) Interventionen ist also weder für Sprecher noch für eine natürliche Sprachentwicklung nützlich.
2. **Warum ist es notwendig, die bestehende Sprachkulturtheorie (SKT) durch ein anderes Konzept zu ersetzen?**
 - 2.1 Der SKT gelang es nicht, den Einfluss des Purismus auf die Sprachsituation zu separieren; ein Zeichen dessen ist der Interventionscharakter der SKT (v.a. die präskriptive Kodifikation, s. 2.5.1) und die unveränderte Einstellung zur Bewertung der Sprachmittel (Unterscheidung der Sprachelemente zwischen hoch- bzw. umgangssprachlich, siehe 2.5.2).
 - 2.2 Die gegenwärtige Linguistik verfügt nicht über eine objektive Beurteilung der Auswirkung von gegenwärtigen Interventionen, deswegen sollte sie nicht in die Sprachentwicklung eingreifen. Es gibt keinen deutlichen Grund für diese Interventionen (es wurde bisher kein unerschütterlicher Beweis erbracht, dass sie für die Sprache oder für die Gemeinschaft von Sprechern erforderlich sind, s. 1.3.2) Die Last des Beweises liegt dabei an ihren Verteidigern (die Linguisten sollten die Notwendigkeit irgendwelcher Intervention beweisen bevor sie ihre Durchführung anfangen).
 - 2.3 Die SKT verteidigt „theoretische Eingriffe“ in die Sprache vor allem durch ihre Kultivierung. Es wird vorausgesetzt (ohne Beobachtungen zur Verfügung zu haben, die es beweisen oder widerlegen), dass die Gegenwartssprache ungenügend kultiviert ist. Die Linguistik verfügt jedoch nicht über objektive Kriterien für eine Bewertung dessen, was in einer Sprache richtig (wünschenswert, hochsprachlich oder kultiviert usw.) ist, deshalb darf sie auf diese Weise in die Sprache nicht eingreifen. In gegenwärtiger Situation sprechen gegen solche Interventionen, die die SKT vorschlägt, vor allem noch Unstimmigkeiten im Konzept der Sprachkultivierung selbst (seine innere Widersprüchlichkeit und Lückenhaftigkeit) und Probleme mit seiner Durchsetzung. (s. 2.5)
 - 2.4 Die SKT hat sich als eine Plattform für die Entwicklung der Anschauungen bezüglich der Problematik der Interventionen nicht bewährt, in einigen Zeitabschnitten wurde sie sogar dogmatisch gebaut. Alle Bemühungen um eine systematische Kritik des Konzeptes der Sprachkultivierung wurden meistens verdächtig wahrgenommen und die Absichten seiner Autoren „radikal“ angesehen.

- 2.5 Die gegenwärtige Interventionspraxis scheint vor allem aus folgenden Gründen versagt zu haben:
- 2.5.1 Dank dem Einfluss des präskriptiven Charakters der Kodifizierungsintervention kommt es zur Disqualifikation von Äußerungen der Sprecher lediglich auf Grund deren Abweichung von Kodifizierung. Präskriptivismus schafft also ein Gefühl der Berechtigung der Sanktionen auch für ein Sprachverhalten, das aus objektiven Ursachen nicht sanktioniert werden müsste (wenn es beispielsweise in Übereinstimmung mit Sprachusus ist oder vom Standpunkt der ausgewählten Kommunikationsziele aus nicht unberechtigt oder ohne Funktion ist).
 - 2.5.2 In der Literatur über die SKT ist das Wesen der Hochsprache oder des Phänomens der Hochsprachlichkeit nicht klar; eine nichtversagende Definition von Hochsprachlichkeit, die garantieren würde, dass sie beim konkreten Element objektiv erkennbar wäre, wurde im Rahmen der SKT nie gegeben. Deswegen ist es nicht klar, ob (oder in welchem Maße) die Hochsprache Gegenstand des Kultivierungsprozesses (von der Kodifizierung nur erfasst) oder Ergebnis einer Kultivierung (die Hochsprache wird durch Kodifizierung geschaffen) ist. Ursprüngliche puristische subjektive Bewertung der Sprachmittel mit Hilfe von Dichotomie richtig-falsch wurde also nur ersetzt durch ein anderes subjektiv fundiertes terminologisches Paar hochsprachlich - umgangssprachlich ohne irgendwelche umfangreichere Revision der Einstellung zur Bewertung der Mittel.
 - 2.5.3 Die SKT hat weder das Ziel der Kultivierungstätigkeit (auch wenn es nur ein unerreichbares Ideal repräsentierte) noch die Art und Weise von Ermittlungen, ob sich die Interventionspraxis diesem Ziel nähert oder davon entfernt, je genau spezifiziert.
 - 2.5.4 Aus der Literatur über die SKT ergibt sich, dass Hochsprachlichkeit keine notwendige oder genügende Bedingung für eine Schaffung von kultivierten Äußerungen darstellt. Die gegenwärtige Praxis der Interventionen in Richtung der Unterscheidung zwischen hoch- bzw. umgangssprachlich gibt also keine adequate Antwort auf Forderungen, die die SKT zu lösen vorhatte, und zwar Pflege für kultiviertes Sprachverhalten.
 - 2.5.5 Zum Auseinandergehen der Ziele mit den Mitteln der Intervention kommt es auch im Ausmaß der Kodifizierung, die sich nur auf problematische Erscheinungen konzentriert (sogenannte Kontrastivität gegenwärtiger Kodifizierung – die Beschreibung ist selektiv und im Hinblick darauf, wo man oft Fehler macht) und nur auf einige Ebenen (Morfologie, Rechtschreibung, Aussprache, weniger präskriptiv Wortschatz).
 - 2.5.6 In gegenseitiger Diskrepanz stehen auch ständige Unterstützung von Ausgangspunkten und Instrumenten der SKT und häufige Klagen (sowohl der Linguisten als auch der Laien) über den „Verfall“ von Sprache und Äußerungen. In welchem anderen Gebiet der Menschenforschung würden wir die langfristige Benutzung der Sprachmittel tolerieren, die laut der Benutzer selbst ihre Wirkung meidet?
 - 2.5.7 Die präskribierte Sprache trägt eine Notwendigkeit mit sich, sie an Schulen zu erlernen (diskutabel ist vor allem der Beitrag solchen Trainings für praktische kommunikative Fähigkeiten der Studenten).
 - 2.5.8 Die Interventionen der Gegenwart verursacht mit ihrer periodischen Änderung der Kodifizierungsvorschriften eine Diskontinuität in der Sprache. Einige Sprecher werden von diesen Änderungen auch mehrmals im Leben getroffen. Im Falle der „unintervenierten“ Sprachentwicklung laufen die Änderungen mit dem Tempo, das der Halbzeit der Normänderung selbst entspricht.

3. Welche Einstellung zur Sprache repräsentiert das KMI?

- 3.1 Das KMI ist gekennzeichnet durch Bestrebungen, den Druck der Linguisten auf Sprache und Sprecher zu minimalisieren; das Ziel des KMI ist es, eine Sprachsituation am meisten einem natürlichen Zustand anzunähern, in dem es eine spontan konstituierte Ordnung von Sprach- und Kommunikationsgewohnheiten gibt, die sich Sprecher beim Erlernen der Muttersprache aneignen und die durch Linguisten „nur“ passiv aufgezeichnet wird.
- 3.2 Da die Nullintervention mit der Existenz der Linguistik als Wissenschaft über Sprache, die der Öffentlichkeit Ergebnisse ihrer Forschung präsentiert, unvereinbar ist, ist es notwendig, potentielle Interventionen von Seiten der Linguistik durch die Pluralität der Deskriptionen (deskriptiver Kodifikationen) bewusst zu schwächen; diese konkurrierenden Kodifikationen sollten eindeutig deklarieren, mit welchem Ziel sie geschaffen wurden und welche (kommunikative) Funktionen sie bevorzugen; die Linguistengemeinde sollte sich bemühen, Bedingungen für das Erreichen dieses Ziels aktiv zu schaffen (Miteinbeziehung der Kommerzverlage in den Kodifizierungsprozess, Unterstützung der privaten wissenschaftlichen Institutionen oder der voneinander unabhängigen Forschungsteams, die sich mit der Forschung der Gegenwartssprache im Rahmen der bestehenden linguistischen Forschungsstellen, mit der Beschreibung des ganzen Spektrums der verschiedenen Sphären der Sprachverwendung, vor allem der mündlichen u.a. befassen).
- 3.3 Sollte es gelten, dass eine Funktion einen formativen Einfluss auf die Struktur der Sprache ausübt, dann kann nur eine Pluralität von Deskriptionen, die mit Hinblick auf heterogene, in konkreter Gemeinschaft zur Geltung gebrachte kommunikative Funktionen erarbeitet werden, auf veränderte Bedürfnisse der Sprecher erfolgreich reagieren.
- 3.4 Das KMI als eine Konstruktion des Verhältnisses zwischen Linguistik, Sprechern und Sprache adressiert nicht konkrete Eigenschaften einer Sprache, sondern die linguistische Tätigkeit selbst. Der Maßstab des Erfolgs des KMI kann deshalb nicht der Zielstand einer Sprache sein. Eine gute Anwendung der Prinzipien der minimalen Intervention in Praxis kommt also in stabiler Konkurrenz einzelner funktionell abweichenden Kodifikationen zum Ausdruck, die ungleiche Mittel empfehlen, in verschiedenen Zeitperioden publiziert werden, verschiedene Rezipienten haben und der Sprachentwicklung kontinuierlich verfolgen.
- 3.5 Linguistische Produktion, Ergebnisse der Forschung (vor allem jene, die für die Öffentlichkeit bestimmt sind), sollten sich auf reine Deskription, objektive Kriterien und eine repräsentative Menge von relevanten linguistischen Daten stützen, d.h.:
 - 3.5.1 Bewertung der Sprachphänomene nach objektiv ermittelnder und messbarer Kriterien, d.h. vor allem: Frequenz, Mündlichkeit/Schriftlichkeit, regionale (eventuell nationale) Differenzen.
 - 3.5.2 Auf der anderen Seite sind jene Bewertungen allgemein unakzeptabel, die aus Sprachdaten nicht eindeutig abzuleiten sind oder irgendwelche Vorkenntnisse voraussetzen. Es handelt sich z.B. um Stellungen der Sprecher, die mit ihrem realen Redeverhalten sogar auseinandergehen können (diese Stellungen eignet man sich an Schulen und deshalb in Übereinstimmung mit vorwiegender Intervenierungspraxis an), weiter um Hoch- bzw. Umgangssprachlichkeit von Sprachmitteln (s. 2.5.2), bewertende (beschränkende) stilistische Klassifikationen der Mittel oder der formale bzw. informale Charakter der Situation, in der das Mittel verwendet wird, usw.
 - 3.5.3 Die Linguistische Forschung sollte sich nicht nur auf präskribierte Sprache beschränken, da die Kodifizierung dann ihren deskriptiven Charakter verliert und kontrastiv wird (inhärenter Zug des gegenwärtigen Präskriptivismus,

s. 2.5.5) Jedes linguistische Konzept oder Beschreibung, die nur im Rahmen einer kodifizierten Sprache anwendbar sind, sollten als unvollständig abgelehnt werden.

3.5.4 Nur umfangreiche und repräsentative Sprachkorpora stellen den Forschern genug verlässliche linguistische Daten zur Verfügung. Eine Forschung, die auf unzulänglicher Datensammlung basiert, sollte als irrelevant angesehen werden. (Es ist wichtig zu ermitteln, in welchen Hinsichten Linguisten sich selbst Informanten sein können und in welchen Fragen nicht.)

4. Vorgehensweise beim Übergang von gegenwärtiger Situation zur minimalen Intervention

4.1 In erster Linie ist es nötig, jene Intensität möglicherweise zu schwächen mit der die gegenwärtige monopole Kodifizierungsintervention auf Sprache und Sprecher wirkt.

4.1.1 Da es nicht wahrscheinlich ist, dass der Intervenierungsdruck nur mit der blossen Feststellung der Linguisten nachlässt, dass die Kodifikation aufhört, präskriptiv zu sein, könnte diese Aufgabe durch eine Pluralität von sich gegenseitig konkurrierenden deskriptiven Kodifikationen erreicht werden, die das gleiche (vor allem auf hohem fachlichem Niveau der Bearbeitung basierende) Prestige wie die bestehende Kodifikation hätten und durch Studium objektiver Daten (vor allem der mündlichen Form der Sprache) fundiert wären. Diese konkurrierenden Kodifikationen sollten die Überzeugung der Sprecher über eine richtige (und weitere falsche) Variante dementieren indem sie alle existierenden Varianten präsentierten.

4.1.2 Um die Autorität der gegenwärtigen präskriptiven Kodifikation abzuschwächen ist es nötig, die Herausgabe der bestehenden einflussreichsten Kodifizierungshandbücher einzustellen; dabei ist eine öffentliche Verlautbarung wichtig, dass diese Kodifikation in der bestehenden Form niemehr herausgegeben wird.

4.1.3 Die bestehende monopole Kodifikation sollte in mehrere kleinere Handbücher „zerfallen“, die einzelne Gebiete und Funktionen der Sprache beschreiben würden. Diese den einzelnen Funktionen oder stilistischen Genren gewidmeten Deskriptionen würden in Grenzgebieten für sich gegenseitig eine starke Konkurrenz darstellen.

4.2 Beim Schaffen konkurrierender Kodifikationen ist es nötig besonders deutlich zu betonen, dass es sich um eine Deskription handelt und dass die endgültige Entscheidung über die Wahl der Sprachmittel immer am Autor des konkreten Textes liegt.

4.3 Die Spracherziehung an Schulen sollte sich vor allem auf kommunikative Fähigkeiten der Schüler konzentrieren, dabei sollte die ganze Skala der kommunikativen Funktionen einbezogen werden. In den ersten Schuljahren sollte die Fokussierung am Erlernen einfacher kommunikativer Situationen, in den höheren Jahren auf Lösung schwierigerer stilistischer Aufgaben liegen. Die Schulerziehung sollte, auf Pluralität von Deskriptionen basierend, den Studierenden das ganze Spektrum von Kommunikations- und Ausdrucksmöglichkeiten einer Sprache präsentieren, ihre natürliche Orientierung in spontan konstituierten, vor allem beim Aneignen der Mutersprache erworbenen Sprachnormen nicht untergraben und über territoriale und soziale Differenzen der Sprache informieren (Entwicklung der Sprachtoleranz).

4.4 Für die Korrekturpraxis und Sprachberatung sollte die Kenntnis des ganzen Spektrums der sich konkurrierenden Kodifikationen verbindlich sein. Die Empfehlung eines Korrektoren zugunsten einer der Deskriptionen (oder Modifikation einer von ihnen) einem Klienten sollte sich auf detaillierte Kenntnis individueller kommunikativer Ziele der konkreten Äußerung stützen. Potentiell stellt die

Korrekturtätigkeit Anfang nächster deskriptiven Kodifikation dar (im Stil „wie bei uns geschrieben wird“).

- 4.5 KMI könnte genauso wie ähnliche vorherige linguistische Bestrebungen, die immer falsch und hysterisch als Versuche um Aufhebung der Hochsprache interpretiert wurden, verstanden werden. Die Realität ist jedoch, dass wenn sich Linguisten für Minimalintervention entscheiden, wird die Wirkung auf die Hochsprache (bzw. ihre Existenz) genauso minimal sein. Sollte die Hochsprache real existieren (und nicht nur eine in Kodifikationen beschriebene Sprache sein), ihr Inventar, Art und Weisen ihrer Verwendung und auch ihr gesellschaftliche Prestige ihrer Mittel wird nur minimal verändert gegenüber dem Zustand, in dem sie sich heute real befindet (also unabhängig davon, wie sie heute in Kodifikationsjahrbüchern beschrieben ist und wie gegenwärtige Linguisten über sie denken).

Za pomoc s překlady bych rád poděkoval Z. Cvrčkové a O. Skovajsovi.

Literatura

- Adam, R.** (2004): Spisovnost/nespisovnost a pravopis. In: E. Minářová - K. Ondrášková (eds.): *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. MU. Brno, (s. 178 – 180).
- Adam, R.** (2007): K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost* 68, (s. 184 – 189).
- Adam, R.** (2007b): „Senátorka umřela.“ K jazykové kultuře veřejnoprávního televizního a rozhlasového zpravodajství. In: *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*. TU. Liberec, (s. 108 – 115).
- Anzenbacher, A.** (2001): *Úvod do etiky*. Academia - Karmelitánské nakladatelství. Praha.
- Balhar, J. et al.** (2002): *Český jazykový atlas* (4. díl). Academia. Praha.
- Bayerová-Nerlichová, L.** (2004): Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a v Praze. *Slovo a slovesnost* 65, (s. 174-193).
- Bělič, J. - Havránek, B. - Jedlička, A. - Trávníček, F.** (1961): K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné. *Slovo a slovesnost* 22, (s. 98 – 107).
- Bělič, J. - Havránek, B. - Jedlička, A.** (1962): Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému. *Slovo a slovesnost* 23, (s. 108 – 126).
- Bělič, J.** (1955): Nové údobí ve vývoji českého jazyka. *Naše řeč* 38, (s. 129 – 146).
- Bělič, J.** (1959): Bojujme za upevnování a šíření hovorové češtiny. *Český jazyk a literatura* 9, (s. 433 – 441).
- Bělič, J.** (1961): Kdo zavřel okno? Otevři ho. *Naše řeč* 44, (s. 266 – 271).
- Bělič, J.** (1964): Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. *Slovo a slovesnost* 25, (s. 11 – 26).
- Beneš, E.** (1961): Terminologická poznámka k pojmům „norma“ a „kodifikace“. *Slovo a slovesnost* 22, (s. 273-276).
- Biber, D. - Conrad, S. - Reppen, R.** (2006): *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Borovská, H. - Klímová, K.** (2006-2007): Má spisovná čeština potíže? *Český jazyk a literatura* 57, (s. 19 – 26).
- Crystal, D.** (2005): *The Cambridge Encyclopedia of Language* (Second edition). Cambridge University Press.
- Cvrček, V.** (2004): *Vývoj polemických názorů na kodifikaci češtiny po roce 1945*. Nepublikovaná diplomová práce. FF UK. Praha.
- Cvrček, V.** (2006a): Spisovnost a její zdroje. *Slovo a slovesnost* 67, (s. 46 – 60).
- Cvrček, V.** (2006b): Za ještě tvrdší kodifikační diktát? *Naše řeč* 89/1, (s. 26 – 29).
- Cvrček, V.** (2006c): *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Karolinum. Praha.
- Cvrček, V.** (2006d): Kodifikační praxe. In: *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů*. Acta Slavica et Baltica VI. FF UK. Euroslavica. Praha, (s. 16 – 35).
- Cvrček, V.** (2006e): Meze správnosti – klasifikace jazykových „chyb“. *Slovo a smysl* 3, (s. 241 – 259).

- Cvrček, V. (2007a): Spory o kodifikaci češtiny jako speciální případ lingvistické polemiky. In: *Eurolingua & Eurolitteraria 2006*. TU. Liberec, (s. 88 – 107).
- Cvrček, V. (2007b): Ke způsobu vedení diskuze o spisovné češtině. *Český jazyk a literatura* 58, (s. 26 – 30).
- Cvrček, V. (připravuje se 1): Rysy mluvenosti s použitím Bayesova teorému. Příspěvek na konferenci *Čeština v mluveném korpusu 2007*.
- Cvrček, V. (připravuje se 2): Morfologická paradigmatika a korpus. Příspěvek na konferenci *Grammar & Corpora*. 2007.
- Cvrček, V. (připravuje se 3): Koncept minimální intervence. *Slovo a slovesnost*.
- Český národní korpus - BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - DIAKORP. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - Oral2006. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Čermák, F. - Blatná, R. et al. (2005): *Jak využívat Český národní korpus*. NLN. Praha.
- Čermák, F. - Křen, M. et al. (2004): *Frekvenční slovník češtiny*. NLN. Praha.
- Čermák, F. - Sgall, P. - Vybíral, P. (2005): Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskuzi. *Slovo a slovesnost* 66, (s. 103 – 115).
- Čermák, F. - Sgall, P. - Vybíral, P. (2006): K diskuzi o standardní a „spisovné“ češtině. *Slovo a slovesnost* 67, (s. 267 – 282).
- Čermák, F. (1992 – 1993): Jak Češi mluví (ale méně už píšou). *Český jazyk a literatura* 43, (s. 177 – 179).
- Čermák, F. (1995): Slovník a jazyková kultura. In: J. Jančáková - M. Komárek - O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 208 – 211).
- Čermák, F. (1996): Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie. In: R. Šrámek (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace*. MU. Brno, (s. 14 – 18).
- Čermák, F. (1997): *Základy lingvistické metodologie*. Karolinum. Praha.
- Čermák, F. (2001): *Jazyk a jazykověda*. Karolinum. Praha
- Čermák, F. (2002): Obecná čeština: je součástí české diglosie? In: *Přednášky z běhu LŠSS*. UK. Praha, (s. 23 – 37).
- Čermák, F. (2004): Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita. In: E. Minářová - K. Ondrášková (eds.): *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. MU. Brno, (s. 12 – 17).
- Čermák, F. (2006): Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory a problémy. In: *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů*. Acta Slavica et Baltica VI. FF UK. Euroslavica. Praha, (s. 36 – 45).
- Čermák, F. (2007): Spoken Corpora Design Revisited. *Corpus Linguistics 2007*. Birmingham. (abstrakt viz http://ucel.lancs.ac.uk/publications/CL2007/abstract/17_Paper.pdf).
- Daneš, F. (1969): Kultura mluvených projevů (Její základní předpoklady a aktuální problémy). *Naše řeč* 52, (s. 95 – 109).

- Daneš, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 79 – 91).
- Daneš, F. (1992 – 1993): Čeština bez příkras a čeština v plné kráse. *Český jazyk a literatura* 43, (s. 180 – 183).
- Daneš, F. (1999a): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: O. Uličný (ed.): *Jazyk a text I. (Výbor lingvistického díla Františka Daneše)*. FF UK. Praha, (s. 289 – 296).
- Daneš, F. (1999b): Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků: Příspěvek sociolingvistický. In: O. Uličný (ed.): *Jazyk a text I. (Výbor lingvistického díla Františka Daneše)*. FF UK. Praha, (s. 249 – 263) [původně: Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968, Praha 1968 (s. 119-128)].
- Daneš, F. (1999c): Preskripcie – anebo „Nechte svůj jazyk na pokoji“? In: O. Uličný (ed.): *Jazyk a text I. (Výbor lingvistického díla Františka Daneše)*. FF UK. Praha, (s. 333 – 337). [původně in: Nebeská, I. - Macurová, A. (eds.): *Jazyk a jeho užívání*. FF UK. Praha 1996, (s. 166-174)].
- Dokulil, M. - Sgall, P. (1992): Anketa Pražského lingvistického kroužku o jazykové kultuře. *Naše řeč* 75, (s. 169 – 175).
- Dokulil, M. (1951 – 1952): K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace, *Slovo a slovesnost* 13, (s. 135 – 140).
- Dovalil, V. (2001): K souvislostem mezi jazykovou normou a varietou. *Slovo a slovesnost* 62, (s. 176 – 184).
- Dovalil, V. (2006): K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled poněkud z širší perspektivy. *Slovo a slovesnost* 67, (s. 96 – 102).
- Ferguson, Ch. A. (1996): Diglossia. In: T. Huebner (ed.): *Sociolinguistic Perspectives*. Oxford University Press. New York (Oxford), (s. 25 – 40).
- Filipec, J. - Daneš, F. (1978): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia. Praha.
- Filipec, J. - Daneš, F. (1994): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia. Praha.
- Filipec, J. (1995): Lexikální norma. *Slovo a slovesnost* 56, (s. 190 – 203).
- Fischer, R. D. S. (1994): *Makroekonomie*. SPN a Nadace Economics. Praha.
- Fundová, M. (1965): K počátkům pronikání obecné češtiny do jazyka české prózy. *Naše řeč* 48, (s. 21 – 30).
- Garvin, P. L. (1993): A conceptual framework of language standardization. *International journal of the sociology of language* 100/101, (s. 37 – 55).
- Gladkova, H. (2002): Vzestup a krize symbolických funkcí slovanských standardních jazyků. In: *Obdobja 20 – Metode in zvrsti. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana, (s. 343 – 370).
- Grepl, M. - Hladká, Z. - Jelínek, M. - Karlík, P. - Krčmová, M. - Nekula, M. - Rusínová, Z. - Šlosar, D. (1996): *Příruční mluvnice češtiny*. NLN. Brno.
- Grepl, M. (1995): K aktuálním otázkám jazykové kultury. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*, FF UK. Praha, (s. 80 – 83).
- Hajičová, E. - Schmiedtová, V. (2006): Standardní čeština a korpus. *Slovo a slovesnost* 67, (s. 262 – 266).
- Hála, B. et al. (1967): *Výslovnost spisovné češtiny I (Výslovnost slov českých)*. Academia. Praha.
- Hall, R. A. (1950): *Leave Your Language Alone!* Linguistica. Ithaca, N.Y.
- Haller, J. (2007): *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Herrmann & synové. Praha, (eds. J. Chromý - F. Martínek).
- Hammer, L. (1993): The Function of Code Switching in Prague Colloquial Czech. In: E. Eckert (ed.): *Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics*. Amsterdam – Atlanta, (s. 63 – 78).
- Hasil, J. (1999): Kauza „Česko“. In: *Přednášky z XLII. běhu LŠSS*. FF UK. Praha.

- Hartmannová, V. - Hartmannová, D.** (1994): *Pravidla českého pravopisu*. FIN. Olomouc.
- Hartmannová, V. et al.** (2000): *Pravidla českého pravopisu*. Olomouc. Olomouc.
- Hausenblas, K.** (1991): O kulturu řeči. *Naše řeč* 74, (s. 113 – 123).
- Hausenblas, O.** (1993): Nevšednost a formálnost jako podstatné rysy spisovné češtiny. *Naše řeč* 76, (s. 72 – 74).
- Havránek, B.** (1932): Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: B. Havránek – M. Weingart: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, (s. 32 – 84).
- Havránek, B.** (1947-1948): Zásady Pražského lingvistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 10, (s. 13 – 23).
- Havránek, B.** (1963a): K obecným vývojovým zákonitostem spisovných jazyků (Vývoj spisovného jazyka českého ve vztahu k vývoji národního společenství). In: *Studie o spisovném jazyce*. Nakladatelství ČSAV. Praha, (s. 90 – 100).
- Havránek, B.** (1963b): Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. *Slovo a slovesnost* 24, (s. 254 – 262).
- Havránek, B.** (1969): Teorie spisovného jazyka. *Naše řeč* 52, (s. 65 – 77).
- Havránek, B.** (1979): Retrospektivní pohled na jazykovou kulturu. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 9 – 11).
- Hladká, Z.** (1993): Co s obecnou češtinou? *Naše řeč* 76, (s. 162 – 165).
- Hlavsa, Z.** (1965): O češtině jako jazyku cizím. *Naše řeč* 48, (s. 65 – 73).
- Hlavsa, Z.** (1996): Kritéria kodifikace. In: R. Šrámek (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace*. MU. Brno.
- Homoláč, J. - Nebeská, I.** (2000): Příspěvek ke kritické analýze pojmu jazyková norma. *Slovo a slovesnost* 61, (s. 102 – 109).
- Homoláč, J.** (1998): K pojetí normy u Ivy Nebeské. *Naše řeč* 81, (s. 138 – 147).
- Horálek, K.** (1979): Specifičnost spisovného jazyka a jazyková kultura. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 74 – 78).
- Horyna, B. et al.** (2002): *Filosofický slovník*. Olomouc. Olomouc.
- Hrbáček, J.** (1990-1991): Úloha a postavení spisovného jazyka v pedagogické komunikaci (Podporujeme rozvoj hovorové češtiny). *Český jazyk a literatura* 41, (s. 96 – 100).
- Hronek, J. - Sgall, P.** (1999): Sbližování spisovné a obecné češtiny. *Naše řeč* 82, (s. 184 – 191).
- Hronek, J.** (1972): *Obecná čeština*. UK. Praha.
- Hronek, J.** (1992): Poznámky k mluvené češtině. *Naše řeč* 75, (s. 120 – 129).
- Hrušková, Z. - Krístek, V.** (1979): Pravopis jako integrální součást jazykové kultury. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 152 – 157).
- Chalupová, P. - Šimandl, J.** (2007): Genitiv třech, čtyřech – kodifikace a úzus. *Slovo a slovesnost* 68, (s. 117 – 129).
- Chloupek, J. - Lamprecht, A. - Vašek, A.** (1962): Český národní jazyk a některé jeho vývojové perspektivy. *Slovo a slovesnost* 23, (s. 258 – 265).
- Chloupek, J.** (1969): O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny. *Naše řeč* 52, (s. 141 – 153).
- Chloupek, J.** (1980): 35 let nového vývoje češtiny. *Slovo a slovesnost* 41, (s. 178 – 184).
- Chloupek, J.** (1986): *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. UJEP. Brno.
- Chloupek, J.** (1995): Útvarová diferenciacie a slohová stratifikace češtiny dnes. In: J. Jančáková - M. Komárek - O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (Sborník z olomoucké konference 23.-27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 41 – 48).
- Chromý, J.** (2007): Tzv. hyperkorektnost a její vztah ke kodifikaci češtiny. *Naše řeč* 90, (s. 123 – 131).
- Jamek, V.** (1998): *O patřičnosti v jazyce*. Nakladatelství Franze Kafky. Praha.
- Jančáková, J. - Komárek, M. - Uličný, O.** (1995): Závěry z jednání konference Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (Sborník z olomoucké konference 23.-27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 385 – 387).
- Jedlička, A. - Váhala, F.** (1956): Posudky a zprávy. Slovenská konference o normě spisovného jazyka. *Naše řeč* 39, (s. 26 – 35).

- Jedlička, A. - Váhala, F.** (1962): Konference o spisovné slovenštině a jazykové kultuře. *Naše řeč* 45, (s. 248 – 257).
- Jedlička, A.** (1955): Deset let péče o český jazyk. *Naše řeč* 38, (s. 146 – 158).
- Jedlička, A.** (1963): K problematice normy a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě). *Slovo a slovesnost* 24, (s. 9 – 20).
- Jedlička, A.** (1968): Studium současných spisovných jazyků slovanských a problematika variantnosti normy. *Slovo a slovesnost* 29, (s. 113 – 125).
- Jedlička, A.** (1969): Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč* 52, (s. 79 – 94).
- Jedlička, A.** (1978): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. UK. Praha.
- Jedlička, A.** (1979): Teorie jazykové kultury dnes. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 12 – 20).
- Jelínek, M.** (1979b): Purismus. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 140 – 141).
- Jelínek, M.** (1974-1975): Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka. *Sborník prací FF BU. Řada A 22/23*. Brno, (s. 49 – 58). (pod pseudonymem Oldřich Ševčík)
- Jelínek, M.** (1995): Kultura jazyka a kultura řeči. In: J. Jančáková - M. Komárek - O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*, FF UK. Praha, (s. 31 – 40).
- Jelínek, M.** (2006): O kodifikaci spisovné češtiny. *Naše řeč* 89, (s. 30 – 32).
- Jelínek, M. a redakce časopisu Naše řeč** (2005): Má Naše řeč kodifikační pravomoc? *Naše řeč* 88, (s. 202 – 206).
- Karlík, P. - Nekula, M. - Pleskalová, J.** (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. NLN. Praha.
- Koček, J. - Koprivová, M. - Kučera, K.** (2000): *Český národní korpus - úvod a příručka uživatele*. ÚČNK FF UK, Praha.
- Kodýtek, V.** (2006): Vývoj se nevrací – odsouvané problémy ano. *Slovo a slovesnost* 67, (s. 195 – 204).
- Kodýtek, V.** (2007): Mluvená čeština v Praze a Brně: sonda do mluvených korpusů. *Slovo a slovesnost* 68, (s. 23 – 37).
- Komárek, M. - Kořenský, J. - Petr, J.** (1986): *Mluvnice češtiny*. Academia. Praha.
- Komárek, M.** (1981): Aktuální otázky jazykové kultury. *Naše řeč* 64, (s. 147 – 155).
- Kořenský, J.** (1996): Komunikační úspěšnost a spisovnost v různých typech řečových vztahů. In: R. Šrámek (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace*. MU. Brno, (s. 43 – 47).
- Kořenský, J.** (1997): O hodnotách pražského funkcionalismu, jazykové kultury a o češtině včera i dnes nekonvenčně. *Slovo a slovesnost* 58, (s. 35 – 42).
- Kořenský, J.** (2005): K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *Slovo a slovesnost* 66, (s. 270 – 277).
- Kořenský, J.** (2006): Současné spory o současnou češtinu jako metodologický problém. In: *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů*. Acta Slavica et Baltica VI. FF UK. Euroslavica. Praha, (s. 87 – 92).
- Kraus, J. - Kuchař, J. - Stíh, A. - Štícha, F.** (1981): Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 42, (s. 228 – 238).
- Kraus, J. et al.** (1993): *Pravidla českého pravopisu*. Academia. Praha.
- Kraus, J.** (1993): Does Spoken Literary Czech Exist? In: E. Eckert (ed.): *Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics*. Amsterdam – Atlanta, (s. 42 – 49).
- Kraus, J.** (1996): Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. *Naše řeč* 79, (s. 1 – 9).
- Kraus, J.** (1998): K problematice jazykového purismu. In: P. Karlík – M. Krčmová (eds.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. MU. Brno, (s. 91 – 95).
- Kučera, H.** (1955): Phonemic Variations of Spoken Czech. In: *Slavic Word. Supplement to Word* 11, (s. 572 – 602).

- Kučař, J. - Váhala, F.** (1960): Ohlas nového vydání Pravidel Pravopisu a dnešní pravopisná praxe. *Naše řeč* 43, (s. 41 – 54).
- Kučař, J.** (1961): Marxistická jazykověda u nás v teorii i v praxi. *Naše řeč* 44, (s. 65 – 76).
- Kučař, J.** (1979): Regulační aspekt jazykové kultury. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 92 – 97).
- Maglione, C.** (2003): A Remark on New Research in Everyday Czech. In: *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 79–80. UK. Praha, (s. 87 – 100).
- Mathesius, V.** (1932): O požadavku stability ve spisovném jazyce, In: B. Havránek - M. Weingart (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha.
- Mathesius, V.** (1972): Nové proudy a směry v jazykovědném bádání. In: J. Vachek (ed.): *Z Klasického období pražské školy 1925–1945*. Praha, (s. 5 – 17).
- Mukařovský, J.** (1932): Jazyk spisovný a jazyk básnický. In: B. Havránek – M. Weingart (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, (s. 123 – 156).
- Müllerová, O.** (1995): Další konference o češtině. *Slovo a slovesnost* 56, (s. 155 – 156).
- Nebeská, I.** (1995): Funkčnost a kultivovanost v každodenní komunikaci. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 97 – 101).
- Nebeská, I.** (1996): *Jazyk – norma – spisovnost*. Karolinum. Praha.
- Nekvapil, J.** (2000): Language management in a changing society. In: P. Lang (ed.): *Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Europäischer Verlag der Wissenschaften, (s. 165 – 177).
- Nekvapil, J.** (2001): Jazykový management a etnická společenství v České republice. In: *Přednášky z XLIV. Běhu Letní školy slovanských studií*. FF UK. Praha, (s. 65 – 80).
- Nekvapil, J.** (2003): O vztahu malých a velkých slovanských jazyků. *Lětopis* 50, (s. 113 – 137).
- Neustupný, J. V. - Nekvapil, J.** (2003): Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4/3-4, (s. 181 – 366).
- Novák, P.** (1962): O smyslu diskuse o obecné češtině. *Slovo a slovesnost* 23, (s. 266 – 272).
- Novák, P.** (1990): Konstanty a proměny Havránkových metodologických postojů (se zvláštním zřetelem k jeho pojetím marxistické orientace v jazykovědě). *Slavica Pragensia* 34, (s. 21 – 38).
- Novák, P.** (1991): K poválečným osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost* 52, (s. 183 – 193).
- Novák, P.** (1996): *Conditio sine qua non* (K diskusi o češtině dnešní a zítřejší). *Jazykovědné aktuality* 33/3, 4. (s. 42 – 44).
- Oakes, M. P.** (2003): *Statistics for Corpus Linguistics*. Edinburgh Univerzity Press. Edinburgh.
- Oliva, K.** (2005): Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *Slovo a slovesnost* 66, (s. 278 – 290).
- Ondrášková, K.** (2004): Tvaroslovné odchylky v mluvených projevech žáků základní školy v Brně a okolí. In: E. Minářová - K. Ondrášková (eds.): *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. MU. Brno, (s. 378 – 385).
- Palková, Z.** (1995): Spisovný standard jazyka v mluvené komunikaci. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 76 – 80).
- Palková, Z.** (1995a): K referátům prof. Daneše, prof. Chloupka, doc. Uličného. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 72).
- Petráček, V. - Kraus, J.** (1998): *Akademický slovník cizích slov*. Academia. Praha.
- PLK** (1932): Obecné zásady pro kulturu jazyka. In: B. Havránek – M. Weingart (ed.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, (s. 245 – 258).
- Polívková, A. - Kraus, J.** (1978): O jazykové normě z hlediska statistiky. *Naše řeč* 61, (s. 262 – 265).
- Romportl, M. et al.** (1978): *Výslovnost spisovné češtiny (Výslovnost slov přejatých, Výslovnostní slovník)*. Academia. Praha.

- Romportl, M. (1961): K otázce spisovnosti větně fonetických prvků, zejména intonace. *Slovo a slovesnost* 22, (s. 1 – 8).
- Saussure, F. de (1996): *Kurs obecné lingvistiky*. Academia. Praha.
- Saussure, F. de (připravuje se): *Kurs obecné lingvistiky (třetí doplněné vydání)*. Academia. Praha.
- Sedláček, M. (1993): K vývoji českého pravopisu. *Naše řeč* 76, (s. 57 – 71, 126 – 138).
- Schmiedtová, V. (1995): Postavení spisovného českého jazyka v současném kulturním klimatu. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 84 – 89).
- Sgall, P. - Bermel, N. - Čermák, F. - Hajičová, E. - Hronek, J. - Janda, L. - Kučera, H. - Kučera, K. - Schmeidtová, V. - Suk, J. - Townsend, Ch. (2001-2002): Umějí děti česky? *Český jazyk a literatura* 52, (s. 237 – 243).
- Sgall, P. - Cvrček, V. (2007): O názorové pluralitě a hledání konsenzu v lingvistice. *Naše řeč* 90/3. (s. 132-135).
- Sgall, P. - Hronek, J. (1992): *Čeština bez příkras*. H&H. Praha.
- Sgall, P. - Hronek, J. - Stich, A. - Horecký, J. (1992a): *Variation in Language – Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics*. John Benjamins Publishing Company. Amestedam/Philadelphia.
- Sgall, P. - Hronek, J. (1993): Speakers' Attitudes Towards Code Switching. In: E. Eckert (ed.): *Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics*. Amsterdam – Atlanta, (s. 50 – 62).
- Sgall, P. - Panevová, J. (2004): *Jak psát a jak nepsat česky*. Karolinum. Praha.
- Sgall, P. (1960): Obichodno-razgovornyj češskij jazyk. *Voprosy jazykoznanja*, (s. 11 – 20).
- Sgall, P. (1961): K tvarům mně, mě – mi, mne (příspěvek k diskusi). *Naše řeč* 44, (s. 163 – 168).
- Sgall, P. (1990): Chceme spisovnou češtinu ochuzovat a činit nemluvnou? (Na okraj jedné recenze). *Slovo a slovesnost* 51, (s. 60 – 63).
- Sgall, P. (1994): Spisovnost a kultura vyjadřování. *Slovo a slovesnost* 55, (s. 34 – 47).
- Sgall, P. (1996): Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost, In: R. Šrámek (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace*. MU. Brno, (s. 53 – 58).
- Sgall, P. (1998–1999): Neochuzujeme spisovnou češtinu. *Český jazyk a literatura* 49, (s. 29 – 35).
- Sgall, P. (2004): K vývoji výzkumu obecné češtiny (OČ). In: E. Minářová - K. Ondrášková (eds.): *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. MU. Brno, (s. 34 – 39).
- Sgall, P. (2007): Poznámka k pojmu hyperkorektnost. *Naše řeč* 89. (s. 21 – 25).
- Starý, Z. (1992): *Psací soustavy a český pravopis*. Karolinum. Praha.
- Starý, Z. (1995): *Ve jménu funkce a intervence*. Karolinum, Praha.
- Starý, Z. (1995b): Jazykověda a teorie jazykové kultury. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 60 – 65).
- Stich, A. (1969): Současné úkoly jazykové kultury. *Naše řeč* 52, (s. 155 – 166).
- Stich, A. (1979): K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 98 – 108).
- Stich, A. (1979b): Shrnutí diskuse. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, (s. 243 – 260).
- Stich, A. (1982): Výslovnostní kodifikace přejaté slovní zásoby. *Naše řeč* 65, (s. 86 – 101).
- Svozilová, N. (2000): *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. H&H. Jinočany.
- Štícha, F. (1995): K pojetí spisovnosti. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 57 – 60).

- Štícha, F.** (2001): Kritéria gramatičnosti (Korpus jako argument a inspirace). *Slovo a slovesnost* 62, (s. 161 – 175).
- Tejnor, A.** (1965): Diskuse o spisovné slovenštině a péče o kulturu spisovné češtiny. *Naše řeč* 48, (s. 182 – 187).
- Thomas, G.** (1991): *Linguistic Purism*. Longman. London/New York.
- Townsend, Ch. E.** (1990): *A Description of Spoken Prague Czech*. Slavica Publishers, Inc.
- Townsend, Ch. E.** (1993): Colloquial Czech In Two Works of Literature: Landovský and Svoboda. In: E. Eckert (ed.): *Varieties of Czech. Studies In Czech Sociolinguistics*. Amsterdam – Atlanta, (s. 96 – 110).
- Townsend, Ch. E.** (1995): Vztah cizince-češtináře k nespisovné češtině. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 336 – 338).
- Trávníček, F.** (1942): O jazykové správnosti. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.): *Čtení o jazyce a poesii*. Vydavatelstvo Družstevní práce. Praha, (s. 231 – 306).
- Trost, P.** (1995): Pražské teze o jazykové kultuře. In: J. Povejšil (ed.): *Studie o jazycích a literatuře*. Torst. Praha, (s. 153 – 155).
- Trost, P.** (1995b): Strídání kódů. In: J. Povejšil (ed.): *Studie o jazycích a literatuře*. Torst. Praha, (s. 217 – 219).
- Uličný, O.** (1995): Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993 (sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993)*. FF UK. Praha, (s. 65 – 71).
- Uličný, O.** (1996): Čeština devadesátých let dvacátého století. In: R. Šrámek (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost současné jazykové a literární komunikace*. MU. Brno, (s. 59 – 63).
- Uličný, O.** (2004): K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka. In: E. Minářová - K. Ondrášková (eds.): *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*. MU. Brno, (s. 188 – 189).
- Váhala, F.** (1958): Nové vydání Pravidel českého pravopisu. *Naše řeč* 41, (s. 43 – 45).
- Vachek, J.** (1999): *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykovědné*. H&H. Jinočany. *Všeobecná encyklopedie Diderot*. Diderot. Praha 1999, sv. 1.

Rejstřík

- Adam, 57, 58, 66, 126, 130, 134, 135, 139, 149
- adekvátnost, 32, 40, 47, 53, 71, 82–85, 90, 92, 94, 95, 102, 105, 111, 116, 119, 121, 130, 147, 150, 152
- Anzenbacher, 84
- axiologie, 9, 16, 24, 25, 27, 28, 30, 36–39, 41, 45, 50, 54, 55, 59–61, 67, 81, 91, 92, 104, 105, 111, 113, 122, 138
- Bělič, 13, 51, 56, 73, 86, 99, 110, 122
- Balhar, 121, 182
- Bayerová-Nerlichová, 80, 129
- Biber, 136
- Borovská, 49, 60, 65
- Brownův pohyb, 18, 19, 45, 128
- brusičství, *viz* purismus
- Crystal, 42, 61
- Cvrček, 17, 18, 37, 39, 40, 53, 57, 60, 63, 71, 92, 113, 120, 123, 138, 144, 172, 180, 184
- Čermák, 15, 16, 25, 39, 40, 56–58, 61, 62, 81, 84, 85, 87, 92, 93, 103, 107, 124, 138, 141, 146, 161
- Daneš, 39, 43, 54, 57, 65, 67, 71–73, 84, 88, 95, 116–118, 125, 142, 145, 169
- Dokulil, 49, 88
- Dovalil, 124
- Filipec, 54, 67, 108, 169
- Garvin, 109, 140
- Gladkova, 115
- Grepl, 57, 67
- Hála, 153
- Hajičová, 57
- Hall, 40, 58, 65, 74, 102
- Haller, 63
- Hammer, 117
- Hartmannová, 67, 68, 85, 141
- Hasil, 170, 171
- Hausenblas, 59, 84, 89, 91
- Havránek, 13, 39, 41, 47–49, 51, 56, 63, 73, 74, 79, 80, 95, 100, 111, 113, 118, 122, 124
- Hladká, 89
- Hlavsa, 40, 81, 85, 116
- Homoláč, 41, 95, 124, 131, 133
- Horálek, 43
- Horecký, 79, 81
- Horyna, 55
- Hrbáček, 59, 89
- Hronek, 41, 48, 74, 79, 81, 84, 94, 102
- Hrušková, 103
- Chalupová, 169
- Chloupek, 54, 57, 75, 84
- Chromý, 52, 101
- chyba, *viz* jazyková chyba
- imanence, 16, 17, 19, 20, 45, 106, 107, 111, 115, 172, 180
- intence kodifikace, 11, 12, 16, 22, 45, 60, 66, 68, 92, 120, 139, 140, 163
- intervence, 16–18, 21, 38, 63, 130, 140, 144, 147, 148, 157, 163
- individuální, 11, 12, 16, 18–21, 28, 29, 127, 128, 144
- institucionalizované, 11, 12, 16, 18–22, 28, 36, 103, 127, 128, 149, 161
- Jamek, 78
- Jančáková, 55
- jazyková správnost, 46
- jazyková chyba, 11, 13, 18, 26, 30, 32, 38, 39, 42, 47, 49, 55, 56, 58, 59, 62, 67–69, 75, 79, 83, 85–94, 98–102, 104, 112, 114, 119, 121, 122, 125, 127, 130, 135, 136, 152, 155, 156, 182, 192, 204

- jazyková norma, 18, 26, 28, 41, 47–51, 58, 60, 63–69, 71–73, 75, 80–87, 92–95, 97, 99–105, 107, 111, 116–118, 120–128, 130–137, 141, 143, 147, 163, 170, 180
- jazyková regulace, 9–13, 15–18, 21–30, 36–50, 53–56, 58, 59, 63–65, 69–73, 79–82, 84, 85, 88, 90, 92, 93, 95, 98, 100, 102, 103, 105–109, 112–115, 117, 123, 127, 128, 130, 131, 135–138, 140, 142, 143, 145–151, 180, 181, 203
- jazykový management, 25, 28–30
- Jedlička, 26, 51, 54, 56, 58, 63–65, 73, 83, 84, 88, 93, 94, 116, 117, 120, 122
- Jelínek, 17, 47, 49, 50, 53, 60, 65, 103, 110, 117, 121
- Křístek, 103
- Karlík, 28, 29, 61, 74, 88, 93
- Klímová, 49, 60, 65
- Kořenský, 57, 72, 84, 90
- Kocek, 156, 178
- Kodýtek, 57
- kodex, *viz* programatický charakter
- kodifikační autority, 11, 12, 15–18, 21, 22, 24–27, 34, 48, 54, 61, 65, 66, 69–71, 75, 80, 81, 83, 95, 97, 100, 105, 107, 111, 115, 130, 134, 138–140, 142, 143
- kodifikace, 11–18, 20–28, 30–41, 43, 45–51, 53–57, 59–76, 78–81, 83–88, 90–93, 95, 97–105, 107–125, 127, 128, 130–157, 161–166, 170–172, 179–181, 183, 203
- Komárek, 84, 169
- Kraus, 12, 16, 58, 63, 66–68, 85, 86, 88, 94, 109, 161, 162, 164
- Kučera, 42
- Kuchař, 18, 86, 90, 103, 161, 164
- kultivace, *viz* kultivovanost
- kultivovanost, 19, 24, 27, 29, 31, 32, 41, 42, 46, 49–55, 58, 59, 63, 67, 70–73, 75, 79–84, 88–91, 101, 102, 104, 105, 112–114, 116–118, 122, 135, 140, 146
- Lamprecht, 54
- Müllerová, 71
- management, *viz* jazykový management
- Mathesius, 20, 48, 49, 51, 63, 81, 91, 107, 137, 146, 150
- metodologie, 9, 10, 15, 16, 20, 24–26, 29–31, 36, 37, 45–47, 49, 51, 55, 59, 62, 73, 75, 80, 88, 94, 103, 109, 114, 117, 121, 123, 130, 137, 143, 150–153, 183, 203, 204
- monopolní, 12, 34, 43, 56, 62, 69, 104, 109, 110, 112, 113, 115, 139, 140, 143–145, 148, 149, 172
- monopolnost, 69
- Nebeská, 26, 41, 48, 60, 63, 71, 78, 82, 85, 89, 94, 104, 110, 112, 116, 118, 124, 141
- Nekvapil, 25, 28–30, 110
- Neustupný, 25, 28–30
- nominalismus, 71–73, 75, 78–80, 87, 89, 93, 95, 116, 122, 135, 145
- norma, *viz* jazyková norma
- normativ, 14, 48, 58, 60–63, 66–70, 73, 82, 87, 91, 104, 116, 125, 132, 133, 141, 153, 155, 169, 180
- Novák, 47, 55, 56, 79, 91
- Oliva, 57, 140, 146
- Ondrášková, 69
- Palková, 41, 89, 107, 109
- Panevová, 55, 58
- Petráčková, 12, 16
- PLK, 19, 20, 27, 28, 37, 38, 47–51, 54, 57, 63, 71, 79–83, 90, 92, 95, 103, 110, 113, 118, 122, 124, 135, 136, 139
- Polívková, 94
- premisy, 41, 45, 46, 51, 81, 106–108, 114, 116, 120, 144
- premisy KMI, 38, 45, 46
- premisy TJK, 41
- preskriptivismus, 10, 12, 14, 17, 21, 24, 29–32, 34, 39, 40, 43, 44, 46–50, 53, 58–62, 64–72, 74, 79–87, 91, 92, 95–98, 103–105, 108–110, 112, 115–118, 122, 127, 128, 132, 133, 135, 136, 139–146, 148, 149, 151, 153–157, 170, 172, 180, 183, 203
- programatický charakter, 36
- programatický charakter, 9, 27, 29, 31, 36–38, 40, 45, 81, 109, 138, 153, 184
- purismus, 19, 24, 27, 30–32, 37, 39, 43–45, 47–50, 54–57, 59, 64, 66, 70, 79, 82, 83, 88–90, 92, 101, 111, 112, 114, 116, 118, 122, 137, 143, 145, 146, 149–151
- realismus, 71–75, 78–80
- recepce kodifikace, 11, 12, 22, 67, 68, 139, 143, 147

- Romportl, 85
- Saussure, 19, 20, 42, 44, 93, 135, 141
- Sedláček, 142
- Sgall, 17, 40, 41, 47, 48, 52, 53, 55–58,
61, 72, 74, 75, 79, 81, 84, 88, 91,
101, 102, 114, 121, 124, 137, 146
- Schmiedtová, 57
- Schrödingerova kočka, 51, 123
- spisovnost/spisovný jazyk, 13, 18, 26–28,
30–35, 37, 41–43, 46–51, 53–65,
67–89, 91–93, 95–97, 99–105, 107,
110–114, 116–124, 129, 133, 135,
136, 138, 139, 141, 142, 146, 149,
151, 169–171, 180, 182
- správnost, 24, 26, 27, 30–32, 34, 39, 42, 46,
49, 54–56, 58, 59, 61, 63, 65–70,
74, 83, 86–93, 95, 98–103, 112,
113, 122, 124, 128, 131, 133, 134,
136, 139, 140, 143–146, 148, 151,
154, 156
- standard/standardní jazyk, 11, 13, 18, 25,
30, 35, 41, 57, 67, 81, 87, 88,
98, 107, 109–111, 119–121, 124,
138, 146, 147, 149, 182, 183, 186,
187
- standardizace, *viz* standard/standardní ja-
zyk
- Starý, 24, 27, 37, 39, 41, 48–51, 54, 71,
80, 82, 83, 91, 93, 101, 110, 111,
117, 128, 137, 141
- Stich, 19, 20, 54, 55, 59, 73, 79, 81, 86, 89,
92, 111, 122, 164
- Svozilová, 89
- Šimandl, 169
- Štícha, 72, 75, 86, 93, 94, 164
- Tejnor, 59, 88, 143
- Thomas, 19, 30, 41, 44, 64, 107, 116, 118,
137
- Townsend, 115, 117
- Trost, 48, 54, 69, 84, 89, 110
- Uličný, 39, 65, 75, 116, 123, 142
- Váhala, 102, 103, 161
- Vašek, 54
- Vybíral, 57, 58, 81, 124, 146

Tato práce byla vysázena pomocí programu L^AT_EX
s použitím fontu Lido STF ze Střešovické písmolijny.
Václav Cvrček (c) 2007